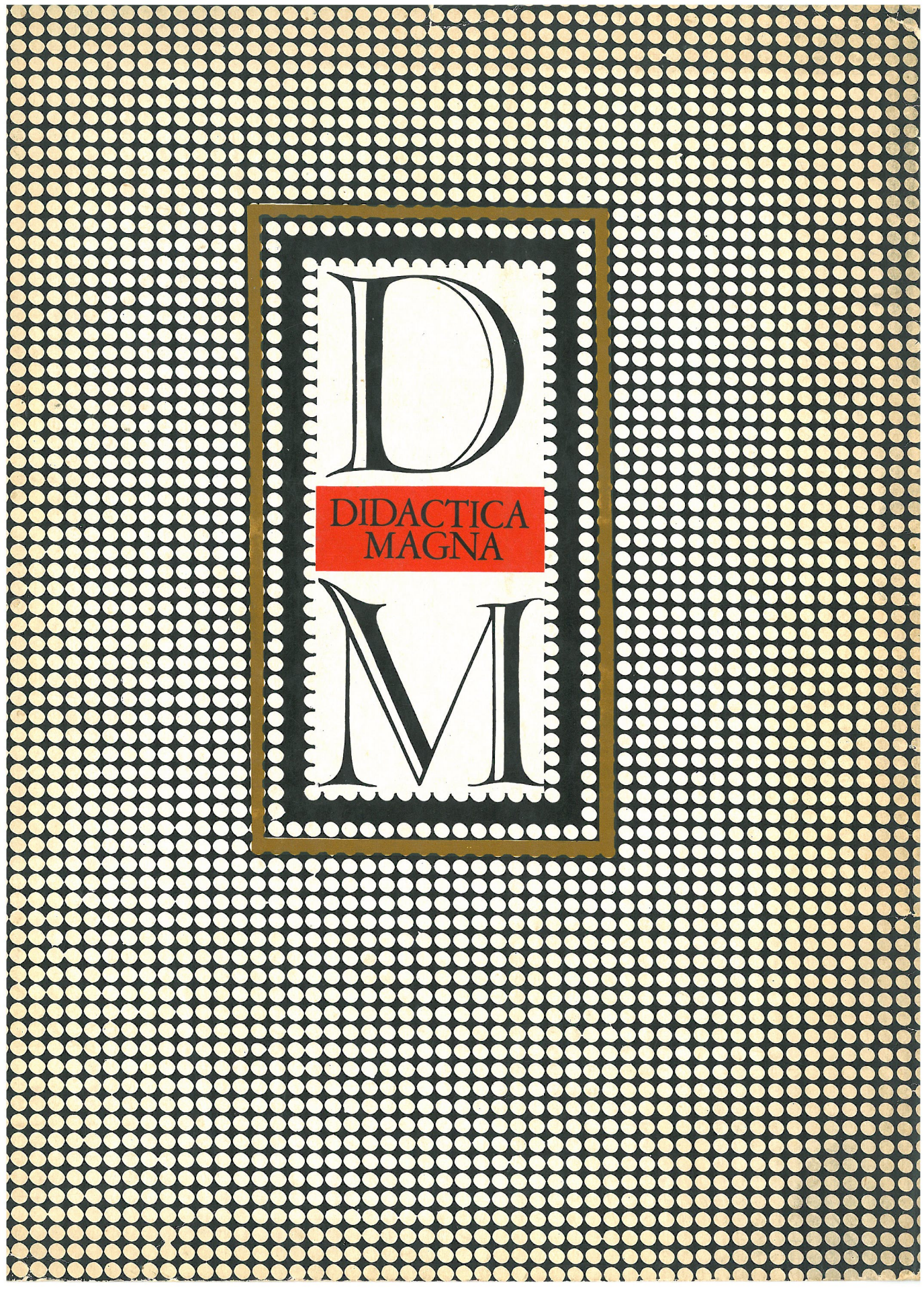
DIDACTICA
MAGNA

JAN AMOS COMENIUS

DIDACTICA MAGNA

Traducere, note, comentarii și studiu
de prof. univ. dr. **Iosif Antohi**

BUCUREȘTI
1970

Traducerea s-a făcut după textul latin
al lucrării

DIDACTICA MAGNA

publicată în

J. A. Comenii

OPERA DIDACTICA OMNIA

Ab Anno 1627 ad 1657 continuata.

AMSTERDAMI,

Impensis D. Laurentii de Geer

Excuderunt

Christophorus Cunradus, & Gabriel à Rov.
Anno M. DC. LVII

IOHAN-AMOS COMENIVS, MORAUVS. A° ÆTAT 50: 164
Exsump: M: S
G Glouer fe
Loe, here an Exile, who to serue his God
Hath sharply tasted of proud Pashurs Rod
Whose learning, Piety, & true worth, being knowne
To all the world, makes all the world his owne
F. C

DIDACTICA MAGNA

prezintă

ARTA UNIVERSALĂ DE A ÎNVĂȚA PE TOȚI TOTUL

sau

un mod sigur şi excelent de a înfiinţa asemenea şcoli în toate comunele, oraşele şi satele oricărei ţări creştine, în care tot tineretul, de ambele sexe, fără nici o deosebire, să fie instruit în ştiinţe, călăuzit spre moravuri bune şi plin de evlavie, iar în acest chip să fie îndrumat în anii tinereţii spre toate cele necesare vieţii prezente şi celei viitoare, şi aceasta

concis, plăcut şi temeinic.

Pentru care noi sfătuim în primul rînd ca **fundamentul** să rezulte din însăşi natura lucrului, **adevărul** să fie demonstrat prin exemple comparative din artele mecanice, stabilindu-se **desfăşurarea** pe ani, luni, zile şi ore, şi în sfîrşit **calea** ce se dovedeşte uşoară şi precisă şi care duce la un rezultat fericit.

DIDACTICA NOASTRĂ
are drept proră şi pupă[1]*:*

să cerceteze şi să găsească un mod prin care învăţătorii, cu mai puţină osteneală, să înveţe mai mult pe elevi, în şcoli să existe mai puţină dezordine, dezgust şi muncă irosită, dar mai multă libertate, plăcere şi progres temeinic, în comunitatea creştină să fie mai puţină beznă, confuzie şi dezbinare — dar mai multă lumină, ordine, pace şi linişte.

Psalmul 67 1,2

„Dumnezeule, îndură-te de noi şi ne binecuvîntează! Luminează faţa ta spre noi ca să cunoaştem pe pămînt calea ta, în toate neamurile mîntuirea ta."

Salut cititorilor!

Didactica înseamnă știința [2] de a învăța [3] pe alții. *În ultima vreme, bărbați eminenți, plini de compătimire pentru munca de Sisif*[4] *din școli, au pornit să o cerceteze, cu un curaj inegal și cu rezultat inegal.*

2. Unii s-au preocupat de vreo limbă, spre a înlesni învățarea ei cu ajutorul manualelor, alții au încercat căi mai scurte spre a transmite mai repede vreo știință sau artă[5]*, alții altceva. Aproape toți au pornit de la unele observații externe, adunate din experiența curentă, adică — cum se spune — a posteriori.*

3. Noi ne încumetăm să promitem o Didactică mare: adică o artă universală de a învăța pe toți totul, *și anume de a-i învăța* în mod sigur, *ceea ce nu poate să nu fie urmat de succes*; lesne, *adică fără nici o greutate și dezgust pentru învățător și școlar, ci mai degrabă cu cea mai mare plăcere de ambele părți; să-i învețe* temeinic, *nu superficial și de dragul vorbelor, ci pentru a ajunge* la adevărata știință, la moravuri curate și la evlavia internă. *În sfîrșit, să demonstrăm toate acestea* apriori, *adică din natura proprie și neschimbătoare a lucrurilor, așa cum din izvorul viu purced pîraiele nesecate, pe care, adunîndu-le iarăși într-un fluviu, să clădim arta universală pentru întemeierea de școli universale.*

4. Promitem aici lucruri cu adevărat mari și dorite cu ardoare. Îmi este ușor să întrevăd că unora li se vor părea mai degrabă visuri decît prezentarea unei acțiuni certe. Indiferent cine ești, nu face aprecieri pînă ce nu cunoști ce stă la temelia lucrurilor și abia atunci vei putea nu numai să-ți formulezi părerea, ci și să o manifești. Căci eu nu doresc și nici nu urmăresc ca prin puterea mea de convingere să amăgesc pe cineva să-și dea consimțămîntul asupra unui lucru mai puțin verificat. Dimpotrivă, avertizez, îndemn și conjur stăruitor pe oricine se interesează de aceste lucruri ca simplu spectator, să-și pună la contribuție simțurile proprii și ascuțite (și să nu se lase orbit de iluzia altor păreri).

5. De bună seamă, este vorba aici de un lucru deosebit de serios și așa cum este dorit de toți, tot așa se cuvine să fie îndrumat prin sfatul tuturor și sprijinit de efortul unit al tuturor: este vorba de fericirea comună a neamului omenesc. „Ce dar mai mare și mai bun putem aduce societății, decît să învățăm și să cultivăm tineretul? Mai ales cînd, față de moravurile timpului nostru, el a decăzut într-atîta încît trebuie frînat și constrîns prin acțiunile tuturor", *zice Cicero*[6]*. Iar Filip Melanchton scrie că* „a forma corect tineretul valorează mai mult decît a cuceri Troia"[7]*. La aceasta se referă și spusele lui Grigore de Nazianz*: τεχνὴ τεχνῶν, ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπώτατον καὶ τὸ ποικιλώτατον τῶν ξώων, *adică* „arta artelor este să-l formezi pe om, cea mai instabilă și cea mai complicată ființă dintre viețuitoare"[8].

6. A prezenta, așadar, această artă a artelor este un lucru plin de osteneală, care are nevoie de judecata pătrunzătoare nu numai a unui singur om, ci a mai multora, pentru că unul singur nu poate avea ochiul atît de ager încît să nu-i scape din vedere foarte multe lucruri.

7. De aceea, pe bună dreptate, cer de la cititorii mei și îi conjur, pentru fericirea neamului omenesc, ca toți cei ce vor vedea această lucrare în primul rînd *să nu considere drept cutezanță că cineva nu numai că încearcă lucruri de o asemenea amploare și importanță,*

dar le și promite, făcînd aceasta numai în scop util. În al doilea rînd, *să nu se descurajeze dacă prima încercare nu izbutește imediat și dacă un lucru conceput după dorința noastră nu este dus de noi pînă la deplina perfecțiune. Căci mai întîi semințele trebuie să încolțească și apoi să crească treptat. Așadar, oricît de imperfecte ar fi cele de față și chiar dacă nu ar atinge imediat scopul propus, însuși acest fapt ne va dovedi că totuși treapta atinsă e mai înaltă și că ne-am apropiat mai mult de țel.* În sfîrșit, *îi rog pe cititori să-i acorde atîta atenție, sîrguință și judecată, nu numai independentă, dar și perspicace, cîtă se cuvine lucrurilor importante. Mai întîi, voi indica, pe scurt, motivul proiectului meu, în continuare voi enumera cît mai simplu capitolele metodei celei noi, apoi voi oferi cu deplină încredere opera mea gîndirii oneste și verificării sigure a tuturor celor care sînt capabili de apreciere.*

8. Arta aceasta de a învăța pe altul și de a învăța singur *(ars docendi et discendi), și anume la gradul de perfecțiune la care se pare că vrea să se ridice, a fost în mare măsură necunoscută veacurilor trecute. De aceea, studiile științifice (res literaria) și școlile erau în așa măsură împovărate de osteneli și chinuri, de îndoieli și himere, de erori și defecte, încît numai cei care erau înzestrați cu o minte supraomenească puteau să ajungă la o erudiție temeinică.*

9. Se pare însă că de curînd Dumnezeu a făcut să se ivească zarea unei epoci noi și a stimulat în Germania pe cîțiva bărbați distinși, care, scîrbiți de confuziile metodei folosite în școli, au emis păreri despre o cale mai ușoară și mai concisă[9] *de a preda limbile și artele*[10]*, unii mai devreme, alții mai tîrziu, și deci, după caz, cu succes mai mare sau mai mic, precum se vede din cărțile și lucrările didactice pe care le-au publicat.*

10. Am aici în vedere oameni ca Ratke[11], Lubin[12], Helwig[13], Ritter[14], Bodin[15], Glaum[16], Vogel[17], Wolfstirn[18] *și alții, care poate nouă nici nu ne mai sînt cunoscuți, precum și pe cel ce se cuvenea să fie numit cel dintîi,* Johann Valentin Andreae[19]*, care în minunatele sale scrieri a dezvăluit nu numai racilele bisericii și ale statului, dar și ale învățămîntului și a indicat pe ici pe colo și remediile lor. De asemenea, în Franța, lucrurile s-au urnit din loc cînd* Janus Caecilius Frey[20] *a publicat la Paris, în anul 1629, înțeleapta sa didactică, sub titlul* Ad divas scientias artesque et linguas sermonesque extemporaneos, nova et expeditissima via (Cale nouă și foarte lesnicioasă spre științe și arte divine, spre filologie și retorică).

11. Plăcerea pe care am resimțit-o atunci cînd am început să folosesc orice prilej spre a studia pe acești autori nu se poate exprima și ea a alinat în bună parte durerea mea față de decăderea patriei și de starea jalnică a întregii Germanii. Am început într-adevăr să nutresc speranța că providența Atotputernicului a voit ca dispariția vechilor școli și conturarea celor noi, după idei noi, să se producă simultan. *De bună seamă, cine intenționează să construiască o clădire nouă, obișnuiește mai întîi să netezească terenul chiar prin demolarea clădirii anterioare, mai puțin corespunzătoare sau șubrede.*

12. Acest gînd a deșteptat în mine o mare speranță, dar bucuria a fost temperată pe măsură ce mi-am dat seama că nu pot încă realiza, din temelie, un lucru atît de măreț.

13. Dorind să mă informez mai amplu despre unele (probleme, n.n.*), iar despre cîteva chiar să-mi exprim părerea, am scris la unul sau la altul dintre cei menționați, dar a fost zadarnic, în parte fiindcă oricine își păstrează cu mare strictețe propriile sale descoperiri, iar pe de altă parte, scrisorile n-au găsit pe destinatar și mi s-au înapoiat fără răspuns.*[21]

14. Unul dintre ei (prea strălucitul J. V. Andreae) mi-a răspuns amabil că vrea să-mi predea făclia[22] *și chiar m-a îndemnat s-o preiau. Îmbărbătat în acest fel, problema a început să mă preocupe mai intens, iar dorința mea fierbinte de a face ceva util societății (publicus profectus) m-a determinat să întreprind din temelie această lucrare.*

15. Aşadar, am lăsat la o parte inovaţiile, ideile, observaţiile şi regulile altora şi am pornit pe de-a-ntregul să meditez asupra problemei însăşi şi să cercetez cauzele, metodele, căile şi scopurile artei de a învăţa (Discentia — *după cum o denumeşte Tertulian*[23]).

16. Din aceste considerente s-a zămislit acest tratat, care (precum sper) prezintă faptul mai amplu decît pînă acum. Didactica a fost mai întîi concepută pentru uzul compatrioţilor mei , în limba mea maternă[24], *apoi însă, după sfatul unor bărbaţi distinşi, am tradus-o în latineşte, ca să fie de folos public, dacă se va putea.*

17. Căci graţia divină cere (*spune Lubin în Didactica sa*[25]) să nu ascundem omenirii cele ce Dumnezeu ne-a învăţat pentru tămăduirea neamului omenesc, ci să le răspîndim în toată lumea, întrucît esenţa oricărui lucru bun *(continuă el)* trebuie să fie împărtăşită tuturor , deoarece, cu cît sînt împărtăşite mai mult şi la mai mulţi, cu atît sînt de folos mai mare şi mai multora.

18. Este şi o lege a umanităţii potrivit căreia atunci cînd cineva poate oferi ajutor aproapelui aflat în împrejurări grele, să nu neglijeze să-l dea şi cu atît mai mult în cazul de faţă, în care este vorba de interesul nu numai al unui singur om, ci al mai multora, nu al cîtorva oameni, ci al oraşelor, provinciilor şi imperiilor, ba chiar al întregului neam omenesc.

19. Dacă s-ar găsi totuşi vreunul atît de pedant încît să creadă că un teolog, datorită profesiei sale, n-ar trebui să se ocupe de problemele şcolare, atunci să ştie că această îndoială m-a preocupat pînă în adîncul fiinţei mele şi de ea nu m-am putut elibera decît ascultîndu-l pe Dumnezeu şi cugetînd la ceea ce inspiraţia divină m-a sfătuit.

20. Voi, inimi creştine, îngăduiţi-mi, vă rog, să vă vorbesc mai deschis : aceia care mă cunosc mai de aproape ştiu că sînt un om cu mintea delicată şi aproape fără nici un fel de ştiinţă, dar că sînt un om care deplîng relele timpului nou şi că sînt dornic să umplu — dacă va fi vreun motiv — golurile noastre, fie cu cele aflate de mine, fie de alţii (care nu pot proveni de nicăieri decît de la milostivul Dumnezeu).

21. Aşadar, de se va găsi ceva demn de luat în considerare aici, nu-mi aparţine, ci este al celui care prin glasul pruncilor obişnuieşte să-şi asigure lauda[26] *şi care, ca să se arate prin însăşi fapta lui credincios, sincer şi blînd,* dă celor ce cer, deschide celor ce bat, arată celor ce caută (Luca 11,10), *pentru ca şi noi să dăm de bună voie altora din darurile adunate în noi.* Hristos al meu ştie că mintea mea este atît de simplă încît nu fac nici o deosebire dacă învăţ pe altul sau primesc învăţătură, dacă sînt prevenit sau previn, dacă sînt învăţătorul învăţătorilor *(de îmi va fi îngăduit)* sau *(acolo unde sper un progres)* şcolarul şcolarilor.

22. Aşadar, ceea ce Dumnezeu mi-a dat în păstrare, aceasta ofer tuturor spre a deveni un bun comun.

23. Dacă cineva va găsi ceva mai bun, să facă la fel şi să nu-şi pună talantul în batistă şi să-l ascundă, pentru ca Dumnezeu să-l învinuiască de păcat — el, care voieşte ca servii săi să facă astfel ca talantul ce s-a dat fiecăruia, după puterea sa, să cîştige alţi talanţi *(Luca 19, 13* ş. u.).

Îngăduit este, a fost şi va fi pururi să urmărim fapte mari, iar munca începută întru Domnul nu va fi zădarnică!

Tuturor diriguitorilor lucrurilor omeneşti: conducătorilor de stat, păstorilor bisericilor, directorilor de şcoli, părinţilor şi tutorilor copiilor, graţie şi pace de la Dumnezeu, tatăl Domnului nostru Isus Hristos, în sfîntul spirit

Dintre creaţii, două sînt cele mai strălucite: raiul şi omul

A început, cînd Dumnezeu l-a creat pe om din pulberea pămîntului, l-a aşezat în raiul desfătării, pe care îl sădise în Răsărit, nu numai ca să-l lucreze şi să-l păzească (Facerea 2,15), dar şi ca el însuşi să-i fie *Domnului* său grădină a desfătărilor.

Compararea omului cu raiul

1. 2. 3. 4. 5.

2. Precum raiul era cea mai plăcută parte a lumii, tot astfel omul era cea mai delicată fiinţă dintre creaturi. *Raiul* a fost sădit la Răsărit; *omul* a fost creat după chipul aceluia ale cărui obîrşii sînt de la început, din zilele veşniciei. *În rai* au crescut feluriţi pomi, frumoşi la vedere şi dulci la mîncare, din toţi cei ce se ridicau în alte părţi pe întreg pămîntul. *În om* sînt îmbinate toate substanţele lumii şi toate formele şi treptele acestor forme, spre a exprima întreaga artă a Înţelepciunii divine. *Raiul* avea pomul cunoştinţei binelui şi al răului; *omul* are raţiune pentru a discerne, şi voinţă pentru a alege ce e bun şi ce e rău. *În rai* stătea pomul vieţii, *în om,* pomul însuşi al nemuririi, şi anume înţelepciunea lui Dumnezeu, care şi-a aşezat rădăcinile veşnice în om (Eccl. 1, 14). *Un rîu* ieşea din Eden să ude *raiul,* iar acolo se împărţea în patru braţe (Facerea 2,10); în inima omului se revarsă felurite daruri ale Sfîntului Spirit spre a-l adăpa şi iarăşi din pîntecele lui vor curge rîuri de apă vie (Ioan 7, 38), adică în om şi prin om se revarsă în felurite chipuri înţelepciunea lui Dumnezeu, ca şi rîurile care s-au împrăştiat în toate direcţiile. Aceasta o mărturiseşte şi Apostolul cînd zice că înţelepciunea lui Dumnezeu cea de multe feluri să se facă cunoscută acum, prin Biserică, domnilor şi stăpînilor, în cereştile lăcaşuri (Efeseni 3,10).

3. Cu adevărat, aşadar, fiecare om este pentru Dumnezeul său un rai al delectării, dacă se menţine acolo unde a fost aşezat. La fel şi biserica, ce este comunitatea celor dedicaţi lui Dumnezeu, este asemuită adesea în Sfînta Scriptură cu raiul, cu grădina sau cu via lui Dumnezeu.

Pierderea celor două raiuri

4. Dar vai de noi nenorociţii! Pierdut-am raiul plăcerilor trupeşti în care ne aflam şi o dată cu aceasta am pierdut raiul plăcerilor spirituale, care eram noi înşine. Alungaţi am fost în pustiurile pămîntului şi ne-am făcut noi înşine pustietate, un deşert gol şi îngrozitor. Pentru că în rai n-am fost recunoscători pentru grija lui Dumnezeu, pentru darurile trupeşti şi sufleteşti făcute nouă. Pe drept fost-am despuiaţi de amîndouă, iar trupul şi sufletul nostru s-au expus suferinţelor.

Tînguirea Domnului

5. Să ascultăm despre aceasta pe Profet, care vorbeşte astfel împotriva mîndriei personale a regelui Tyrului, condamnat la pedepse: *„Fost-ai în desfătările raiului lui Dumnezeu; hainele tale erau împodobite cu tot felul de pietre scumpe: cu rubine, topaze şi diamante, cu crisolit, onix şi iaspis, cu safir, smaragd, carbuncul şi aur; pregătite erau pentru tine tobe şi surle, în ziua în care ai fost creat. Tu erai heruvimul pe care l-am uns ca protector; un Dumnezeu pentru celelalte creaturi, te aşezasem pe muntele cel sfînt al Domnului şi umblai prin mijlocul pietrelor de foc. Fost-ai fără prihană în căile tale din*

ziua faccrii tale și pînă s-a încuibat în tine nelegiuirea. În mulțimea negustătoriilor tale, și lăuntrul tău s-a umplut de nedreptate și ai păcătuit, de aceea te-am izgonit pe tine de pe muntele lui Dumnezeu și te-am pierdut etc. *Din pricina frumusetii tale, inima ta s-a îngîmfat, și pentru trufia ta ți-ai pierdut înțelepciunea. De aceea, te-am aruncat la pămînt și te voi da înaintea regilor spre batjocură*" (Iezechiel 28, 13 ș. u.). Ne-a aruncat, vai! la pămînt și ne-a sfărîmat în dreapta sa mînie; deși eram bogați ca grădina Eden, am devenit ca deșertul cel pustiu.

Redobîndirea raiului prin grația lui Dumnezeu

6. Glorie, dar și laudă, și cinste, și binecuvîntare în vecii vecilor lui Dumnezeu milostivul, care, deși ne-a părăsit un timp, tot nu ne-a gonit în pustietatea veșnică, pentru că el ne-a trimis înțelepciunea sa prin care au fost create cerul și pămîntul și toate lucrurile și prin îndurarea sa a întărit iarăși, de jur împrejur, neamul omenesc cu raiul cel părăsit. Pentru că tăind și descojind cu securea, ferăstrăul și rașpelul legii sale copacii pieriți și uscați ai inimilor noastre, împlîntă noi mlădițe ale raiului ceresc, iar ca să trăiască și să crească rădăcinile , le-a udat cu sîngele său și n-a încetat de a-i stropi cu felurite daruri ale Sfîntului său Spirit, ca izvoarele de ape vii; și a mai trimis pe lucrătorii săi, pe grădinarii sufletești, care să îngrijească cu credință noua plantație a Domnului. Căci astfel vorbește *Domnul* către Isaia și prin persoana lui către alții: *„Pune-voi cuvintele mele în gura ta și la umbra mîinii mele te voi adăposti, ca să întind cerurile, să întemeiez pămîntul și să zic Sionului: Tu ești poporul meu!"* (Isaia 51, 16).

Biserica renaște prin rai

7. Așadar, din nou înverzește grădina bisericii spre bucuria inimii divine: căci așa se spune la Isaia (51, 3): *„Iar Domnul va mîngîia Sionul, și dărîmăturilor lui le va da nădejde. El va preface pustiul lui în rai și pămîntul lui neroditor în grădina Domnului; bucurie și veselie va fi acolo, mulțumire și glas de cîntec!"* Iar la Solomon: *„Ești grădina încuiată, sora mea, mireasa mea, fîntînă acoperită și izvor pecetluit. Vlăstarii tăi clădesc un paradis de rodii cu fructe dulci și minunate, avînd pe margini arbuști care revarsă miresme: nard, șofran și scorțișoară* ș. a." (Cîntarea Cîntărilor 4, 12, 13). La care biserica mireasă răspunde: *În grădină-i o fîntînă, un izvor de apă vie și pîraie din Liban. Scoală, vînt de miazănoapte, vino, vînt de miazăzi, suflați prin grădina mea și miresmele-i stîrniți, iar iubitul meu să vină, în grădina sa să intre și din roadele ei scumpe să culeagă, să mănînce"* (Același 15, 19, 17)[27].

Totuși, din nou se vestejește

8. Crește oare într-adevăr această plantație nouă a raiului Domnului după dorință? Răsar oare favorabil toți germenii? Oare toți arborii tinerei plantații poartă nard, șofran, scorțișoară și smirnă, mirodenii și fructe rare? Să ascultăm cuvîntul Domnului grăind astfel bisericii sale: *„Eu te-am sădit ca pe o viță de soi, ca pe cea mai curată sămînță, cum de mi te-ai prefăcut în ramură sălbatică de viță străină?"* (Ieremia 2,21). Iată tînguirea Domnului, că și această nouă plantare a raiului degenerează!

Tînguirea Domnului și a bărbaților înțelepți cu privire la acest lucru

9. Sfînta Scriptură este plină de asemenea tînguiri. Plini de confuzii de tot felul sînt ochii tuturor acelor care au încercat să cerceteze istoria omenirii sau chiar a bisericii. Solomon , cel mai înțelept dintre oameni, după ce cercetă cu grijă tot ce se întîmplă sub soare, ca și propriile gînduri, cuvinte și fapte, începu cu sîrg să se tînguiască: *„Totul este deșertăciune și vînare de vînt. Ceea ce este strîmb nu se poate îndrepta și ceea ce lipsește nu se poate număra "* (Eccles. 1,15). *„Că unde este multă înțelepciune este și multă amărăciune, și cel ce își înmulțește știința își sporește suferința"* (Ibidem 1, 18).

De ce nu se interesează de aceasta mulțimea?

10. Precum cel ce nu-și cunoaște boala nu se vindecă; cine nu simte durere nu suspină și cine nu vede pericolul nu se sperie nici pe marginea prăpastiei, chiar de ar sta pe stînca cea abruptă; tot așa, cei ce păstoresc neamul omenesc și biserica și nu văd confuziile, nu este de mirare că nu-i afectează. Dar dacă vreunul vede la el și la alții apărînd nenumărate pete și observă că puroiază răni și abcese, iar mirosul ce se degajă îi înfundă din ce în ce nările, cine se vede pe sine și pe alții stînd pe marginea prăpăstiilor și a hăurilor, primejduit peste tot de a cădea în curse întinse, ba chiar cum este

dus spre veşnice prăbuşiri, şi îl vede pe unul sau pe altul cum se prăbuşeşte, acela cu greu va putea să nu se îngrozească, să nu se împietrească, să nu se sfîrşească de durere.

Demonstraţie inductivă că întreaga noastră existenţă este coruptă şi depravată

11. Căci *ce se mai află în noi şi în lucrurile noastre la locul şi în starea sa firească? Nicăieri nimic.* Toate fie că zac, fie că se prăbuşesc şi se găsesc de-a-ndoaselea şi în dezordine. În locul *înţelegerii*, prin care trebuie să ne asemănăm cu îngerii, este atît de mare neştiinţa, încît oamenii ignoră, la fel ca animalele, lucrurile cele mai necesare de ştiut. În locul *prudenţei*, prin care, fiind destinaţi eternităţii, trebuie să ne pregătim pentru eternitate, domneşte o asemenea delăsare, nu numai în cele ale eternităţii, ci şi în ale vieţii noastre muritoare, încît majoritatea oamenilor se dedau lucrurilor pămînteşti şi trecătoare şi în final morţii sigure. În locul *înţelepciunii* cereşti, prin care ne-a fost îngăduit să recunoaştem supremul bine, să-l cinstim şi să ne bucurăm cu drag de el, este o îndepărtare prea ruşinoasă de la acel Dumnezeu în care trăim, ne mişcăm şi sîntem şi o prea stupidă uitare a prea sfintei Fiinţei sale. [28] În locul *iubirii şi nevinovăţiei* — ura reciprocă, duşmăniile, războaiele, crimele. În locul *dreptăţii* domneşte nedreptatea, injuria, opresiunea, hoţia, prădăciunea. În locul *castităţii*, imoralitatea şi obscenitatea în gîndire, vorbe, fapte. În locul *simplităţii şi adevărului*, minciuna, înşelăciunea, reaua viclenie. În locul *umilinţei* — îngîmfarea şi mînia unora împotriva altora.

Sîntem cu toţii pierduţi

12. Vai ţie, neam nefericit, cît de mult ai degenerat! *„Domnul din cer a privit peste fiii oamenilor, să vadă de este cel ce înţelege sau cel ce caută pe Dumnezeu. Toţi s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut; nu există cel ce face bunătate, nu există pînă la unul"* (Psalm 13, 2, 3). Chiar şi aceia care se consideră conducătorii altora, rău conduc, se dau în lături, iar cei ce ar trebui să fie purtători de lumină răspîndesc mai toţi întunericul. Chiar acolo unde mai e într-adevăr ceva bun şi adevărat, e schilodit, paralizat, risipit; cu adevărat o umbră şi o părere, dacă o vei compara cu ceea ce ar trebui să fie în realitate. Cine nu bagă de seamă acest lucru, acela să ştie că bîjbîie în întuneric. Înţelepţii văd ceea ce văd nu prin ochelarii părerilor obişnuite, ci prin lumina clară a adevărului, contemplînd lucrurile lor şi ale altora.

O îndoită bucurie

13. Ne rămîne totuşi o dublă mîngîiere. *Mai întîi* că Dumnezeu pregăteşte pentru aleşii săi un paradis veşnic, unde se va reda perfecţiunea, şi anume mai deplină şi mai sigură ca cea dintîi pe care am pierdut-o. În acest paradis a intrat Hristos cînd s-a despărţit de trup (Luca 23, 43), acolo a fost răpit Pavel (2 Corint. 12, 4) şi splendoarea sa a putut-o privi Ioan (Apost. 2,7 şi 21, 10). [29]

Restabilirea raiului bisericii aici pe pămînt

14. *Cea de-a doua mîngîiere* constă în aceea că Dumnezeu din cînd în cînd obişnuieşte să reînnoiască raiul bisericii şi să transforme iarăşi deşerturile ei într-o grădină a desfătării, după cum ne arată promisiunile divine menţionate mai sus. Am văzut că aceasta s-a întîmplat de mai multe ori în chip sărbătoresc: după căderea în păcat, după deluviu, după intrarea poporului în ţara Canaan sub David şi Solomon, după întoarcerea din Babilon şi reconstruirea Ierusalimului, după înălţarea lui Hristos la cer şi predicarea Evangheliei între păgîni sub Constantin[30] şi în alte împrejurări. Şi chiar acum, după atrocităţile atît de groaznice ale războiului, după devastările atîtor ţări, Părintele îndurărilor ne priveşte încă cu ochii miloşi, de aceea trebuie să-i întîmpinăm recunoscători calea şi să fim mai exigenţi faţă de acţiunile noastre, în chipurile şi cu mijloacele pe care prea înţeleptul Dumnezeu ni le va indica — cel ce hotărăşte toate — pe căile sale.

Cel mai eficace mijloc al acestei restabiliri este justa instruire a tineretului

15. Aceasta însă este ceea ce ne învaţă în primul rînd Sf. Scriptură: că nu există o cale mai eficace pentru înlăturarea coruperii umane decît *justa învăţare a tineretului (iuventus recta institutio)*. De pildă, Solomon care rătăcise prin toate labirintele erorilor umane şi se tînguia că cele corupte nu mai pot fi îndreptate şi nici nu se pot enumera lipsurile, totuşi se adresează tineretului şi-l conjură *„ca în*

zilele tinereții să-și aducă aminte de Creatorul său și să se teamă de el și să-i urmeze poruncile; căci aceasta este **întreaga datorie a omului**" (Eccl. 12, 13). Iar în altă parte spune: „*Învață-l pe tînăr calea sa și chiar cînd va îmbătrîni nu se va abate de la ea*" (Prov. 22,6). De aceea spune David: „*Veniți, fiilor, ascultați-mă pe mine, frica Domnului vă voi învăța pe voi*"(Psalmi 34, 11). Dar însuși cerescul David și dreptul Solomon, eternul fiu al lui Dumnezeu, care a fost trimis din cer spre a ne reforma, ne-a arătat parcă, cu degetul întins, aceeași cale, zicînd: „*Lăsați copiii să vină la mine și nu-i opriți, căci a unora ca aceștia este împărăția lui Dumnezeu*" (Marcu 10,14). Iar către noi ceilalți grăia: „*Adevăr zic vouă: de nu vă veți întoarce și nu veți fi ca pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor*" (Matei, 18,3).

Copiii nu sînt numai subiectul adevăratei reînnoiri, ci și exemplul acesteia

16. Ce se urmărește prin aceste cuvinte? Ascultați și luați aminte voi toți ceea ce vestește Domnul și învățătorul nostru al tuturora: numai pe copii îi consideră el demni de împărăția lui Dumnezeu, ba chiar moștenitorii acestei împărății. Numai aceia vor fi părtași la această moștenire care se vor asimila cu cei mici. Oh! de-ar da Domnul, iubiții mei copilași, să înțelegeți acest privilegiu al vostru ceresc! Iată, a voastră este ceea ce a mai rămas din splendoarea neamului nostru sau ce este just în patria cerească! Al vostru e Hristos, a voastră este sfințenia Spiritului, a voastră grația lui Dumnezeu, a voastră moștenirea secolelor viitoare; toate acestea sînt numai ale voastre, ale voastre cu precădere și fără greș, numai pentru voi sau pentru cei ce vă sînt egali. Iată, noi cei în vîrstă, care ne considerăm doar pe noi oameni, iar pe voi maimuțe, numai pe noi deștepți, iar pe voi lipsiți de minte, numai pe noi capabili să vorbim, iar pe voi niște neputincioși în a vorbi, noi vom fi îndreptați spre școala voastră. Voi ne-ați fost dați ca învățători, iar faptele voastre ne vor fi de model și exemplu.

De ce Dumnezeu cinstește pe copii așa de mult?

17. De ar vrea cineva să afle pentru ce Dumnezeu ajută și laudă atît de mult pe copii, nu va găsi altă cauză mai bună decît faptul că aceștia sînt în toate mai simpli și mai capabili să primească leacul pe care îndurarea dumnezeiască o oferă condiției umane tragice. Căci, deși corupția provenită de la căderea lui Adam a năpădit întreg neamul omenesc, totuși al doilea Adam, Hristos, a implîntat din nou arborele vieții și nimeni nu este exclus, afară de acela care se exclude prin propria-i necredință (Marcu 16,16), ceea ce nu se poate întîmpla la copii. De aceea, copiii, care nu sînt încă pătați cu păcate și necredință, devin moștenitorii universali în măsura în care știu să-și păstreze grația dumnezeiască primită și s-o mențină neîntinată de lume. De aceea pot fi mai ușor învățați copiii decît ceilalți, pentru că ei nu sînt încă stăpîniți de deprinderi rele.

De ce ne revine nouă adulților grija pentru copii

18. De aceea, Hristos ne poruncește celor maturi, să ne întoarcem și să devenim ca și copiii, adică să ne dezvățăm de relele provenite dintr-o instrucție greșită și însușită din exemplele rele ale acestei lumi și să ne întoarcem la starea anterioară a simplicității, a blîndeții, a modestiei, a purității, a ascultării etc. Dar pentru că nimic nu este mai greu decît să dezveți pe cineva de obiceiuri (căci obiceiul este a doua natură, și dacă gonești natura cu furca, ea se va întoarce totuși din nou) [31], rezultă din aceasta că *nimic nu este mai greu decît să îndrepți pe un om rău educat.* Copacul o dată crescut înalt sau umil, cu ramuri drepte sau strîmbe, așa rămîne și la maturitate, nu-l mai poți transforma. Obada de la roată o dată curbată, mai lesne se rupe decît să se mai poate face dreaptă, precum ne învață experiența. La fel spune Dumnezeu despre oamenii care sînt obișnuiți să acționeze rău: „*Poate oare să-și schimbe etiopianul pielea sa și leopardul petele sale? Așa și voi: puteți oare să faceți bine, cînd sînteți deprinși a face rău?*" (Ieremia 13,23).

Reforma bisericii e necesar să înceapă de la copii

19. De aici rezultă cu necesitate concluzia: *Dacă există vreun mijloc de tămăduire a genului uman corupt, acesta constă, înainte de toate, într-o educație (educatio) atentă și grijulie a tineretului.* Tot așa precum pentru înnoirea unei grădini trebuie să se sădească arbuști noi, iar ca să crească și să înflorească trebuie să fie bine îngrijiți, mai ales că nu există posibilități prea mari de a transplanta arbori bătrîni și de a-i face să rodească. Așadar, spiritele simple (mentes simplices), care nu sînt încă pline și infectate de reprezentări și obiceiuri deșarte ale acestei lumi, sînt cele mai potrivite pentru țelurile lui Dumnezeu.

Despre aceasta mărturisește Dumnezeu

20. Despre aceasta ne dă să înțelegem însuși Dumnezeu prin profeți, cînd se plînge de corupția universală, spunînd că *„nu este nici unul pe care să-l învețe, căruia să-i facă înțeleasă învățătura, afară de cei înțărcați sau de cei abia depărtați de la sînul mamei lor"* (Isaia 28,9).

Fapt ilustrat de Hristos

21. Aceasta se pare că a voit să arate Domnul printr-o parabolă, atunci cînd, în drum spre Ierusalim, a dat poruncă să i se aducă o măgăriță cu mînzul ei și n-a călărit pe măgăriță, ci pe mînzul ei. Evanghelistul adaugă la aceasta: *„Mîntuitorul a poruncit să i se aducă un mînz pe care nimeni dintre oameni n-a șezut vreodată"* (Luca 19,30). Să credem oare că aceasta s-a făcut fără vreo intenție și să ne fie totuși transmis? Nici vorbă! În toate faptele și cuvintele Mîntuitorului, atît în cele mari cît și în cele mici, precum și în orice slovă a Sf. Scripturi sălășluiesc adevăruri ascunse pentru povățuirea noastră. De aceea este sigur că și atunci cînd Hristos cheamă la sine pe bătrîni și pe tineri și-i conduce binevoitor pe unii și pe alții către cerescul Ierusalim el îi consideră totuși pe copii, care nu sînt încă subjugați de lume, mai destoinici să se obișnuiască cu jugul lui Hristos, decît aceia pe care lumea cu poverile ei i-a înfrînt și i-a viciat. *„De aceea, drept este să aducem tineretul nostru la Hristos, pentru tineret jugul său este plăcut și Hristos însuși se bucură să i-l pună"* (Matei 11,30).

Ce înseamnă a educa tineretul cu prevedere

22. A educa tineretul cu prevedere înseamnă a îngriji dinainte ca sufletele lor să fie ferite de stricăciunile lumii și ca semințele onestității împlîntate în ei să ajungă să încolțească fericit, prin neîncetate îndemnuri și exemple, apoi ca mințile să fie pătrunse de cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu și a feluritelor sale zămisliri și astfel să se obișnuiască să vadă lumea prin lumina lui Dumnezeu, să iubească și să cinstească pe Părintele luminilor, mai presus de orice. [32]

Ce folos rezultă de aici

23. Dacă aceasta s-ar întîmpla, atunci din însuși acest fapt ar reieși că e adevărat ce cînta psalmistul: *„Din gura pruncilor și a celor ce sug ai săvîrșit laudă, pentru vrăjmașii tăi, ca să amuțești pe vrăjmași și pe răzbunători"* (Psalmii 8,3), adică să-l tulbure pe satana, care pentru condamnarea sa vrea să se răzbune asupra acestor lăstari ai lui Dumnezeu, asupra tineretului, istovindu-l prin rănile felurite ale uneltirilor sale viclene sau să-l infecteze la rădăcină cu veninul său infernal (prin exemple rele privind necredința și alte păcate condamnabile), fie pentru ca să se usuce adînc și să se prăpădească, fie ca cel puțin să degenereze, să piardă vlaga și să devină nefolositor.

Cum îngrijește Dumnezeu de tineret

24. De aceea, Dumnezeu le dă copiilor nu numai îngeri păzitori (Matei 18,10), dar așază pe părinții lor ca educatori și le poruncește să-și crească copiii în frica și teama lui Dumnezeu (Efes 6,4). După aceasta, poruncește cu seriozitate tuturor celorlalți ca să nu seducă și să nu corupă tineretul prin exemple rele, altminteri pe cei ce ar proceda în acest fel îi amenință cu blestemul veșnic (Matei 18,6).

În ce chip să procedăm după exemplul patriarhilor

25. Dar cum putem realiza aceasta în plin deluviu al rătăcirilor lumești? Pe vremea patriarhilor acest lucru era mai ușor, cînd acești sfinți bărbați trăiau separați de lume; ei erau nu numai capii familiilor lor, ci în același timp preoți, învățați și educatori. Copiii lor erau împiedicați să vină în contact cu oamenii răi; ei înșiși

fiind o pildă de bună moralitate, îi conduceau pe calea lor prin sfaturi, ușoară dojană și la nevoie chiar prin pedeapsă. Însuși Dumnezeu e martor că așa a procedat Avram: *„Știu — zice — că l-am ales, ca să învețe pe fiii și casa sa după sine, să umble în calea Domnului și să facă judecată și dreptate"* (1. Moise 18,19).

Acum, societățile rele corup tineretul

26. Acum însă trăim în promiscuitate — cei buni cu cei răi. Dar numărul celor răi este infinit mai mare decît al celor buni. Prin exemple rele, tineretul este atît de mult ademenit încît îndrumările spre cultivarea virtuții, drept leac împotriva răului, nu au nici o putere sau una extrem de mică.

Nici părinții nu se îngrijesc să se opună răului sau nu știu

27. Și cum ar fi altfel, cînd și acele îndrumări spre virtute se fac din ce în ce mai rar! Sînt puțini părinți în stare să învețe ceva bun pe copiii lor, fie că nici ei înșiși n-au învățat nimic de acest fel, fie că neglijează, mintea lor fiind ocupată cu altceva.

Nici toți învățătorii

28. Și între învățători se găsesc puțini care ar fi în stare să insufle tineretului ceea ce este bun, într-un mod potrivit. Iar dacă există vreodată unul, atunci e acaparat de vreun satrap ca să-l folosească în particular pentru ai săi (copii). Și astfel, comoara lui nu-i revine poporului.

De aceea, toate se sălbăticesc și alunecă spre mai rău

29. Așa se face că restul tineretului crește fără îngrijirea cuvenită, ca și copacii sălbatici, pe care nimeni nu-i plantează, nu-i udă, nu-i altoiește și nu-i face să crească drept. Iată cum moravurile și obiceiurile sălbatice și nestăpînite cuceresc lumea, orașele mari și mici, toate casele și pe toți oamenii ale căror trupuri și suflete se irosesc într-o totală zăpăceală. Dacă ar apărea astăzi din nou între noi *Diogene, Socrate, Seneca* sau *Solomon,* n-ar afla nimic nou față de ceea ce era pe timpul lor. Iar dacă Dumnezeu din cer ni s-ar adresa nouă, el nu ne-ar spune decît ceea ce spunea pe atunci: *„Toți s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut..."* (Psalm 14,2).

De aceea trebuie să ne sfătuim împreună cu privire la binele general, altfel ne așteaptă pedeapsa divină

30. De aceea, de orice neam ar fi oricine care poate să dea vreun sfat sau să născocească ceva, ori ar putea prin gemete, suspine, plîns sau lacrimi să implore pe Dumnezeu în orice chip pentru ca tînăra generație în creștere să fie cît mai bine îndrumată, acela să nu tacă, ci să dea sfat, să gîndească și să se roage. *„Blestemat fie cel ce va face ca orbul să rătăcească din drum!"* a zis Dumnezeu (5. Moise 27,18). Blestemat să fie și acela care, dacă poate să întoarcă pe un orb din rătăcire, nu-l întoarce. *„Vai aceluia care va sminti pe unul dintre aceștia mici"*, spune Hristos (Matei 18, 6, 7). Vai deci și celui care poate să înlăture pierzania și nu o face! *„Dumnezeu nu vrea ca asinul sau boul rătăcitor prin cîmpie și pădure, sau zdrobit sub povară, să fie părăsit, ci să fie ajutat chiar dacă nu vei ști cui aparține, și chiar dacă vei ști că este al dușmanului tău"* (2. Moise 23, 4, 5. Moise 22, 1). Oare să-i placă lui Dumnezeu cînd noi vedem în rătăcire nu animale lipsite de rațiune, ci creaturi inteligente, și nu numai una sau două, ci lumea întreagă, să trecem nepăsători fără să le întindem mîna? Nicidecum!

Să scoatem sabia împotriva Babilonului destrăbălărilor

31. „Blestemat fie tot cel ce, cu înșelăciune, face opera Domnului cu nebăgare de seamă, și blestemat fie tot cel ce-și ferește sabia lui de sîngele Babilonului!" (Ieremia 48, 10). Putem spera oare că vom scăpa de pedeapsă dacă tolerăm cu nepăsare îngrozitorul Babilon al coruperii noastre? Scoate sabia, tu cel ce ești încins cu ea sau cel ce știi în ce teacă zace ascunsă și, ca Jehova să te binecuvînteze, ajută la distrugerea Babilonului!

Și demnitarii autorității laice

32. Voi, demnitari, voi, servitori ai supremului Dumnezeu, realizați această operă a Domnului! Exterminați cu sabia cu care v-a încins Domnul, cu sabia dreptății, toate neorînduielile de care este plină lumea și care nemulțumește pe Dumnezeul vostru!

Și servitorii bisericii

33. Realizați această faptă, voi, *preoți, servitori credincioși ai lui Isus Hristos,* distrugeți răul cu sabia cea cu două tăișuri, încredințată vouă — sabia cuvîntului [33]! Căci pentru aceasta *„sînteți rînduiți ca să stîrpiți și să sfărîmați răul, să-l distrugeți*

și să-l fărîmițați, iar binele să-l plantați și să-l zidiți" (Ieremia 1,10; Psalm 101,5; Romani 13,4 etc.). Voi ați înțeles că răul din om nu poate fi mai bine preîntîmpinat decît dacă se preîntîmpină în fragedă tinerețe, că nu se pot planta mai cu succes copăcei care vor dura o veșnicie, decît dacă plantăm și creștem tinere lăstare; că nimeni nu poate să zidească mai cu succes Sionul în locul Babilonului, decît atunci cînd pietrele cele vii ale Domnului — copiii — vor fi de timpuriu tăiate, cioplite, netezite și încorporate construcției cerești. Așadar, *dacă dorim să avem biserici, state și gospodării bine așezate și înfloritoare, atunci trebuie — înainte de orice — să punem în ordine școlile noastre și să le facem să înflorească, ca ele să devină adevărate ateliere vii ale umanității, răsadnițe ale bisericii, statelor și ale gospodăriilor. Numai așa și nu altfel putem să ne atingem țelul nostru.*

Modul de procedare trebuie expus și cumpănit

34. Cum trebuie însă să procedăm ca să ajungem la rezultatul urmărit, iată, aceasta stă în fața ochilor noștri, întrucît spiritul nostru a fost inspirat de Dumnezeu. Ce este, vedeți și auziți, și fiți atenți, voi cărora Domnul v-a dat ochi să vedeți, urechi să auziți și minte să judecați.

Ce trebuie să facă cei ce vor vedea această lumină nouă și cel ce nu o va vedea

35. Dacă cuiva i-a licărit o lumină de care nu și-a dat seama pînă acum, acela să cinstească pe Dumnezeu ,i să nu ascundă strălucirea cea nouă a timpului celui nou. Iar dacă vei observa în această lumină un defect fie cît de mic, atunci sau înlocuiește-l și curăță-l, sau atrage atenția ca să fie purificat: *mai mulți ochi văd mai bine decît un ochi.*

Recompensa pentru cei ce se îngrijesc de aceasta

36. Așa ne vom ajuta reciproc spre a împlini uniți opera Domnului. Astfel vom evita blestemul care vizează pe acei ce înfăptuiesc cu neglijență opera Domnului; așa vom îngriji desăvîrșit nestematele cele mai de preț ale lumii — tineretul; așa vom participa la strălucirea promisă acelora ce îndrumează pe alții pe calea dreptății (Daniel 12,3).

Dumnezeu să se îndure de noi, ca în lumina lui să vedem lumină![34] *Amin*

Foloasele artei didactice

În fundamentarea justă a didacticii sînt interesați:

1) *părinții*, care pînă acum erau, de obicei, nesiguri în ceea ce puteau spera de la copiii lor. Ei angajau învățători, îi rugau și îi atrăgeau prin daruri, îi schimbau chiar, însă adesea zadarnic, fără vreun folos. Dar prin stabilirea metodei, realizate cu ajutorul lui Dumnezeu, cu o siguranță de nezdruncinat, vom putea nădăjdui rezultatul dorit;

2) *învățătorii*, care — cei mai mulți dintre ei — ignorau cu desăvîrșire arta de a învăța pe alții [35], și de aceea cînd voiau să-și îndeplinească datoria se zbăteau și-și iroseau forțele lor printr-o trudnică sîrguință sau schimbau metoda, încercînd succesul cînd într-un chip, cînd într-altul, nu fără o silnică irosire de timp și muncă;

3) *elevii*, spre a putea fi conduși la culmea științelor, fără greutăți, dezgust, țipete și bătăi, ci sub formă de joc și glumă;

4) *școlile*, care, prin cercetarea metodei, vor putea nu numai să-și păstreze permanent forța, dar să și sporească la nesfîrșit. Ele vor fi în adevăr *lăcașuri ale jocului, ale bucuriei și ale atracției*. Și întrucît (prin această metodă infailibilă) fiecare elev poate deveni un învățat (de grad mai mare sau mai mic), școlile nu vor mai duce lipsă de conducători capabili, iar studiile nu vor slăbi niciodată;

5) *statul*, așa cum atestă Cicero în citatul menționat [36], corespunzînd și afirmației pitagorianului Diogenes (transmisă de Stobaeus) [37]: *„care este fundamentul întregului stat? Educația tineretului. Căci niciodată nu vor putea viețele să dea rod util, dacă nu sînt bine îngrijite"*;

6) *biserica* — deoarece numai școlile bine organizate vor putea face ca bisericile să nu ducă lipsă de propovăduitori eruditi, iar acestora să nu le lipsească ascultători corespunzători [38];

7) *în sfîrșit, este în interesul cerului* ca școlile să fie reorganizate pentru formarea precisă și cuprinzătoare a spiritelor, fiind mult mai ușor să se libereze de întuneric, prin strălucirea luminii dumnezeiești, cei pe care nu i-a putut deștepta sunetul trompetei divine. Căci, deși Evanghelia se predică peste tot și să sperăm că va fi predicată pînă la sfîrșitul lumii, totuși se întîmplă în lume — ca și la o serbare, într-un bîlci, într-o cîrciumă sau într-o adunare zgomotoasă de oameni — să nu fie ascultat de obicei acela care vorbește cel mai bine, ci oricine cu care tocmai atunci intri în discuție sau stai alături de el și te sustrage cu fleacuri și te convinge. Slujitorii cuvîntului pot să-și îndeplinească datoria cu cel mai mare zel, să vorbească, să strige, să îndemne, să conjure — totuși cea mai mare parte a oamenilor nu-i vor asculta. Mulți vin numai printr-o întîmplare specială la adunările sfinte. Alții, deși vin, au însă urechile și ochii închiși, fiind preocupați de ei înșiși sau de alte probleme, astfel că acordă puțină atenție celor ce se petrec acolo. Și chiar dacă sînt atenți și înțeleg ce se urmărește prin aceste îndemnuri sfinte, ei totuși nu sînt impresionați și mișcați atît de puternic cum s-ar cuveni să fie, deoarece spiritul lor inert și deprinderile lor vicioase le zăpăcesc, le captează și le pietrifică mintea, astfel încît nu se mai pot desprinde de

inerția cea veche. Ei rămîn prinși în obișnuita lor opacitate și în păcatele lor, ca și cum ar fi legați cu lanțuri, încît nimeni nu-i poate salva din învechita primejdie, decît singur Dumnezeu. De aceea, spune unul dintre părinți: *„este aproape o minune dacă un păcătos inveterat e convertit la pocăință."* Acolo însă unde Dumnezeu [39] oferă mijloacele, dacă i-am cere minuni ar însemna să-l ispitim, și în cazul de față trebuie să declarăm că aceasta este situația. Iată de ce este de datoria noastră să medităm asupra mijloacelor prin care tot tineretul creștin poate fi cu mai multă înflăcărare stimulat la întărirea spiritului și la iubirea cerească. Iar de vom obține aceasta, vom vedea cum va fi iar ca odinioară dorita împărăție a cerului. [40].

Așadar, nimeni nu trebuie să-și sustragă gîndurile, dorințele, forțele și mijloacele sale de la un atît de sfînt scop. Cine ne-a făcut să vrem, ne va face să și împlinim. Aceasta trebuie să cerem neîncetat prin rugăciuni de la grația divină și să așteptăm cu speranță. *Într-adevăr este vorba aici de fericirea oamenilor și de gloria Celui prea înalt.*

Joh. Val. Andreae :

„Este josnic să te îndoiești de succes ; este jignitor să disprețuiești sfaturile altora". [41]

Capitolul I

Omul este cea din urmă, cea mai completă şi cea mai perfectă dintre creaturi

„Cunoaşte-te pe tine însuţi", o maximă considerată căzută din cer

Fiind Pitacus[42] a enunţat odinioară renumita sa maximă: γνῶθι σε σὐτόν (cunoaşte-te pe tine însuţi), ea a fost primită de către înţelepţi cu un asemenea entuziasm încît ei, spre a o putea recomanda poporului, dădeau asigurări că este căzută din cer şi s-au îngrijit să o înscrie cu litere de aur în templul lui Apollo din Delfi (unde era un imens aflux de oameni). Acest lucru era înţelept şi pios. Maxima era într-adevăr născocită, dar total adevărată, ceea ce este pentru noi şi mai evident decît pentru cei vechi.

Ea este într-adevăr căzută din cer

2. Căci ce ne spune vocea din cer prin Scripturi altceva decît: *Omule* — **mă cunoşti pe mine, te cunoşti pe tine? Pe mine,** izvorul eternităţii, al înţelepciunii şi fericirii, pe tine, creatura, chipul şi desfătarea mea?

Măreţia naturii umane

3. Pe tine te-am ales părtaş la eternitate; spre folosul tău am pregătit cerul şi pământul, cu tot ce se găseşte într-însul. Numai ţie ţi-am dat de toate laolaltă, ceea ce altor creaturi le-am distribuit numai în parte: *esenţă, viaţă, simţuri, raţiune (essentia, vita, sensus, ratio)*. Pe tine te-am aşezat peste creaţiile mîinilor mele, toate le-am aşternut la picioarele tale: oi, şi boi, şi animalele cîmpului, păsările cerului şi peştii mărilor, şi în acest chip te-am încoronat cu glorie şi onoare (Psalm 8). Şi, în fine, ca să nu-ţi lipsească nimic, m-am dăruit ţie chiar pe mine însumi, în unire substanţială, contopind natura mea cu a ta pentru eternitate[43]. De aceasta n-a avut parte nici o altă creatură văzută sau nevăzută. Care dintre creaturile cerului sau ale pământului se pot lăuda că *Dumnezeu s-a arătat cu trup şi a fost văzut de îngeri?* (1. Timotei 3, 16). Astfel, ca să nu privească şi să admire numai pe acela pe care doreau să-l vadă (1. Petru 1,12), ci de asemenea să-l adore pe Dumnezeu cel ce s-a arătat cu trup, şi anume pe Fiul lui Dumnezeu şi al omului (Ebrei I, 6; Ioan I, 52; Matei 4,11). *Înţelege, aşadar, că tu eşti încoronarea absolută a creaţiilor mele, o minunată îmbinare a operelor mele*[44], *locţiitorul lui Dumnezeu şi coroana gloriei mele.*

Aceasta trebuie să devină evidentă tuturor oamenilor

4. O, dacă vreodată toate acestea s-ar scrie nu pe uşile templelor, pe frontispiciile cărţilor, nu, în sfîrşit, pe buzele, în urechile şi ochii tuturor oamenilor, ci să se imprime în inimile lor! Cine se dedică misiunii de formare a oamenilor (homines formandi), trebuie să tindă spre a trăi potrivit acestei înalte demnităţi în adevăratul sens al cuvîntului şi să-şi asigure toate mijloacele pentru atingerea acestui scop minunat.

Capitolul II

Scopul ultim al omului se află dincolo de viaţa aceasta

Cea mai înaltă creatură este destinată celui mai înalt scop

1. Că o creatură atît de desăvîrşită este destinată pentru un scop mai înalt decît celelalte creaturi, ne-o spune mereu raţiunea însăşi, şi anume că cel unit cu Dumnezeu, care reprezintă culmea desăvîrşirii, a gloriei şi a fericirii, se bucură în eternitate împreună cu el de cea mai completă splendoare şi fericire.

Deoarece acest lucru este evident:

2. Deşi aceasta rezultă cu prisosinţă din Scriptură şi noi credem cu adevărat că lucrurile stau aşa, totuşi nu este un lucru inutil dacă vom aminti, în treacăt, în cîte chipuri Dumnezeu a prefigurat în noi ceea ce trebuie să atingem în această viaţă şi *dincolo* de ea.

1. *Din istoria creaţiunii*

3. *Mai întîi din însuşi actul creaţiunii.* El nu l-a făcut pe om să existe pur şi simplu, ca toate celelalte creaturi, ci — după o adîncă chibzuinţă — i-a modelat trupul parcă cu degetele sale şi i-a insuflat spiritul din sine însuşi.[45]

2. *Din constituţia noastră*

4. Constituţia noastră ne arată că realitatea acestei vieţi nu împlineşte (menirea noastră). Căci noi ducem aici o întreită viaţă: *vegetativă, animală* şi *intelectuală* sau *spirituală*, dintre care prima nu iese niciodată afară din corp, cea de-a doua se extinde prin simţuri şi prin mişcări asupra lucrurilor, iar cea de-a treia poate exista chiar independent, aşa cum se află la îngeri[46]. Întrucît este evident că în noi acest grad, cel mai înalt al vieţii, este întunecat şi împiedicat de celelalte două anterioare, urmează în mod necesar că o dată se va întîmpla să ajungă la deplină perfecţiune.

3. *Din tot ce facem şi suferim aici*

5. Toate cîte le săvîrşim şi le suferim în această viaţă ne arată că noi nu urmăm aici scopul nostru ultim, ci tot ce ne aparţine şi noi înşine năzuim spre un alt ţel. Tot ce sîntem, ce facem, ce gîndim, vorbim, urzim, dobîndim şi posedăm, nu este altceva decît o anumită scară pe care ne urcăm din ce în ce mai mult, spre a ajunge cît mai sus, fără însă să putem atinge vreodată suprema treaptă. Căci *iniţial* omul este nimic, aşa cum nu era nimic din veşnicie. Abia în pîntecele mamei sale îşi ia el începutul dintr-o picătură de sînge părintesc. Ce este deci, iniţial, omul? O masă informă şi brută. *Apoi* ia forma unui trupuşor, dar fără simţuri şi fără mişcare. Începe *apoi* să se mişte şi iese, prin forţa naturii, la lumina zilei; treptat, i se deschid ochii, urechile şi celelalte simţuri. *Cu trecerea vremii, se formează simţul intern*[47], cînd el devine conştient de văz, auz şi simţire. *Mai tîrziu, se arată intelectul*, prin observarea deosebirilor dintre lucruri. *În sfîrşit, voinţa* ia funcţia unui cîrmaci prin aceea că ea îl dirijează spre unele lucruri şi îl îndepărtează de la altele.

3. *În toate acestea există o gradare, dar fără finalizare*

6. Dar şi în cadrul acestor etape, există o adevărată gradare. Căci înţelegerea lucrurilor răsare tot mai mult şi mai mult, aşa cum răsar zorile luminii din profunzimea întunericului nopţii şi neîncetat se adaugă tot mai multă lumină cît durează viaţa pînă la moarte (numai pentru acei ce nu se abrutizează complet). Acţiunile noastre sînt la început firave, lipsite de tărie, neîndemînatice şi total confuze. Treptat însă, se dezvoltă, o dată cu forţele corpului şi virtuţile spiritului, astfel încît noi (dacă nu sîntem cuprinşi de amorţeală şi nu ne îngropăm de vii) cît timp trăim avem ce să facem, ce să năzuim şi ce să clădim: *Căci în toate acestea un sfîrşit generos ne îndeamnă mereu spre culmi cît mai înalte, fără totuşi să le putem atinge. Căci dorinţele şi sforţările nu-şi ating nici una limanul în această viaţă.*

4. *Toate acestea ne sînt dovedite de experienţă*

7. Oriunde ar privi cineva, peste tot acest lucru este confirmat de experienţă. De-i plac cuiva comorile şi bogăţiile, nicicînd nu le va realiza în suficientă măsură ca să-şi potolească nesaţiul, chiar de ar poseda lumea întreagă, după cum ne arată exemplul lui Alexandru [48]. Cei ce caută *onoruri*, nicicînd nu le-ar putea dobîndi chiar de l-ar adora lumea întreagă. Iar cel ce se dedă *plăcerilor*, chiar dacă rîurile desfătărilor i-ar îneca toate simţurile, totuşi se vor învechi toate, iar dorinţele sale vor căuta mereu ceva nou. Însă cel ce se dedică studiului *înţelepciunii*, nu va putea ajunge la vreo limită, căci cu cît ştie cineva mai mult, cu atît îşi dă seama cît îi lipseşte. În acest

sens, pe bună dreptate ne spune Solomon: *„ochiul nu se satură de cîte vede şi urechea nu se umple de cîte aude"* (Eccl. 1,8).

5. Nici moartea însăşi nu pune capăt lucrurilor noastre

8. Pildele ne învaţă că la cei ce mor, nici moartea nu pune capăt lucrurilor omeneşti: căci cei ce au dus aici o viaţă bună, se bucură că se duc spre una şi mai bună. Acei însă care s-au dedat cu totul acestei vieţi trecătoare şi văd că trebuie să o părăsească şi să se îndrepte altundeva, încep să se agite şi — de mai pot — să se împace cu Dumnezeu şi cu oamenii. Şi chiar dacă corpul lîncezeşte, zdrobit de suferinţe, iar simţurile se întunecă şi viaţa însăşi se stinge, spiritul totuşi îşi ia toate măsurile cu mai multă vioiciune ca de obicei şi dispune cu smerenie, seriozitate şi prevedere cu privire la el, la familie, la moştenire şi la problemele publice; astfel că cine vede cum se sfîrşeşte un om evlavios şi înţelept, se pare că vede cum se împrăştie tina, iar de-l aude vorbind, îi pare că aude un înger şi trebuie să admită că aici nu se întîmplă altceva decît că un oaspete îşi pregăteşte ieşirea dintr-o colibă în preajma dărîmării. Acest lucru l-au recunoscut şi păgînii. De aceea, romanii, după scriitorul Festus[49], denumeau moartea *„abitionem"* („continuarea drumului"), iar grecii οἴχεσθαι, ceea ce înseamnă „a pleca", dar şi a răposa şi a muri. De ce? Oare nu pentru faptul că se recunoaşte că prin moarte se trece în altă parte?

6. Oamenii sînt destinaţi pentru eternitate, ne învaţă exemplul lui Hristos

9. Aceasta ne este mai clar relevată nouă creştinilor prin *Hristos* fiul lui *Dumnezeu* celui viu, trimis din cer spre a restabili în noi imaginea cea distrusă a lui Dumnezeu , pe care ne-a arătat-o prin propriul său exemplu. El a fost conceput, născut şi a umblat printre oameni, apoi, mort fiind, a înviat şi s-a înălţat la cer, unde moartea nu mai are nici o putere asupra lui. El este numit *precursorul nostru* (Ebrei 6, 20), *primul născut între fraţi* (Rom. 8, 29), *capul membrilor săi* (Efeseni 1,22), *prototipul tuturor acelora care trebuie să se transforme după chipul lui Dumnezeu* (Rom. 8,29). Aşadar, după cum el însuşi n-a fost aici spre a rămîne, ci după terminarea misiunii sale să treacă la lăcaşurile veşnice, tot aşa nici noua, tovarăşilor săi, nu ne este dat să rămînem aici, ci ne vom strămuta în altă parte. N. B.

Lăcaşul omului este întreit

10. Pentru fiecare dintre noi este sortită o viaţă şi un lăcaş al vieţii întreite: *pîntecele mamei, pămîntul şi cerul.* Ajungem de la primul la al doilea prin naştere, de la al doilea la al treilea prin moarte şi înviere. În cel de-al treilea rămînem pentru veşnicie. În primul loc primim numai *viaţa* şi începuturile mişcării şi ale simţirii, în cel de-al doilea primim *viaţa, mişcarea, simţirea şi începuturile cunoaşterii,* iar în al treilea primim *absoluta plenitudine în toate.*

Şi viaţă întreită

11. Cea dintîi viaţă este o pregătire pentru cea de-a doua, cea de-a doua pentru cea de-a treia, iar cea de-a treia se împlineşte în ea însăşi, fără sfîrşit. Trecerea de la cea dintîi la cea de-a doua şi de la cea de-a doua la cea de-a treia este strîmtorată şi plină de durere, şi în amîndouă locurile trebuie să se înlăture învelişurile şi pielea (în primul caz învelişurile fructului, dincoace, înseşi învelişurile corpului, întocmai după cum dintr-un ou spart iese un pui. Primul şi al doilea lăcaş sînt asemănătoare unor ateliere, din care într-unul se formează *corpul,* pentru nevoile vieţii următoare, iar în cel de-al doilea se formează *sufletul* raţional în folosul vieţii veşnice; al treilea lăcaş aduce împlinirea şi îmbucurarea pentru cele două anterioare.

Un model pentru aceasta ne oferă izraeliţii

12. Aşa, izraeliţii (să-mi fie permis pentru ilustrare) s-au născut în Egipt, iar de aici au plecat prin îngustimile munţilor şi ale Mării Roşii şi au ajuns în pustiu, au ridicat corturile, au cunoscut legile şi au avut de luptat cu numeroşi duşmani. În sfîrşit, au traversat Iordanul şi s-au aşezat, ca moştenitori ai ţării Canaanului, în care curgeau laptele şi mierea.

Capitolul III

Viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cea eternă

Dovezi pentru acest fapt

1. Că viața aceasta tinde spre altceva, și (la drept vorbind) nu este viață, ci preludiul vieții adevărate și veșnice, aceasta se dezvăluie *din nou prin noi înșine*, apoi *prin lume* și în sfîrșit prin Sf. Scriptură.

1. *Noi înșine*

2. Dacă ne observăm pe noi înșine vedem că toate se petrec în noi gradat, așa încît etapa dinainte deschide calea celei următoare. *De pildă:* viața noastră este inițial în pîntecele mamei. De dragul cui se află ea acolo? De dragul ei? Nicidecum. Se află acolo pentru ca micul trupușor să se poată forma spre a deveni lăcaș și instrument al sufletului, spre folosul potrivit al vieții următoare, de care se va bucura sub soare. Îndată ce s-a desăvîrșit acest lucru, ieșim la lumină, pentru că în întunericul în care ne găseam nu mai era nimic de completat. La fel, viața aceasta sub soare nu e decît o pregătire pentru cea eternă, întrucît — fără îndoială — sufletul prin intermediul corpului dobîndește ceea ce are nevoie pentru viața viitoare. O dată atins acest lucru, plecăm de aici mai departe, pentru că nu mai avem ce face. Sînt însă unii care sînt smulși de aici nepregătiți, sau mai degrabă zvîrliți morții, așa cum se întîmplă cu fetusul expulzat în diverse cazuri din uter, nu pentru viață, ci pentru moarte; ambele se întîmplă *cu voia Domnului*, dar *din vina oamenilor*.

2. *Lumea vizibilă a fost creată spre a servi ca o răsadniță, loc de hrănire și școală pentru oameni*

3. De asemenea lumea vizibilă, oricum am considera-o, ne dovedește că ea nu a fost creată pentru un alt scop decît acela de a servi la

înmulțirea,
nutrirea
și exersarea
} *speciei umane.*

Pentru că lui Dumnezeu i-a plăcut să nu creeze pe toți oamenii în același chip, cum a procedat cu îngerii, ci sub forma de bărbat și femeie, dîndu-le totodată puterea și binecuvîntarea ca să se înmulțească prin naștere, de aceea a fost necesar să li se asigure oamenilor un anumit timp pentru această înmulțire succesivă și li s-au acordat cîteva mii de ani. Dar pentru ca acest timp să nu fie confuz, surd și orb, a extins cerul și l-a prevăzut cu soarele, luna și stelele, și a poruncit ca după rotația lor să se măsoare orele, zilele lunile și anii. Mai departe, pentru că omul era o creatură corporală, avea nevoie de locuință, de un spațiu pentru a respira și a se mișca, de hrană pentru a crește și de îmbrăcăminte spre a se acoperi, Dumnezeu i-a creat (firește jos, în lume) pămîntul, ca un fundament, pe care l-a înconjurat cu aer, l-a udat cu apă, a făcut să crească felurite plante și animale, nu numai pentru nevoia omului, dar și pentru plăcerea și bucuria lui. Și pentru că l-a creat pe om după chipul său, l-a înzestrat în același timp cu minte (mens), și pentru ca să nu-i lipsească minții hrana, a făcut să apară creaturi dintr-o mulțime de specii, astfel ca această lume vizibilă să-i apară ca o oglindă prea luminoasă a puterii, *înțelepciunii* și *bunătății* infinite a lui **Dumnezeu** și prin a cărei contemplare să fie captivat în admirarea creatorului, stimulat în cunoașterea acestuia și atras în iubirea lui; căci trăinicia, frumusețea și dulceața cea nevăzută și ascunsă în abisul eternității străbat pretutindeni prin aceste obiecte vizibile și astfel se oferă contemplării, înțelegerii și gustării. *Această lume* nu este, prin urmare, pentru noi decît *răsadnița noastră* (*seminarium*), *nutritoarea noastră*, *școala noastră*. Mai există *ceva dincolo*, după ce părăsim clasele acestei școli și urcăm ca într-o academie veșnică. Că

așa stau lucrurile o dovedește rațiunea, dar mai cu seamă unele cuvinte ale lui Dumnezeu.

3. *Dumnezeu însuși prin cuvîntul său*

4. Însuși *Dumnezeu* mărturisește în Osea: *„cerul (e creat) din cauza pămîntului, pămîntul din cauza grîului, a vinului și a untdelemnului — iar toate acestea pentru oameni"* (Osea 2,21, 22). Toate sînt din cauza omului și chiar timpul. Căci lumii nu-i va fi acordată o durată mai lungă decît ca să împlinească numărul aleșilor (Apocalips 6,11). De îndată ce se va realiza aceasta, cerul și pămîntul se vor sfîrși și locul lor nu se va mai putea afla (Apocalips 20,7), deoarece un nou cer și un nou pămînt se vor naște, în care va locui dreptatea (Apocalips 21, 1; 2. Petru 3,23)[50]. *În sfîrșit, denumirile ce se dau acestei vieți în Sf. Scriptură ne fac să înțelegem că viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cealaltă viață.* Ea este denumită *cale, călătorie, poartă, așteptare,* iar noi sîntem niște *peregrini, oaspeți, cetățeni ai altei comunități* și alte asemenea (vezi 1. Moise 47, 9; Psalm 39, 13; Ioan 7,12[51]; Luca 12, 34).[52]

4. *Experiența*

5. Toate acestea rezultă din însuși faptul existenței noastre și din condiția noastră de oameni, care este evidentă oricui. Oare cine, o dată ce s-a născut, poate să mai dispară ca și cum nici n-ar fi fost? Noi sîntem doară destinați eternității. Și pentru că noi trebuie să ajungem la veșnicie, viața aceasta nu este decît o trecere într-acolo. De aceea zice Hristos: *„Voi fiți gata, că, în ceasul în care nu gîndiți, Fiul Omului va veni"* (Matei 24, 44). Din această cauză (ceea ce știm din Scriptură), Dumnezeu îi cheamă pe unii încă din anii timpurii ai vieții, dacă-i vede pregătiți pentru aceasta, ca pe Enoch[53] (1. Moise 5, v. 24; Cartea Înțelep. 4, 14). De ce, dimpotrivă, Dumnezeu se arată mărinimos față de cei răi? Pentru că el nu vrea ca cineva să piară, ci toți să vină la pocăință (2. Petru 3, 9). Dacă însă cineva continuă totuși să abuzeze de răbdarea lui Dumnezeu, atunci îl smulge de aici.

Concluzia

6. Așa după cum *este sigur că șederea în pîntecele mamei este o pregătire pentru viața în corp, tot atît de sigur este că sălășluirea în corp este pregătirea pentru acea viață care va înlocui pe cea prezentă și va dura veșnic. Fericit este acela care aduce cu sine din uterul matern membre bine alcătuite! Dar de o mie de ori mai fericit este acela care duce de aici cu sine un suflet bine purificat!*

Capitolul IV

Cele trei grade ale pregătirii pentru eternitate:

cunoașterea sa proprie (și o dată cu aceasta a tuturor celorlalte lucruri), **stăpînirea de sine** și **îndreptarea spre Dumnezeu**

Cum se vor cunoaște scopurile secundare ale omului subordonate scopului celui superior?

1. Menirea ultimă a omului este, de bună seamă, *fericirea veșnică în comuniune cu Dumnezeu.* Acesteia îi sînt însă subordonate alte scopuri, care servesc acestei vieți trecătoare, fapt ce rezultă din cuvintele Domnului, pe care le-a rostit la crearea omului: *„Să facem om după chipul și asemănarea noastră, ca să stăpînească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se tîrăsc pe pămînt, și tot pămîntul!"* (1. Moise, 1,26).

Trei sînt motivele existenței lui: 1. a cunoaște totul rațional, 2. a se conduce pe sine, 3. a fi spre desfătarea lui Dumnezeu

2. De aici rezultă că omul a fost pus între ființe vizibile, ca să fie:

I. *o creatură rațională;*
II. *să stăpînească celelalte creaturi* și
III. *a fost creat după chipul Creatorului său și spre desfătarea acestuia.*

Aceste trei scopuri sînt în așa fel unite între ele încît în nici un chip nu se pot despărți: ele formează temelia acestei vieți și a celei viitoare.

Ce înseamnă că omul este o creatură rațională?

3. A fi o creatură rațională înseamnă a te dedica cercetării, denumirii și înțelegerii tuturor lucrurilor, adică să fii capabil **să cunoști** *totul, să denumești și să înțelegi tot ce există în lume* (cum rezultă din 1. Moise 2,19). Sau după cum enumeră Solomon: *să cunoști întocmirea lumii și puterea elementelor, începutul, și sfîrșitul, și mijlocul vremurilor, întoarcerile anotimpurilor și prefacerile văzduhului, cursurile anilor și rînduiala stelelor, firea dobitoacelor și apucăturile fiarelor, puterea duhurilor și gîndurile oamenilor, feluritele specii ale plantelor și însușirile rădăcinilor; toate cele ascunse și cele arătate* (Înțelepciunea lui Solomon 7, 17 ș.c.). Tot de aceasta ține *cunoașterea meseriilor* și *arta retorică, astfel ca să nu rămînă nimic necunoscut* (cum pe drept spune Syracides), *în nici un lucru, nici din cele mari și nici din cele mici.* (Înțelepciunea lui Isus Sirah 5,18). Numai astfel i se poate acorda omului pe drept titlul unei *ființe rationale*, dacă el cunoaște rațiunea tuturor lucrurilor.

Ce înseamnă a fi stăpînul creaturilor?

4. A fi stăpînul creaturilor înseamnă a dispune de fiecare lucru potrivit scopului său și în același timp a-l întrebuința spre folosul propriu: a apărea ca stăpîn printre creaturi, adică a conduce cu sfințenie și serios (recunoscînd mai presus de tine și adorînd numai pe Creator, pe îngerii, servitorii săi, alături cu tine, iar toate celelalte considerîndu-le că se află mult mai jos de tine), a păstra demnitatea acordată, a nu te supune nici unei creaturi și nici chiar cărnii propriului tău corp, a folosi toate în mod liber în serviciul tău, știind să folosești fiecare lucru cu prudență — cînd, unde, cum și cît trebuie să cedezi corpului; cînd, unde, cum și cît trebuie să împlinești voința aproapelui; într-un cuvînt: să știi să conduci cu prudență pornirile și acțiunile externe și interne, proprii și străine.

Ce înseamnă a fi chipul lui Dumnezeu?

5. A fi, în sfîrșit, chipul lui Dumnezeu, înseamnă a imita cu adevărat prototipul perfecțiunii sale, așa cum spune însuși Domnul: *„Fiți sfinți, că eu,* **Domnul Dumnezeul** *vostru,* sînt sfînt" (3. Moise, 19, 2).

Aceste trei părți se contopesc în: I. erudiție, II. virtute, III. pietate

6. De aici rezultă că cerințele înnăscute ale omului sînt: 1) *să cunoască toate lucrurile*, 2) *să fie stăpîn peste lucruri și pe sine*, 3) *să raporteze totul și pe sine însuși la Dumnezeu, izvorul tuturora.* Exprimarea acestor trei însușiri o facem, de obicei, prin trei noțiuni comune, cunoscute:

I. **erudiție** (eruditio);
II. **virtute** sau **moralitate**;
III. **religiozitate** sau **pietate.**

Sub denumirea de *erudiție* trebuie să înțelegem cunoașterea tuturor lucrurilor, artelor și limbilor; prin *moralitate*, nu numai ținuta externă, ci întreaga comportare externă și internă; prin *religiozitate*, acea venerație internă prin care spiritul omului se apropie și se îmbină cu divinitatea supremă.

Aceste trei reprezintă întreaga ființă a omului în această viață; toate celelalte sînt πάρεργα

7. În aceste trei constă întreaga măreție a omului, deoarece ele singure alcătuiesc temelia vieții actuale și a celei viitoare. Toate celelalte *(sănătatea, puterea, înfățișarea, bogăția, demnitatea, amiciția, izbînda norocoasă* și *longevitatea)* nu sînt altceva decît niște completări și podoabe externe ale vieții dacă vin de la Dumnezeu, sau zădărnicii de prisos, poveri inutile și piedici vătămătoare dacă noi înșine le acumulăm lacom, peste măsură, preocupîndu-ne și îngropîndu-ne sub ele, neglijînd acele (bunuri) superioare.

Aceasta se poate demonstra prin exemple: 1. Orologiul

8. Aș vrea să lămuresc aceasta prin cîteva exemple: *Ceasul* (solar sau cu mecanism) este un instrument minunat și prea util pentru măsurarea timpului, a cărui substanță sau esență se epuizează în

proporționalitatea ingenioasă a tuturor părților. Carcasa care-l cuprinde, gravurile, zugrăvelile și poleirea cu aur sînt lucruri accesorii ce îi măresc frumusețea, dar nu și utilitatea. Dacă cineva vrea să aibă mai degrabă un instrument frumos decît unul util, atunci naivitatea sa este demnă de rîs, pentru că el nu-și îndreaptă privirea asupra destinației principale. La fel se apreciază valoarea *unui cal*, prin puterea sa, curajul său, suplețea și promptitudinea cu care răspunde la orice semn al călărețului. L-am considera nebun pe acela care ar aprecia perfecțiunea calului după o coadă împletită sau ondulată, o coamă pieptănată sau ridicată, un frîu aurit, o pătură brodată cu aur, paftale sau orice altă podoabă. În fine, buna stare a *sănătății* noastre se bazează pe o digestie normală și pe o constituție internă robustă. A dormi pe puf, a te îmbrăca elegant și a benchetui duce mai degrabă la distrugerea sănătății decît la menținerea ei. Nechibzuit este acela care, dorind să fie om, se ostenește mai degrabă pentru lucrurile delicioase decît pentru cele folositoare sănătății. Dar nesfîrșit mai nechibzuit este acela care, deși vrea să fie om, își îndreaptă mai mult atenția asupra podoabelor externe decît asupra esenței omului. De aceea, cartea Înțelepciunii *declară proști și lipsiți de pietate pe acei care socotesc că viața noastră este o jucărie, iar traiul nostru, un tîrg de cîștig, și ei sînt în afară și de lauda lui* **Dumnezeu,** *și de binecuvîntarea lui* (Înțelep. 15, 12 și 19).

2. *Calul*

3. *Sănătatea*

9. Să reținem deci, *în măsura în care în această viață ne străduim prin studiu să devenim eruditi, virtuoși și evlavioși, în aceeași măsură ne apropiem de scopul nostru final. Deci acele trei să fie* ἔργον[54] vieții noastre, toate celelalte nu sînt decît πάρεργα, piedică și spoială.

Concluzia

Capitolul V

Germenele celor trei (erudiție, moralitate și pietate) se găsesc în noi de la natură

1. Prin *natură* nu înțelegem aici nici coruperea care grevează pe toți o dată cu păcatul originar[55] (și în urma căruia sîntem numiți *copii ai mîniei*[56], incapabili să gîndim prin noi ceva bun), ci noi înțelegem prin aceasta starea noastră primă și fundamentală la care trebuie să revenim ca la începutul nostru.[57] În acest sens, Ludovic Vives[58] spunea: *„Ce este creștinul altceva decît un om redat naturii sale și restabilit în starea sa de după naștere, din care diavolul îl doborîse"?* (Cartea I, Despre concordie și discordie). În același sens se poate accepta și ceea ce a scris Seneca[59]: *Înțelepciunea constă în a ne întoarce la natură și de a ne așeza acolo de unde ne-a gonit eroarea generală (și anume a neamului omenesc comisă de cei dintîi oameni)".*[60] Și în continuare: *„Omul nu este bun, dar el poate fi format spre bine, pentru ca amintindu-și originea sa să năzuiască să devină asemenea lui Dumnezeu. Nimeni să nu încerce să urce prin înșelăciune acolo de unde a coborît"* (Epistola 93).

Inițial, natura omului a fost bună și trebuie să ne întoarcem la ea (după corupere)

2. Tot prin cuvîntul *natură* înțelegem, de asemenea, și *providența universală a lui Dumnezeu, curentul inepuizabil al bunătății divine și care realizează toate în toți* și conduce orice creatură spre destinația ei. Pentru că înțelepciunea divină n-a făcut nimic în zadar, adică fără vreun

Aceasta se poate face prin puterea providenței eterne, care restabilește ceea ce a decăzut

scop, fără mijloace adecvate atingerii acestui scop. Așadar, tot ce există are o țintă, spre a ajunge la aceasta, totul este prevăzut cu mijloace și instrumente necesare, ba chiar cu un anumit impuls (impetus), astfel ca nimic să nu fie condus la țintă împotriva propriei voințe și împotriva propriului scop, ci cît mai repede și mai plăcut, prin instinctul (instinctus) naturii, încît s-ar provoca durere și moarte dacă s-ar împiedica aceasta. Prin urmare este evident că *omul este capabil de la naștere* (noi am văzut că într-aceasta constă și menirea sa) *să cunoască lucrurile, armonia moravurilor și, mai presus de toate, iubirea lui Dumnezeu. Rădăcinile acestor trei (direcții) sînt atît de solid implîntate în el ca și rădăcinile copacului în pămînt.*

Înțelepciunea și-a pus rădăcinile sale eterne în om:

3. Dar, spre a arăta și mai lămurit ce înseamnă spusele lui Isus[61] Sirah, cum că *înțelepciunea are temelii eterne în om* (Sirah I, 14), să vedem care sînt în noi temeliile *înțelepciunii, moralității și pietății*, ca să cunoaștem ce minunat instrument al înțelepciunii este omul.

I. *Prin aceea că l-a făcut capabil să dobîndească cunoștința lucrurilor fapt ce reiese din aceea că l-a creat:*
1. *După chipul său*

4. Este evident că *orice om de la naștere este capabil să dobîndească cunoștința lucrurilor.* Aceasta provine în primul rînd de acolo că este *chipul lui Dumnezeu.* Chipul, dacă este *realizat exact,* poartă în mod necesar *trăsăturile* prototipului său, altfel n-ar fi copia acestuia. Dacă printre atributele lui Dumnezeu iese îndeosebi în evidență *atotștiința,* atunci ea, în mod necesar, se va reflecta strălucitor și în om. Și de ce ar fi altfel? *Omul stă în mijlocul creațiilor lui Dumnezeu, cu mintea sa limpede, care se poate compara cu o oglindă sferică, atîrnată într-o încăpere și care reflectă imaginea tuturor lucrurilor din jur.* A tuturor zic, de jur împrejur. Căci mintea noastră cuprinde nu numai ceea ce este în apropiere, dar își apropie ceea ce se află depărtat (în spațiu și timp), cercetează ceea ce este ascuns, dezvăluie ceea ce este acoperit și face efort să cunoască chiar cele incognoscibile, într-atît este (mintea noastră) nelimitată, nesfîrșită. De s-ar acorda omului chiar o mie de ani de viață, în care el neîncetat ar învăța cîte ceva nou, înțelegînd una din alta, tot s-ar găsi loc pentru orice i s-ar mai oferi spre cunoaștere, de o asemenea capacitate inepuizabilă este spiritul omului, care în cunoaștere se aseamănă cu abisul. *Corpușorului* nostru i s-au fixat limite foarte înguste, *vocea* se împrăștie ceva mai departe, *vederea* e mărginită numai de bolta cerească, *minții* însă nu i se poate impune nici o stavilă, nici în cer și nici dincolo de el. Ea urcă pînă la cel mai înalt cer și coboară pînă la cel mai adînc abis, și de ar fi acesta încă de o mie de ori mai vast, ea tot *l-ar străbate* cu o viteză de necrezut. Putem oare să mai tăgăduim că ea poate străbate orice? Sau că n-ar putea cuprinde orice?

2. *Ca o lume în miniatură*

5. *Omul a fost numit de filozofi un microcosmos, adică un univers în miniatură,* care cuprinde în sine ceea ce oferă în lung și în lat macrocosmosul[62], fapt ce-l vom demonstra în altă parte. [63] Mintea cu care apare omul în lume se poate compara cel mai potrivit cu o sămînță sau cu un sîmbure. Chiar dacă acolo nu se vede de fapt înfățișarea unei plante sau a unui copac, totuși planta și copacul sînt în realitate cu adevărat cuprinși acolo, fapt ce se poate constata cînd sămînța se pune în pămînt și apar sub ea rădăcini fine, iar deasupra ei mlădițe, care apoi — prin puterea naturii — devin ramuri și rămurele, ce se acoperă cu frunze și se împodobesc cu flori și fructe. *Nu trebuie deci să introducem nimic dinafară în om, ci numai să dezghiocăm ceea ce are în el, să dezvoltăm și să evidențiem fiecare latură în parte.* Se zice că Pitagora[64] s-ar fi exprimat adesea că firii omului îi este atît de natural să știe totul, încît de i s-ar pune unui copil de 7 ani întrebări într-o formă prudentă, asupra tuturor problemelor întregii filozofii, el ar putea răspunde cu siguranță la toate acestea, întrucît—fără îndoială—lumina unică a rațiunii ne dă o imagine și o măsură suficientă (forma et norma) asupra tuturor lucrurilor. Acum însă, în urma păcatului originar, ea *s-a umbrit* și *s-a închircit* și nu se poate elibera

N. B.

singură de acestea, iar cei ce ar trebui să o facă o aduc într-o încurcătură și mai mare!

3. *Înzestrat cu simțuri*

6. Afară de aceasta, sufletului rațional (anima rationalis), care locuiește în noi, i s-au adăugat organe, asemănătoare unor emisari și observatori: vederea, auzul, mirosul, gustul și simțul tactil, cu ajutorul cărora aflăm tot ce există în afară de noi și nimic din ce este creat nu-i poate rămîne ascuns spiritului, pentru că nu există nimic în lumea sensibilă care să nu poată fi văzut, auzit, mirosit, gustat sau pipăit, și prin aceasta să nu poată fi cunoscut ce și cum este. În consecință, nu există nimic în lume pe care omul înzestrat cu simțuri și rațiune n-ar fi în stare să înțeleagă.

4. *Stimulat de dorința de a ști*

7. În același timp, omului îi este implîntată dorința de a ști, și nu numai pofta de a munci, dar și rezistența necesară. Aceasta apare chiar din cea mai fragedă vîrstă a copilăriei și ne însoțește pe tot parcursul vieții, căci cine nu vrea să audă, să vadă sau să facă încontinuu ceva nou? Cui nu-i place să meargă zilnic undeva, să se întrețină cu cineva și să afle sau să povestească ceva? De fapt, lucrul se prezintă astfel: *ochii, urechile, simțul tactil și mintea, mereu în căutarea hranei, se ostenesc pentru aceasta, căci nimic nu-i este mai potrivnic naturii vii decît inactivitatea și inerția.* Chiar și faptul că oamenii ignoranți admiră pe savanți nu este oare o dovadă că și ei simt farmecul acestei dorințe firești? Cum n-au speranța de a putea ajunge să fie și ei părtași ai acestei bucurii, a științei, suspină doar și privesc spre aceia ce au posibilitatea să vadă dincolo de ei.

Toți sînt mulți care ajung la diverse cunoștințe ale lucrurilor prin propria conducere

8. Autodidacții ne oferă în mod foarte evident exemple că omul condus numai de natură poate pătrunde orișice. Unii, care și-au fost propriii învățători, sau (cum spune Bernhard[66]) ei aveau ca învățători stejarii și fagii (pentru că se plimbau prin păduri și meditau), au progresat în acest fel mult mai mult decît alții prin învățătura chinuitoare dată de învățătorii lor. Oare lucrul acesta nu ne învață că totul se găsește într-adevăr în om? Lampă, fitil, ulei, material de aprins focul și toate accesoriile sînt pregătite, numai de ar ști el îndeajuns să scapere scîntei și să aprindă fitilul. Și atunci va vedea minunatele comori ale înțelepciunii divine atît în el însuși cît și în lumea cea mare (în care totul este rînduit după măsură, număr și greutate)[67], ca o priveliște îmbucurătoare! Dar întrucît nu i se aprinde această lumină interioară, ci în jurul lui sînt purtate lămpile părerilor altora, nu poate fi altfel decît așa cum a fost pînă acum: ca unul ce zace închis într-o închisoare întunecată, iar pe lîngă aceasta sînt purtate făclii ale căror raze pătrund prin crăpături, dar care nu lasă să pătrundă întreaga lumină. Este așa cum zice Seneca: *„În noi sînt împlîntate semințele tuturor artelor, iar Dumnezeu, ca învățător, scoate din ascunziș aceste daruri ale spiritului"*[68].

Compararea minții noastre cu:

9. Același lucru ne învață obiectele cu care se compară mintea noastră. Oare nu primește *pămîntul* (cu care Scriptura compară adesea inima noastră[69]) semințe de orice fel? În una și aceeași *grădină* oare nu semănăm laolaltă ierburi, flori și mirodenii? Desigur, numai dacă nu-i lipsește grădinarului înțelepciunea și sîrguința. Și cu cît este mai mare varietatea cu atît este mai plăcută ochilor priveliștea, cu atît mirosul este mai plăcut nărilor și mai puternică desfătarea inimii. Aristotel a comparat spiritul omului cu o *tabula rasa*, pe care încă nu-i scris nimic, însă pe care se poate scrie totul[70]. Așa precum un scriitor priceput poate să scrie pe o tablă goală ceea ce dorește sau un pictor să picteze, tot așa cel ce posedă arta învățării poate imprima totul, cu ușurință, spiritului omenesc. De nu reușim, aceasta în nici un caz nu se datorește tablei, chiar de ar fi aspră, ci nepriceperii scriitorului sau pictorului. O deosebire este însă numai într-aceea că în timp ce pe tablă putem scrie numai pînă la marginea ei, în spiritul omenesc putem scrie și modela tot mai departe și mai departe, fără să ajungem la un capăt pentru că el (așa cum s-a mai spus) nu cunoaște limite.

1. *pămîntul*

2. *grădina*

3. *tabula rasa*

4. *cu ceara în care se imprimă încontinuu sigilii*

10. Creierul nostru, atelierul cugetărilor noastre (cogitationum officina), se poate bine compara cu *ceara*, în care se imprimă sigiliul sau din care se modelează figuri mici. Căci precum ceara poate lua orice formă și o poți modela și transforma după cum vrei, tot așa creierul primește în el imaginile tuturor lucrurilor pe care le cuprinde lumea. Acest exemplu ne arată, în același timp, sugestiv, din ce constă gîndirea și știința noastră. Tot ce atinge vederea, auzul, mirosul și pipăitul meu se aseamănă cu un sigiliu cu ajutorul căruia imaginea lucrurilor se imprimă pe creier, și anume atît de clar încît această imagine persistă și după îndepărtarea obiectului dinaintea ochilor, urechilor, a nasului sau a mîinii. Ea persistă mai puțin doar atunci cînd, din neatenție, a rămas o impresie prea slabă. Dacă, *de pildă*, am zărit un om oarecare și i-am vorbit, sau dacă într-o călătorie am văzut un munte, un rîu, un cîmp, o pădure, un oraș sau altele, sau am auzit o dată un tunet, o piesă muzicală, o cuvîntare, sau am citit ceva cu atenție dintr-un autor — toate acestea se imprimă în minte în așa fel încît, ori de cîte ori ne amintim de ele, este întocmai ca și cum lucrurile ne-ar sta înaintea ochilor, ar suna în urechi, ar fi gustate sau ar fi atinse. Dacă totuși creierul primește mai clar unele impresii decît altele, le reprezintă mai clar și atunci le reține mai temeinic. Pe fiecare în parte o recepționează, o reprezintă și o reține într-un anumit mod.

Capacitatea minții noastre este un miracol al lui Dumnezeu

11. Oare nu ne demonstrează într-un chip minunat înțelepciunea divină faptul că această masă de creier, nu prea mare, este suficientă pentru a primi mii și mii de imagini? Deoarece fiecare dintre noi (mai cu seamă cel ce a fost instruit științific), din tot ce în curs de atîția ani a văzut, a auzit, a gustat, a citit ori a adunat prin experiență sau meditare și de care, după împrejurări, își poate aminti, toate acestea le frămîntă în creierul său. Imaginile a tot ceea ce o dată am văzut, am auzit sau citit, din care există mii și zeci de mii și care se înmulțesc înmiit și pînă la infinit prin tot ce zilnic vedem, auzim, citim sau aflăm nou — toate acestea își găsesc acolo locul. Cît de necuprinsă este înțelepciunea atotputernicului Dumnezeu! Solomon se minuna de faptul că toate rîurile se varsă în mare, și marea tot nu se umple (Eccl. 1,7); cine nu se miră de profunzimea memoriei noastre, care reține totul și redă totul, dar nicicînd nu se umple și nici nu se golește! Tot așa este de fapt și mintea noastră, mai mare decît lumea, întrucît *puterea de cuprindere trebuie să fie mai mare decît ceea ce poate fi cuprins.*

Mintea noastră este o oglindă

12. În sfîrșit, mintea noastră se poate compara foarte bine cu *ochiul* sau cu *oglinda*. Dacă punem ceva în fața ei, indiferent de ce formă sau culoare, ea va oferi imediat o imagine foarte asemănătoare obiectului respectiv, afară numai dacă i se va apropia obiectul în întuneric, sau cu partea dorsală, ori îl vom ține prea departe, astfel încît să se împiedice sau să se tulbure imaginea. Trebuie să spunem că în acest caz imaginea nu va reuși. Mă refer însă la ceea ce se întîmplă la o lumină bună și la o apropiere potrivită, spre a nu sili ochiul să se deschidă pentru ca să privească obiectul, căci el de la sine (fiind de la natură însetat după lumină) are bucuria în a privi și este îndestulător pentru orice (numai dacă nu este suprasolicitat și copleșit de prea multe obiecte simultane) și nu se obosește privind. Tot așa este însetată și mintea noastră după obiecte, fiind mereu deschisă către ele, le privește singură spre a cuprinde și înțelege totul în mod neobosit, numai să nu fie supraîncărcată, ci să le poată supune privirii sale unul după altul, în succesiunea corespunzătoare.

II. *Rădăcina onestității în om este armonia:*

13. Că îi este înnăscută omului armonia moravurilor au știut-o și păgînii, dar n-au cunoscut lumina ce ne-a fost dăruită de Dumnezeu și ne conduce spre viața veșnică, și își făceau facle din acele scîntei mici (zadarnic început!). Așa ne spune Cicero: *„Semințele virtuților sînt înnăscute spiritului nostru. De le lăsăm numai să crească, atunci natura însăși ne va călăuzi spre o viață*

fericită" (ceea ce desigur e prea mult!) [71]. *„De îndată însă ce ne-am născut şi am văzut lumina, ne agăţăm permanent de felurite absurdităţi, astfel încît s-ar părea că am supt erorile o dată cu laptele mamei*" (Tuscul. III) [72]. Că de fapt seminţele virtuţii sînt înnăscute omului, aceasta rezultă şi din următoarele două argumente: *în primul rînd, pentru că fiecare om se bucură de armonie, iar în al doilea rînd, el însuşi, atît în interiorul său cît şi în exteriorul său, nu este altceva decît armonie.*

1. Că se bucură de ea pretutindeni: *în tot ceea ce este vizibil,*

14. Este evident că omul se bucură de armonie şi o caută pretutindeni cu mare zel. Căci cine nu se bucură la vederea unui om bine făcut, a unui cal elegant, a unei imagini frumoase, a unei picturi preţioase? Şi de unde provine aceasta, dacă nu din bucuria pe care ne-o oferă proporţiile şi plăcuta îmbinare a culorilor? Această desfătare a ochilor e întru totul naturală. Mai întreb: *pe cine nu impresionează muzica?* Şi de ce? Pentru că armonia tonurilor produce un acord plăcut. *Şi cui nu-i plac bucatele gustoase?* Printr-o condimentare potrivită şi prin amestecul gusturilor, ele gîdilă plăcut cerul gurii. *De ce se bucură fiecare de căldura potrivită şi de frigul potrivit, de mişcări potrivite şi de odihna potrivită a membrelor?* Numai pentru că naturii îi sînt prietene şi favorabile toate cele care sînt în măsură corespunzătoare şi devin în schimb duşmănoase şi primejdioase toate care întrec măsura. La semenii noştri, noi iubim mai ales virtuţile (pentru că cei ce sînt virtuoşi admiră virtuţile altora, şi dacă nu-i urmează, aceasta pentru faptul că se consideră incapabili să învingă deprinderile lor rele), de ce nu le-ar iubi fiecare la el însuşi? *În adevăr, sîntem orbi dacă nu recunoaştem că rădăcinile oricărei armonii sînt în noi!*

se poate auzi,

se poate gusta,

se poate pipăi,

şi chiar în virtuţi

2. *Ea se găseşte în noi înşine şi mai întîi în corpul nostru,*

15. Dar şi omul însuşi nu este altceva decît armonie, atît în ceea ce priveşte corpul cît şi sufletul său. Căci după cum însăşi lumea cea mare [73] (major mundus) seamănă cu un mare orologiu, compus din multe rotiţe şi clopoţei, atît de acordate încît mecanismul întreg se întrepătrunde de armonie şi asigură mersul continuu al tuturor părţilor, la fel este şi omul. *În corp, care e alcătuit cu atîta artă,* se află mai întîi motorul — *inima,* izvorul vieţii şi al acţiunilor, de la care capătă celelalte membre mişcarea şi măsura mişcării. Greutatea care provoacă mişcările este *creierul*: cu ajutorul nervilor, ca nişte cordoane, el acţionează roţile (membrele), printr-o mişcare de atracţie şi retracţie. Varietatea acţiunilor interne şi externe constă tocmai în acea relaţie ponderată a mişcărilor.

la fel şi în spiritul său

16. Tot astfel, în mişcările spiritului, voinţa este roata principală. Greutăţile care pun în mişcare şi înclină voinţa într-o parte sau alta sînt dorinţele şi afectele. Zăvorul care declanşează sau opreşte mişcările este *raţiunea,* ea determină ce lucruri trebuie să le dorim sau să le evităm, unde şi cît. Celelalte mişcări ale sufletului sînt ca nişte rotiţe mai mici, care urmează celei mari. De aceea, dacă nu se dă importanţă prea mare dorinţelor şi pasiunilor, iar zăvorul — raţiunea, se închide şi deschide cum se cuvine, atunci nu poate rezulta altceva decît armonia şi acordul virtuţilor, relaţie cuvenită între acţiuni şi pasiuni.

Armonia tulburată poate fi restabilită

17. Iată, omul în sinea sa nu-i altceva decît armonie. Aşa după cum nu putem spune despre un orologiu sau despre un instrument muzical, care provine din mîna unui meşter iscusit, că nu mai este de folos dacă s-a stricat sau dezacordat (pentru că poate fi reparat şi îmbunătăţit), tot aşa se poate spune şi despre om, oricît ar fi el de decăzut prin păcatul originar, că poate fi restabilit în armonia sa prin puterea şi virtutea lui Dumnezeu, cu ajutorul mijloacelor corespunzătoare.

III. *Că în om se află rădăcinile pietăţii se dovedeşte prin:*
1) *natura imaginii (chipului)*

18. Că rădăcinile pietăţii se află în natura omului rezultă din aceea că omul este *chipul* lui Dumnezeu. Într-adevăr, chipul cuprinde în sine asemănarea: iar *asemănătorul se bucură cu cel deopotrivă,* aceasta fiind legea imuabilă a tuturor lucrurilor (Sirah 13,18). Întru-

cît nu există nimeni cu care să se asemene decît cu acela după al cărui chip a fost creat, în consecință nu există ceva către care omul să fie atras mai mult prin dorințele sale decît spre izvorul din care provine, numai dacă a ajuns să-l cunoască destul de clar.

2) *tuturor le este înnăscut respectul față de divinitate*

19. Aceasta reiese clar și din exemplul păgînilor, care fără să fie instruiți prin cuvîntul lui Dumnezeu, singuri, prin instinctul tainic al naturii, au recunoscut, stimat și adorat *zeitatea,* deși au greșit prin numărul și felul cultului ei. *„Toți oamenii au o idee despre zei, toți atribuie unei divinități locul cel mai înalt"*, scrie Aristotel în Cartea I, Despre cer, cap. 3 [74]. Iar Seneca arată: *„Cea dintîi adorare a zeilor este de a crede în ei, iar după aceea, a stima măreția lor, a recunoaște bunătatea lor, fără de care nu e posibilă nici o mărire, de a ști că ei sînt cei ce conduc lumea, care guvernează universul ca pe o proprietate a lor și-l iau sub oblăduirea lor"* (Epistola 96 [75]). Cît de puțin se depărtează aceasta de ceea ce zice Apostolul: *„Căci cine se apropie de Dumnezeu, trebuie să creadă că el este și că răsplătește pe cel ce-l caută"* (Evrei 11,6).

3) *dorința celui mai înalt bun (care este Dumnezeu)*

20. Platon spune: *„Dumnezeu este bunul suprem către care aspiră toate, el stă deasupra oricărei substanțe și oricărei naturi"* (Platon, Timaios) [76]. Acest adevăr, și anume *că Dumnezeu este cel mai înalt bun, către care tinde totul,* îl confirmă și Cicero: *„Natura este prima învățătoare a pietății"* (De natura deorum, cartea I) [77]. Pentru că noi sîntem născuți (după cum scrie Lactantius, cartea a IV-a cap. 28) *„cu condiția să dăm dreapta și cuvenita ascultare lui Dumnezeu, creatorul nostru, numai pe el să-l cunoaștem, pe el să-l urmăm. Prin această legătură a pietății sîntem îndatorați și uniți cu Dumnezeu. De aici provine însuși cuvîntul de religie.* [78]

Aceasta nu s-a pierdut nici prin căderea în păcat a speciei umane

21. Trebuie însă să mărturisim că această dorință naturală către Dumnezeu, ca spre bunul suprem, prin căderea în păcatul originar a fost coruptă și a ajuns într-o asemenea decădere încît o întoarcere la calea dreaptă, prin propriile noastre puteri, este imposibilă. Aceia însă pe care Dumnezeu, prin cuvîntul și spiritul său, i-a luminat din nou, vor reînnoi și această dorință atît de mult încît David poate exclama către Dumnezeu: *„Pe cine altul am eu în cer afară de tine? Și pe pămînt nu-mi găsesc plăcerea în nimeni decît în tine. Carnea și inima mea pot să mi se prăpădească: fiindcă Dumnezeu va fi pururea stînca inimii mele și partea mea de moștenire"* (Psalm 73, 25, 26).

Pretexte împotriva năzuinței spre pietate caută numai nelegiuiții

22. Dacă ne sfătuim asupra mijloacelor de îndreptare ce s-ar folosi împotriva corupției, nimeni să nu ne opună corupția generală, pentru că Dumnezeu voiește să o înlăture prin Spiritul său sfînt și cu ajutorul mijloacelor orînduite. Cînd lui Nabucodonosor i s-a luat mintea omenească și i s-a dat o inimă de animal, atunci i-a rămas speranța că va redobîndi mintea omenească și chiar demnitatea regească, de îndată ce va recunoaște „că cerul deține stăpînirea" (Daniel 4,23). Tot așa și nouă, care sîntem asemenea copacilor transplantați din raiul lui Dumnezeu, ne-au rămas rădăcini, ce vor încolți din nou cu ajutorul ploii și al grației divine. Oare Dumnezeu, îndată după căderea noastră în păcat, alungarea și pedepsirea cu moartea, n-a răsădit în inimi noi lăstari ai grației sale (prin promisiunea seminței binecuvîntate)? N-a trimis el pe Fiul său ca să-l ridice pe cel căzut?

De asemenea, nu trebuie să se înarmeze vechiul Adam contra celui nou

23. Rușinos și nelegiuit este și totodată un semn evident de nerecunoștință dacă noi pălăvrăgim mereu despre corupție și trecem sub tăcere restabilirea (restitutio), că scoatem la iveală ce ne-a lăsat vechiul Adam și nu aplicăm cu adevărat ce ne cere noul Adam — Hristos. De aceea zice și Apostolul, în numele său și al tuturor *renăscuților: „Toate sînt cu putință într-o cale care mă întărește întru Hristos"* (Filipeni 4, 13). Și dacă este posibil ca un altoi cu care se altoiește o salcie, un spin sau orice alt copac din pădure să prindă și să devină fructifer, ce se va întîmpla dacă

se va pune altoiul direct la rădăcină? Să vedem și argumentația Apostolului (Romani, 11, 24). Dacă *„Dumnezeu poate și din pietre să ridice fiii lui Avraam"* (Matei 3, 9), de ce n-ar putea el să deștepte la orice fel de faptă bună pe oameni, care sînt făcuți drept copiii lui Dumnezeu de la începutul creațiunii, iar prin Hristos din nou adoptați drept copii și renăscuți prin spiritul grației.

Grația lui Dumnezeu nu trebuie restrînsă, ci din contra recunoscută cu mulțumire

24. Să ne ferim de a limita grația lui Dumnezeu pe care dorește s-o reverse cu atîta mărinimie asupra noastră! Căci noi care ne-am întrupat prin credința în Hristos și sîntem dăruiți cu spiritul copilăriei, dacă noi — spun eu — ne considerăm atît pe noi cît și pe urmașii noștri nedemni pentru împărăția lui Dumnezeu, cum ar putea Hristos să spună că *împărăția cerească le aparține copiilor?* [79] Și cum ar putea el să ne atragă atenția asupra lor, *cerîndu-ne să ne întoarcem și să devenim cum sînt copiii, dacă vrem să intrăm în împărăția cerurilor?* (Matei 18, 3). Cum poate Apostolul *să recunoască drept sfinți pe copiii creștinilor* (și în cazul cînd numai unul dintre părinți este credincios) *și să le tăgăduiască orișice impuritate?* (I. Corinteni 7, 14). Ba chiar Apostolul îndrăznește să afirme și despre aceia care, de fapt, au fost împovărați de cele mai grele păcate: *„Așa erați unii din voi, dar ați fost purificați, ați fost sfințiți, ați fost socotiți neprihăniți, în numele Domnului Isus Hristos, și prin Duhul Dumnezeului nostru"* (I. Corinteni 6, 11). De aceea, dacă noi cerem să formăm copiii creștinilor (nu ca urmași ai vechiului Adam, ci ca renăscuți ai noului Adam, copiii lui Dumnezeu, toți frați și surori ale lui Hristos) și îi considerăm demni să primească sămînța vieții veșnice, aceasta n-ar trebui să apară nimănui ca imposibil! Pentru că noi nu cerem fruct de la măslinul sălbatic, ci venim numai în ajutor, împlîntînd pomului vieții un altoi nou, astfel ca acesta, prinzîndu-se, să aducă rod.

Concluzie

25. Rămîne deci stabilit *că este mai natural pentru om și mai ușor, prin grația Sfîntului Spirit, să devină înțelept, cinstit și sfînt, decît de a frîna progresul datorită corupției intervenite;* căci fiecare obiect revine mai ușor la propria sa natură. Aceasta ne amintește și Scriptura prin cuvintele: *„Înțelepciunea este ușor de văzut de cei care o iubesc, căci li se arată celor doritori ca să o cunoască, dinainte, și este aflată fără trudă de cei care sînt atenți la înțelepciune, ce stă la ușile lor."* (Înțelep. 6, 13, 14). Este cunoscut și acel vers al poetului din Venusia:

Nici unul nu este atît de sălbatic încît
să nu poată fi îmblînzit,
Numai de și-ar potrivi răbdător urechea
pentru cultură. [80]

Capitolul VI

Omul ca să devină om trebuie să fie format

Semințele nu sînt încă fructe

1. Am văzut că natura ne dă semințele științei, ale virtuții și ale credinței, dar nu ne dă însăși știința, virtutea și credința, ci ele se dobîndesc prin rugăciune, învățare și activitate. De aceea, pe bună dreptate l-a definit cineva pe om drept un *animal disciplinabil* (animal disciplinabile), întrucît el fără disciplină nu poate deveni om.

Nu știința însăși, ci aptitudinea pentru știință îi este înnăscută

2. Dacă luăm în considerare mai îndeaproape știința lucrurilor (scientia rerum) atunci vedem că numai lui Dumnezeu îi este rezervat să știe tot, printr-o privire unică și simplă, fără început, con-

tinuare și sfîrșit. Oamenilor și îngerilor nu le-a fost dat acesta, pentru că nu li s-a putut da infinitul și eternitatea, adică dumnezeirea. Există un privilegiu suficient de mare acordat oamenilor și îngerilor prin aceea că au primit un spirit ascuțit [81] prin care pot să exploreze operele lui Dumnezeu și să dobîndească o comoară de cunoștințe. Se știe despre îngeri că și ei învață totul prin privire (1. Pentru I, 12; Efes 3, 10; I. Reg. 22, 20; Iob. 1,6), iar cunoștințele lor ca și ale noastre se întemeiază pe experiență.

Că omul trebuie să se formeze pentru umanitate se atestă: 1. Prin exemplul celorlalte creaturi

3. Nimeni să nu se creadă, așadar, că poate fi cu adevărat om, decît cel ce a învățat să acționeze ca om, adică a fost format spre ceea ce-l face pe om. *Acest lucru este evident din exemplele tuturor creaturilor, care deși sînt destinate să-i servească omului* [82], *nu ajung la menirea lor dacă nu sînt pregătite pentru aceasta de mîna noastră.* De exemplu: *pietrele* sînt create ca să servească la construcția caselor, a turnurilor, a zidurilor, a coloanelor ș.a. Totuși, ele nu pot servi pentru aceasta dacă nu sînt cioplite, netezite și împreunate de mîna noastră. *Mărgăritarele* și *pietrele scumpe* sînt destinate pentru împodobirea oamenilor, dar ele trebuie mai întîi să fie tăiate, șlefuite și lustruite. *Metalele* sînt create pentru nevoile cu totul speciale ale vieții noastre, ele însă trebuie mai întîi să fie scoase, topite, purificate de mai multe ori, turnate și forjate. Fără aceasta, ele n-au pentru noi un folos mai mare decît pulberea pămîntului. De la *plante* noi obținem hrană, băutură și medicamente, dar pentru aceasta legumele și cerealele le semănăm, le săpăm, le secerăm, le treierăm, le măcinăm, le pisăm, iar pomii îi plantăm, îi curățim și îi îngrășăm cu gunoi, fructele le culegem și le uscăm. Și, mai mult, dacă e să le întrebuințăm în medicină sau în construcții, atunci ele trebuie să fie pregătite în fel și fel de chipuri. *Animalele*, cu viața și mișcarea lor, par a fi pentru ele însele îndestulătoare. Cînd vrem însă să utilizăm forța lor de muncă, și într-aceasta constă și rostul lor, atunci trebuie să le pregătim prin exercițiu. Iată, de pildă, calul este apt din naștere să fie folosit în război, boul pentru jug, măgarul pentru poveri, cîinele pentru pază și vînătoare, șoimul pentru vînatul păsărilor ș.a.m.d.

2. Prin exemplul omului însuși în ceea ce privește corpul său

4. *Omul, în ceea ce privește corpul său, este destinat muncii. Pentru aceasta, omului nu-i este înnăscută decît numai aptitudinea pură (nuda aptitudo);* treptat, el trebuie învățat să șadă jos, să stea drept, să meargă și să întrebuințeze mîinile. De ce tocmai spiritul nostru trebuie să fie atît de avantajat încît fără nici o pregătire anterioară să fie perfect prin sine și de la sine? Căci este o lege a tuturor creaturilor de a-și lua începutul din nimic și de a se dezvolta numai treptat, atît în privința ființei lor cît și a acțiunilor. Chiar și îngerii, care prin perfecțiune stau cel mai aproape de Dumnezeu, nici ei nu cunosc desigur totul, ci numai treptat înaintează în cunoașterea minunatei înțelepciuni a lui Dumnezeu, după cum am arătat mai sus.

3. Și fiindcă înaintea căderii în păcat avea nevoie de exercițiu, cu atît mai mult după corupere are nevoie de el

5. *Este evident că omului, înaintea căderii în păcat, i s-a deschis o școală în grădina raiului, în care treptat trebuia să progreseze.* Desigur, celor dintîi oameni, îndată după ce au fost creați, nu le-au lipsit nici mersul, nici graiul și nici gîndirea rațională, dar le lipseau cunoștințele ce puteau fi dobîndite prin experiență. Aceasta o demonstrează discuția Evei cu șarpele: de ar fi avut ea o experiență mai bogată, nu ar fi fost atît de ușor ademenită, ci ar fi știut că o asemenea creatură nu-i capabilă să vorbească și că vorbirea șarpelui nu este altceva decît o înșelătorie ascunsă. Și aceasta cu atît mai mult acum, în starea de corupere, cînd orișicare știință trebuie învățată, pentru că noi venim pe lume cu spiritul lipsit de orice cunoștințe, întocmai ca o tabula rasa, nu sîntem în stare nici să facem sau să vorbim ori să înțelegem ceva; totul trebuie provocat chiar de la început. Ori pentru noi aceasta este cu mult mai greu

acum decît ar fi fost în starea purității inițiale și a perfecțiunii, pentru că lucrurile ne sînt întunecate și limbile mai încurcate [83] (în loc de una singură, trebuie să învățăm atîtea limbi, dacă vrem să cunoaștem operele autorilor decedați sau ale celor în viață). Chiar și limbile materne au devenit mai complicate și nimic nu primim din naștere.

4. *Și pentru că exemplele arată că oamenii fără disciplină devin niște brute*

6. Avem exemple ce ne arată *că cei răpiți în copilărie de animale sălbatice și care au crescut între ele, nu știau mai mult decît animalele* [84], *ba chiar se serveau de limbă, de mîini și de picioare la fel ca și animalele sălbatice, revenindu-și numai după reîntoarcerea între oameni.* În acest sens avem două exemple: în jurul anului 1540, într-un oarecare sat din Hessa, situat în mijlocul unei păduri, s-a pierdut un copil de 3 ani, prin neglijența părinților lui. Cîțiva ani mai tîrziu, țăranii au observat că o dată cu lupii fugea o ființă care după înfățișare se deosebea de ei, deși alerga pe patru picioare, iar chipul semăna cu al omului. Răspîndindu-se vestea, primarul localității a dat poruncă să se cerceteze locurile, spre a-l putea prinde viu. A fost prins și dus la primărie, iar apoi la contele de Kassel. Cînd a fost adus la curtea contelui, a scăpat din prinsoare, a fugit și s-a ascuns sub o bancă, privind furios și scoțînd urlete înfiorătoare. Contele a poruncit să crească între oameni, ceea ce s-a și făcut. Animalul sălbatic începu treptat să se îmblînzească, să meargă pe picioare și, în sfîrșit, să vorbească și să devină om. Și acest om povestea, în măsura în care își putea aminti, că a fost răpit și crescut de lupi, iar apoi s-a deprins a ieși cu ei la pradă. Istorioara aceasta o descrie *M. Dresser* [85] în cartea sa *De nova et antiqua disciplina.* Aceeași întîmplare este menționată de *Camerarius* [86] în *Horaerum subcisivarum (Ore de răgaz)*, cartea I, 75, adăugîndu-și una asemănătoare. La fel, *Gulartius* [87], în cartea sa *Mirabilibus nostri seculi (Despre minunile secolului nostru)* scrie că în Franța, în 1563, cîțiva nobili care au fost la vînătoare și au ucis 12 lupi, au prins în haita lor un tînăr, cam de 7 ani, gol, cu pielea cenușie și cu părul creț. Avea unghii îndoite ca vulturul și nu putea vorbi, ci scotea numai sunete nearticulate. Fiind adus cu multă osteneală în cetate, i s-au pus fiare pentru că se comporta ca un sălbatic. După o perioadă de cîteva zile de nemîncare, fiind slăbit, a devenit mai blînd, iar după 7 luni a început să vorbească. A fost purtat apoi ca o arătare prin orașe, aducînd venituri însemnate stăpînilor săi. În sfîrșit, a fost recunoscut de o femeie săracă ca fiind fiul ei. Așadar este adevărat ceea ce scrie Plato (în cartea a VI-a, Despre legi): *„Omul ar fi ființa cea mai blîndă și cea mai divină, dacă ar primi o disciplinare corespunzătoare, dacă însă nu are parte de ea sau capătă una falsă, atunci e cel mai sălbatic din tot ce produce pămîntul"* [88].

De instruire au nevoie cei 1. mărginiți ca și cei capabili

7. *Aceasta, în general: de cultură au toți nevoie.* La aceeași concluzie ajungem cînd luăm în considerare situațiile și însușirile individuale ale oamenilor. *Cei mărginiți au nevoie de disciplinare* spre a se debarasa de prostie, fapt pe care nu-l poate nega nimeni. Dar *mai multă nevoie au de ea cei deștepți,* pentru că o minte ascuțită, dacă nu este ocupată cu lucruri folositoare, se îndreaptă spre lucruri nefolositoare, bizare și periculoase. La fel cum un cîmp cu cît este mai roditor cu atît poate produce mai mulți spini și mărăcini, tot așa o minte mai isteață poate fi plină de gînduri ciudate dacă nu este însămînțată cu sămînța înțelepciunii și a virtuții. Și o moară în funcțiune, dacă nu primește grăunțe, materie pentru făină, atunci merge în gol, se autodistruge, își pulverizează cu zgomot și fără rost pietrele, suferă pagube sau se sfărîmă în bucăți. Același lucru se întîmplă *cu spiritul agil, sprinten, căruia îi lipsesc preocupările serioase: se încurcă în lucruri vanitoase, bizare și întru totul păgubitoare, și ajunge în cele din urmă cauza propriei sale pieiri.*

2. *bogații și săracii*

8. Ce sînt *cei bogați* fără înțelepciune, decît niște porci îngrășați cu tărîțe? Și ce sînt *cei săraci* fără înțelegerea lucrurilor, decît niște măgăruși condamnați să ducă poveri? Ce este *cel frumos care n-a învățat nimic,* decît un papagal împodobit cu pene, sau după cum a mai spus cineva — *o sabie de plumb într-o teacă de aur* [89].

3. *cîrmuitorii ca și supușii*

9. Acei care o dată vor conduce pe alții, cum sînt regii, prinții, funcționarii, preoții și învățații, au nevoie în primul rînd de înțelepciune, fiindu-le necesară întocmai ca unei călăuze ochii, unui traducător limba, unei trompete tonul, iar unei săbii tăișul. *La fel trebuie lămuriți și supușii,* pentru ca dispozițiile inteligente să le urmeze cu înțelepciune, nu din constrîngere, ca măgarul ascultător, ci liber, din dragoste pentru ordine, *întrucît o făptură inteligentă nu trebuie condusă cu țipete, închisoare și nuiele, ci prin rațiune. De se procedează astfel, hula cade și asupra lui Dumnezeu, care deopotrivă a făcut pe toți după chipul său, iar relațiile omenești vor fi pline, de nu sînt încă, de violențe și neliniște.*

N. B.

10. De aici reiese că toți cei ce s-au născut oameni au nevoie de instrucție (institutione opus), tocmai pentru ca ei să fie oameni și nu animale feroce, niște brute sau bușteni inerți. Iar concluzia ce se desprinde arată că *oricine ajunge cu atît mai departe cu cît este mai bine exersat decît altul.* Încheiem acest capitol cu un cuvînt din Cartea Înțelepciunii: *„Cel ce disprețuiește înțelepciunea și învățătura ticălos este, zadarnică e speranța acelora* (și nici nu-și ajung scopul) *și strădaniile fără rod și faptele lor fără folos"* (Înțelepciunea 3, 11).

Așadar, toți fără nici o excepție

Capitolul VII

Formarea omului poate începe cel mai bine — și trebuie să înceapă — de la prima vîrstă

Condiția omului se aseamănă cu a plantei

1. Din cele expuse pînă aici rezultă că omul și pomul au o condiție similară. Deoarece așa cum un pom roditor *(un măr, un păr, un smochin* sau *o viță)* poate crește de la sine, dar rămîne sălbatic și produce fructe sălbatice, iar ca să producă fructe gustoase și dulci trebuie plantat, udat și tăiat de un grădinar priceput, tot așa și omul, prin el însuși, ajunge să aibă o înfățișare omenească (cum, de altfel, orice animal își are propria sa înfățișare), dar ca să devină *o ființă deșteaptă, inteligentă, morală și pioasă* trebuie să i se împlînteze altoiul înțelepciunii, al onestității și al pietății. *Să vedem cum trebuie făcut acest altoi, atîta vreme cît plantele sînt încă tinere.*

Formarea omului trebuie să înceapă de la prima vîrstă

I. *din cauza nesiguranței acestei vieți*

2. Cît privește pe om, acest lucru se poate fundamenta sub șase aspecte. Mai întîi *prin nesiguranța acestei vieți:* noi știm că va trebui s-o părăsim, cînd însă și unde nu știm. *Este un lucru periculos ca cineva să fie smuls de moarte nepregătit, deoarece nu se mai poate întoarce. Iată de ce timpul prezent este dat omului spre a afla grația divină sau a o pierde pentru vecie.* Căci așa precum în uterul matern se formează corpul omenesc, încît cel care se naște fără un membru va fi lipsit de el toată viața, tot așa și pentru noi cei ce avem viață în corp, sufletul este alcătuit astfel pentru cunoașterea lui Dumnezeu și comunitatea cu el, încît cel ce nu o realizează aici,

după moartea corporală nu mai găsește nici timp și nici prilejul pentru aceasta. Și fiindcă este vorba de un lucru atît de important, trebuie să ne grăbim spre a nu fi surprinși de moarte.

II. *Să fii pregătit pentru acțiunile vieții înaintea începerii lor*

3. Chiar dacă moartea amenințătoare nu ne-ar presa la grabă și chiar de am fi siguri de o viață foarte lungă, formarea tot ar trebui să înceapă de timpuriu, pentru că viața trebuie petrecută nu prin învățare, ci prin activitate. De aceea, este necesar ca noi să fim îndrumați cît mai de timpuriu spre acțiunile vieții, ca să nu ni se poruncească să o părăsim înainte de a fi învățat să acționăm. Dacă însă cineva ar vrea să-și petreacă întreaga viață cu învățătura, există o imensă mulțime de lucruri pe care Creatorul le oferă înflăcăratei noastre cercetări. Și astfel de i-ar fi hărăzită viața unui Nestor [90], el va avea lucruri foarte utile de care să se ocupe: dezgropînd peste tot tezaurele înțelepciunii divine și pregătindu-și comori pentru o viață fericită în ceruri. *De aceea, de timpuriu, trebuie deschise simțurile omului spre contemplarea lucrurilor, pentru că are multe de învățat, de cercetat și de năzuit.*

III. *Cu cît sînt mai fragede cu atît sînt mai ușor de modelat*

4. Este o proprietate a tot ceea ce se naște, faptul că se poate foarte ușor îndoi și forma cînd se află la o vîrstă mai fragedă, pe cînd cele întărite refuză asculta-rea. Ceara moale se lasă modelată și remodelată, pe cînd cea întărită crapă foarte lesne. *Copăcelul* îngăduie să fie plantat, răsădit, tăiat și încovoiat încolo și încoace, copacul însă în nici un chip. Cine vrea să-și răsucească *o coardă* dintr-un lemn, trebuie să ia unul verde și proaspăt, cel uscat și noduros nu se mai lasă răsucit. Din *ouăle* proaspete, prin clocire, se încălzesc și ies puii, dar din cele vechi zadarnic nădăjduiești așa ceva. Pentru muncă, crescătorul își caută *un cal*, țăranul *o vită*, vînătorul *un cîine*, și *un șoim*, ursarul *un urs* pentru joc, o femeie bătrînă — *o coțofană, o cioară* sau *un papagal* pentru imitarea vocii omenești; dar numai animale foarte tinere, pentru a le putea obișnui; de ar lua animale bătrîne, efortul lor ar fi zadarnic.

La fel și omul

5. Toate acestea sînt valabile în egală măsură și pentru om. Creierul lui, pe care l-am asemănat mai sus cu ceara, pentru că el reține imaginile ce-i provin de la simțuri, este la vîrsta copilăriei încă foarte umed și moale și capabil să recepționeze toate imaginile primite. Mai tîrziu, devine treptat mai uscat și mai tare, astfel că, după cum ne arată experiența, lucrurile impresionează și se imprimă mai greu. De aceea spune Cicero [91]: *„Copiii asimilează foarte repede nenumărate lucruri"*. Tot așa mîinile și celelalte membre se pot exersa pentru activități artistice și manuale numai la vîrsta copilăriei, atîta cît tendoanele sînt moi. Dacă cineva vrea să devină un bun scrib, zugrav, croitor, meseriaș sau muzician, atunci trebuie să înceapă de la vîrsta timpurie să se pregătească pentru aceste activități, atîta vreme cît imaginația (imaginatio) este sprintenă și degetele sînt încă elastice, altfel nu va putea realiza nimic. În același fel trebuie împlîntată, din primii ani, și pietatea aceluia în a cărui inimă ea trebuie să prindă rădăcini. Vrem ca cineva să aibă deprinderi frumoase, atunci trebuie crescut pentru aceasta de la vîrsta cea mai fragedă. De vrea cineva să realizeze progrese mari în studiul înțelepciunii, aceluia trebuie să i se deschidă mintea pentru toate din primii ani, atît timp cît zelul este viu, spiritul încă ager, iar memoria fidelă. *Apare ridicol și demn de dispreț bătrînul ce se preocupă de primele elemente; tînărul trebuie să pregătească ceea ce bătrînul trebuie să aplice* — zice Seneca în Scrisoarea 36. [92]

IV. *I s-a dat omului suficient timp pentru creșterea sa, dar acesta nu trebuie utilizat pentru alte scopuri*

6. Ca omul să se poată pregăti pentru omenie (ad humanitatem), Dumnezeu i-a dat anii tinereții, în care el nu este apt pentru altceva decît numai pentru formare. În adevăr, calul, boul, elefantul și celelalte ființe, oricît de mari ar fi ele, ajung la deplina dezvoltare în primul sau în al doilea an, și numai singur omul abia în al douăzecilea sau al

treizecilea an. De crede cineva că acestea s-au petrecut așa dintr-o întîmplare sau din motive secundare, își dezvăluie astfel întreaga sa necunoaștere. Dumnezeu i-a dat fiecărui lucru pe măsură, oare numai omului, stăpînului lucrurilor, să-i fi permis să-și irosească timpul? Sau poate i-a venit în întîmpinarea naturii pentru ca ea să realizeze mai ușor formarea omului printr-o acțiune mai înceată? Dar ea realizează fără efort, în cîteva luni, corpuri cu mult mai mari! Desigur, nu ne rămîne altă concluzie decît aceea că Dumnezeu în chip deliberat, vrînd să-și manifeste bunăvoința față de noi, a stabilit această durată spre a asigura creșterii un spațiu mai mare pentru exerciții, făcîndu-ne inapți atîta vreme pentru viața economică și politică, pentru ca noi să devenim cu atît mai apți pentru restul vieții — ba chiar pentru veșnicie!

V. *Sigur este ceea ce se dobîndește la prima vîrstă*

7. Numai ceea ce omul a absorbit la prima vîrstă este solid și persistent în el. Aceasta rezultă din următoarele exemple: *un vas de lut* păstrează mirosul a ceea ce a fost umplut mai întîi pînă ce se sparge [93]. *Un copac*, așa cum, din fragedă vîrstă și-a întins ramurile în sus, în jos sau lateral, astfel le păstrează de-a lungul secolelor pînă la tăiere. *Lîna* își păstrează atît de puternic culoarea cu care a fost îmbibată prima dată, încît nu se lasă revopsită. *O obadă*, o dată întărită, mai degrabă crapă în mii de bucăți decît să se îndrepte. Tot așa în om *persistă atît de puternic primele impresii, încît, ca să le putem schimba, mai degrabă, s-ar produce o minune. Iată de ce recomandăm ca aceste impresii din prima tinerețe să corespundă regulilor (ad normas) adevăratei înțelepciuni.*

VI. *Este foarte periculos să nu fii educat cum trebuie*

8. În sfîrșit este foarte periculos de a nu-l înzestra pe om chiar din leagăn cu regulile salutare ale vieții. Căci de îndată ce intră în acțiune simțurile, spiritul omului nu-și mai găsește liniștea dacă nu este ocupat cu lucruri utile, altfel nu se poate reține de a nu se deda lucrurilor extrem de nefolositoare — sau dăunătoare (dacă nimerește exemplele rele ale epocii noastre corupte). Mai tîrziu, dacă vrei să le uiți este imposibil sau extrem de greu, după cum am arătat mai sus. *Lumea de aici este plină de monstruozități, care nu pot fi înlăturate nici de autoritățile statale și nici de slujitorii bisericii, atîta vreme cît nu ne străduim, în mod serios, să secăm sorgintea primă a răului.*

Concluzie

9. Așadar, oricine se preocupă de binele urmașilor săi, conducătorii lucrurilor omenești, ai serviciilor politice sau religioase, care au în inimă salvarea neamului omenesc, trebuie să se grăbească cu atît mai mult să îngrijească ca răsadurile cerului să fie sădite la timp, să fie copilite, udate și să înceapă să fie conduse la fericita propășire în știință, morală și pietate.

Capitolul VIII

Tineretul trebuie să fie format laolaltă, pentru aceasta e nevoie de școli

Grija de educarea copiilor revine părinților

1. După ce am arătat că tineretul creștin, această plantație a raiului, nu poate crește la fel ca o pădure, ci are nevoie de îngrijire (curaj), să vedem acum în a cui sarcină cade aceasta. În mod foarte firesc ea revine părinților, ei fiind cei ce le-au dat viață, au datoria să-i îndrume spre o viață rațională, onestă, sfîntă. *Dumnezeu* atestă că pentru Abraham aceasta a fost o sfîntă datorie: *„Că l-am ales, ca să învețe pe fiii și casa sa după sine să umble în calea Domnului*

și să facă judecată și dreptate" (Facerea 18, 19). Același lucru cere Dumnezeu, în general, de la toți părinții, prin următoarea poruncă: „*Să le întipărești cuvintele mele în fiii tăi și să vorbești de ele cînd ședzi în casa ta, cînd mergi pe cale, cînd te culci și cînd te scoli*" (Deuteronomul 6, 7). Și prin Apostolul zice: „*Iar voi, părinților, nu întărîtați în mînie pe copiii voștri, ci creșteți-i pre ei întru învățătura și cercetarea Domnului*" (Efesieni 6, 4).

Lor le sînt dați, drept ajutor, învățătorii școlilor

2. Întrucît, din cauza creșterii populației și a preocupărilor omenești, rari sînt părinții care să cunoască, sau să poată, sau să mai aibă, în afara activității lor, timpul necesar spre a se dedica învățării copiilor lor, s-a statornicit încă de mult obiceiul [94] ca copiii mai multor părinți să fie încredințați, pentru instruire științifică simultană, unor persoane alese și distinse prin înțelegerea acestui lucru și prin seriozitatea lor morală. Pe acești formatori ai tineretului (juventutis formatores) ne-am obișnuit să-i numim: *preceptori, magiștri, învățători școlari* sau *profesori*, iar localurile destinate pentru asemenea exerciții comune sînt: *școlile, institutiile de învățămînt, auditoriile, colegiile, gimnaziile, academiile* ș.a.

Originea și înmulțirea școlilor

1. 3. Prima școală a fost deschisă imediat după deluviu de patriarhul *Sem* și a fost numită mai tîrziu Hebrea, după cum ne informează Josephus [95]. Cine nu știe că *în Caldeia*, și în special în Babilon era mare numărul școlilor în care, pe lîngă alte discipline, s-a dezvoltat în special astronomia? În această știință a caldeienilor au fost instruiți, mai tîrziu (pe vremea lui Nabucodonosor), Daniel și tovarășii săi (Daniel, 1, 20). Tot așa și *în Egipt*, unde Moise a primit învățătura sa (Faptele Sf. Apostoli, 7, 22).

4. *La poporul izraelitean, din porunca lui Dumnezeu, erau școli pe orașe, numite sinagogi*, unde leviții învățau Legea. Ele au existat pînă în vremea lui Hristos, și au fost lăudate prin predicele sale și ale apostolilor săi. De la egipteni au

5. preluat obiceiul de a înființa școli *grecii*, iar de la aceștia, *romanii*. Iar *de la romani s-a răspîndit acest obicei lăudabil de a înființa școli în întreg imperiul*, mai ales

6. 7. prin pătrunderea religiei creștine, prin grija principilor și episcopilor pioși. Istoria atestă despre *Carol cel Mare* că acesta,

8. oriunde supunea o gintă păgînă, rînduia imediat episcopi și învățători și înființa biserici și școli. Exemplul său a fost urmat *de către alți împărați, regi*

9. *și principi creștini sau de către organe orășenești și au înmulțit astfel numărul de școli, încît nu le mai putem număra.*

Este nevoie să se înființeze școli în toate locurile

4. Este în interesul întregii creștinătăți ca acest obicei sfînt nu numai că trebuie păstrat, dar și amplificat, astfel ca peste tot unde oamenii trăiesc organizat (fie că e oraș, orășel sau sat) să se înființeze *o școală ca loc de educare în comun a tineretului*. Acest lucru este cerut de:

I. *Peste tot trebuie păstrată ordinea cuvenită a lucrului*

5. *Ordinea cuvenită a lucrului.* Dacă un părinte de familie nu se poate dedica singur procurării tuturor lucrurilor necesare gospodăriei, ci apelează pentru aceasta la diverși meșteșugari — oare nu-i aceeași situație și în domeniul nostru? Pentru făină se duce la morar, pentru carne — la măcelar, pentru băuturi — la cîrciumar, pentru haine — la croitor, pentru cizme — la cizmar, pentru o construcție, un brăzdar, un cui ș.a. — la dulgher, zidar, fierar sau lăcătuș. Întrucît pentru instruirea adulților în credință avem *biserici*, pentru discutarea cauzelor litigioase și pentru convocarea și informarea necesară a poporului avem *judecătorii și primării*, de ce n-am avea și *școli* pentru tineret? Pînă și țăranii nu-și pasc porcii și vitele fiecare pentru sine, ci angajează cu simbrie porcari și văcari, care servesc pe toți deopotrivă, în care timp — cei dintîi — se pot dedica netulburați muncii lor. Aceasta *scurtează în chipul cel mai nimerit muncile, cînd unul face numai una și nu este deranjat de alta, astfel unul poate folosi multora* și iarăși mulți pot folosi unuia singur.

II. *Din necesitate*

6. În al doilea rînd: *necesitatea* (împrejurărilor). Rar se întîmplă ca părinții înșiși să fie capabili pentru aceasta și să dispună de timpul necesar să-și învețe copiii. De aceea trebuie să fie oameni care să se dedice prin profesie numai acestei sarcini și astfel să poarte de grija întregii comunități.

III. *Din cauza folosului*

7. Chiar dacă ar exista părinți care s-ar putea dedica învățării copiilor lor, totuși *este mai bine să învățăm tineretul împreună, într-un grup mai mare (in coetu)*, pentru că rezultatele muncii și plăcerea sînt mai mari atunci cînd ești stimulat de altul și-l iei ca exemplu. Pentru că este foarte firesc să faci ceea ce fac alții, să mergi într-acolo unde se duc alții, să urmezi pe fruntași și să pășești înaintea celor rămași în urmă.

Tum bene fortis eqvus reserato carcere currit,
Qvum qvos praetereat qvosque, seqvatur habet
(Iute aleargă calul puternic din grajduri prin poarta deschisă.
De a fugit înainte vreunul, urmează desigur și ceilalți). [96]

Copilăria, mai cu seamă, se lasă mai ușor condusă și dirijată prin exemple decît prin reguli. Puțin rămîne, se fixează și se însușește din ce predai, prescrii; văzînd însă cum fac alții, prin imitație copiii fac de bună voie.

IV. *Din exemplele continue ale naturii*

8. În sfîrșit, natura ne oferă peste tot exemple că ceea ce trebuie să se producă din abundență, trebuie să se nască într-un singur loc. Așa cresc copacii în păduri, iarba pe cîmpii, peștii în apă, metalele în măruntaiele pămîntului etc. și se produc în cantități mari. Și cam așa se face că ceea ce crește într-o pădure, fie brazi, fie cedri, fie stejari, se produce din belșug, în timp ce alte soiuri de copaci nu mai pot prospera la fel de favorabil, iar dacă un pămînt conține aur, atunci alte metale nu se mai găsesc în aceeași cantitate. *Mai concludent iese în evidență ceea ce vrem să spunem aici dacă ne referim la corpul nostru:* fiecare membru trebuie să primească partea sa de hrană, dar el nu o primește în forma crudă, pentru ca apoi s-o pregătească și s-o adapteze, ci există organe speciale, care la fel ca un laborator sînt destinate pentru această sarcină, ca să preia hrana pentru folosul întregului corp, s-o prelucreze și s-o mistuie și abia astfel pregătită s-o distribuie celorlalte părți ale corpului. Astfel, *stomacul* formează chilul, *ficatul* sîngele, *inima* spiritul vieții [97], *creierul* sufletul. Pregătite astfel, ele sînt distribuite peste tot, fără dificultate și mențin astfel viața în tot corpul în mod armonios. Așa precum *atelierele asigură și administrează meseriile, bisericile — religiozitatea, judecătoriile — dreptatea, de ce n-ar trebui școlile să aprindă, să întrețină pură și să mărească lumina*, răspîndind-o în corpul întreg al comunității umane?

V. *Priceperile*

9. În sfîrșit, observăm același lucru în domeniul realizărilor meșteșugărești atunci cînd *se procedează rațional.* Un grădinar care cutreieră pădurea și desișurile și găsește undeva un răsad bun pentru sădire, nu-l plantează la fața locului, ci-l scoate și-l duce într-o *răsadniță*, unde îl poate îngriji împreună cu alte sute. Iar cine se ocupă cu piscicultura pentru nevoile culinare, acela face *heleșteie* pentru pești, înmulțindu-i înmiit. Și cu cît e mai mare grădina, cu atît se îngrijesc și se dezvoltă mai bine pomii, și cu cît e mai mare heleșteul, cu atîta sînt mai numeroși peștii. De aceea, *așa precum pentru pești sînt destinate heleșteiele, iar pentru pomi grădinile, tot așa și pentru tineret sînt destinate școlile.*

Capitolul IX

Tot tineretul, de ambele sexe, trebuie încredinţat şcolilor

Şcolile trebuie să primească tot tineretul

1. Nu numai copiii celor avuţi sau ai fruntaşilor trebuie îndreptaţi spre şcoală, ci toţi deopotrivă: de nobili şi de nenobili, de bogaţi şi săraci, băieţi şi fete, din toate oraşele şi tîrgurile, din sate şi aşezări izolate, după cum reiese din următoarele:

1. *Pentru că toţi trebuie formaţi după chipul lui Dumnezeu*

2. Mai întîi *toţi cei născuţi ca oameni, sînt născuţi pentru scopul principal de a fi om,* adică o creatură raţională, stăpînă peste celelalte creaturi, fiind imaginea fidelă a creatorului său. Iată de ce toţi trebuie astfel îndrumaţi şi corect introduşi în ştiinţă, moralitate şi religie, încît ei să poată petrece cu folos viaţa actuală şi să se pregătească cu demnitate pentru cea viitoare. *Dumnezeu nu face nici o deosebire de persoane, ceea ce o mărturiseşte el însuşi de atîtea ori* [94]. Aşadar, dacă noi admitem pentru cultivarea spiritului (ingenii cultura) numai pe unii, iar pe alţii îi excludem, nu manifestăm nedreptate numai faţă de cei ce sînt de aceeaşi natură cu noi, ci şi faţă de Dumnezeu însuşi, care vrea să fie cunoscut, iubit şi lăudat de toţi aceia cărora le-a imprimat chipul său. Această adorare va fi cu atît mai caldă cu cît va fi mai aprinsă lumina cunoştinţei. *Căci noi iubim pe măsura cunoaşterii* [95].

2. *Toţi trebuie să fie pregătiţi pentru chemarea viitoare*

3. Mai ales *că noi nu ştim ce a hotărît Providenţa pentru unul sau altul.* Numai atît este sigur că Dumnezeu face adesea instrumente ale măririi sale din cei mai săraci, mai dispreţuiţi şi mai necunoscuţi. Să fim deci ca soarele ceresc care luminează, încălzeşte şi însufleţeşte tot pămîntul pentru ca tot ce trăieşte, înverzeşte, înfloreşte şi poate purta rod să trăiască, să înverzească, să înflorească şi să poarte rod.

3. *Mai ales unii (cei proşti şi nedotaţi din fire) trebuie ajutaţi*

4. Aceasta nu este contrazis de faptul că unii oameni apar greoi şi proşti de la natură, căci tocmai aceasta recomandă şi reclamă o cultivare şi mai atentă a spiritelor. Într-adevăr, cu cît e cineva mai greoi sau mai puţin dotat de la natură, cu atît mai mult are nevoie de ajutor spre a se elibera de mărginirea şi de prostia sa. Pentru că nu există nici un caz atît de nefericit de spirit care să nu fie prin cultivare susceptibil de îmbunătăţire. Căci la fel ca un vas găurit, care a fost adeseori spălat, deşi nu ţine apa, devine totuşi mai neted şi mai curat, tot aşa şi cei cu mintea slabă, chiar dacă nu ajung prea departe în ştiinţă, devin totuşi mai cultivaţi în comportare şi dau ascultare autorităţilor de stat şi slujitorilor bisericii. Nu mai puţin ne învaţă şi experienţa că unii extrem de greoi de la natură şi-au însuşit o asemenea cultură ştiinţifică, încît au depăşit chiar pe cei mai dotaţi, şi aceasta ne-o spune şi poetul: *labor omnia vincit improbus* (munca necontenită învinge totul [96]). Cîte unul este din copilărie deosebit de puternic sub aspect corporal, apoi se îmbolnăveşte şi slăbeşte, un altul, din contra, în tinereţe de-abia îşi tîrăşte corpul slăbănog, apoi se înzdrăveneşte şi creşte puternic. La fel se întîmplă cu dispoziţiile (ingeniis) spirituale: unii sînt precoci, se epuizează însă repede şi termină prin îndobitocire, în timp ce alţii la început sînt proşti, apoi se deşteaptă şi înaintează bine. La fel noi n-am vrea în grădinile noastre să avem numai pomi cu fructe timpurii, ci şi medii (văratice) şi mai tîrzii (de toamnă), pentru că fiecare este corespunzător timpului său (după cum se exprimă Isus Sirah) [97] şi se arată că nici fructele tîrzii nu sînt zadarnice. Vrem noi oare în gîndirea ştiinţei să acceptăm spirite de la natură numai de un singur fel, numai precoce şi agere? Nimeni, aşadar, nu trebuie exclus din cei cărora Dumnezeu le-a dat minte şi raţiune.

Pot fi admise și femeile la studii științifice? Afirmăm că da

5. *Nu există nici un motiv întemeiat* (și aceasta o subliniez în mod special) *ca sexul slab să fie total exclus de la studiile înțelepciunii* (fie cele în limba latină sau în cea maternă). Ele sînt în egală măsură imaginea lui Dumnezeu ca și sexul nostru, părtașe în mod egal la grația și împărăția timpurilor viitoare, ele sînt înzestrate — adesea mai mult chiar decît bărbații — cu un spirit viu și mai receptiv pentru înțelepciune; lor le este deschisă accesibilitatea către orice culme, pentru că însuși Dumnezeu le-a chemat adesea la conducerea popoarelor, la sfătuirea salvatoare a regilor și principilor, la știința medicinei și la alte scopuri binefăcătoare pentru omenire, chiar pentru profeție, spre a avertiza pe preoți și episcopi. De ce să le învățăm abecedarul și să le gonim apoi de la științe? Ne temem de nechibzuința lor? Cu cît le ocupăm mai mult mintea, cu atît mai puțin se va manifesta nechibzuința care obișnuiește să se ivească într-o minte pustie.

Dar cu o anumită precauție

6. Totuși să nu le oferim orice pleavă de cărți (tot așa nici tinerimii de celălalt sex; este regretabil că pînă acum nu s-a evitat cu grijă acest lucru), ci cărți din care să extragă continuu adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu și a creației sale, a adevăratelor virtuți și a adevăratei pietăți.

Înlăturarea unei obiecțiuni

7. Deci nimeni să nu-mi obiecteze prin cuvintele Apostolului: *„Nu îngădui femeii să învețe pe altul..."* (I, Tim. 2, 12), sau ale lui Juvenal din Satira a 6-a: *„Femeia măritată cu tine nu trebuie să aibă darul cuvîntului, nici să fie meșteră în vorbe repede scăpate, nici să cunoască fel de fel de istorioare"* [98], sau după cum spune Hippolit al lui Euripide [99]: *„Urăsc femeia doctă, nici cînd să nu fie la casa mea una care știe mai mult decît se cuvine unei femei, căci cipriota* [100] *însăși a dat celor învățate mai multă viclenie"*.

Aceste păreri nu contrazic sfatul nostru, pentru că noi sfătuim ca femeile să învețe nu spre a deveni curioase, ci, din contra, pentru a deveni morale și evlavioase și mai ales pentru a învăța în domeniile care le sînt familiare pentru cunoaștere și stăpînire, fie în justa procurare a lucrurilor necesare vieții casnice, fie pentru bunăstarea proprie, a soțului, a copiilor și a familiei.

Altă obiecție

8. De ar spune cineva: *ce se va întîmpla cînd muncitorii, țăranii, hamalii, ba chiar și femeile vor deveni învățați?* Răspund: după instituirea unui învățămînt legal pentru întreaga tinerime, vom ajunge acolo ca nimeni dintre ei toți să nu mai ducă lipsă de materie necesară gîndirii juste, opțiunii, aspirației și chiar acțiunii. Fiecare să știe cum să-și orienteze toate faptele și dorințele vieții, în cadrul cărora lumile să se miște și să-și cucerească locul cuvenit. Afară de aceasta, chiar în mijlocul muncii și trudei se vor delecta meditînd asupra cuvintelor și operelor lui Dumnezeu și vor evita din desfătarea lor ceea ce este dăunător cărnii și sîngelui, prin neîncetata citire a Bibliei și a altor cărți bune (altminteri, porniți o dată pe un asemenea drum, îi vor atrage tot mai mult asemenea ispite). Într-un cuvînt: *ei vor învăța să vadă pretutindeni pe Dumnezeu, pretutindeni să-l laude și pretutindeni să-l îmbrățișeze și astfel să facă mai plăcută această viață obositoare și să aștepte pe cea veșnică cu o dorință și nădejde mai mare.* Oare biserica așa cum e nu ne poate reprezenta raiul, în măsura în care este posibil acest lucru sub soare?

Capitolul X

Învățămîntul din școli trebuie să cuprindă totul

Despre toate cele ce se pot preda și învăța în școli

1. Acum este necesar să arătăm că *în școli trebuie să-i învățăm pe toți toate (omnes omnia docendos).* Aceasta să nu se înțeleagă în sensul că noi cerem de la toți cunoașterea tuturor științelor și artelor (mai cu seamă exact și amănunțit.) Lucrul acesta nu este nici măcar util, iar practic este imposibil oricărui om, din

cauza scurtimii vieții noastre. Noi vedem că fiecare artă este atît de larg și fin ramificată (de exemplu, fizica, aritmetica, geometria, astronomia sau și agricultura ori pomicultura etc.) încît unui om cu cele mai bune dispoziții naturale îi poate solicita viața sa întreagă dacă vrea s-o fundamenteze teoretic și experimental. Așa i s-a întîmplat lui Pitagora cu aritmetica [101], lui Arhimede cu mecanica [102], lui Agricola cu metalurgia [103] și lui Longolius [101] cu retorica (care nu avea decît un singur scop, acela de a deveni un ciceronian perfect). Dar asupra fundamentelor, cauzelor și scopurilor celor mai importante fapte și evenimente, toți oamenii trebuie să fie instruiți, ca să nu pășească în lume ca simpli spectatori, ci ca viitori oameni de acțiune. Aceasta de bună seamă pentru ca, locuind în lume, să nu întîlnească ceva necunoscut, fără să-l poată aprecia cu modestie și aplica corespunzător pentru folosința uzuală, fără eroare nocivă; pentru aceasta trebuie să ne străduim și aceasta trebuie realizat în totalitate.

Anume, ceea ce privește cultura omului întreg

2. De aceea, să tindem inexorabil și fără excepție ca prin școli și apoi în întreaga viață prin bunul efect al școlilor:

I. *să fie cultivate dispozițiile prin științe și prin arte,* II. *să fie perfecționate limbile,* III. *să fie formate moravurile în vederea deplinei onestități,* IV. *să fie sincer adorat Dumnezeu.*

Înțelepciune, prudență, pietate

3. Înțelept a vorbit cel care a spus: *școlile sînt atelierele umanității* (Scholas esse humanitatis officinas [105]), care acționează pentru ca omul să devină cu adevărat om (adică conform țelurilor noastre indicate mai sus): I. *creatură rațională,* II. *creatură care este stăpînă* (chiar pe sine)*și pe celelalte creaturi,* III. *creatură care este încîntarea creatorului său.* Aceasta se va realiza dacă școlile se vor strădu să-i facă pe oameni *înțelepți la minte, prudenți în ac une și cucernici în inimă.*

Demonstrarea că aceste trei nu se pot separa

4. Așadar, aceste trei trăsături trebuie împlîntate întregului tineret din toate școlile. Voi dovedi aceasta luînd baza acestui fapt:

I. *din lucrurile care ne înconjură aici,*

II. *din noi înșine,*

III. *de la Hristos* θεανθρώπῳ *(Omul-Dumnezeu), modelul cel mai perfect al perfecțiunii noastre.*

I. Din coerența însăși a lucrurilor

5. *Lucrurile înseși, întrucît ne privesc, nu pot fi împărțite decît în trei grupe:* unele constituie obiectul speculației noastre mintale, cum este cerul și pămîntul și tot ce ele conțin. Altele sînt spre a fi imitate, cum e ordinea cea minunată, răspîndită pretutindeni și pe care omul trebuie s-o imite în acțiunile sale. În sfîrșit, altele sînt spre desfătarea noastră, cum este grația divină și binecuvîntarea sa multiplă — aici și în veșnicie. Iar ca omul să fie capabil pentru toate acestea, el trebuie învățat mai întîi să cunoască ce este expus privirii sale în acest măreț amfiteatru, apoi să facă ceea ce îi revine să efectueze și în sfîrșit să se bucure de ceea ce îi oferă bunul creator cu mîna deschisă (ca unui oaspete în casa sa).

II. Din compunerea sufletului nostru

6. *Constatăm același lucru cînd ne observăm pe noi înșine, și anume că toți, în egală măsură, tindem spre erudiție, moralitate și pietate,* fie că privim din punctul de vedere al sufletului nostru, al scopului creării noastre sau al poziției noastre în lume.

7. Esența sufletului nostru se compune din trei puteri (care reflectă trinitatea cea necreată): *intelectul, voința* și *memoria. Intelectul (intellectus)* se preocupă de observarea deosebirilor dintre lucruri (pînă în cel mai mic detaliu). *Voința (voluntas)* se îndreaptă spre selecția lucrurilor, și anume alege cele utile și respinge cele păgubitoare. *Memoria (memoria),* în sfîrșit, reține ceea ce preocupă intelectul și voința spre folosul viitor și amintește sufletului de dependența sa față de Dum-

nezeu, precum și de datoria sa — și în funcție de aceasta este denumită și conștiință (conscientia). Pentru ca aceste facultăți să-și poată îndeplini corect menirea lor trebuie *să fie prevăzute cu tot ceea ce este necesar, cu ceea ce luminează intelectul, dirijează voința și ține trează conștiința*, ca în felul acesta intelectul să poată clar discerne, voința să aleagă fără eroare, iar conștiința să oglindească toate cu zel la Dumnezeu. Așa precum aceste facultăți — *intelectul, voința* și *conștiința* —, care constituie unul și același suflet, nu pot fi despărțite, tot astfel nu pot fi despărțite cele trei ornamente ale sale: erudiția, virtutea și pietatea.

În scopul venirii noastre în lume

8. Dacă reflectăm pentru ce am fost așezați în lume, atunci se vede că aceasta are de două ori un triplu scop, și anume: spre a servi lui *Dumnezeu, creaturilor* și *nouă* înșine; spre *a ne bucura de plăcerea* care emană de la *Dumnezeu*, de la *creaturi* și de la *noi* înșine.

1. *Spre a servi lui Dumnezeu, aproapelui și nouă înșine*

9. Dacă vrem *să servim* lui Dumnezeu, aproapelui și nouă înșine, atunci trebuie să avem *evlavie față de Dumnezeu, moralitate față de aproapele nostru și știință cu privire la noi înșine.* Toate acestea sînt laolaltă atît de întrepătrunse, încît omul pentru sine însuși nu trebuie să fie numai prudent, dar și moral, și pios; tot așa în ceea ce privește slujirea aproapelui, îi este necesară nu numai moralitatea, dar și știința și pietatea, iar pentru lauda lui Dumnezeu nu ajunge numai pietatea, ci în egală măsură și știința, și moralitatea.

2. *Spre a ne bucura de o întreită plăcere*

10. Să ne oprim asupra plăcerii (voluptas) pe care Dumnezeu a destinat-o omului, așa cum a dovedit-o în creație, aducîndu-l pe lume atunci cînd aceasta a fost prevăzută cu de toate și de dragul lui a creat raiul desfătării și, în fine, l-a făcut părtaș la fericirea sa veșnică.

11. Prin plăcere nu trebuie să se înțeleagă cea corporală (deși aceasta nu e altceva decît puterea sănătății, plăcerea în mîncare sau în dulceața somnului, ce nu poate să rezulte decît din virtutea cumpătării), ci plăcerea sufletului. Ea provine fie de la lucrurile care ne înconjură, fie de la noi înșine sau, în sfîrșit, de la Dumnezeu.

a. *Din lucrurile înseși*

12. Plăcerea care emană de la lucrurile înseși este acea bucurie a cercetărilor pe care o încearcă bărbatul înțelept. Căci orișiunde se află, orișice i se oferă spre observare și orișice ar lua în considerare și meditare, pretutindeni el găsește mrejele unei asemenea satisfacții, încît adesea, răpit parcă în afara sa, uită de sine însuși. Aceasta desigur ne arată Cartea Înțelepciunii: *„Căci petrecerea cu înțelepciune n-are amărăciune și vieţuirea cu ea n-are silă, ci veselie și bucurie"* (Cartea înțelepciunii, 8, 16). Și un înțelept păgîn zice: „Nimic nu este mai dulce în viață decît a filozofa" [106] (τοῦ φιλοσοφεῖν οὐδὲν ἡδίον ἐν βίῳ).

b. *Din noi înșine*

13. Plăcerea de sine este acea prea dulce încîntare în care omul dedat virtuții se bucură de buna sa dispoziție interioară, fiind gata pentru tot ce reclamă ordine dreaptă. Această plăcere este cu mult mai mare decît cea precedentă, conform zicătoarei: *„O conștiință bună este o petrecere neîntreruptă"* [107].

c. *Din Dumenzeu*

14. Plăcerea de Dumnezeu este gradul cel mai înalt de bucurie în această viață, dacă omul, simțindu-l veșnic pe Dumnezeu binevoitor lui, se împărtășește din favoarea sa părintească și neschimbată, așa încît inima sa se contopește cu iubirea de Dumnezeu și știe că nu trebuie să facă sau să dorească mai mult decît să se confunde întreg în mila lui Dumnezeu și să stea liniștit și să savureze plăcerea vieții eterne. *Aceasta este pacea aceea a lui Dumnezeu, care covîrșește orice minte* (Filipeni 4, 7), peste care nu se mai poate dori sau cugeta ceva mai sublim. Așadar, cele trei: *erudiția, virtutea* și *pietatea* — sînt cele trei izvoare din care curg rîurile celor mai desăvîrșite bucurii.

3. *Din exemplul lui Hristos, care e modelul nostru*

15. În sfîrșit, *Dumnezeu, care s-a revelat în carne* (spre a oferi tuturor forma și norma), *a învățat prin propriul său exemplu că aceste trei lucruri trebuie să se găsească în toți și în fiecare în parte.*

Iar Isus sporea cu vîrsta *în înțelepciune și har, în fața lui Dumnezeu și a oamenilor*, mărturisește evanghelistul (Luca 2, 52). Acest cuvînt cuprinde trinitatea proprietăților noastre bune! Ce e înțelepciunea altceva decît cunoașterea tuturor lucrurilor așa cum sînt? Oare grația nu conferă oamenilor *atractivitatea moravurilor*? Ce este grația lui Dumnezeu pentru noi, dacă nu e mijlocită de *teama de Dumnezeu*? Adică evlavie intimă, serioasă și arzătoare. *Să cultivăm așadar în noi ceea ce am văzut la Isus Hristos*, care întruchipează ideea cea mai desăvîrșită a oricărei perfecțiuni cu care noi trebuie să ne identificăm.

16. Iată de ce el a spus: *„Învățați de la mine"* (Matei 11, 29). Și pentru că acest Hristos a fost dat neamului omenesc ca cel mai luminat învățător, ca cel mai sfînt preot și ca cel mai puternic rege, este limpede că și creștinii trebuie să fie formați după exemplul lui, luminați în spirit, sfinți în sîrguința conștiinței, puternici în fapte (fiecare după vocația sa). Abia atunci școlile noastre vor fi cu adevărat creștine, cînd ne vom forma cît mai asemănători lui Hristos.

Nefericită dezlînare

17. Ar fi o dezlînare nefericită oriunde aceste trei însușiri n-ar fi unite printr-o legătură de fier. Nefericită este erudiția care nu se contopește cu moralitatea și pietatea! Căci ce este știința fără moralitate? *Cine înaintează în știință și rămîne în urmă în privința moravurilor, mai mult pierde decît cîștigă* (după un vechi proverb [108]). Iar ceea ce a spus Solomon despre o femeie frumoasă, dar neinteligentă, este valabil și pentru un (om) învățat, dar lipsit de moralitate. *Erudiția la un bărbat fără moralitate este întocmai „ca inelul de aur în rîtul porcului"* (Pilde 11, 22). Și după cum nu se montează pietre scumpe în plumb, ci în aur, și atunci amîndouă strălucesc mai puternic, tot așa știința nu trebuie unită cu disoluția, ci cu virtutea, și atunci se servesc reciproc spre podoabă. Dacă însă la amîndouă se adaugă și pietatea pură, se atinge perfecțiunea. Căci așa cum frica de Dumnezeu este începutul și sfîrșitul înțelepciunii, tot așa ea este culmea și cununa științei, pentru că *desăvîrșirea înțelepciunii este frica de Dumnezeu* (Pilde 1, 7; Isus fiul lui Sirah I și în alte locuri[109]).

Concluzie

18. În concluzie, pentru că de vîrsta și educația copilăriei depinde întreaga viață, totul este pierdut dacă acum spiritul nu este pregătit pentru tot în viață. Așa precum în uterul matern se formează pentru fiecare om aceleași membre, fiecare ins primind mîini, picioare, limbă, deși nu toți vor ajunge meseriași, alergători, secretari sau oratori, tot așa și în școală toți trebuie să fie instruiți în toate ce se referă la om, chiar dacă în viitor unuia îi va fi de folos una, iar altuia alta.

Capitolul XI

Școli care să corespundă întru totul scopului lor n-au fost pînă acum

Cînd o să avem o școală care să corespundă pe deplin scopului ei?

1. Apar poate mult prea pretențios cu această îndrăzneață afirmație. Dar eu mă refer la problema însăși și te propun pe tine, cititorule, ca judecător; eu însumi îmi rezerv rolul de actor. Numesc școală perfect adecvată scopului ei acea școală care este cu adevărat un *atelier al oamenilor (hominum officina)*, unde mințile celor ce învață sînt cu adevărat luminate de strălucirea științei, ca să

poată pătrunde prompt în toate fenomenele și tainele (Cartea Înțelepciunea lui Solomon 7, 21), unde afectele și înclinările să fie dirijate spre armonia generală a virtuții, iar inimile să fie atrase prin dragostea divină, și să se entuziasmeze în așa fel încît toți aceia care sînt încredințați școlilor creștine să se obișnuiască, de pe acum, de dragul acestei adevărate înțelepciuni, să trăiască pe pămînt o viață cerească; într-un cuvînt, acolo unde învață toți *totul și pe de-a-ntregul (omnes, omnia, omnino).*

Dovadă că asemenea școli trebuie să fie, dar nu există

2. Oare ce școală a urmărit pînă acum treapta acestei perfecțiuni? Să nu mai vorbim de faptul că nu a atins-o. Dar ca să nu apar că vînez idei platonice [110] și că visez o perfecțiune care n-a existat vreodată și nici nu poate fi cumva sperată în viața aceasta, voi arăta cu un alt argument că școlile trebuie să fie așa, dar pînă acum nu există.

Dorința dr. Luther

3. *Doctorul Luther,* în „Chemarea către orașele Germaniei" (din 1525), între altele, își exprimă două dorințe: mai întîi *să se înființeze în toate orașele, tîrgurile și satele școli în care întreaga tinerime, de ambele sexe, să fie instruită* (cum trebuie să se facă, am prezentat în cap. IX); *astfel că și cei ce s-au dedicat agriculturii sau altei meserii trebuie să meargă zilnic cîte 2 ore la școală ca să învețe științe, moravuri și religie. În al doilea rînd, ei trebuie să fie învățați printr-o metodă ușoară, ca învățătura să nu-i îngrozească, ci să-i atragă ca în niște mreje, și astfel copiii să participe la studii cu aceeași bucurie ca și cum și-ar petrece ziua întreagă jucîndu-se cu nuci, cu mingea sau alergînd.* Așa spune Luther [111].

Prin însăși mărturia obiectelor Căci:

4. Înțelept sfat, desigur, și demn de un bărbat atît de mare! Dar cine nu vede că a rămas pînă acum doar o dorință? Unde sînt acele școli generale? Unde este metoda aceea ușoară?

1. Mai întîi nu s-au înființat pretutindeni școli

5. Toate le vedem dimpotrivă: căci în așezările cele mici, în tîrguri și sate n-au fost înființate peste tot școli.

6. Iar acolo unde există, ele nu sînt comune pentru toți, ci numai pentru unii, și anume pentru cei înstăriți. Întrucît acolo unde există sînt foarte scumpe, cei săraci nu sînt primiți decît în anumite cazuri, adică din mila cuiva. Dar între ei se află minți strălucite (excellentia ingenia), care, spre paguba mare a bisericii și a statului, este de crezut că rămîn neobservate și se pierd.

2. Nici acolo unde sînt nu s-au luat măsuri să deservească pe toți

7. Pe lîngă aceasta, la învățarea tineretului s-a folosit de cele mai multe ori o metodă atît de aspră, încît școlile sînt considerate mai degrabă o sperietoare de copii și loc de tortură a minților, astfel că cei mai mulți elevi, căpătînd dezgust față de știință și cărți, s-au grăbit spre magherniței meșteșugărești sau spre alte căi ale vieții.

3. Nu sînt școli, ci locuri de supliciu

8. Celor care au fost reținuți (fie siliți prin voința părinților sau a binefăcătorilor, fie ademeniți în speranța unei demnități prin știință sau, în sfîrșit, din înclinare naturală către artele liberale) nu li se asigură o cultură serioasă și înțeleaptă, ci mai degrabă una nepotrivită și falsă. Căci tocmai ceea ce în mod special ar trebui inoculat spiritului, s-a neglijat: *pietatea* și *moralitatea.* În schimb, peste tot în școli (chiar în academii, care de fapt ar trebui să fie în fruntea culturii omenești) s-a acordat puțină grijă, încît de cele mai multe ori în loc de miei blînzi, au ieșit măgari sălbatici și neîmblînziți. Și în locul unui caracter format pentru virtute, numai o spoială de bună comportare, cu îmbrăcăminte fastuoasă și exotică, iar ochii, mîinile și picioarele exersate pentru nimicniciile lumești. Oare cui dintre acești omuleți, lustruiți atîta vreme prin studiul limbilor și al artelor, i-ar fi venit în minte să fie pentru ceilalți muritori un model în cumpătare, castitate, umilință, omenie, seriozitate, răbdare, stăpînire de sine? Cum se explică oare aceasta? Numai prin aceea că *în școli nici nu s-a tins către o viață model.* Aceasta o dovedește slăbirea disciplinei aproape în toate școlile, decăderea moravurilor în toate stările, precum și nesfîrșitele

4. Nicăieri nu sînt învățați de toate, nici în ceea ce e principal

plîngeri, suspine și lacrimi ale multor evlavioși. Și mai poate oare cineva să mai apere o astfel de stare a școlilor? [112] Păcatul originar transmis nouă de la cei dintîi creați ne stăpînește într-atîta încît *ne îndepărtăm de la arborele vieții și tindem în dezordine către arborele cunoștinței*. Spre această tendință dezordonată s-au îndreptat școlile și nu au urmărit pînă acum decît științele.

5. *Nu o metodă ușoară, ci una dură*

9. În ce ordine și cu ce rezultat au făcut acest lucru? De fapt, ele au procedat în așa fel încît pentru ceea ce i-a fost posibil minții omenești să cuprindă într-un an, s-au acordat cinci, zece și chiar mai mulți ani. Și ceea ce se putea infiltra și picura spiritului într-un mod foarte lesnicios, din contra, s-a imprimat și a fost umplut în mod forțat. Ceea ce se putea prezenta ochilor clar și evident, a fost oferit obscur, perplex și încurcat, adeseori în mod pur enigmatic.

6. *Învățămîntul se bazează mai mult pe vorbe decît pe fapte*

10. Să nu mai vorbim acum de faptul că spiritele au fost nutrite nu cu adevăratul nucleu al lucrurilor, ci cu coaja de cuvinte goale (un fel de papagalism), cu pleava opiniilor și cu fum.

Se știe cît este de extins și complicat studiul limbii latine

11. Cît privește însuși studiul limbii latine (spre a da în treacăt un exemplu), o, bunule Dumnezeu, cît era de încurcat, cît de obositor și cît de complicat. În adevăr, cîrciumarii, ostașii și salahorii învață mult mai ușor oricare limbă diferită de cea proprie, chiar două-trei, în cîrciumi, la serviciul militar sau într-o altă muncă inferioară, decît învață numai limba latină elevii în școli, într-un timp extrem de lung și cu maximum de sforțare. Și cu ce rezultat neegal! Aceia flecăresc curgător abia după cîteva luni, pe cînd aceștia de-abia pot, după 15 sau 20 de ani, să spună ceva latinește și în acest caz sprijinindu-se pe gramatică și dicționar și încă nu fără șovăială și nesiguranță. *De unde poate proveni o astfel de pierdere de timp și de muncă dacă nu dintr-o metodă defectuoasă?*

Și Lubinus se plînge în această privință

12. Despre aceasta, vestitul Eilhard Lubinus, doctor în teologie și profesor la Academia din Rostock, scrie pe bună dreptate următoarele [113]: *„Mie îmi face impresia că metoda obișnuită de a învăța pe copii în școli pare să fie o invenție a cuiva care a primit sarcina ca prin mare ostenceală și chin să găsească o metodă cu ajutorul căreia învățătorii ca și elevii pot fi conduși să-și însușească limba latină după o muncă imensă, o aversiune puternică, chinuri nesfîrșite și un timp foarte lung.*

De cîte ori mă gîndesc la aceasta mi se revoltă mintea, mă cutremur tot de atîtea ori și mă îngrozesc pînă în adîncul ființei mele".

Și puțin mai departe: *„în timp ce reflectam adesea asupra acestui lucru, mărturisesc că am ajuns la ideea și convingerea că așa ceva a fost introdus în școală de către un geniu rău și invidios, de către un dușman al neamului omenesc".* Așa se exprimă acesta, pe care am vrut să-l menționez ca pe unul dintre mulți alți martori distinși.

Părerea autorului

13. Dar de ce să mai căutăm martori? Toți ai noștri care provin din școli și universități n-au fost atinși nici măcar de umbra unei pregătiri științifice adevărate. Dintre multele mii, sînt și eu unul, un biet necăjit, căruia delicioasa primăvară a întregii sale vieți, anii înfloritori ai tinereții, i s-a pierdut în mod mizerabil cu fleacurile scolasticei. Ah, după ce mi-a fost dat să privesc lucrurile mai bine, de cîte ori amintirea timpului pierdut nu mi-a scos suspine din piept, lacrimi din ochi și nu mi-a provocat dureri de inimă! Ah, de cîte ori această durere nu m-a silit să exclam:

O, dacă Jupiter mi-ar da înapoi anii pierduți! [114]

Plîngerile și dorințele trebuie să se transforme în găsirea a ceva mai bun

14. Ce zadarnice sînt aceste dorințe; ziua care a trecut nu se va mai întoarce! Nici unul dintre noi, ai cărui ani au trecut, nu mai reîntinerește, încît să-și înceapă din nou veleatul și să învețe a se pregăti pentru o viață mai bună; aci nu ajută nici un sfat. *Există doar o singură posibilitate, una singură, ca*

noi efectiv să ajutăm pe urmaşii noştri. După ce am văzut greşelile în care ne-au împins învăţătorii noştri, trebuie să arătăm acum calea prin care le putem evita. Aceasta să se facă în numele şi sub conducerea aceluia *care este singur în stare să numere greşelile noastre şi să îndrepte strîmbătăţile* (Ecclesiast 1, 15).

Capitolul XII

Şcolile pot fi reformate în mai bine

Au fost eficace oare medicamentele în bolile cronice?

1. A vindeca bolile vechi este foarte greu şi aproape imposibil. Dar dacă s-ar găsi un leac promiţător, îl va respinge oare bolnavul? Nu cumva oare, el va dori să-l aplice cît mai repede cu putinţă, mai ales cînd simte că nici medicul nu este condus de o părere neîntemeiată, ci de o raţiune fermă. Tot aşa şi noi trebuie să ajungem acolo cu propunerea noastră neobişnuită, încît să devină clar: *mai întîi ce promitem* şi apoi care este *baza* (de la care pornim).

Ce propune şi ce promite autorul?

2. *Noi făgăduim o astfel de organizare a şcolilor* prin care:

I. să fie instruit *întreg tineretul* (afară de cei cărora Dumnezeu nu le-a dat minte);

II. în tot ceea ce îl poate face pe om înţelept, bun şi sfînt;

III. în aşa fel ca formarea (formatura), un fel de pregătire pentru viaţă, să se termine *înaintea vîrstei adulte*;

IV. *aceeaşi formare să decurgă fără bătăi şi asprime, fără vreo constrîngere, ci pe cît posibil uşor, plăcut şi aproape de la sine (quasi sua sponte).* În felul acesta, şi corpul viu îşi măreşte statura sa, fără a avea nevoie să-şi întindă sau extindă membrele, deoarece corpul însuşi creşte de la sine în mărime şi vigoare, treptat şi în mai multe sensuri, dacă ştim să-i oferim raţional hrană, îngrijire şi exerciţiu. La fel, hrana, căldura şi exerciţiul pe care le oferim în chip raţional spiritului, se transformă în înţelepciune, virtute şi pietate;

V. *erudiţia să nu fie sclipitoare, ci autentică, nu superficială, ci temeinică,* omul — ca fiinţă raţională — să nu se călăuzească de o raţiune străină, ci de a sa proprie, să nu citească şi să înţeleagă numai opiniile străine despre lucruri şi cărţi, sau chiar să şi le întipărească şi să le repete, ci să pătrundă el însuşi la rădăcinile lucrurilor şi să se obişnuiască a-şi însuşi adevăratul lor sens şi adevărata lor întrebuinţare. Acelaşi lucru este valabil şi cu privire la fermitatea morală şi pietate;

VI. *Formarea să nu fie ostenitoare, ci cu totul uşoară,* astfel ca zilnic să se întrebuinţeze numai 4 ore pentru exerciţii comune, şi anume cîte un singur învăţător să ajungă pentru 100 de elevi la învăţarea simultană şi aceasta s-o facă de zece ori mai uşor, şi nu cum se obişnuieşte pînă acum ca un învăţător să fie pentru fiecare elev în parte.

Atitudinea oamenilor faţă de noile invenţii este ilustrată prin exemplul maşinii lui Arhimede

3. Dar cine va crede aceasta înainte de a vedea? Este o *atitudine cunoscută a muritorilor, de a se mira în faţa unei descoperiri deosebite, cum de este posibil s-o faci, iar după ce o asemenea descoperire este făcută, se miră cum de n-ai făcut-o*

mai de mult; cînd Arhimede i-a promis regelui Hieron că va trage cu o singură mînă pînă la mare o corabie foarte mare, pe care nici o sută de oameni n-au putut-o mișca din loc, pe rege l-a apucat rîsul, iar apoi a văzut faptul cu uimire. [115]

Și prin exemplul lumii noi

4. *Columb*, care spera să descopere în Apus insule noi, nu găsea acces la nici un rege pentru aceasta, nici unul n-a vrut să contribuie cu cît de puțin pentru o asemenea încercare, cu excepția celui din Castilia. [116] După cum aflăm din istorie, n-a lipsit mult ca tovarășii săi marinari, cuprinși mereu de disperare, să-l arunce pe Columb în mare și astfel să se întoarcă acasă fără realizarea scopului. Și totuși *a fost descoperită această imensă lume nouă și ne minunăm acum cu toții cum de a putut să rămînă necunoscută atîta vreme*. Dar de asta ține și acea faptă glumeață a lui Columb: aflîndu-se la un ospăț, spaniolii, care îl invidiau pe el italianul pentru renumele unei asemenea descoperiri, l-au atacat cu cuvinte sarcastice, obligîndu-l să asculte între altele că descoperirea celeilalte emisfere a pămîntului s-a făcut întîmplător și că n-ar fi o mare artă, că oricine altul ar fi putut-o face. Atunci el le-a răspuns elegant prin următoarea ghicitoare: *cum se poate așeza un ou de găină cu vîrful ascuțit în jos astfel ca să stea drept, fără să se întrebuințeze vreun suport*? Cînd toți au încercat zadarnic, el a luat oul, l-a ciocnit ușor la vîrf și l-a așezat să stea pe farfurie. Atunci toți au început să rîdă și să strige că aceasta ar fi putut și ei s-o facă. „*Da* — le răspunse el, *fiindcă ați văzut că e posibil. Dar de ce n-a făcut-o nimeni înaintea mea?*“. [117]

Și prin exemplul artei tipografiei

5. Tot așa s-ar fi întîmplat, cred eu, dacă *Johannis Faustus*, inventatorul artei tipografice [118], ar fi făcut cunoscut că el posedă *un procedeu cu ajutorul căruia un om poate copia în opt zile mai multe cărți decît pot într-un an zece copiști dintre cei mai iuți, și că acestea vor fi mai elegant scrise, că toate exemplarele vor avea aceeași formă pînă la ultimul punct, și nici o greșeală în cazul în care unul singur a fost corectat* ș.a.m.d. Cine l-ar fi crezut? Cui nu i s-ar fi părut acestea niște enigme sau desigur zădărnicii și fanfaronade? Și totuși, acum știe orișice copil că se pot realiza.

Și prin (exemplul) prafului de pușcă

6. Cînd *Berthold Schwarz* [119], inventatorul prafului de pușcă, le-a spus arcașilor: „*arcurile voastre, balistele voastre și aruncătoarele voastre au puțină valoare. Vă voi da un instrument care, fără încordarea brațului, ci numai cu ajutorul focului, va arunca fier și pietre și va trage mai departe, lovind ținta cu mai multă forță, distrugînd-o*“; cine dintre ei nu ar fi luat pe acest om în derîdere? Este așa de obișnuit ca tot ce e nou și necunoscut să fie considerat ca ceva miraculos și de necrezut!

Și prin (exemplul) scrisului

7. Nici *americanii* [120] nu-și puteau închipui cum un om, fără să vorbească cu altul, fără a parlamenta (sine internuntio), numai prin trimiterea unei hîrtii, poate comunica gîndurile sale — ori asta acum o pricepe la noi orice prost. Așa e peste tot, în toate lucrurile:

„*Ce părea odată greu, urmașilor le pare demn de rîs*“.

La fel și aflarea unei metode noi e supusă criticii

8. Că nici cu începutul nostru nu va fi altfel, aceasta o prevăd lesne — în parte am și simțit-o. *Unii se miră și se indignează de faptul că se găsesc oameni care se încumetă să reproșeze școlilor, cărților și metodelor folosite că sînt imperfecte și promit ceva cu totul neobișnuit, ce întrece orice verosimilitate.*

Ce se poate face împotrivă

9. Nouă ne-ar fi ușor, ca rezultat al celor ce am promis, să constituim o mărturie viitoare veridică (pentru aceasta am încredere în Dumnezeul meu). Întrucît noi aici nu scriem pentru ignoranți, ci pentru cei culți, de aceea trebuie să arătăm că *e posibil ca tot tineretul să fie introdus în știință, moralitate și pietate, și aceasta fără neplăceri și dificultăți, pe care le resimt deseori atît cei ce predau, cît și cei ce învață, folosind metoda obișnuită.*

Baza științifică a demonstrației

10. Pentru această demonstrare, singura bază, dar absolut îndestulătoare, să fie următoarea: *că orice lucru, nu numai că tinde ușor într-acolo unde înclină*

de la natură, dar și de la sine — aproape cu oarecare nesaț — se grăbește într-acolo, încît simte durere de l-ar împiedica cineva.

Explicație 11. Desigur că *o pasăre* spre a deprinde să zboare, *un pește* — să înoate și *un animal sălbatic* — să fugă nu trebuie să-i deprinzi cu violență, deoarece ei o fac de la sine de îndată ce simt că membrele care trebuie să servească acestei activități sînt destul de puternice. Nici *apei* nu trebuie să-i impui să curgă la vale, nici *focului* să ardă cînd are combustibil și aer, și nici *pietrei* rotunde să se rostogolească la vale, sau celei pătrate să stea pe loc, și nici *ochiului sau oglindei*, cînd e suficientă lumină, să prindă obiectele, și nici sămînței să încolțească atunci cînd are destulă umiditate și căldură. Cu totul de la sine reclamă fiecare să facă ceea ce e capabil de la natură, și o face de îndată ce primește un ajutor oricît de mic.

Aplicație 12. Întrucît (după cum am văzut în cap. V), *semințele erudiției, moralității și pietății* se află de la natură în fiecare (nu vorbim de oameni anormali), de aici rezultă că nimic nu este necesar în continuare decît un ușor impuls și o îndrumare inteligentă.

Prima obiecție 13. Se spune *„că nu din orice lemn se poate face zeul Mercur* [121]. Răspund: *dar din orice om — un om*, dacă nu intervine coruperea.

A doua obiecție 14. *Forțele noastre interne au slăbit datorită păcatului originar* (ar putea spune cineva). Răspund: *dar nu s-au stins.* Și forțele noastre corporale au slăbit, dar noi am știut să le readucem la forța vieții lor naturale prin mers, fugă, exercițiu și prin activități speciale. E adevărat că primii oameni au putut să meargă, să vorbească și să gîndească imediat după creare, în timp ce noi nu putem merge, vorbi și gîndi decît după ce am învățat practic (usu) lucrurile acestea. De aici însă nu rezultă că aceasta nu se poate învăța altfel, decît confuz, cu multă osteneală și nesigur. Căci dacă învățăm ce ține de corp, și anume: *să mîncăm, să bem, să mergem, să dansăm, să executăm lucrări manuale*, fără prea mari greutăți, de ce n-am învăța și pe cele ale minții, cînd nu lipsește o bună îndrumare? Ce aș mai putea completa? *Un călăreț* învață în cîteva luni un cal să meargă la trap, să sară, să facă volte și să execute mișcări la semnul cu biciușca. *Un scamator* de rînd învață *ursul* să danseze, *iepurele* să bată din tipsie, *cîinele* să are, să lupte, să ghicească ș.a. O sărmană bătrînă învață *papagalul, ghionoaia* sau *corbul* să imite vocea sau sunetele omenești — toate acestea împotriva naturii și într-un timp scurt. *Să nu poată fi oare instruit omul, cu efort minim, în lucrurile pe care natura nu numai că i le admite sau spre care îl conduce, dar chiar îl trage și îl răpește (rapit)?* Ar trebui să ne rușinăm să afirmăm așa ceva, spre a nu ne face de ocară în fața dresorilor de animale.

A 3-a obiecție 15. Ni se mai obiectează de asemenea *că însăși greutatea lucrurilor face ca să nu le poată înțelege orișicine.* Răspund: În ce constă acea greutate? Există oare, întreb eu, în natură un obiect de o culoare atît de întunecată încît să nu-l poată reflecta o oglindă, dacă îl răsucești într-o lumină potrivită? Există oare ceva ce n-ar putea fi pictat într-un tablou de cineva care cunoaște pictura? Există oare o sămînță sau o rădăcină pe care n-ar accepta-o pămîntul și prin căldura lui n-ar lăsa-o să încolțească, de îndată ce există cineva care să știe unde, cînd și cum să semene și să sădească? Mai adaug: în lume nu există nici o stîncă și nici un turn de o asemenea înălțime încît să nu poată fi escaladate de oricine are picioare, dacă se așază bine scările sau se sapă în stîncă trepte în ordinea și succesiunea firească și se iau măsuri prin parapete împotriva căderii. Dacă însă așa de puțini ating culmile științei, deși mulți se îndreaptă într-acolo cu zel și pasiune, iar acei care ajung pînă la un anumit punct, o fac numai cu greutate, fără vlagă, gîfîind și amețiți după poticniri și căderi dese, de aici nu se poate trage concluzia că spiritului uman i-ar fi ceva inaccesibil,

ci numai că treptele n-au fost bine dispuse, prea puține, cu distanțe mari, dărăpănate, adică metodele sînt încurcate. Cert este că treptele just dispuse — integral, solid și sigur — vor permite oricui să ajungă la înălțimea dorită.

A 4-a obiecție 16. Vei spune: *Există totuși firi cu totul mărginite, de care nu se prinde nimic.*

I Răspuns Răspund: cu greu există o oglindă atît de murdară încît, într-un oarecare mod, să nu recepționeze imagini, sau o tablă atît de aspră încît să nu se poată

II Răspuns scrie pe ea, în vreun chip, ceva. Și dacă se folosește o oglindă prăfuită sau pătată, ea trebuie mai întîi curățată, iar de este tabla aspră, ea trebuie mai întîi netezită și apoi vor corespunde scopului lor. Tot așa și tinerii, dacă sînt cultivați (poliatur) și îndemnați corect, se vor forma și se vor îndemna reciproc, pînă cînd toți

N.B. vor înțelege totul. (*Nestrămutat rămîn la afirmația mea, pentru că fundamentul ei este de nestrămutat.*) Desigur, există o diferență în sensul că cei mai greoi se lasă abia-abia introduși în cunoștințe, dar pînă la urmă se lasă. Cei mai capabili, din contra, în strădania lor vor fi conduși de la una la alta, vor pătrunde tot mai adînc în lucruri și vor aduna, pe diverse căi, observații folositoare, noi. În sfîrșit,

III Răspuns *pot exista firi care sînt cu desăvîrșire inapte pentru cultură, la fel cum un lemn cu totul noduros nu corespunde pentru gravură. Pentru cei cu mintea mijlocie însă, care, datorită grației lui Dumnezeu, sînt cei mai numeroși, afirmația noastră păstrează*

N.B. *întregul adevăr.* Pe cei cu totul slabi de minte îi întîlnim tot atît de rar ca și pe cei cu membre diforme de la natură. Este cunoscut că orbirea, surzenia, șchiopătarea, starea de boală, rar sînt înnăscute, ci rezultă mai mult din vina noastră; la fel este și cu imensa slăbiciune a creierului.

A 5-a obiecție 17. În sfîrșit, se mai poate obiecta *că unora nu le lipsește aptitudinea de a învăța, ci plăcerea, și a-i constrînge împotriva voinței lor este chinuitor și inutil.* Răspund: în adevăr, se povestește despre un filozof că avea doi școlari: unul era indocil, iar altul zburdalnic, și i-a gonit pe amîndoi, deoarece unul deși avea voință nu putea, iar celălalt deși avea putere, nu voia.[122] Dar ce se întîmplă cînd cauza acestei aversiuni față de știință este însuși învățătorul? În orice caz, *Aristotel a susținut că dorința către știință este înnăscută omului*[123], că este așa am văzut în capitolul V [124] și în cel anterior celui de față, al XI-lea[125]. Cîteodată, dezmierdarea părinților corupe pofta naturală a copiilor pentru învățătură; altădată, o camaraderie rea îi ademenește la acțiuni dăunătoare, alteori copiii înșiși sînt abătuți și îndepărtați de la atracția înnăscută a minții prin activități exterioare acesteia sau casnice, sau prin fel de fel de alte lucruri. Așa se explică că nu apare nici o dorință pentru necunoscut [126] și nu-și pot reveni ușor. (Astfel, precum limba dacă e deprinsă cu un gust oarecare nu poate aprecia un altul, tot așa și mintea, dacă este preocupată într-o parte, nu poate fi atentă la ceea ce i se oferă din altă parte.) În această situație, trebuie mai întîi înlăturată acea zăpăceală suprapusă și readusă natura la vigoarea ei proprie, și atunci, desigur, va reapare pofta după știință. Dar cine, dintre toți aceia care se ocupă de formarea tineretului, se gîndește să-l facă mai întîi receptiv pentru această formare? Strungarul, înainte de a strunji lemnul, îl așchiază, iar fierarul, înainte de a prelucra fierul, îl înroșește. Țesătorul mai întîi curăță, spală și scarmănă lîna înainte de a o toarce, de a pregăti urzeala și de a o țese. Și cizmarul prelucrează, întinde și netezește pielea înainte de a coase carîmbul. Care dintre învățători se preocupă în aceeași măsură, ca înainte de a deprinde pe un elev cu gustul pentru cultură, să-l pregătească pentru aceasta, făcîndu-l receptiv pentru toate? Aproape fiecare îl ia așa cum vine, cum îl găsește, și îndată îl strunjește, îl ciocănește, îl piaptănă și îl țese, îndată îi aplică propriul său model și vrea apoi ca acesta imediat să lucească și să strălucească. Cui nu-i reușește (și cum i-ar reuși, vă rog?), se indignează, se supără,

Răspuns

se înfurie. Şi ne mirăm că unii condamnă şi evită o astfel de formare? Este de mirare mai degrabă faptul că aceasta a putut fi suportată de cineva.

Deosebiri sau feluri de aptitudini (ingenia)

18. Ni se oferă însă prilejul să discutăm cîte ceva despre diferite aptitudini. Unii au un spirit *viu*, alţii *tocit*, unii sînt *molatici şi flexibili*, alţii *rigizi şi nemaleabili*, unii *dornici* de ştiinţă din proprie iniţiativă, iar pe alţii *îi bucură munca manuală*. Din aceste trei posibilităţi, care se subîmpart în cîte două, rezultă *şase grade de aptitudini* (spirituale).

I *19.* Pe primul loc se află aceia care sînt *ageri, zeloşi şi mlădioşi: ei sînt potriviţi pentru studiu înaintea tuturor celorlalţi.* Lor trebuie numai să li se ofere hrana ştiinţei, şi ei vor creşte de la sine ca şi o plantă nobilă. E necesară totuşi prudenţa, spre a nu le permite o prea mare grabă, pentru ca să nu-şi piardă înainte de vreme florile şi să devină fără rod.

II *20. Alţii sînt ageri, dar molateci, şi totuşi asidui.* Aceştia au nevoie de impuls.

III *21.* În al treilea rînd sînt *cei care, deşi sînt pătrunzători şi doritori să ştie, sînt însă feroci şi nemaleabili.* În general, aceştia sînt urîţi în şcoli şi sînt consideraţi cel mai des ca pierduţi, dar tocmai dintre ei, adesea, se ridică oameni mari, dacă primesc o instrucţie justă. Istoria ne oferă un exemplu prin Themistocle, cel mai mare comandant atenian, care, tînăr fiind, era atît de sălbatic, încît învăţătorul i-a spus: *„Din tine, copile, nu va ieşi ceva de mijloc, vei fi sau un mare bine sau o mare nenorocire pentru stat"*[127]. Cînd mai tîrziu se mira cineva de schimbarea petrecută în comportarea sa, el obişnuia să spună — *„mînjii sălbatici devin cei mai buni cai, dacă li se oferă disciplina corectă"*[128]. Acest lucru se potriveşte lui Bucephal al lui Alexandru cel Mare. Cînd Alexandru a văzut că tatăl său Filip vrea să cedeze un cal foarte nărăvaş ca nefolositor, pentru că nu suporta nici un călăreţ pe spinarea sa, i-a spus: *„Ce cal deosebit pierd aceştia, fiindcă din nepricepere nu ştiu să-l folosească"*. După ce a reuşit să stăpînească calul, printr-un uimitor meşteşug, fără bătăi, Alexandru l-a călărit nu numai atunci, dar şi în continuare, şi pe tot pămîntul nu s-ar fi găsit un cal mai nobil şi mai demn de un asemenea erou. Plutarch, transmiţînd această istorioară, adaugă: *„Acest cal ne aduce aminte că multe minţi bune din naştere se pierd din vina învăţătorilor, care transformă caii în măgari, pentru că nu ştiu să comande celor drepţi şi liberi"*[129].

IV *22.* În al patrulea rînd sînt *cei ascultători şi lacomi de învăţătură, dar greoi şi mărginiţi* (tardi ac hebetes.) Ei pot călca pe urmele celor de mai sus, dar spre a putea face aceasta trebuie să ne coborîm la nivelul infirmităţii lor, să nu-i supraîncărcăm, să nu le cerem nimic cu asprime, ci, din contra, să-i ajutăm, să-i întărim şi să-i îndreptăm cu bunătate şi răbdare, pentru ca să nu-şi piardă curajul. Căci ei îşi ating scopul mai tîrziu, dar mai durabil, ca şi fructele ce se coc toamna tîrziu. Şi după cum un sigiliu se imprimă mai greu în plumb, însă ţine mai mult, tot aşa şi aceştia sînt adesea mai vioi decît cei talentaţi, şi ce au înţeles odată nu uită uşor. De aceea, nu trebuie să fie îndepărtaţi din şcoală.

V *23.* În al cincilea rînd *sînt cei mărginiţi, şi pe deasupra leneşi şi indolenţi.* Şi aceştia se pot îndrepta dacă nu sînt încăpăţînaţi. Se cere însă multă prudenţă şi răbdare.

VI *24. Pe ultimul loc stau proştii, de asemenea cei zăpăciţi şi răi de la natură — de cele mai multe ori nerecuperabili.* Dar întrucît este cert că pentru orice rău se găseşte un antidot [130] în natură şi că pomii neroditori, printr-o tratare corespunzătoare, pot deveni roditori, nu trebuie nici aici să pierdem cu totul speranţa, ci să vedem dacă putem cel puţin să combatem încăpăţînarea şi s-o îndepărtăm. Numai dacă nu se va putea, să lăsăm la o parte lemnul întortocheat şi noduros, fiindcă orişice speranţă de a face din el un Mercur este zadarnică [131].

Pămîntul infestat nu trebuie nici cultivat și nici atins, zice Cato [132]. Dar o asemenea degenerare a aptitudinii mentale de-abia de se găsește una la o mie, dovadă convingătoare a bunătății lui Dumnezeu.

25. Tot ce s-a spus pînă acum rezultă și din acele cuvinte ale lui Plutarch: *„Cum se nasc copiii nu depinde de noi, dar ca ei, printr-o educație justă, să devină buni, aceasta e în puterea noastră* [133]. Așadar, *în puterea noastră*, zice el. Tot așa, desigur, și grădinarul, dintr-un răsad produce un pom, folosind pretutindeni aceeași artă a plantării.

Că toți pot fi tratați cu aceeași artă și metodă o dovedim prin patru puncte:

26. Faptul că tot tineretul, deși cu dispoziții atît de diferite, poate fi educat și instruit (institui ac formari) după aceeași metodă, rezultă din următoarele patru puncte:

I *27.* Întîi: *toți oamenii trebuie conduși spre aceleași scopuri de înțelepciune, moralitate și evlavie.*

II *28.* Al doilea: *toți oamenii, oricît s-ar deosebi între ei în privința dispozițiilor naturale, au totuși aceeași natură și dispun de aceleași organe.*

III *29.* Al treilea: *acea diferențiere a dispozițiilor nu este altceva decît o abatere și o eroare a armoniei naturale, tot așa precum bolile corpului nu sînt decît anomalii și lipsuri ale umidității sau ale uscăciunii, ale căldurii sau ale frigului.* De pildă, *agerimea minții* este oare altceva decît finețea și mobilitatea spiritului de viață în creier, iuțeala de comunicare a organelor de simț și înțelegerea rapidă a obiectelor? Și dacă această mobilitate nu este oarecum înfrînată de rațiune, atunci se întîmplă că spiritul se dispersează, iar creierul se debilitează și se tîmpește. De aceea, vedem că mințile precoce adesea fie că sînt smulse de o moarte timpurie, fie că se înăbușă. Dimpotrivă, ce este *tîmpenia înnăscută* decît o crasă viscozitate și obscuritate a spiritului în creier, care este necesar apoi să fie împrăștiată și limpezită printr-o acțiune continuă. Dacă mă întreb mai departe, ce este *zburdălnicia și cruzimea (petulantia ac ferocia)*, altceva decît o perseverență excesivă a voinței de a nu ceda, care trebuie apoi slăbită, relaxată prin disciplină? Ce este în sfîrșit *lenevia (segnities)*, altceva decît o mare slăbiciune a inimii (cordis laxitas), care are nevoie de întărire? După cum pentru corp medicamentul cel mai eficace nu este cel care opune contrariul contrariului (căci aceasta ar putea provoca o luptă puternică), ci care stîrnește temperarea contrariului, așa ca să nu fie de o parte prea puțin, iar de cealaltă prea mult, *tot astfel pentru viciile spiritului uman cel mai bun remediu constă într-o metodă prin care se echilibrează excesele și lacunele înnăscute și totul se transformă în armonie și concordanță.* Prin aceasta, metoda noastră este potrivită minților mijlocii (care formează totdeauna majoritatea), dar nici pe cele subtile nu le scutește de anumite piedici (ca să nu se istovească înainte de vreme) și nici pe cele mai greoaie (mai încete), pe care le îndeamnă și le stimulează. N.B.

IV *30.* În sfîrșit, *prisosul sau lipsa de aptitudini se pot mai bine remedia cîtă vreme sînt recente.* Așa cum la armată recruții sînt amestecați cu soldații mai vechi, cei slabi cu cei robuști, cei molatici cu cei iuți și trebuie să lupte sub același steag, în ordine, și să asculte aceeași comandă atîta vreme cît durează lupta, iar după obținerea victoriei fiecare poate urmări pe dușman cît vrea și cît poate, făcînd pradă cît dorește. Tot așa ar trebui să se procedeze și în armata științei, cei începeți să fie amestecați cu cei iuți, cei slabi cu cei ageri, cei încăpățînați cu cei ascultători și să fie conduși după aceleași precepte și exemple atîta vreme cît este nevoie. După ce părăsesc școala, fiecare poate urma restul studiilor cu agerimea pe care o posedă.

Intermixtiunea diferitelor firi să se facă cu precauție

31. Prin această intermixtiune nu înțeleg numai pe aceea cu privire la loc, ci mult mai mult, pe aceea cu privire la întrajutorare, ca atunci cînd învă-

ţătorul descoperă pe unul mai capabil, să i se încredinţeze încă 2—3 mai înapoiaţi la învăţătură. Unde vede pe unul cu o purtare frumoasă, aceluia să-i încredinţeze spre supraveghere şi îndrumare pe cei cu apucături rele. În felul acesta profită ambele părţi, numai dacă învăţătorul nu scapă din vedere ca totul să se desfăşoare după precepte raţionale. Dar a venit timpul să trecem la explicarea lucrului însuşi.

Capitolul XIII

Fundamentul îmbunătăţirii şcolilor constă în respectarea ordinii în toate

Ordinea este sufletul lucrurilor

1. Dacă urmărim să vedem ce conservă acest univers cu toate lucrurile sale cele mai mici, atunci descoperim că nu e altceva decît ordinea, adică o justă dispunere a precedentului şi succedentului, a superiorului şi a inferiorului, a celui mai mare şi a celui mai mic, a ceea ce se aseamănă şi a ceea ce nu se aseamănă, după loc, timp, număr, măsură şi greutate, aşa cum îi convine şi-i corespunde fiecăruia. De aceea a definit cineva *ordinea*, corect şi adecvat, *ca fiind sufletul lucrurilor*. Pentru că totul îşi menţine starea sa neschimbată atît timp cît îşi menţine ordinea, iar dacă ordinea încetează, atunci slăbeşte, se clatină, cade şi se prăbuşeşte. Aceasta rezultă din exemplele naturii şi ale artei. Căci:

Aceasta se explică prin exemplul:
1. Lumii

2. Ce face, întreb eu, ca *lumea* să fie lume şi să existe în toată plenitudinea ei? Evident că fiecare creatură, după prescripţiile naturii, rămîne în cadrul limitelor sale, şi prin această respectare a ordinii particulare se asigură ordinea universală.

2. Firmamentului

3. Ce face ca *scurgerea timpului* să se desfăşoare în intervale atît de ordonate ale anilor, lunilor şi zilelor şi fără nici o confuzie? Singură numai ordinea de neclintit a firmamentului.

3. Insectelor care lucrează cu atîta exactitate

4. Ce face ca *albinele, furnicile* şi *păianjenii* să execute lucrări atît de subtile, pe care spiritul omenesc le poate doar admira, dar nu şi imita? Nimic decît abilitatea înnăscută (innata dexteritas) de a observa în acţiunile sale ordinea, numărul şi măsura.

4. Corpului omenesc

5. Ce face ca şi *corpul omenesc* să fie un minunat organ, capabil să execute aproape un număr infinit de acţiuni, deşi nu este înarmat cu un număr infinit de instrumente? Adică, cum se face că, deşi dispune de puţine membre, poate să execute lucrări de o varietate vrednică de admirat, fără ca să mai fie vreun motiv de dorinţă sau de transformare? Aceasta o realizează desigur proporţia înţeleaptă a tuturor membrelor, şi anume atît a fiecăruia în parte cît şi a tuturor, în relaţiile lor reciproce.

5. Spiritului nostru

6. Cum se face că singur *spiritul* insuflat în corp este îndestulător spre a dirija atît corpul în ansamblu cît şi multiplele sale activităţi? Aceasta numai datorită ordinii cu ajutorul căreia toate membrele noastre stau într-o permanentă coerenţă şi reacţionăm doar la primul semnal al spiritului.

6. Conducerii prudente a statului

7. Ce face ca un singur om, *un rege sau împărat* să poată conduce popoare întregi? Deşi sînt atîtea minţi cîte capete,

totuşi toţi servesc aceeaşi intenţie, iar dacă acesta ar conduce bine lucrurile, de ce n-ar decurge totul bine? Nimic altceva decît ordinea, prin care toţi sînt uniţi pe baza legăturilor dintre legi şi a supunerii faţă de acel conducător unic al lucrurilor. Unii îi sînt lui direct subordonaţi, iar la rîndul lor acestora le sînt alţii subordonaţi şi aşa pînă la capăt. Se întîmplă întocmai ca într-un lanţ unde fiecare verigă este unită cu cealaltă şi dacă se mişcă prima se mişcă toate celelalte, şi de rămîne nemişcată, nemişcate rămîn şi celelalte.

7. *Maşinii lui Arhimede*

8. Cum de a putut singur *Hieron* [134] să mişte după bunul său plac o greutate atît de mare, pe care n-au putut-o urni din loc sute de oameni? A ştiut să construiască o maşină ingenioasă, compusă din atîtea role, macarale şi funii încît una ajuta alteia să-şi multiplice forţele.

8. *Tunului*

9. Efectul îngrozitor al tunurilor, care sparg zidurile, dărîmă turnurile şi distrug armatele provine nu numai dintr-o anumită montare a părţilor, dar .şi din efectul pe care-l are activul asupra pasivului: anume, de la o justă combinare a nitratului cu sulful (a ceea ce e mai cald cu ceea ce e mai rece) [135], de la proporţia justă a tunului sau a obuzului, de la încărcarea corespunzătoare cu praful de puşcă, cu focos şi ghiulele şi, în sfîrşit, de la ochirea bună a obiectivului. De lipseşte una din acestea, atunci întregul aparat este fără valoare.

9. *Artei tipografice*

10. Ce este *arta tipografiei* cu ajutorul căreia se multiplică cărţile repede, elegant şi corect? O ordine precisă în aşezarea literelor metalice, în turnare, nivelare şi rînduire, în aşezare, în punerea sub teasc, în pregătirea, umezirea şi întinderea hîrtiei etc.

10. *Căruţei*

11. Cum se face — ca să dăm un exemplu din domeniul mecanic — că *o căruţă,* adică lemnul şi fierul (pentru că din acestea este făcută), se roteşte atît de repede în urma cailor grăbiţi şi este extrem de folositoare pentru transportul oamenilor şi al greutăţilor? Aceasta provine numai dintr-o coordonare ingenioasă a lemnului şi fierului în roţi, osii, oişte, jug ş.a.m.d. Dacă crapă sau se rupe numai una dintre acestea, carul nu se poate folosi.

12. Şi cum se face că oamenii se urcă pe un lemn şi se lasă în seama mării furtunoase şi ajung pînă la antipozi, de unde se întorc teferi? Nimic altceva decît coordonarea, care din chilă, catarg, lemnul de la catarg pentru legarea pînzei, vele, vîsle, cîrmă, ancoră şi busolă face *o corabie.* De se deteriorează numai unul din acestea, apare pericolul rătăcirii, al naufragiului şi al morţii. 11. *Corabiei*

13. În sfîrşit, cum de este posibil ca în instrumentul de măsurat timpul, în *ceas,* metalul să se mişte de la sine, să-şi schimbe locul, oscilînd încolo şi încoace? Cum de numără regulat minutele, orele, zilele şi lunile, poate chiar anii, indicîndu-le nu numai ochilor, ci şi urechilor, prin aceea că bate semnul de la distanţă şi poate chiar în întuneric? Da, cum de instrumentul trezeşte pe om chiar din somn la o anumită oră şi luminează, pentru ca cel trezit să poată vedea? Mai mult chiar, cum de poate indica schimbarea sărbătorilor după calendar, luna nouă şi luna plină, mişcarea tuturor planetelor şi chiar eclipsele. Mă întreb: ce ar mai fi de admirat de n-ar exista acest ceas? Că un lucru în sine lipsit de viaţă, cum e metalul, să producă mişcări atît de vii, de constante şi de regulate nu s-ar fi considerat, oare, înainte de a se fi inventat, ca ceva imposibil, ca şi cînd cineva ar afirma că pomii ar putea să meargă, iar pietrele să vorbească? Dar acum, ochii ne atestă aceste fapte. 12. *Ceasului*

14. Oare prin ce forţă ascunsă se produce aceasta? Prin nici una, decît numai prin puterea ordinii, care se manifestă aici peste tot. Adică forţa bunei orînduiri a tuturor părţilor pe deplin concordante în număr, măsură şi or- 13. *Tot misterul orologiului constă în ordinea sa*

dine, din care fiecare își are sarcina sa precisă și mijloacele adecvate pentru realizarea modului de funcționare corespunzător. Peste tot se găsesc raporturi de mărimi juste ale părților față de întreg și corelația necesară a fiecăreia cu partenerul său de lucru, dominate fiind de legi obligatorii privind utilizarea și efectul reciproc al forței. Astfel, totul se derulează cu o exactitate mai mare decît într-un corp viu, dirijat de propriul spirit. Dacă însă se desprinde ceva în interior, se desface, se despică (crapă), se încetinește sau se încovoaie și chiar de ar fi vorba de-o rotiță cît de mică, de o axă minusculă sau de cel mai mic cuișor, totul se oprește sau se abate din calea sa. De aici rezultă extrem de evident faptul că *totul depinde numai de ordine.*

Se speră că se va inventa o școală similară orologiului

15. Arta de a învăța nu reclamă nimic mai mult decît o distribuire ingenioasă a timpului, a materiei și a metodei. Dacă toate acestea le potrivim bine, atunci, oricît de mare ar fi numărul de elevi, nu este greu să-i înveți totul, așa cum arta tipografică — cu ajutorul instrumentelor de care dispune — poate să imprime zilnic mii de coli cu cea mai frumoasă literă, sau cu ajutorul mașinii lui Arhimede [136] se pot strămuta case, turnuri și alte greutăți, sau cu o corabie se poate străbate un ocean și se ajunge în lumea nouă. Totul va merge la fel de ușor și de comod ca și ceasul bine reglat de greutatea sa, și aceasta va provoca atîta plăcere și bucurie, precum provoacă privirea unei asemenea mașini; și, în sfîrșit, cu aceeași siguranță, cum nu o putem găsi la nici un alt instrument, cît de ingenios.

Concluzie

16. Să încercăm, așadar, ca, în numele Atotputernicului, să întemeiem școli cu o asemenea structură, încît să corespundă întocmai unui ceas atît de ingenios făurit și elegant împodobit, cu un aparat complex.

Capitolul XIV

Ordinea precisă a școlii trebuie împrumutată de la natură: astfel ca să nu o poată frîna nici un impediment

Bazele artei trebuie căutate în natură

1. Să începem în numele lui Dumnezeu să căutăm temeliile pe care să se poată construi, întocmai ca pe o stîncă de neclintit, *metoda de a învăța pe altul și de a învăța singur.* Dacă vrem să căutăm mijloace pentru remedierea defectelor din natură, acestea nu le putem găsi decît tot în natură. Pentru că este un adevăr de netăgăduit că *arta nu poate nimic fără imitarea naturii.*

Aceasta se poate lămuri cu exemple, ca:

2. Aceasta se poate lămuri prin exemple. Vedem că peștele înoată în apă? Aceasta este pentru el ceva cu totul natural. Vrea omul să-l imite, atunci este necesar să folosească instrumente și să facă mișcări asemănătoare, și anume: în loc de aripioare și coadă, să întindă brațele și picioarele, mișcîndu-le cum ar mișca peștele aripioarele. De asemenea, și *corăbiile* sînt construite

1. *înotul*

2. *corabia*

după același chip. În loc de aripioare, apar vîsle sau vele, iar în loc de coadă, cîrma. Vezi cum zboară *pasărea* în aer? E ceva natural. Cînd Daedal [137] a vrut s-o imite, a trebuit să-și puie aripi (corespunzător greutății corpului său) și să le miște.

3. *pasărea*

4. *producerea sunetelor*

3. Organul care produce sunete la animale este un tub aspru, format din inele cartilaginoase și prevăzut în partea de sus cu laringele, întocmai ca o supapă, iar în partea de jos fiind legat de plămîni printr-un tub prin care circulă aerul. După acest model se construiesc fluierele, cimpoaiele și alte instrumente de suflat.

5. *fulgerul*

4. S-a constatat că ceea ce *produce tunetul în nori,* aruncînd foc și pietre [138], nu e altceva decît salpetru aprins cu sulf. Prin imitarea acestuia, *praful de pușcă* se compune din salpetru și sulf, care aprinzîndu-se și declanșîndu-se din pușcă produce fulger și tunet imitat.

6. *apa poate fi răspîndită în orice loc*

5. S-a observat că *apa formează întotdeauna același nivel,* chiar și în două vase aflate la distanță ce comunică între ele. Pornind de aici, s-au construit diferite *conducte de apă,* în care apa de la orice adîncime se ridică la orice înălțime, cu condiția ca în partea opusă să fie presiunea corespunzătoare. Și aceasta este o artă pe care o datorăm naturii. Cînd se realizează acest lucru, este o artă, care în funcționarea sa se bazează pe o lege a naturii.

7. *cu măsurarea timpului*

6. Din contemplarea *firmamentului* s-a constatat că el se învîrtește permanent, iar diversele traiectorii ale stelelor produc în lume plăcuta schimbare a anotimpurilor. După acest model a fost inventat *instrumentul care indică rotirea zilnică a bolții cerești și măsoară orele.* El este compus din rotițe, care nu numai că se pun în mișcare una pe alta, dar îi asigură mișcării continuitatea nesfîrșită. De aceea a fost necesar ca acest instrument să fie compus din piese mobile și imobile, ca și lumea însăși. Astfel, pentru partea fixă în lume, în locul pămîntului au fost puse piedestalul imobil, suporții, monturile și în locul sferei cerești mobile, diferite roți [139]. Întrucît, însă, n-a fost posibil să se încredințeze mișcarea unei singure roți și o dată cu ea să se rotească celelalte (așa cum Creatorul a atribuit putere luminii stelelor de a se mișca singure și de a mișca o dată cu ele și altele), a fost necesar să se împrumute de la natură puterea mișcării — și anume, fie puterea gravitației, fie a autoeliberării. *De aceea, fie că atîrnăm de axa rotiței principale o greutate,* care, trăgînd în jos, rotește axa și mișcă astfel nu numai roata respectivă, ci și pe celelalte; *fie că se confecționează un arc de oțel,* care se rulează cilindric și, cînd este lăsat liber, se întinde și pune astfel axele și roțile în mișcare. *Dar pentru ca desfășurarea să nu se producă prea repede,* ci lent, în desfășurarea arcului sînt intercalate alte rotițe, din care cea extremă cu mișcarea de du-te-vino, înspiralată de doi dinți-șori, redă alternarea luminii cu întunericul, a zilei cu noaptea. Acelei părți însă ce trebuie să indice semnul orei exacte sau al sferturilor de oră i s-au prevăzut *mecanisme speciale,* care, după nevoie, frînează sau accelerează mersul în același fel în care natura, prin mișcarea bolții cerești, lasă să vină sau să treacă iarna, primăvara, vara și toamna, subîmpărțite în luni.

(Analiza orologiului automat spre a descoperi rostul întregii structuri)

Concluzia: în domeniul artei didactice trebuie să imităm fenomenele naturii

7. Din toate acestea rezultă că ordinea care *dorim să fie modelul universal* al artei de a învăța pe alții și de a învăța singur, *de nicăieri nu poate fi și nici nu trebuie să fie luat decît de la pilduitoarea natură.* De îndată ce se stabilește exact această ordine, atunci totul se va desfășura cu artă tot atît de ușor și spontan pe cît de spontan decurge totul în natură. Pe bună dreptate spune Cicero: *„Dacă urmăm naturii conducătoare, nicicînd nu vom greși"* [140]. Și în continuare: *„Nu ne putem rătăci nicicînd dacă ne conducem după natură."* [141] Aceasta sperăm și noi, iată de ce sfătuim să se procedeze în același mod pe care l-am putut observa ici și colo în acțiunea naturii.

Se opun cinci piedici

8. Față de marea speranță pe care noi am trezit-o, se poate opune aforismul lui Hipocrate: ὁ βίος βραχὺς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὀξὺς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπή, *„Viața e scurtă, arta e lungă, ocazia efemeră, experiența înșelătoare și judecata grea".*[142] Cum vedem, el enumeră cinci motive care fac ca așa de puțini să ajungă la culmile științei, și anume: I. *Scurtimea* vieții face ca, de obicei, cînd ne pregătim pentru ea, să fim rupți din viață. II. *Varietatea nesfîrșită a lucrurilor pe care trebuie să le stăpînească spiritul* face ca să fie extrem de greu să le poată cuprinde intelectul în limitele sale. III. *Insuficiența ocaziilor de a învăța artele frumoase,* iar dacă acestea ni se ivesc, dispar foarte repede (mai ales că anii tinereții, care se pretează cel mai bine pentru cultivarea spiritului, se pierd adesea cu jocul, iar vîrsta următoare, după cum ne e dat nouă muritorilor, oferă prilejuri mai mult spre lucruri de nimic, decît spre lucruri serioase. Iar dacă se ivește o ocazie bună, ea dispare înainte de a putea face uz de ea[143]). IV. *Confuzia spiritului nostru și neclaritatea judecății noastre,* care adesea ne lasă la suprafața lucrurilor și nu ne permite să pătrundem pînă în miezul lor. V. În sfîrșit, *dacă vrea cineva, prin observații lungi și prin experimentări repetate, să cunoască natura lucrurilor, acest fapt este prea obositor și în același timp riscant și nesigur.* (Ce ușor pot scăpa multe din vedere, chiar și celui mai ascuțit observator, din complexitatea firii lucrurilor; dacă se furișează numai o singură eroare, atunci întreaga observație devine îndoielnică.)

Răspuns

9. *Dacă toate acestea sînt adevărate, cum de mai îndrăznim să indicăm un drum de studii general valabil, sigur, ușor și temeinic?* Răspund: că toate acestea sînt adevărate ne arată experiența. Dar că împotriva acestora există suficiente remedii, pe lîngă rațiune, ne demonstrează tot experiența. Toate acestea au fost astfel rînduite de cel mai înțelept mediator al lucrurilor — de Dumnezeu — încît să fie spre binele nostru. Toate, așadar, se vor schimba în bine prin înțelepciune. *Ne-a dat un timp scurt pentru a trăi, fiindcă noi în starea aceasta de corupție nu știm să folosim viața.* Dacă noi de pe acum, *cînd încă de la naștere începem să murim și sfîrșitul atîrnă peste noi chiar de la început* [144], ne pierdem în nimicuri, ce s-ar întîmpla atunci cînd noi am avea înaintea noastră sute sau chiar mii de ani? Dumnezeu ne-a acordat, așadar, numai o viață atît de lungă pe cît a găsit el de cuviință ca să ne ajungă să ne pregătim pentru o viață mai bună. Pentru aceasta, viața noastră este suficient de lungă, numai dacă vom ști s-o folosim.

Aș a voit Dumnezeu să orînduiască prin sfatul său cel înțelept

În primul rînd

10. *Tot așa, spre folosul nostru, Dumnezeu a voit să fie felurite lucruri* și să existe multe cu care noi să ne ocupăm și să ne putem exersa și studia.

În al doilea rînd

11. *El a voit ca ocaziile să fie fugitive și să nu poată fi ușor înțelese* [145], pentru că știind acest lucru să ne străduim să le valorificăm din plin ori de cîte ori ni se oferă.

În al treilea rînd

12. *Experiențele trebuie să fie înșelătoare,* pentru ca noi să fim atenți și constrînși să scotocim lucrurile mai adînc.

În al patrulea rînd

13. *În sfîrșit, judecata noastră asupra lucrurilor trebuie să fie temeinică,* pentru ca să ne ascuțim zelul și perseverența în cercetare, și anume pentru ca înțelepciunea lui Dumnezeu, care este răspîndită în ascuns peste tot, să fie mai evidentă, spre o mai mare bucurie a noastră. *Căci de ar fi totul ușor de înțeles* (spune Augustin), *atunci adevărul n-ar mai fi căutat cu zel și nici n-ar mai fi găsit cu satisfacție.*

În al cincilea rînd

14. Acum trebuie să vedem cum aceste piedici externe, pe care providența divină ni le-a scos în cale spre a mări sîrguința noastră, pot fi înlăturate cu ajutorul lui Dumnezeu. Aceasta nu este posibil decît dacă:

Aceste piedici pot fi ușor îndepărtate

I. *prelungim viața,* astfel ca să ne ajungă pentru împlinirea misiunii date;

II. *scurtăm preocupările,* spre a corespunde duratei vieţii;

III. *prindem ocaziile* şi să nu le lăsăm să ne scape fără folos;

IV. *ne deschidem mintea,* ca să pătrundă mai uşor în lucruri;

V. *în locul unor observaţii vagi, creăm o bază de nestrămutat şi infailibilă.*

15. Să pornim, aşadar, potrivit îndrumărilor naturii, să cercetăm:

Bazele

- *pentru prelungirea vieţii,* spre a învăţa tot ce este necesar [146],
- *pentru scurtarea artelor,* spre a învăţa mai repede [147],
- *pentru prinderea ocaziilor,* ca să învăţăm mai sigur [148],
- *pentru deschiderea minţii,* spre a învăţa cu uşurinţă [149],
- *pentru ascuţirea judecăţii,* spre a învăţa mai temeinic. [150]

Ordinea capitolelor următoare

Toate acestea vrem să le discutăm pe fiecare în cîte un capitol, iar modul de scurtare a artelor să-l tratăm la sfîrşit. [151]

Capitolul XV

Principiile prelungirii vieţii

Viaţa omului este destul de lungă

Aristotel [152] şi Hippocrate [153] se plîng cu privire la scurtimea vieţii şi impută naturii că a dat cerbilor, corbilor şi altor animale sălbatice o viaţă mai lungă, în schimb omului, destinat pentru ceva mare, i-a fixat limite mai înguste. Dar foarte bine replica Seneca: *„Noi n-am primit o viaţă scurtă, dar noi o scurtăm. În privinţa aceasta, noi nu ducem lipsă, dar o întrebuinţăm fără rost. Viaţa este suficient de lungă dacă ştii s-o foloseşti.* Şi mai departe: *Viaţa e destul de lungă şi suficientă pentru realizarea lucrurilor importante, dacă ştim s-o întrebuinţăm bine"* (De brevitate vitae, 8. I. şi II).

Însă noi o scurtăm

2. Dacă aceasta este adevărat, şi este de fapt, atunci e vina noastră că viaţa nu ne ajunge nici pentru realizarea celor mai importante lucruri, mai ales că noi singuri o irosim şi o distrugem, astfel că ea se stinge înaintea sfîrşitului firesc, sau o folosim pentru lucrurile de nimic. [154]

3. Un autor, nu fără importanţă (Hippolytus Guarinonius), a scris şi a demonstrat cu argumente că şi omul cel mai plăpînd, dacă se naşte teafăr, dispune de atîta putere de viaţă că poate trăi pînă la 60 de ani, iar altul mai robust, şi pînă la 120 de ani în chip firesc. Dar de moare vreunul înaintea acestui termen (şi cine nu ştie că cei mai mulţi mor în copilărie, tinereţe şi maturitate?), aceasta se datoreşte vinei oamenilor, care prin diferite abuzuri sau prin lipsa de mijloace de existenţă şubrezesc nu numai propria sănătate, dar şi pe a viitorilor lor copii şi grăbesc moartea. [155]

Şi anume prin stabilirea puterilor

4. Că o durată de viaţă mai scurtă (de pildă, 50, 40 sau 30 de ani) este suficientă pentru lucrurile cele mai importante, dacă ştim s-o folosim bine, ne învaţă exemplele celor care, fără să fi atins vîrsta deplinei bărbăţii, au realizat atîta cît alţii nu realizează într-o

Sau prin aceea că nu întrebuinţăm tot timpul aşa cum l-a folosit Alexandru cel Mare

viață cît de lungă. *Alexandru cel Mare* a murit în al 33-lea an al vieții și nu era numai cultivat în știință, ci în același timp stăpînitorul lumii, pe care a cucerit-o, nu atît prin puterea armelor, cît mai ales printr-un plan înțelept și o iuțeală în execuție demnă de admirat (ὀυδὲν ἀναβαλλόμεν). I. *Pico della Mirandola* [156] n-a atins nici vîrsta lui Alexandru, dar s-a ridicat în studiile sale de filozofie atît de mult peste tot ce poate să pătrundă istețimea spiritului uman, încît a fost considerat ca o minune a veacului său.

Pico della Mirandola

Însuși Isus Hristos

5. Ca să nu mă mai refer la alții, însuși Domnul nostru *Isus Hristos* care, deși a trăit pe pămînt doar 34 de ani, a împlinit marea operă de mîntuire, dîndu-ne, fără îndoială, un exemplu (cum, de altfel, toate faptele sale au importanță mistică), și anume că omului, oricîtă viață i-ar fi hărăzită, îi ajunge spre a dobîndi tot ceea ce-i este necesar pentru eternitate.

Prin urmare, nu trebuie să ne plîngem de scurtimea vieții

6. Nu pot să nu reamintesc, în acest sens, cuvintele de aur pronunțate de Seneca [157] (Epistola 94): *„Am găsit mulți,* zice el, *care sînt drepți față de oameni, dar nici unul față de Dumnezeu. Zilnic blestemăm soarta ș.a.m.d. Ce interesează cît de repede va trebui să pleci de aici, dacă trebuie să pleci? Viața-i lungă cînd e plină. Devine plină însă cînd spiritul și-a redobîndit bunul său, și anume stăpînirea de sine".* *În același sens: „Te conjur, Lucilius al meu, viața noastră, care este o comoară, să nu fie lungă, ci să fie plină de greutate. Să o măsurăm după fapte, nu după timp".* Mai departe: *„Să lăudăm așadar și să-l așezăm în rîndul fericiților pe cel care a folosit bine timpul ce i-a fost dat, oricît de scurt ar fi fost. Pentru că el a văzut lumina cea adevărată și n-a fost unul între cei mulți, ci a trăit și a înflorit".* Și în sfîrșit: *„După cum într-un corp mic poate fi un om perfect, tot așa poate fi și o viață perfectă într-un timp scurt. Vîrsta ține de bunurile exterioare. Mă întrebi: care este cea mai îndelungată viață? Este aceea de a trăi pînă ce ai atins înțelepciunea. Cine a ajuns-o, a atins nu numai cel mai îndepărtat scop, dar și pe cel mai înalt."*

Două remedii

7. Împotriva plîngerilor că viața este scurtă există, pentru noi și pentru copiii noștri (așadar și pentru școli), două remedii: Să ne îngrijim cît putem, ca:

I. *să păzim corpul de boală și de moarte* și

II. *mintea să fie astfel îndrumată încît să execute totul cu înțelepciune.*

I. corpul trebuie ferit de boală. De ce? Pentru că el este: 1. locuință

8. Sîntem obligați să protejăm corpul de boli și de accidente, mai întîi pentru că el este locuința sufletului și în adevăr singura locuință, căci dacă ea este distrusă, sufletul este constrîns imediat să plece. Iar dacă ea se distruge treptat și capătă cînd ici cînd colo cîte o fisură, atunci oaspetele ei — sufletul — are o locuință incomodă. Dacă ne place să locuim cît mai multă vreme și mai comod în palatul lumesc, în care sîntem introduși prin bunătatea lui Dumnezeu, atunci pentru paza corpului nostru trebuie să purtăm de grijă cu prudență. *În al doilea rînd,* acest corp nu este destinat să fie numai locuința sufletului rațional, dar în același timp și instrumentul său, fără de care el nu poate auzi, vedea, vorbi, acționa și nici măcar gîndi. Căci deoarece nimic nu este în intelect ce n-a fost mai înainte în simțuri, mintea primește materialul tuturor cugetărilor numai de la simțuri și nu îndeplinește actul gîndirii decît printr-un fel de senzație internă, adică prin observarea imaginilor rămase de la obiecte. Iar cînd creierul este vătămat, este vătămată și facultatea de a imagina, și dacă se îmbolnăvesc mădularele corpului, se îmbolnăvește și mintea. Iată de ce pe drept spune acela: *„Să ne rugăm pentru o minte sănătoasă într-un corp sănătos"* (Orandum est ut sit Mens sana in corpore sano).

2. instrument

Și în ce chip? Prin modul de viață. Ca argument ne învață exemplul arborelui,

9. Corpul nostru își păstrează vigoarea printr-o alimentație cumpătată, de care se ocupă medicii de profesie; eu voi da numai o scurtă indicație prin exemplul unui copac. *Ca un copac să trăiască* mult are nevoie de trei lucruri: 1. *de*

care are nevoie de 1. alimentație moderată

umiditate continuă, 2. de respirație frecventă, 3. de un repaus periodic. De umiditate are nevoie pentru că altfel se vestejește și se usucă. Dar umiditatea trebuie să fie cumpătată, ca să nu putrezească rădăcinile. Tot așa și corpul are nevoie de hrană, căci altfel, lipsit de ea, slăbește de foame și sete. Dar nu trebuie să primească nici prea multă, ca să nu îngreuieze și să nu deregleze funcția digestivă. Cu cît îi vei da o alimentație mai cumpătată, cu atît se asimilează mai sigur și mai bine. Cum, de obicei, nu se ține seama de aceasta, cei mai mulți își distrug puterile și viața printr-o alimentație excesivă. Pentru că moartea provine din boală, boala din sucuri rele, sucurile stricate dintr-o proastă digestie, iar digestia proastă din excesul de mîncare cu care se împovărează stomacul, care nu mai poate mistui, astfel că lasă să pătrundă în mădulare lichide semicrude. De aici este posibil să provină și bolile. *„Din nesaț mulți au pierit"* (spune Ecclesiastul 37, 34, resp. 31); *„dar cel înfrînat își va spori viața"*.

Și aceasta să fie simplă

10. Pentru păstrarea sănătății, hrana nu trebuie să fie numai cumpătată, dar și simplă. Copacul, fie chiar fraged, nu-l udă grădinarul cu vin sau lapte, ci cu un lichid obișnuit pentru plante, cu apă. De aceea, părinții trebuie să se ferească să deprindă pe copii — în special pe cei
N.B. care s-au dedicat studiilor sau li se vor dedica — cu atracția bucatelor. Pentru că nu în zadar stă scris că *„Daniel cu tovarășii săi, de sînge regesc, care trebuiau să se ocupe cu studiul, mîncînd legume și bînd apă, arătau mai frumoși și mai grași la trup decît toți tinerii care mîncau din bucatele regelui "* (Daniel, 1, 12 etc.). Dar despre aceasta vom arăta mai pe larg în altă parte. [159]

2. De respirație frecventă

11. Copacul are de asemenea nevoie de respirație și de o înviorare frecventă prin vînt, ploaie și frig. Altfel slăbește și se usucă ușor. La fel și corpul omenesc are nevoie de mișcare și activitate, precum și de exerciții serioase sau vesele.

3. De repaus periodic

12. În sfîrșit, copacul trebuie să aibă în anumite perioade și liniște. El nu trebuie să producă mereu ramuri, flori și fructe, ci trebuie să aibă și posibilitatea să lucreze în interior, să prelucreze sucurile și în acest fel să se fortifice singur. De aceea, Dumnezeu a lăsat ca după vară să urmeze iarna, pentru ca astfel tot ce crește pe pămînt și chiar pămîntul însuși să aibă liniște. De altfel, el a stabilit prin lege ca fiecare al șaptelea an să fie un an de odihnă a pămîntului (3. Moise 25). Tot așa, el a dat oamenilor (ca și celorlalte ființe) noaptea, în care ei să-și poată redobîndi, prin somn și odihnă, forțele uzate în munca zilnică. Dar chiar la intervale mai mici, atît mintea cît și corpul au nevoie de o anumită relaxare, spre a nu se produce vreo forțare, opusă naturii. De aceea se recomandă ca și în munca zilnică să intervină o anumită odihnă, prin conversație, joc, glume, muzică și prin tot ceea ce desfată simțurile noastre interne și externe.

De respectarea acestor trei lucruri depinde păstrarea vieții

13. Dacă se acordă atenție acestor trei lucruri (alimentație cumpătată, exerciții corporale și utilizarea mijloacelor de întărire a naturii), atunci prin aceasta se menține viața și sănătatea atît de mult pe cît e posibil, cu excepția unui accident ce poate proveni de la Cel de sus. *Iată de ce de o bună organizare a școlilor ține, în bună parte, justa împărțire a muncii și a repausului, a ocupațiilor și a timpului liber, a vacanțelor.*

N.B.

11. Timpul destinat lucrului trebuie împărțit corect

14. Urmează acum *împărțirea rațională a timpului, spre a stabili cît revine muncii.* S-ar părea că este redus și se pronunță cu multă ușurință: treizeci de ani; totuși, ei cuprind multe luni și mai multe zile și foarte multe ore. Într-un asemenea interval poate înainta o bună parte cel care merge, chiar dacă pășește încet. Aceasta o putem vedea în creșterea copacilor; ei cresc așa de încet, încît observîndu-i cu cea mai mare atenție nu se poate vedea nimic, pentru că aceasta se face pe nesimțite, pe neobservate. Că ei au crescut, asta o constatăm în fiecare lună, iar după 30 de ani vedem

un copac mult ramificat. Tot așa se întîmplă și cu creșterea corpului nostru. Noi nu-l vedem cum crește, vedem doar că a crescut. Că și mintea asimilează în același fel cunoștința lucrurilor ne învață cunoscutul vers:

La mic de adaugi puțin și la puțin puțintel,
Astfel, în scurt timp, vei strînge o mare grămadă! [160]

Minunata putere a progresului

15. Cine cunoaște puterea progresului va observa aceasta cu ușurință. Dacă la un pom dintr-un mugure apare anual numai o singură ramură sau un lăstar, după treizeci de ani îl vedem cu mii de ramuri mari și mici, cu nenumărate frunze, flori și fructe. Oare omul, prin sîrguință, nu poate ajunge, după douăzeci sau treizeci de ani, la o anumită înălțime și extindere? Să examinăm puțin acest fapt.

O împărțire potrivită a timpului

16. Ziua obișnuită are 24 de ore. *Dacă le împărțim în 3, atunci 8 revin somnului, tot atît nevoilor exterioare* (am în vedere îngrijirea sănătății, masa, îmbrăcarea și dezbrăcarea, odihna cuviincioasă, conversația cu prietenii etc.), *mai rămîn 8 destinate muncii serioase, făcută cu plăcere și fără plictiseală.* Aceasta înseamnă săptămînal 48 de ore de muncă (considerînd a șaptea zi destinată odihnei), anual 2495 [161] — și la cît s-ar ridica în zece, douăzeci sau în treizeci de ani?

E de ajuns spre a dobîndi un adevărat tezaur cultural

17. Dacă cineva ar învăța într-o oră numai un singur principiu dintr-un domeniu al științei, o singură regulă meșteșugărească, o singură istorioară frumoasă sau o maximă, ceea ce evident se poate face fără erfort, ce tezaur de erudiție ar dobîndi el!?

Concluzia

18. De aceea are dreptate Seneca [162] cînd spune *că viața este suficient de lungă, dacă vom ști să o folosim — și trebuie să o folosim pentru realizarea celor mai importante lucruri, întrebuințînd-o deci bine.* Astfel, întreaga artă constă în a învăța să o folosim bine. Ceea ce tocmai trebuie să cercetăm.

Capitolul XVI

Cerințele generale ale predării și învățării, adică ale predării și învățării în așa fel încît efectul să fie sigur

Creșterea lucrurilor naturale se face spontan

Frumoasă este parabola Domnului nostru Isus Hristos, după evanghelist: *„Așa este împărăția lui Dumnezeu ca un om care aruncă sămînța în pămînt, și doarme și se scoală, noaptea și ziua, și sămînța răsare și crește, în ce chip, nici el nu știe. Pămîntul rodește de la sine: mai întîi firul, apoi spicul, după aceea grîul plin în spic. Iar cînd rodul se coace, trimite secerătorii că a sosit secerișul"* (Marcu 4,26).

Așa trebuie să fie și în cele artificiale

2. Mîntuitorul arată că Dumnezeu acționează în toate lucrurile, și omului nu-i rămîne altceva de făcut decît să primească *semințele învățăturii*, cu inimă credincioasă. Pentru că ele vor încolți în taină și vor crește pînă la coacere, fără ca el să observe în vreun chip. *Iar cei care învață tineretul n-au altă sarcină decît să semene bine în inimă și să ude cu atenție plantele lui Dumnezeu, căci ele de la sine vor crește și înflori.*

N.B.

Plantarea este o artă

3. Cine nu știe că spre a semăna și planta este necesară o anumită artă și experiență? Unui grădinar neexperimentat care și-a plantat grădina, cea mai mare parte i se pierde, iar dacă unele plante cresc, aceasta mai degrabă din întîmplare decît prin arta sa. În schimb, cunoscătorul procedează cu îndemînare, știind bine ce, cînd și unde trebuie să facă sau să elimine ceva, ca să evite orice insucces. Bineînțeles că și un experimentat poate avea uneori insuccese (mai ales că omul cu greu poate observa absolut totul, astfel ca să nu-i scape ceva dintr-un anumit motiv). Noi aici însă nu ne referim la prudență și accidente, ci la arta prin care se pot preveni cu prudență accidentele.

Metoda învățării trebuie să se fundamenteze pe artă

4. Pînă acum, metoda de învățămînt era atît de nesigură, încît cu greu cineva ar fi îndrăznit să spună: *voi conduce pe acest tînăr pînă într-acolo în atîția și atîția ani, asigurîndu-i cutare și cutare instrucție etc.* Trebuie de aceea să vedem *dacă această artă a cultivării spirituale poate fi așezată pe o bază solidă, ca să meargă la sigur și să nu greșească.*

Aceasta prin paralelismul artei cu natura

5. Întrucît această bază nu poate fi alta, decît să potrivim, cît mai grijuliu, acțiunea artei cu normele fenomenelor naturii (cum am văzut în cap. XIV), *de aceea putem cerceta căile naturii prin exemplul păsării, care își clocește puii săi, apoi cu ce succes urmăresc aceste căi grădinarii, pictorii și constructorii, spre a înțelege ușor pe ce căi trebuie să meargă formatorii tineretului.* [163].

Și pentru ce aceasta?

6. Iar dacă cineva va găsi că exemplele noastre sînt prea neînsemnate, prea cunoscute și frămîntate, acela să-și amintească că noi le folosim aici ca să desprindem din aceste fenomene zilnice, cunoscute, care sînt pline de succes în natură și artă (numai în școală încă nu), pe cele mai puțin cunoscute, pe care ni le-am fixat drept scop. Și dacă în adevăr acestea, din care ne scoatem ideile pentru preceptele noastre, sînt atît de cunoscute, să sperăm că și concluziile noastre vor fi cu atît mai evidente.

PRIMUL PRINCIPIU

Primul principiu al naturii
Nu întreprinde nimic neoportun

7. Natura acționează la timpul său.

De exemplu, *pasărea* care vrea să-și înmulțească specia nu trece la aceasta iarna, cînd totul îngheață și amorțește, nici vara, cînd totul arde de căldură și se vestejește, nici toamna, cînd puterea de viață a tuturor creaturilor este în declin o dată cu soarele și cînd iarna nemiloasă se apropie de tinerele ființe, ci primăvara, cînd soarele redă tuturor viață și vigoare. Și aceasta iarăși numai treptat. Cît timp vremea se menține încă rece, pasărea concepe și menține ouăle în corpul său, unde ele sînt protejate de frig; iar cînd se mai încălzește, ea se ouă în cuib, pentru ca o dată cu perioada caldă să apară puii din găoace, spre a se deprinde, încetul cu încetul, cu lumina și căldura.

O imitare întocmai a acestui principiu în grădinărie și arhitectură

8. Tot așa și *grădinarul* este atent să nu întreprindă nimic ce n-ar fi la timp. Astfel, el nu plantează nimic în timpul iernii (fiindcă sucul se află atunci în rădăcină și nu se ridică spre a nutri lăstarele), nici vara (fiindcă sucul s-a răspîndit prin ramuri), nici toamna (pentru că sucul se retrage atunci în rădăcini), ci primăvara, cînd încep să se ridice sucurile și înviorează partea superioară a plantei. Dar și după aceea, el trebuie să știe cu exactitate cînd e necesar să dea îngrijire copacului, adică timpul de îngrășat, de curățat, de săpat etc. Apoi și copacul în sine are și el timpul său favorabil de deschidere, de înflorire, de înverzire și de maturizare a fructelor. Tot așa și un arhitect înțelept trebuie să observe timpul potrivit pentru tăierea lemnului, arderea cărămizii, construirea temeliei, executarea zidăriei și a tencuielii.

O dublă abatere în școli de la această idee

9. Împotriva acestui principiu, în școli se comite un dublu păcat:

I. *nu se alege timpul potrivit pentru exersarea spiritelor,*

II. *exercițiile de mai tîrziu nu sînt în așa fel introduse încît totul să progreseze*

impecabil în succesiunea potrivită. Cînd copilul este mic, nu putem începe cu învățarea, pentru că rădăcinile înțelegerii nu sînt încă dezvoltate. La bătrînețe este prea tîrziu să-l instruiești pe om, pentru că priceperea și memoria sînt de acum în scădere. La vîrsta mijlocie este dificil, pentru că puterea intelectului este dispersată în diverse lucruri și numai cu greutate se poate concentra. Iată de ce trebuie să ne oprim la vîrsta tinereții, cînd vigoarea vieții și a rațiunii sînt în creștere: atunci totul prosperă ușor și lasă rădăcini adînci.

O triplă îmbunătățire

10. De aici rezultă:

I. *Formarea omului trebuie să înceapă în primăvara vieții,* adică în copilărie (copilăria o comparăm cu primăvara, tinerețea cu vara, vîrsta adultă cu toamna și bătrînețea cu iarna).

II. *Orele de dimineață sînt cele mai potrivite pentru studiu* (pentru că iarăși dimineața corespunde cu primăvara, amiaza cu vara, seara cu toamna și noaptea cu iarna).

III. *Tot ce trebuie învățat trebuie să fie distribuit corespunzător treptelor de vîrstă, astfel încît să nu se predea nimic ce ar depăși capacitatea de înțelegere respectivă.*

Al II-lea principiu
Materia înaintea formei

AL II-LEA PRINCIPIU

11. Natura însă prepară materia, înainte de a începe să-i dea forma.

Pasărea, de pildă, cînd vrea să producă o ființă asemănătoare, primește mai întîi sămînța dintr-o picătură de sînge; după aceea își face cuibul în care să poată oua, apoi clocind le încălzește pînă se formează puiul și iese afară din găoace.

Imitare

12. Așa procedează și un *arhitect* prevăzător; înainte de a începe să construiască o casă, aduce grămezile de lemn, pietre, calcar, fier și tot ce e nevoie, pentru ca să nu întîrzie cu lucrul din cauza lipsei de material sau să sufere temeinicia clădirii.

La fel se îngrijește *pictorul,* care vrea să picteze un tablou, de pînză, pe care o întinde, îi dă grundul, diluează culorile și pregătește pensulele ca să le aibă la îndemînă și, în sfîrșit, pictează.

Tot așa și *grădinarul,* înainte să înceapă să planteze, are grijă ca grădina să fie pregătită, iar materialul de săditi și uneltele să fie la îndemînă, *pentru ca în timpul lucrului să nu umble după cele strict necesare, destul de numeroase.*

Abatere

13. Împotriva acestui principiu păcătuiesc școlile. I. *Mai întîi, pentru că ele nu se îngrijesc să existe, spre folosul comun, tot soiul de instrumente, cărți, table, modele, imagini și altele,* ci tocmai atunci cînd este mai mare nevoie de ele, căutăm, facem, dictăm și copiem [164], și dacă aceasta se întîmplă unui învățător neexperimentat sau neglijent (din păcate aceștia predomină permanent), atunci totul șchiopătează. E la fel ca și cum un medic care, ori de cîte ori prescrie un medicament, trebuie mai întîi să fugă în grădină sau în pădure, să caute plante și rădăcini să le fiarbă și să le distileze, în loc să aibă gata medicamentul pentru fiecare caz.

14. În al doilea rînd, *fiindcă în cărțile de care dispun școlile nu este respectată această ordine naturală, ca materia să preceadă formei.* Aproape pretutindeni se întîmplă contrariul: ordinea lucrurilor vine înaintea lucrurilor înșeși, ori este imposibil ca să rînduiești cînd nu există ceea ce trebuie rînduit. Voi lămuri aceasta prin patru exemple:

15. (1) *În școli se predau limbile înaintea lucrurilor (res),* pentru că spiritul este ocupat ani în șir cu artele retorice, înainte ca el să fie introdus, cine știe cînd, în studiile reale ale matematicii, fizicii ș.a. *Și totuși lucrurile constituie esențialul (substantia), iar cuvintele ceva întîmplător (accidens), lucrurile — corpul, iar cuvintele — îmbrăcămintea; lucrurile — nucleul, iar cuvintele — coajă și înveliș. Ambele, așadar, trebuie oferite simultan intelectului,*

în care totuşi lucrurile constituie atît obiectul cunoaşterii cît şi al vorbirii.

16. (2) Apoi, în însuşi studiul limbii se procedează greşit, prin aceea că el *nu începe cu un autor oarecare sau cu un dicţionar bine alcătuit, ci cu gramatica.* Or, autorii (şi în felul lor şi dicţionarele) furnizează materialul de limbă, iar gramatica doar îi completează forma, adică legile pentru formarea, ordinea şi legătura cuvintelor.

17. (3) În al treilea rînd, se prezintă o privire generală asupra disciplinelor în enciclopedii, *în care premerg artele, iar ştiinţele şi cunoştinţele (scientiae et prudentiae) le urmează la distanţă,* ori tocmai cele dintîi ne învaţă despre lucrurile înseşi, iar celelalte despre modalitatea lor. [165]

18. (4) În sfîrşit, se avansează reguli concepute abstract, [166] şi abia după aceea se explică prin exemple, or lumina trebuie să preceadă celui căruia vrei să-i luminezi.

Îndreptarea

19. De aici rezultă că spre a îmbunătăţi fundamental metoda este necesar:

I. *să fie pregătite cărţile şi celelalte materiale de învăţămînt,*

II. *să se formeze capacitatea de cunoaştere înaintea limbilor,*

III. *limbile să fie învăţate din autori potriviţi, nu din gramatică,* iar

IV. *ştiinţele reale să premeargă celor ce le ordonează, celor logice* [167] şi

V. *exemplele să premeargă regulilor.*

Al treilea principiu

AL III-LEA PRINCIPIU

Materia trebuie să devină aptă spre a primi forma

20. Natura îşi alege pentru prelucrările ei un obiect corespunzător sau ca să-l facă în mod sigur corespunzător, îl pregăteşte mai întîi cum trebuie.

Pasărea, de pildă, nu depune orice obiect în cuib ca să-l clocească, ci ceva din care poate ieşi un pui, şi anume un ou. Dacă o pietricică sau altceva cade în cuib, ea o aruncă afară ca pe ceva nefolositor. Apoi încălzeşte, întoarce şi formează, clocind atîta vreme materia pînă iese puiul.

Imitare

21. Tot aşa şi *arhitectul,* mai întîi taie, pe cît posibil, lemnul cît mai bun, îl usucă, îl cioplеşte şi-l taie cu ferăstrăul; apoi trece la curăţirea locului şi construieşte o nouă temelie sau repară şi întăreşte pe cea veche, astfel ca să o poată folosi.

22. În acelaşi chip şi *pictorului,* dacă nu-i convine pînza şi grunduirea pentru culoare, atunci caută pe cît posibil să o îmbunătăţească prin curăţare, netezire şi oricare mijloace, numai s-o facă utilizabilă.

23. La fel şi *grădinarul:* 1) Mai întîi alege un lăstar, pe cît posibil viguros, dintr-o specie fructiferă, 2) îl duce în grădină şi-l sădeşte în pămînt cu atenţie, 3) nu-l altoieşte cu un nou altoi pînă n-au prins rădăcinile şi 4) înainte de a-l altoi îi taie ramurile şi chiar o parte din tulpină, astfel ca nici o picătură de sevă să nu se urce în altă parte decît în altoi.

Abatere

24. Acest principiu s-a încălcat în şcoli, nu atît prin faptul că sînt primiţi cei proşti şi înceţi (căci după părerea noastră tot tineretul trebuie să fie admis), cît

1) *prin aceea că aceste lăstare nu sînt aduse în grădină, adică nu sînt încredinţate complet şcolilor, astfel ca nimeni care trebuie să fie format ca om* să nu fie lăsat din atelier înainte ca formarea sa să fie terminată;

2) *prin aceea că vrem să le inoculăm mai cu seamă lăstarul ştiinţei, moralităţii şi pietăţii, înainte ca tulpina să fi prins rădăcină,* adică înainte ca în ei să se fi deşteptat dragostea pentru învăţătură, la cei în care natura însăşi nu a deşteptat-o;

3) *prin aceea că plantulele sau lăstarele n-au fost curăţate înainte de plantare,* adică, aşa cum se cuvine, spiritul n-a fost eliberat de ocupaţii inutile, şi n-a fost disciplinat şi adus la ordine.

Îndreptarea

25. De aceea trebuie ca:

I. *Oricine este încredințat școlii să persevereze.*

II. *Spiritul elevilor să fie pregătit pentru tot ce se va preda acolo* (despre aceasta mai mult în capitolul următor, principiul II).

III. *Tot ce ar putea împiedica pe elevi să fie îndepărtat.*

Este fără rost să dai precepte, dacă nu îndepărtezi tot ce le stă în cale, spune Seneca [168]. Dar și despre aceasta în capitolul următor.

Al IV-lea principiu:

AL IV-LEA PRINCIPIU

Totul se formează distinct, nimic confuz

26. Natura nu acționează de-a valma, ci rezolvă distinct fiecare lucru în parte. De exemplu, dacă se formează o păsărică, mai întîi apar într-un anumit timp oasele, vinele și nervii, mai tîrziu se întărește carnea și apoi se acoperă cu piele, ca în sfîrșit să capete pene, să învețe să zboare etc.

Imitare

27. Cînd construiește *arhitectul* temelia, atunci el nu ridică simultan și pereții, cu atît mai puțin nu așază acoperișul, ci pe fiecare le face la timpul și locul potrivit.

28. Tot așa, nici *pictorul* nu lucrează deodată la douăzeci sau treizeci de tablouri, ci se ocupă de unul singur. Iar dacă, pe lîngă aceasta, din cînd în cînd mai face pregătiri pentru alte tablouri sau execută altceva, are totuși mereu o muncă principală.

29. În mod asemănător, *grădinarul* nu plantează deodată mai mulți lăstari, ci separat, unul după altul, ca să nu se încurce nici el însuși și nici să nu stînjenească natura în activitatea ei.

Abatere

30. De aceea, în școli a existat confuzie prin predarea deodată a mai multor obiecte elevilor, de exemplu: gramatică, latină și greacă, poate și retorică și poezie — și cine mai știe încă ce! Cine nu știe că în școlile clasice se schimbă zilnic, aproape în fiecare oră, materia lecțiilor, și a exercițiilor? Atunci ce este aceasta dacă nu zăpăceală? Ca și cum un *cizmar* ar vrea să confecționeze deodată șase sau șapte perechi de ghete și mereu le-ar lua cînd pe una cînd pe alta în mînă și apoi le-ar pune la o parte. Sau ca și cînd un *brutar* ar voi cînd să bage în cuptor diferite feluri de pîine, cînd să le scoată afară, ca și cum ar fi necesar să bage și să scoată din cuptor fiecare pîine în parte de mai multe ori. Dar cine dintre aceștia face o asemenea neghiobie? Înainte de a termina o gheată, cizmarul nu se apucă de alta. Nici brutarul nu bagă alte pîini în cuptor pînă nu s-au copt cele dinainte.

Îndreptarea

31. Să-i imităm deci, vă implor! Și să avem grijă ca cei ce sînt ocupați cu gramatica să nu fie presați cu dialectica, și în timp ce dialectica formează spiritul, acesta din urmă să nu fie deranjat prin retorică, iar limba greacă să aștepte cît timp sîntem ocupați cu latina. Căci altfel se frînează reciproc, iar dacă spiritul se îndreaptă deodată asupra mai multora, acordă mai puțină atenție fiecăruia în parte. Acest lucru îl cunoștea marele bărbat Josephus Scaliger [169], despre care se spune că (probabil în urma sfatului tatălui său) niciodată nu s-a ocupat decît de un singur studiu, concentrîndu-și în același timp asupra lui toate forțele sale spirituale. Așa i-a fost posibil să-și însușească patrusprezece limbi și toate artele și științele care sînt accesibile spiritului uman, fiind în sfîrșit, mai versat în toate decît cei ce învățau numai una. Oricine a încercat să meargă pe calea lui, n-a încercat zadarnic.

32. Iată de ce și în școli elevii trebuie *să fie ocupați în același timp numai cu un singur studiu (obiect).*

Al V-lea principiu

AL V-LEA PRINCIPIU

Mai întîi partea interioară

33. Natura începe orice acțiune din interior.

De exemplu: Nu se formează mai întîi ghearele, penele sau pielea *păsării*, ci mai întîi mărunţaiele, iar tot ce-i exterior, mai tîrziu, la timpul său.

Imitare 34. Aşa şi *grădinarul*, nu altoieşte orişiunde, în coajă sau la suprafaţa lemnului, ci despică trunchiul plantei pînă la măduvă şi introduce altoiul bine pregătit cît mai adînc, astupă marginile despicăturii atît de strîns încît seva să nu curgă în afară, ci să pătrundă imediat în interiorul altoiului, pentru ca acesta să se prindă cu toată vigoarea.

35. Nici *copacul* care se nutreşte cu ploaia cerului şi cu seva pămîntului nu-şi trage hrana prin partea exterioară, prin coajă, ci prin porii părţilor sale interioare. De aceea, grădinarul nu udă ramurile, ci rădăcinile; şi nici un animal nu absoarbe hrana printr-un mădular extern, ci prin stomac, care o prelucrează şi o distribuie întregului corp. *Aşadar, dacă un formator („formator") al tineretului* se ocupă suficient de rădăcinile ştiinţelor, adică de *intelect*, atunci şi forţa vitală va trece (de aici) mai uşor în trunchi, în *memorie* şi vor apărea florile şi fructele, adică dibăcia limbilor şi practica lucrurilor. [170]

Abatere 36. *Păcătuiesc împotriva acestui principiu învăţătorii, care vor să izbutească formarea tineretului ce le-a fost încredinţat prin multă dictare şi memorizare, fără o prealabilă dezghiocare a lucrurilor, fără lămurirea lor; iar cînd vor să explice nu cunosc modul cum se pot dezvolta,* cu grijă, rădăcinile şi cum să inoculeze altoiul ştiinţei. În felul acesta chinuiesc elevii, la fel cum unul care vrea să despice o plantă, în loc de cuţit, ar lua un ciomag sau un mai.

Îndreptarea 37. De aceea de acum înainte:

I. *trebuie mai întîi să se formeze înţelegerea lucrurilor (intellectus rerum), apoi memoria şi în al treilea rînd limbile şi mîna;*

II. *învăţătorul trebuie să folosească toate mijloacele pentru deschiderea minţii şi justa ei folosire* (ceea ce vom cerceta în capitolul următor).

AL VI-LEA PRINCIPIU

Al VI-lea principiu Mai întîi ce e general

38. *În tot ce formează, natura începe cu ceea ce este general şi abia la urmă face ceea ce este special.* De pildă, dacă vrea să formeze din ou o pasăre, atunci nu creează sau formează mai întîi capul sau ochii, penele sau ghearele, ci încălzeşte întreaga masă a oului, apoi formează venele în întreaga masă prin mişcarea produsă de căldură, astfel că se stabilesc trăsăturile întregii păsări (adică ceea ce trebuie să devină cap, aripi şi picioare); abia apoi se dezvoltă fiecare parte pînă la perfecţiune.

Imitarea 39. *Arhitectul* imită întocmai; el concepe mai întîi, în mintea sa sau conturînd pe hîrtie, imaginea generală a clădirii întregi, sau face un model din lemn, şi după aceea pune temelia, execută pereţii şi construieşte acoperişul. Abia apoi trece la detalii, ca: uşi, ferestre, scări ş.a.m.d., care desăvîrşesc casa. La urmă de tot se ocupă cu împodobirea — cu picturi, sculpturi, tapete etc.

40. Tot aşa procedează şi *pictorul* care vrea să facă un portret; nu îşi imaginează şi pictează mai întîi o ureche, un ochi, nasul sau gura, ci schiţează cu cărbune în mare faţa (sau omul întreg). *Apoi* dacă vede că proporţia este exactă, accentuează schiţa cu mişcări uşoare de penel — dar tot în general. *După aceea* indică distribuţia luminii şi a umbrei, apoi trece la desenarea membrelor, fiecare în parte, şi le pictează cu diferite culori.

41. La fel şi *sculptorul* care vrea să facă o statuie, ia un bloc de piatră, îl cioplеşte de jur împrejur, mai întîi în mare, apoi mai fin, astfel că apar contururile unui model, şi apoi cioplеşte cu grijă fiecare membru în parte şi-l împodobeşte cu culori.

42. În chip asemănător ia și *grădinarul* conturul arborelui, adică, ia altoiul, care mai tîrziu va produce tot atîtea ramuri, cîți muguri are acum.

Abatere *43. De aici rezultă că este greșit să* N.B. *predai științele în detaliu, înainte ca să se fi dat o privire generală, în mare, asupra tuturor cunoștințelor*, precum și faptul că nimeni nu poate fi instruit pe deplin într-o anumită ramură a științei fără să-i dai o privire asupra altor domenii.

44. Tot așa *de rău sînt predate artele, științele și limbile, dacă nu se începe cu elementele de bază* (primele începuturi). Așa s-a procedat cu noi, după cîte îmi amintesc: de-abia am ajuns la studiul dialecticii, retoricii și metafizicii, cînd ne-a și copleșit cu reguli atotcuprinzătoare, comentarii, expuneri ale comentariilor, concordanțele și discordanțele autorilor. Astfel am fost îmbîcsiți cu gramatică latină, cu tot felul de excepții, cu cea greacă, cu toate dialectele, în timp ce bieții de noi, buimăciți, stăteam și nu știam despre ce este propriu-zis vorba.

Îndreptarea *45.* Remediul împotriva acestei dezordini constă în:

I. *a oferi copiilor care se consacră studiului, chiar de la începutul școlarității, bazele unei instrucții generale (universalis eruditio)*, adică materia trebuie astfel orînduită încît la studiile următoare să nu se mai adauge nimic nou, ci să fie numai un fel de amplificare specială a materiei anterioare; așa cum se întîmplă cu un copac, care chiar de-ar crește o sută de ani, nu mai apar ramuri noi, doar cele apărute anterior se lățesc mereu prin rămurele noi;

II. *orice limbă, știință sau artă trebuie* N.B. *începută cu elementele cele mai simple* și să ofere astfel o idee generală asupra studiului respectiv. Apoi, pentru completare, se vor da *reguli și exemple*. În al treilea rînd, pentru *întregirea sistematizării se vor indica excepțiile* și, în sfîrșit, *comentariile*, în măsura în care sînt necesare [171], căci cine a priceput temeiurile nu mai are nevoie de comentarii, putîndu-le face apoi singur.

AL I-LEA PRINCIPIU

Al VII-lea principiu

Totul gradat, nimic prin salturi

46. Natura nu face salturi, ci procedează treptat.

Și formarea *păsării* își are treptele sale, care nu se pot sări, nici schimba, pînă ce puiul nu iese din găoacea spartă a oului. De îndată ce s-a făcut aceasta, pasărea mamă nu-l lasă să zboare imediat și să-și caute singur hrana (căci n-ar putea), ci îl hrănește singură și îl încălzește cu propria căldură și îl ajută astfel să-i crească penele. După ce i-au crescut penele, nu-l aruncă imediat din cuib ca să zboare, ci-l exersează puțin cîte puțin să-și întindă aripile, mai întîi în cuib, apoi să se ridice deasupra cuibului spre a le mișca și, în sfîrșit, afară din cuib, dar în imediata apropiere, încearcă primul zbor. Și apoi zboară din cracă în cracă, din copac în copac, din munte în munte. Abia apoi se poate avînta sigur spre înaltul cerului. Dar fiecare din acești pași reclamă timpul său cuvenit, și nu numai timp, ci și o gradare, și în afară de gradare, și o succesiune invariabilă!

Imitare *47.* Cine își construiește o casă procedează la fel: nu începe cu creasta și nici cu pereții, ci cu temelia. După ce a pus baza, nu-i pune imediat acoperișul, ci clădește mai întîi pereții. Într-un cuvînt: *după cum în orice există o condiționare reciprocă, tot așa și nu altfel trebuie să se și îmbine.*

48. Tot așa și *grădinarul*, în lucrările sale, trebuie să observe diferite trepte. El își alege o tulpiniță, o dezgroapă, o plantează, o curățâ, o despică și introduce altoiul etc. și nu lasă nimic la o parte și nici nu se îngrijește de una înaintea alteia. Și dacă el înaintează trep-

tat, corespunzător propriei sale legități (suis legitime procedunt), atunci nu e posibil ca lucrarea să nu-i reușească.

Abatere 49. Evident, este un nonsens dacă învățătorii nu împart studiile, nici pentru ei și nici pentru elevi, astfel ca nu numai unul să urmeze permanent altuia, dar și fiecare să se termine negreșit într-un timp determinat. Iar dacă nu se stabilește scopul și mijloacele de realizare, ca și ordinea de urmat, atunci se trece ușor peste ceva, se inversează lesne succesiunea, și astfel lucrarea ușor se conturbă.

Îndreptarea 50. *De aceea pe viitor:*

I. *întregul material de studiu trebuie distribuit cu grijă pe clase, astfel ca tot ceea ce e anterior să pregătească calea celor ce urmează și să aprindă făclia;*

II. *timpul trebuie cu grijă împărțit, astfel încît fiecare an, fiecare lună, fiecare zi și fiecare oră să aibă pensumul său;*

III. *diviziunea muncii și a timpului trebuie strict respectată, pentru ca nimic să nu fie trecut cu vederea și să nu fie inversat, răsturnat.*

AL VIII-LEA PRINCIPIU

Al VIII-lea principiu Nimeni să nu înceteze pînă nu-și termină lucrarea

Cînd începe ceva natura, nu se oprește pînă nu termină.

51. *Pasărea* care e acționată de natură să-și clocească ouăle nu încetează să clocească pînă nu ies puii. Dacă ar întrerupe numai cîteva ceasuri, embrionul răcit ar pieri. Și chiar dacă a scos puii, nu încetează de a-i încălzi pînă ce, întăriți pentru viață și bine acoperiți cu pene, pot astfel să suporte atmosfera.

Imitare 52. Și *pictorul* care a început să picteze un tablou procedează bine cînd nu-și întrerupe munca sa. Atunci și culorile se acordă reciproc și se prind mai temeinic.

53. Din aceleași motive este cel mai bine să continui neîncetat construcția unei case pînă la terminarea ei. Altfel, soarele, ploaia și vîntul distrug munca și ceea ce se adaugă mai tîrziu nu se mai prinde atît de bine. Pînă la urmă totul se deteriorează, crapă și se distruge.

54. De asemenea, și *grădinarul* procedează destul de chibzuit cînd, punînd o dată mîna pe plantă, și-o retrage abia după terminarea lucrului; căci dacă lasă între timp ca seva triunchiului sau a altoiului să se usuce, atunci și planta se va usca.

Abatere 55. De aceea este dăunător cînd copiii sînt trimiși luni și ani de zile la școală, iar apoi sînt retrași pentru alte ocupații pe timp mai scurt sau mai lung; *la fel,* dacă învățătorul împreună cu elevii săi începe cînd una cînd alta, dar nu duce nimic în mod serios la capăt, *în sfîrșit,* și atunci cînd el nu se ocupă și nu prelucrează în fiecare oră ceva precis, astfel încît, luînd în considerare întregul, să se apropie simțitor, de fiecare dată, de scop. Unde lipsește această năzuință, totul se răcește. Nu zadarnic se dă sfatul de *a se bate fierul cît e cald.* Dacă-l lași să se răcească, zadarnic mai bați cu ciocanul. Trebuie din nou să-l bagi în foc, ceea ce înseamnă pierdere de timp și de fier, pentru că ori de cîte ori îl încălzești, el pierde din substanța sa.

56. *De aici rezultă:*

I. *cine intră în școală trebuie să rămînă acolo pînă iese un om învățat, moral și pios;*

II. *școala trebuie să fie așezată într-un loc liniștit, departe de zgomot și de distracții;*

III. *tot ce trebuie făcut conform prescripțiilor, să se facă fără întrerupere;*

IV. *să nu se admită nimănui absențe și vagabondaj (sub nici un motiv).*

Al IX-lea principiu

AL IX-LEA PRINCIPIU

Contrariul trebuie evitat

57. Natura evită cu grijă tot ce-i stă împotrivă sau îi dăunează.

Cînd *pasărea*, clocind, încălzește ouăle, ea nu lasă să pătrundă vîntul rece, nici ploaia și nici grindina. Ea gonește chiar și șerpii, păsările răpitoare sau alți dăunători.

Imitare

58. La fel *arhitectul*, păstrează lemnul, cărămida și varul pe cît posibil uscate și nici nu lasă să se dărîme sau să se distrugă ceea ce este o dată construit.

59. În același chip, *pictorul* nu expune un tablou de curînd pictat să-l bată un vînt rece, sau la o căldură prea mare sau să se umple de praf, ori să pună cineva mîna pe el.

60. Și *grădinarul* îngrădește lăstarii fragezi cu pari sau cu gard, spre a nu fi roși sau smulși de capre și iepuri.

Abatere

61. Se procedează imprudent *ori de cîte ori se predă tineretului, chiar de la începutul studiului, controverse în vreo chestiune oarecare*, adică i se deșteaptă îndoiala asupra lucrului în curs de a fi înțeles de minte. N-ar însemna oare aceasta ca și cum am clătina o plantă care dorim să prindă rădăcini? (Foarte bine scrie Hugo[172], *nicicînd nu se va putea ajunge la rațiunea adevărului dacă instruirea începe cu probleme controversate.)* Tot așa, *dacă tineretul nu este izolat de citirea cărților obscene, dăunătoare și confuze, ca și de mediul viciat.*

Îndreptarea

62. De aceea recomandăm:

I. *să nu se dea elevilor decît cărțile prevăzute pentru clasa lor;*

II. *aceste cărți trebuie să fie astfel întocmite încît pe bună dreptate să fie adevărate izvoare ale înțelepciunii, moralității și pietății;*

III. *să nu se tolereze relații ușuratice în școală și nici în afara ei.*

Concluzia

63. Dacă se vor respecta toate acestea cu grija cuvenită, atunci nu va fi posibil ca școlile să nu-și atingă scopul.

Capitolul XVIII

Principiile predării și învățării lesnicioase

Nu ajunge să poți ceva cu siguranță

1. După ce am arătat prin ce mijloace formatorul tineretului (juventutis formator) poate să-și atingă scopul *cu siguranță*, să cercetăm acum modul de adaptare a acelor mijloace la aptitudinile spirituale, astfel ca folosirea lor să se facă *lesnicios și plăcut.*

Trebuie să dorești să fie și lesnicios

Zece principii

2. După ce urmăm calea pe care ne-o arată natura, considerăm că instruirea tineretului se poate face ușor dacă:

I. *va începe de timpuriu, înainte ca mintea să fie coruptă,*

II. *dacă se va face cu pregătirea corespunzătoare a spiritului,*

III. *dacă se va proceda de la general la special,*

IV. *și de la ușor la greu,*

V. *dacă nimeni nu va fi supraîncărcat cu prea multă materie,*

VI. *peste tot să se procedeze lent,*

VII *mințile să nu fie constrînse la nimic, ci singure să solicite, în funcție de vîrstă și metodă,*

VIII. *totul să se predea intuitiv (sensus praesentes),*

IX. *și pentru utilizare prezentă,*

X. *totul după una și aceeași metodă continuă.*

Procedînd astfel, totul se va asimila încet şi plăcut. Să vedem totuşi cum procedează natura însăşi.

Primul principiu

PRIMUL PRINCIPIU

Se ia materia pură

3. Natura începe întotdeauna cu ceea ce este curat. Pasărea, de exemplu, clocește numai ouăle proaspete, care conţin cea mai curată materie. Dacă puiul a început să se formeze mai dinainte, atunci zadarnic se aşteaptă vreun rezultat bun.

Imitare

4. Dacă *arhitectul* vrea să construiască o clădire, are nevoie de un loc viran, sau dacă vrea s-o clădească în locul alteia, atunci neapărat trebuie s-o dărîme pe aceea.

5. Asemenea şi *pictorul* pictează cel mai bine pe o scîndură goală; dacă aceasta este pictată sau pătată, ori aspră şi negeluită, atunci trebuie mai întîi s-o cureţe şi s-o netezească.

6. Dacă cineva are de conservat *alifii scumpe,* atunci le pune în recipiente noi sau bine curăţate de conţinutul anterior.

7. La fel şi grădinarul plantează mai cu plăcere lăstarii tineri. Iar de e nevoie să planteze arbori mai mari, atunci îi curăţă de ramuri, spre a împiedica astfel ca seva să se răspîndească în direcţie nepotrivită. De aceea, *Aristotel a considerat liberarea între principiile lucrurilor.*[173] Pentru că el considera ca imposibil să-i dai unei materii o formă nouă, înainte de a fi distrus pe cea veche.

Abatere

1 *8.* De aici rezultă: mai întîi că este mai bine de a îndruma minţile tinere spre studiul înţelepciunii, înainte ca alte ocupaţii să le distragă şi să le risipească. *Şi cu cît începe instrucţia mai tîrziu, cu atît se izbeşte de greutăţi mai mari,* pentru că mintea este ocupată de acum cu

2 altceva. *Al doilea,* că un copil nu poate să fie învăţat, cu succes, în acelaşi timp de mai mulţi învăţători, fiindcă e aproape imposibil ca toţi să observe una şi aceeaşi formă (a învăţămîntului), ceea ce zăpăceşte pe un copil sensibil şi frînează pregătirea sa (formarea sa). *Al treilea:* 3
procedează neîndemînatic acela care se ocupă de formarea copiilor mici şi a adolescenţilor şi nu începe cu morala, pentru ca stăpînindu-le afectele să-i facă apţi pentru rest. Un dresor de cai ia mai întîi calul său de zăbală şi-l face să-l asculte, apoi trece la dresarea cutărui sau cutărui mers. De aceea, pe bună dreptate spune Seneca: *„Mai întîi învaţă morală şi apoi înţelepciune, care cu greu se poate învăţa fără morală."*[174] Iar Cicero: *„Filozofia morală pregăteşte mintea pentru viitoarea însămînţare"* etc.[175]

Îndreptarea

9. De aceea:

I. *formarea tineretului să înceapă cît de devreme;*

II. *acelaşi elev pentru aceeaşi materie să aibă un singur învăţător;*

III. *înainte de toate, formatorul tineretului trebuie să realizeze armonia morală.*

Al II-lea principiu

AL II-LEA PRINCIPIU

Materia trebuie pregătită pentru a primi forma

10. Natura pregăteşte materia spre a primi forma. Cînd *puiul* s-a format suficient *în ou* şi tinde spre o perfecţiune superioară, se mişcă să spargă coaja, sau o sparge cu ciocul. O dată eliberat de această carceră, se bucură că este încălzit, se bucură că este hrănit de mama sa, deschide lacom ciocul şi înghite hrana oferită. Se bucură la vederea cerului, se bucură că se deprinde a zbura şi îndată după aceea că poate cu adevărat să zboare. Într-un cuvînt: el se grăbeşte bucuros spre toate darurile naturii, însă treptat.

Imitare

11. Aşa trebuie să se îngrijească şi *grădinarul* ca planta să fie prevăzută cu umezeală şi căldura necesară vieţii şi să crească cu bucurie.

Abatere

12. Aşadar, rău procedează acela care constrînge copiii la studiu împotriva voin-

ței lor, căci ce se poate aștepta de la așa ceva? Dacă stomacul nu cere mîncare, și totuși este îndopat, consecința acestui fapt nu poate fi decît greață și vărsături, ori proastă mistuire și boală. În schimb, dacă se oferă mîncare unui stomac flămînd, el o acceptă cu nesaț, o mistuie repede cît mai e caldă și o transformă cu grijă în suc gastric și sînge. De aceea și spune pe bună dreptate Isocrate[176]: ἐάν ἧς φιλομαθής», ἔσῃ πολυμαθής, (dacă înveți cu drag, înveți mult)". Și Quintilian: *„Dorința de a studia se întemeiază pe voința care nu poate fi constrînsă".*[177]

Îndreptarea

13. Așadar:

I. *trebuie aprinsă în copil, în orice chip, dorința de a ști și de a învăța;*

II. *metoda de predare să diminueze truda învățării, pentru ca să nu-i displacă elevului și să se sperie de continuarea studiilor.*

Cum se poate deștepta și menține la copil ardoarea de a învăța

1. De către părinți:

14. Ardoarea de a învăța se poate aprinde și menține la copii de către părinți, de către școală, prin materia însăși, prin metoda de predare și de către autoritatea publică.

1

2

3

15. Din partea *părinților* se face aceasta cînd ei laudă adesea învățătura și pe învățați față de copii, cînd îi îndeamnă la sîrguință, le promit cărți frumoase, haine sau altceva plăcut, cînd scot în evidență în fața copiilor pe învățător (și mai ales pe al lor), atît pentru strălucita lui cultură cît și pentru conduita lui umană față de elevi (căci *iubirea și admirația trezesc cel mai mult plăcerea de a imita)*; și, în sfîrșit, dacă ei îi trimit cîteodată cu vreo treabă sau cu cîte un mic dar la el, atunci ei vor reuși lesne să dezvolte la copii atît încrederea în învățătură cît și față de învățătorul însuși.[178]

4

2. De către învățători

1

16. Dacă *învățătorii sînt afabili* și blînzi și nu-și îndepărtează inimile prin asprimea lor, ci din contra le atrag prin afecțiunea lor părintească, prin comportarea și cuvîntul lor, dacă scot în evidență avantajul, atracția și accesibilitatea *studiilor* pe care le practică, *dacă ei laudă pe cei silitori* (și celor mici le distribuie chiar mere, nuci, dulciuri și altele); *dacă pe cîte unii îi cheamă* și le arată imagini despre ceea ce urmează tocmai să se predea sau instrumente optice și geometrice, planigloburi și alte lucruri asemănătoare ce îi pot entuziasma; *și dacă trimit părinților din cînd în cînd, prin copii, cîte o înștiințare* — pe scurt, *dacă ei tratează cu dragoste pe copii,* reușesc să le cucerească ușor inimile, astfel încît ei să prefere să stea mai mult la școală decît acasă.

2

3

4

5

6

3. Școala însăși *trebuie să fie prevăzută, atît pe dinăuntru cît și pe dinafară, cu lucruri atrăgătoare*

17. Școala însăși trebuie să fie un loc plăcut, oferind ochilor atracții atît pe dinăuntru cît și pe dinafară. *Înlăuntru să fie o cameră luminoasă, curată și împodobită de jur împrejur cu picturi.* Picturile pot reprezenta personalități marcante sau evenimente istorice, pot fi și hărți sau embleme oarecare. *În afară, împrejurul școlii, să fie nu numai un teren liber pentru plimbare și jocuri comune* (căci aceasta nu se poate interzice copiilor, după cum vom vedea mai jos[179]), *ci și o grădină* în care să fie introduși copiii cîteodată, ca să se bucure privind arborii, florile și alte plante. De se va proceda astfel, atunci copiii vor merge la școală nu cu mai puțină plăcere de cum merg de obicei la bîlciuri, unde întotdeauna speră să vadă și să audă ceva nou.

4. Din partea materiei

18. Și *înseși materiile* de studiu atrag tineretul dacă sînt adaptate capacității de înțelegere după vîrstă, predate clar, și însoțite de observații fie glumețe, fie puțin mai serioase, însă întotdeauna plăcute. Căci aceasta înseamnă a uni plăcutul cu utilul.[180]

5. Din partea metodei *(ca să fie naturală)*

19. Metoda însăși, spre a putea deștepta gustul de studii, *trebuie mai întîi să fie naturală.* Căci ceea ce este natural se desfășoară de la sine. Apa n-are nevoie să fie silită să curgă la vale; înlătură doar stăvilarul sau altceva ce o oprește și îndată o vei vedea curgînd. Nici pa-

sărea nu trebuie îndemnată să zboare, numai să se deschidă colivia. La fel, nici ochiul sau urechea n-au nevoie să fie obligate să privească un tablou frumos sau să asculte o melodie plăcută care li se oferă. Din contra, este mai degrabă nevoie să le reținem. Ceea ce reclamă însă o metodă conformă naturii s-a desprins din capitolul anterior și va rezulta și din regulile ce urmează.

Să se unească cu prudență plăcutul cu utilul

Al doilea, ca metoda să poată atrage spiritele, trebuie să fie îndulcită cu o anumită prudență, așa încît toate obiectele de învățămînt, oricît de importante ar fi, să se predea într-un mod plăcut și atrăgător, și anume sub forma unei conversații, a rezolvării unor ghicitori[181] și, desigur, sub forma de parabole și povești. Mai amănunțit despre aceasta, mai jos.[182]

6. Autoritatea publică

20. Autoritățile, ca și edilii școlii, pot să stimuleze la silință pe școlari dacă participă personal la solemnitățile școlare publice, de exemplu, la exerciții, *recitări și dispute*, sau la *examene și promovări*, și distribuie celor silitori (fără deosebire de persoană) laude și mici cadouri.

Al III-lea principiu
Totul din începuturile cuvenite

AL III-LEA PRINCIPIU

21. Natura scoate totul din începuturi, care sînt mici ca mărime, dar mari cu privire la forțele interioare. De exemplu: materia din care trebuie să fie formată pasărea se concentrează într-o picătură și se înconjură de o crustă spre a putea fi purtată mai ușor în pîntece și încălzită la clocire. Și totuși conține în sine virtual întreaga pasăre, pentru că din ceea ce se găsește înăuntru, cu spiritul vieții, se formează corpul păsării.

Imitare

22. Tot așa *arborele*, oricît de mare ar fi, esența sa întreagă se cuprinde în sîmburele fructului său, sau în vîrful ramurilor, în altoi. Dacă-l punem în pămînt se formează un arbore, datorită puterii care lucrează în interiorul său.

Îngrozitoarea abatere

23. Cu totul enormă este abaterea din școli împotriva acestui principiu: majoritatea învățătorilor se chinuiesc să semene răsaduri în loc de semințe — și în loc de altoi, plantează copaci întregi, adică în loc să predea școlarilor elementele fundamentale, le oferă un haos de concluzii și chiar de texte întregi. Și totuși, după cum este sigur că lumea e compusă din patru elemente[183] *(chiar dacă apare în multe forme)*, tot așa este sigur că și instrucția (eruditionem) se întemeiază pe foarte puține principii, din care (dacă se cunoaște regula diferențierii) crește apoi *o mulțime imensă de corolarii* (infinita porismatum), după cum la un pom pot să iasă dintr-o rădăcină puternică sute de ramuri, mii de frunze, flori și fructe. O, de s-ar îndura Dumnezeu de timpul nostru și ne-ar deschide ochii minții spre a observa bine legătura dintre lucruri și a o face cunoscută și altora! Cu ajutorul lui Dumnezeu vreau să dau în *Pansophiae christianae synopsi*[184] (tabloul sinoptic al enciclopediei creștine) o probă a unei asemenea încercări, cu umila speranță ca Dumnezeu să dea la lumină, poate prin alții, la timpul potrivit, mai mult decît prin mine. **N.B.**

Îndreptarea

24. Deocamdată să avem în vedere trei lucruri:

I. *Fiecare artă să fie delimitată în regulile cele mai scurte și precise.*
II. *Fiecare regulă trebuie exprimată cu cele mai scurte și mai clare cuvinte.*
III. *Ficcare regulă să fie urmată de cît mai multe exemple, spre a evidenția sfera de aplicare a acesteia.*

Al IV-lea principiu
Mai întîi ce e mai ușor

AL IV-LEA PRINCIPIU

25. Natura pășește de la cele mai ușoare la cele mai grele.

De exemplu: Formarea *oului* nu începe cu partea cea mai tare, cu coaja, ci cu interiorul (medulla), care la început e

înconjurat numai de o pieliță și abia mai tîrziu de o coajă tare. Tot așa și *pasărea* care trebuie să zboare, se obișnuiește mai întîi să stea în picioare, apoi să miște aripile, după aceea să le vibreze și, în sfîrșit, printr-un avînt puternic, să se ridice în aer.

Imitare 26. Așa și *dulgherul*, mai întîi învață să taie lemnul cu ferăstrăul, apoi să-l cioplească, în continuare să-l îmbine și la urmă să construiască casa întreagă.

Diferite abateri 27. Este greșit dacă în școli se predă ceva necunoscut prin altceva tot atît de necunoscut, după cum se întîmplă, de

1 exemplu: 1) *cînd începătorilor în studiul limbii latine li se dau reguli de asemenea în latină*, ceea ce este tocmai așa ca și cînd cineva ar voi să explice ebraica prin ebraică și araba prin regulile în

2 limba arabă; 2) *cînd începătorilor li se dă în ajutor un dicționar tradus din latină*[185] *în limba maternă, cînd ei tocmai ar trebui să aibă contrariul*. Căci ei nu vor să învețe limba maternă cu ajutorul celei latine, ci cea latină cu ajutorul celei materne (despre acest neajuns, mai

3 mult în cap. XXII); 3) *cînd se dă copilului indigen un învățător străin care nu cunoaște limba maternă a elevului său*, întrucît li se răpește mijlocul comun de a se putea înțelege unul cu altul, ei se mulțumesc numai cu semne și cu presupuneri; oare aceasta e altceva decît

4 turnul Babilonului? 4) *de asemenea se deviază de la calea rațională că se învață după aceleași reguli gramaticale* (de exemplu, după ale lui Melanchton sau ale lui Ramus)[186] *tineretul tuturor națiunilor* (francezi, germani, cehi, polonezi, unguri etc.); ori fiecare din aceste limbi are o poziție deosebită, proprie ei, față de latină, lucru care trebuie evidențiat cînd vrem să-i facem cunoscut copilului temeinic specificul limbii latine.

Îndreptare 28. Acestea se vor îndrepta dacă:

I. *învățătorul și școlarul vorbesc aceeași limbă;*

II. *toate explicațiile se dau în limba cunoscută;*

III. *cînd gramatica și dicționarul limbii străine se adaptează limbii cu ajutorul căreia se învață limba străină* (limba latină cu ajutorul celei materne, iar greaca cu al latinei etc.);

IV. *cînd studiul unei limbi noi progresează treptat, astfel ca școlarul să învețe mai întîi să înțeleagă* (aceasta este cel mai simplu), *apoi să scrie* (cînd are timp să se gîndească) *și în sfîrșit să vorbească* (ceea ce este cel mai greu, pentru că se face pe nepregătite);

V. *dacă se face legătura limbii latine cu cea maternă, atunci îi premerge limba maternă, fiind cunoscută, și îi urmează limba latină;*

VI. *materia însăși trebuie întotdeauna astfel ordonată încît elevul să învețe mai întîi ceea ce este apropiat, apoi mai îndepărtat și la urmă ceea ce este foarte îndepărtat*. De aceea cînd se expun copiilor pentru prima oară reguli (de exemplu, din logică sau retorică), ele nu trebuie să fie explicate prin exemple care depășesc capacitatea lor de înțelegere, de pildă, din teologie, politică sau poetică, ci prin asemenea exemple care sînt desprinse din viața cotidiană. Altfel, nu vor înțelege nici regulile și nici exemplele;

VII. *mai întîi trebuie exersate simțurile* (sensus) copiilor (este cel mai ușor), *după aceea memoria, apoi capacitatea de înțelegere (intellectus) și la urmă puterea de judecată (iudicium)*. Aceasta este succesiunea firească, pentru că orișice cunoștință provine *de la simțuri*, de unde prin imaginație se transmite *memoriei*, apoi, prin inducție, din ceea ce e particular se formează *înțelegerea* noțiunii generale *(universalium)* și,

în sfîrșit, din cunoștința avansată — *judecata*, care dă certitudine științei.

Al V-lea principiu

AL V-LEA PRINCIPIU

Nimic nu trebuie supraîncărcat

29. Natura nu supraîncarcă, ci se mulțumește cu puțin. De exemplu: Ea nu cere doi pui dintr-un *ou*, ci e mulțumită dacă iese unul cum trebuie. *Grădinarul* nu pune pe un portaltoi un număr nesfîrșit de altoi, ci cel mult unul, ori doi dacă observă că trunchiul este puternic.

Imitare

Abatere

30. Așadar este o dispersare a spiritului dacă se dau școlarilor în același timp mai multe obiecte. De exemplu, dacă se dau în același an gramatica, dialectica, retorica, limba greacă și poetica (compară al IV-lea principiu din capitolul precedent).

Al VI-lea principiu

AL VI-LEA PRINCIPIU

Nimic cu grabă

31. Natura nu se precipită, ci procedează lent. Pasărea nu-și aruncă ouăle în foc ca să iasă puii mai devreme, ci le clocește încet, cu căldura naturală. Nici după aceea nu-i îndoapă cu mîncare ca să crească mai repede (căci așa i-ar sufoca), ci, din contra, le dă cu încetul și cu măsură, atîta cît poate să mistuiască fragilul lor stomac.

Imitare

32. Nici *arhitectul* nu clădește în grabă zidurile pe temelie și acoperișul pe ziduri, pînă ce temelia nu este îndeajuns de uscată și întinsă ca să nu cedeze la greutate, căci altfel s-ar dărîma întreaga clădire. De aceea, nici o construcție de zid mai mare nu poate fi terminată într-un an, ci trebuie lăsat timpul corespunzător.

33. De asemenea, nici *pomicultorul* nu cere ca planta să crească în prima lună sau să dea fructe în primul an. De aceea, nici nu o îngrijește zilnic, nu o udă, nici nu o încălzește cu foc sau var nestins, ci se mulțumește cu ploaia cerului și cu căldura soarelui.

Abatere

34. De aceea a fost o tortură pentru tinerime:

I. să fie ocupată zilnic 6, 7 sau 8 ore cu lecții școlare și exerciții, la care trebuie adăugate și orele de lecții particulare;

II. să se împovăreze cu dictare, exerciții, memorizare pînă la scîrbire, ba chiar pînă la pierderea cumpătului, după cum mi s-a întîmplat. Dacă se toarnă cu forța într-un vas cu deschizătura mică (cu care se poate compara spiritul copiilor), iar nu picătură cu picătură — cît poate intra?[187] Desigur că cea mai mare parte a lichidului va da pe de lături și mult mai puțin va intra înăuntru, decît ar intra dacă s-ar turna picătură cu picătură. Nebun este acela care vrea să predea elevilor atît cît dorește el și nu atît cît pot ei înțelege. Puterile copilului *trebuie ajutate și nu apăsate, iar formatorul tineretului trebuie să fie întocmai ca un medic, numai* slujitorul naturii, *nu și stăpînul ei.*

Îndreptarea

35. De aceea, studiile se vor ușura mult și vor deveni mai plăcute elevilor dacă:

I. *li se vor fixa cît mai puține ore în școală, și anume 4 (pe zi), și li se va lăsa tot atîta timp pentru preocupări particulare;*

II. *memoria va fi cît mai puțin încărcată, și anume doar cu lucrurile fundamentale, iar celelalte lăsate la libera reținere;*

III. *totul în funcție de puterea de înțelegere, care crește o dată cu vîrsta și cu avansarea în studiu.*

Al VII-lea principiu
Nimic contra voinței

AL VII-LEA PRINCIPIU

36. Natura nu forțează și scoate numai ceea ce s-a maturizat singur în interior și vrea să iasă la iveală. Ea nu silește ca *puiul de pasăre* să iasă din ou pînă ce nu i s-au format și întărit bine mădularele; nu-l silește să zboare înainte de a avea aripi, nu-l alungă din cuib mai înainte de a ști că e în stare să zboare etc. La fel și *copacul*, nu dă naștere la ramuri pînă nu-l silește seva care se ridică din rădăcini; și el deschide mugurii abia atunci cînd frunzele și florile, formate din sevă, tind să se dezvolte liber. Nici florile nu și le leapădă pînă ce fructul cuprins în ele nu s-a acoperit cu o pieliță, cum nici frunzele nu-i cad pînă ce acesta nu s-a copt.

Abatere

37. Așadar se forțează spiritul atunci cînd: 1) i se impune ceva pentru care nu s-a maturizat încă, potrivit vîrstei și capacității de înțelegere; 2) dacă i se dă să memoreze sau să execute ceva fără o expunere pregătitoare, lămurire sau îndrumare.

Îndreptarea

38. De aceea trebuie pe viitor:

N.B. I. *să nu se întreprindă cu tineretul nimic altceva decît ceea ce permite și cere vîrsta și aptitudinile;*

N.B. II. *să se memoreze numai ceea ce a fost bine înțeles.* De asemenea să se ceară pe de rost numai ceea ce sîntem siguri că copilul poate să rețină;

III. *să se dea să se execute ceva numai atunci cînd s-a explicat suficient forma și regula după care trebuie să se efectueze.*

Al VIII-lea principiu
Totul cît mai clar și mai accesibil

AL VIII-LEA PRINCIPIU

39. Natura se ajută singură prin mijloacele de care dispune.

De exemplu: *oului* nu-i lipsește căldura vitală proprie, și totuși, datorită grijii lui *Dumnezeu*, tatăl naturii, ea este sprijinită de căldura soarelui și de penajul păsării clocitoare. De asemenea, puiul ieșit din găoace este încălzit de mama sa atîta vreme cît are nevoie și este format și întărit de ea pentru diferitele trebuințe ale vieții. Aceasta o putem observa la berze, care-și ajută puii, luîndu-i în spinare și purtîndu-i în jurul cuibului, iar aceștia, mișcîndu-se, bat din aripi. Tot așa, doicile ajută copiii în neputințele lor, în diferite chipuri. Ele îi învață să ridice capul, apoi să vadă, să stea în picioare, să miște picioarele pentru pași, să pășească, să meargă mai întîi încet, apoi mai repede, pînă capătă, în sfîrșit, agilitate în fugă. Iar dacă îi învață să vorbească, le pronunță cuvintele și indică cu mîna ce înseamnă acestea.

Abatere

40. Așadar, cumplit este învățătorul care dă elevilor o temă fără să le explice suficient despre ce este vorba și fără să le indice calea rezolvării ei, ba nici măcar nu-i ajută în încercările lor, ci îi lasă să transpire și să fiarbă, iritîndu-se cînd ceva nu este făcut cum trebuie. Oare nu reprezintă aceasta o tortură a tinerimii? Este întocmai ca și cum o doică ar constrînge un copilaș — ce se clatină cînd stă în picioare — să meargă, și l-ar bate cînd n-ar putea. Altfel ne învață însă natura: să răbdăm atîta timp slăbiciunea cît lipsește puterea.

Îndreptarea

41. De aceea în viitor:

I. *Nimeni să nu fie bătut din cauza învățării* (căci dacă nu se învață, cine altul e de vină decît învățătorul, care nu se pricepe sau nu-și dă silința să-i facă pe elevi receptivi).

II. *Tot ce trebuie învățat pe de rost trebuie să fie atît de bine expus și lămurit elevilor, încît să le fie clar, ca și cele cinci degete de la mînă.*

III. *Și ca totul să li se imprime cît mai ușor, trebuie apelat ori de cîte ori este posibil la simțuri.*

42. De pildă, *este necesar ca mereu să fie unite: auzul cu vederea, limba cu mîna.* Astfel ca materia care trebuie să fie învățată să nu fie doar povestită, ca să pătrundă în urechi, ci prezentată și prin imagini, ca în acest fel reprezentarea să se imprime ochiului. La rîndul lor, elevii trebuie să învețe de timpuriu să se exprime prin limbă și să arate cu mîna, încît nici un lucru să nu fie pus la o parte pînă ce nu s-a imprimat suficient urechii, ochiului, intelectului și memoriei. *În acest scop ar fi bine ca materia unei clase să fie reprezentată figurat pe pereții clasei*[188], *fie că e vorba de teoreme și reguli, fie de imagini și embleme din ceea ce cuprinde obiectul respectiv.* Dacă s-ar face așa este de necrezut cît de mult s-ar ușura reținerea. La aceasta mai poate contribui faptul ca elevii, tot ce aud sau citesc din cărți, să noteze în caietele lor sau în inventarul de cunoștințe generale (locos communes), pentru că în acest fel se sprijină imaginația și se ușurează aducerea aminte.

Al IX-lea principiu

AL IX-LEA PRINCIPIU

Totul necesar pentru folosul practic

43. Natura nu creează nimic al cărui folos să nu fie imediat și evident. Dacă formează o *pasăre* se vede imediat că aripile le-a primit pentru zbor, picioarele pentru fugă etc. La fel, tot ce apare *în pom* are folosul său, pînă la pielița și puful care acoperă fructul. *Așadar:*

Imitarea

44. Munca elevului se ușurează cînd i se arată ce folos are în viața cotidiană ceea ce i se predă să învețe. Aceasta trebuie respectat în toate domeniile, în gramatică, dialectică, aritmetică, geometrie, fizică etc. Dacă nu se procedează așa, atunci tot ce se povestește va apărea ca o arătare din Lumea nouă, și copilul nu-i va da importanță, considerînd că ar fi ceva firesc și mai degrabă va crede decît va ști. Dacă însă i se va arăta care este rostul fiecărui lucru, într-un cuvînt, dacă i se dă în mînă, el își dă seama că știe ceva și se bucură de munca sa. Așadar:

45. Nimic să nu se predea decît spre folosul actual. N.B

Al X-lea principiu

AL X-LEA PRINCIPIU

Toate în chip uniform

46. Natura acționează peste tot în mod invariabil. De exemplu: după cum se naște o pasăre, așa se nasc toate celelalte, la fel și toate animalele, numai în anumite împrejurări există devieri. De asemenea și la plante. Cum apare și crește o plantă din sămînța ei, cum se sădește, crește și înflorește un copac, tot așa se întîmplă cu toți ceilalți pretutindeni și întotdeauna. Și cum este o frunză pe un copac, la fel sînt și toate celelalte, și cum este în acest om, va fi și în ceilalți și tot așa mereu.

Abatere

47. De aceea, *deosebirea în metodă zăpăcește tineretul* și face ca studiile să fie complicate, cînd adesea nu numai diferiți profesori predau artele în mod diferit, dar chiar același profesor predă de asemenea diferit — de exemplu, gramatica într-un fel, iar dialectica[189] în alt fel etc., de vreme ce totul ar trebui să fie predat la fel, avînd în vedere armonia întregului ce există în univers și cea a relațiilor și legăturilor reciproce dintre lucruri și cuvinte.

Îndreptarea

48. Pentru aceasta trebuie să ne îngrijim ca în viitor

I. *să fie una și aceeași metodă la învățarea tuturor științelor, artelor și limbilor,*

II. *în aceeași școală să existe aceeași ordine și aceeași măsură pentru toate exercițiile,*

III. *editarea cărților pentru același obiect să fie pe cît posibil aceeași.*

Atunci toate se vor desfășura fără întrerupere și cu ușurință.

Capitolul XVIII

Principiile predării şi învăţării temeinice

Instrucţia obişnuită este un lucru superficial

1. Sînt puţini dintre aceia care termină şcoala cu o instrucţie temeinică (solida eruditio), majoritatea însă ies cu ceva superficial, cu un fel de spoială, fapt de care se plîng mulţi şi o dovedeşte însăşi starea lucrurilor.

O cauză dublă

2. De se întreabă cineva care ar fi cauza acestei stări de lucruri, ea este dublă: pe de o parte, *şcolile* se ocupă de lucruri nefolositoare şi de prisos, neglijînd pe cele esenţiale, iar pe de altă parte, *elevii* uită ce au învăţat, pentru că cunoştinţele trec prin minte, dar nu se opresc acolo. Cel din urmă neajuns este atît de frecvent încît sînt puţini aceia care să nu se plîngă de el. Căci, dacă am putea să reproducem tot ce am învăţat, auzit şi înţeles, cît de învăţaţi ar trebui să fim consideraţi! Şi totuşi lucrurile nu stau aşa, e cert că am cărat apă cu sita.

Remediile pentru înlăturarea acestei situaţii ni le oferă metoda naturală

3. *Oare nu există nici un remediu împotriva acestui rău? Bineînţeles, dacă intrăm din nou în şcoala naturii şi căutăm căile pe care le urmează spre a asigura durata creaturilor ei.* Afirm că se va găsi un mijloc, cu ajutorul căruia fiecare va fi în stare să ştie ceea ce a învăţat, şi mai mult decît a învăţat, de exemplu, va putea nu numai să reproducă uşor cunoştinţele primite de la învăţători sau scoase din autori, dar el însuşi va putea să judece asupra temeiului lucrurilor.

Zece trepte

4. Aceasta se va realiza dacă:

I. *se vor transmite numai lucrurile de folos permanent;*
II. *în totalitatea lor, fără omisiuni;*
III. *aşezîndu-le pe o bază solidă;*
IV. *această bază să fie cît mai profundă;*
V. *tot ce urmează mai tîrziu să se sprijine pe această bază;*
VI. *tot ce se poate deosebi se va distinge cît mai amănunţit;*
VII. *tot ce succede se va baza pe ceea ce precede;*
VIII. *tot ce este coerent se va lega permanent;*
IX. *totul va fi organizat pe măsura minţii, a memoriei şi a limbii;* şi
X. *toate se vor consolida prin exerciţii continue.*

Să ne ocupăm mai detaliat de fiecare treaptă.

PRINCIPIUL I

Principiul I
Nu începe nimic nepotrivit

5. *Natura nu începe nimic nefolositor.* De exemplu: dacă natura începe să creeze o pasăre, nu-i dă solzi, aripioare de peşte, coarne, patru picioare sau altceva de care n-ar avea nevoie, ci îi dă *un cap, o inimă, aripi* etc. Nici *copacului* natura nu-i dă urechi, ochi, pene sau păr, ci coajă, fibre, măduvă, rădăcini şi altele.

Imitare meşteşugărească

6. *Un ogor, o vie sau o grădină,* ca să aducă rod, nu se însămînţează cu neghină, urzici, spini şi scaieţi, ci cu sămînţă şi plante nobile.

7. De asemenea, şi *arhitectul* care vrea să ridice o clădire solidă nu întrebuinţează paie, pleavă, şlam sau lemn de salcie, ci piatră, cărămidă, lemn de stejar şi alte asemenea materiale rezistente şi dense.

Şi în şcoli

8. *Aşadar în şcoli:*

I. *Să se trateze numai ceea ce poate fi de folos permanent, atît pentru viaţa aceasta, cît şi pentru cealaltă — şi în special pentru cea viitoare.* (După Hieronymus *tre-*

buie să se învețe pe pămînt acele cunoștințe care să aibă trăinicie și în cer.)[190]

II. *Ceea ce se dă tineretului pentru nevoile acestei vieți nu trebuie să stea în calea celei veșnice, iar pentru cea actuală, să aducă rod permanent.*

Numai lucruri importante

9. Cui îi folosesc nimicurile? Pentru ce să învățăm ceva ce nici nu ne ajută dacă-l știm, și nici nu ne strică dacă nu-l știm, și care se uită fie din cauza înaintării în vîrstă, fie din cauza altor preocupări? Găsim din abundență material ca să împlinim scurta noastră viață, fără ca să-i mai oferim nimicuri. *De aceea este de datoria școlilor să nu preocupe tinerimea cu lucruri nefolositoare.* (Cum că jocurile se pot transforma în rezultate serioase, despre aceasta va fi vorba la locul cuvenit.)[191]

Al II-lea principiu
Nu trebuie nimic uitat din ceea ce aparține lucrurilor

AL II-LEA PRINCIPIU

10. Natura nu omite nimic ce crede util pentru corpul ce-l formează.

De exemplu: cînd ea creează *o pasăre*, nu uită capul, aripile, picioarele, ghearele, pielea, ochii și nimic altceva ce ține de ființa păsării (speciei respective) etc.

Imitare în școli

11. La fel și școlile, cînd formează pe om trebuie să-l formeze în întregime, ca el să fie înarmat în egală măsură pentru sarcinile acestei vieți, ca și pentru veșnicia însăși, către care năzuiește tot ce este trecător.

12. De aceea în școli trebuie să se învețe nu numai științe, dar și moralitate și pietate. Cultura științifică trebuie însă să-i formeze omului *intelectul, limba și mîna* pentru ca el să poată în mod rațional studia, exprima și realiza tot ce este util. De se omite ceva, va apărea un gol care nu înseamnă numai o defecțiune în instrucție, dar și o deteriorare a construcției solide. *Căci nimic nu poate fi durabil dacă nu este coerent între toate părțile.*

AL III-LEA PRINCIPIU

Al III-lea principiu
Cele solide trebuie construite în mod solid

13. Natura nu face nimic fără temelie sau rădăcini.

Desigur, *o plantă* nu crește pînă n-a prins rădăcini, și dacă ar încerca, ea s-ar ofili și ar pieri. De aceea, un grădinar prudent nu trece la plantare pînă nu vede că lăstarul are rădăcini. La pasăre și la celelalte animale, în locul rădăcinii există viscere (organe vitale), care întotdeauna se formează mai întîi, pentru că constituie temelia întregului corp.

Imitare

14. Așa și *arhitectul* execută numai atunci clădirea, cînd înainte s-a pus o temelie rezistentă, căci altfel totul s-ar dărîma. La fel și *pictorul* grunduiește tablourile sale, căci altfel culorile s-ar pierde, s-ar deteriora ori s-ar decolora.

Abatere

15. O asemenea temelie nu o creează pentru instrucțiune acei învățători care 1) nu-și dau nici o osteneală să-i facă 1
pe școlari studioși și atenți, 2) nu deli- 2
mitează în prealabil imaginea generală asupra întregului studiu, ca astfel elevii să înțeleagă foarte clar ce trebuie să facem acum și ce urmează să fie făcut. Dacă însă copilul învață fără plăcere, fără atenție și fără înțelegere, cum de ne putem aștepta la ceva temeinic?

Îndreptarea

16. De aceea trebuie ca în viitor:

I. *Să se deștepte la elevi o dragoste serioasă pentru fiecare studiu de care se apucă, făcînd apel pentru aceasta la demnitate, folos, plăcere* ș.a.

II. *Înainte de a se trece la tratarea analitică a obiectului, să se ofere întotdeauna minții o prezentare asupra limbii sau artei respective* (adică — pe cît posibil — să se dea o schiță generală, dar care să cuprindă toate părțile obiectului), astfel ca elevul chiar de la început să aibă o privire de ansamblu asupra scopului, a limitelor și a structurii interne a domeniului respectiv. Căci așa cum scheletul constituie baza corpului întreg, tot astfel o schiță reprezintă începutul și fundamentul unei arte (unei discipline).

Al IV-lea principiu Temeliile să fie adînci

AL IV-LEA PRINCIPIU

17. Natura își afundă adînc rădăcinile. Astfel, *la animale*, organele vieții le ascunde în interiorul corpului. Și cu cît *un copac* își afundă mai adînc rădăcinile, cu atît stă mai sigur. Dacă le întinde numai la suprafața pămîntului, este mai ușor răsturnat.

Îndreptarea aberației

18. De aici rezultă atît necesitatea trezirii, cu seriozitate, a docilității elevului, cît și imprimarea în mintea acestuia a ideii de a nu trece la studierea sistemului unei arte sau limbi înainte de a fi sigur că reprezentarea acestuia este complet înțeleasă și bine înrădăcinată.

Al V-lea principiu Totul din rădăcinile proprii

AL V-LEA PRINCIPIU

19. Natura scoate totul din rădăcină și nimic din altă parte.

Tot ce găsim la *un arbore* — ca lemnul, coaja, frunzele, florile și fructele — provine numai din rădăcini. Chiar dacă ploaia cade de sus sau grădinarul udă de jos, totul însă trebuie să fie absorbit de rădăcini și apoi poate să se răspîndească prin trunchi, ramuri, rămurele, frunze și fructe. De aceea și pomicultorul, deși aduce altoiul din altă parte, trebuie să-l altoiască astfel pe trunchi încît să se încorporeze substanței acestuia și să tragă seva din aceleași rădăcini, să se nutrească și, datorită rădăcinilor, să se poată dezvolta. Din ea primește copacul totul și n-are nevoie să-și procure ramuri și frunze din altă parte spre a-i fi integrate. Așa și cu *pasărea*, dacă e să se acopere cu pene, acestea nu se iau de pe pielea altei păsări, ci ies din organele interioare ale propriului său corp.

Imitarea meșteșugărească

20. La fel, *un arhitect* prudent construiește totul în așa fel încît să se sprijine pe temelia proprie și să fie fixat în propriile balamale, fără suport extern. Căci, dacă o clădire ar avea nevoie de suport extern, arată că e defectuoasă și gata să se dărîme.

21. La fel cel ce vrea să-și facă *un helești* sau *o fîntînă*, acela nu aduce apă din altă parte sau nu așteaptă apa de ploaie, ci sapă pînă dă de izvoare de apă proaspătă și le dirijează prin conducte și tuburi subterane spre rezervorul său.

Și în școli

22. Din această regulă rezultă că a instrui just tineretul nu înseamnă a-i îmbîcsi mintea cu pleava de cuvinte, fraze, expresii și păreri adunate din diverși autori, *ci a-i înlesni înțelegerea lucrurilor, ca apoi din aceasta însăși, ca dintr-un izvor viu*, să țîșnească pîraiele, precum din mugurii copacilor *răsar frunze, flori și fructe* și în fiecare an din fiecare mugur apare o nouă rămurică cu frunzele, florile și fructele ei.

Enormă anomalie a școlilor

23. Ce-i adevărat, școlile n-au făcut acest lucru pînă acum, ca spiritele să învețe și asemeni arborilor să dea lăstare tinere din propria rădăcină, ci doar le-au îndrumat să se încarce cu rămurele culese numai din altă parte, ca și coțofana lui Esop, împodobită cu pene străine.[192] Nici măcar nu s-au învrednicit să destupe izvorul cunoștinței ascuns în școlari, ci i-au udat doar cu apă din rîulețe străine. Adică nu le-au arătat cum sînt lucrurile înseși din sine și în sine (quomodo a seipsis, ac in seipsis sint), ci ce gîndește sau scrie despre ele unul sau altul, al treilea sau al zecelea, așa că se aprecia drept semn de mare erudiție să cunoști despre multe lucruri păreri numeroase și contradictorii. Așa se explică că cei mai mulți nu fac altceva decît să se repeadă asupra autorilor, extrăgînd *expresii, fraze și păreri*, îmbîcsind știința ca niște cîrpaci. Lor li se adresează Horațiu[193]: *„O, voi imitatori — turmă de sclavi!" (O imitatores, servum pecus!)*. Cu adevărat, turmă de sclavi, deprinsă a purta numai sarcini străine.

N.B.

Spoiala unei erudiții superficiale

24. Ce înseamnă, întreb, să te ocupi de numeroasele opinii despre lucruri, în timp ce este vorba de cunoașterea adevăratei esențe a lucrurilor? Oare în viața aceasta n-avem ceva mai bun de

făcut decît să alergăm încolo și încoace pe cărările bătătorite de alții și să cercetăm care dintre ei se abate, se poticnește sau se rătăcește? O, voi muritorilor, să părăsim ocolișurile, să ne grăbim spre scopul nostru! Dacă-l vedem clar și precis, de ce nu ne grăbim drept într-acolo? De ce ne folosim mai degrabă de ochi străini în loc de ai noștri?

Cauza e metoda greșită

25. Că de fapt în școli se învață *să se vadă cu ochi străini și să se înțeleagă cu minte străină* ne arată metoda în toate științele. Școlile nu învață cum se deschid fălurite izvoare și se desprind pîraiele, ci prezintă numai pîraiele desprinse din autori și cer ca prin ele să se ajungă la izvoare. Căci nici un *dicționar* (cel puțin din cele pe care le cunosc, cu excepția celui al lui Cnapius Polonus [194], dar și acesta lasă de dorit, cum vom arăta la cap. XXII) nu ne învață *să vorbim*, ci numai *să înțelegem;* nici o *gramatică* nu ne indică cum *se construiește o limbă*, ci cel mult cum *se analizează;* și nici o *frazeologie* nu indică modul cum ar putea cineva să formeze o cuvîntare în mod artistic și cum ar putea s-o modifice, ci oferă doar o amestecătură încurcată de fraze. Aproape nimeni nu predă *fizica* prin demonstrație vizuală (oculari demonstratione) și experiment, ci numai prin citirea textelor lui Aristotel sau ale altuia. Nici unul nu caută să formeze *moravurile* prin transformarea afectelor interne, ci le întunecă prin simple definiții superficiale ale virtuților și prin diverse împărțiri. Aceasta se va arăta mai lămurit cînd vom ajunge, cu ajutorul Domnului, la metoda specială a artelor și a limbilor [195], dar și mai clar, dacă va binevoi Dumnezeu, în Schița pansophiei. [196]

Meșteșugarii procedează mai bine

26. Pe bună dreptate ne mirăm că anticii n-au avut grijă de aceasta, sau că cel puțin cei noi n-au îndreptat de mult greșeala, sigur fiind că aci stă într-adevăr pricina rezultatelor atît de întîrziate. Cum așa? Oare dulgherul arată ucenicului său arta construcției prin demolarea casei? Nicidecum, ci, din contra, îl învață atunci cînd o construiește, și anume ce material să aleagă, cum trebuie dimensionat pentru locul corespunzător, cioplit, fasonat, sfredelit, așezat, îmbinat etc. Căci cine cunoaște meșteșugul construirii, n-are nevoie de a cunoaște demolarea, după cum descusutul unei haine nu este nici o problemă pentru cel care știe s-o coase. Prin demolarea unei clădiri n-a învățat nimeni meseria construcției, cum nici prin descusut, pe cea a croitoriei.

Nepregătirea învățătorilor pentru activitatea lor are un dublu inconvenient

27. În realitate, neajunsurile, chiar pagubele metodei sînt evidente, dacă ea nu va fi îmbunătățită în această latură: 1. instrucția multora, dacă nu chiar a celor mai mulți, se reduce la *cunoașterea unei simple nomenclaturi*, adică ei pot să expună mecanic denumirile și regulile artelor, dar nu știu să le aplice în practică; 2. la nici unul *instrucția nu ajunge la o știință universală, care să se reazeme pe ea însăși, plină de vigoare și capabilă de extindere, ci rămîne o cîrpitură — de ici un petic, de colo altul —, fără o justă legătură și fără un rod permanent.* Căci acea știință care e formată numai din diferite citate și opinii ale autorilor, e asemenea unui arbore ce se înalță de obicei la petrecerile țărănești, care deși este împodobit cu ramuri, flori și fructe, chiar cu ghirlande de flori și cununi, totuși acestea nu pot să mai crească și să se mențină, întrucît întreaga podoabă nu provine din propria-i rădăcină, fiind atîrnată dinafară. Un asemenea pom nicicînd nu produce fructe, iar verdeața atîrnată se vestejește și cade. *Un om* N.B. *însă cu cunoștințe temeinice seamănă cu un pom cu rădăcini proprii, care se menține din seva proprie și de aceea trăiește, înverzește, înflorește și aduce rod* (devenind din zi în zi mai viguros).

Îndreptarea

28. Rezultă, în general, de aici că oamenii trebuie să învețe a fi înțelepți, pe cît posibil, nu din cărți, ci de la cer și pămînt, de la stejari și fagi, adică să cunoască și să cerceteze lucrurile înseși, iar nu din observațiile și mărturiile străine. Aceasta ar însemna să calci din nou

pe urmele înțelepților străvechi și să nu extragi știință de altundeva decît din însuși prototipul lucrului. *Fie dar drept lege:*

I. *totul să derive din principiile permanente ale lucrurilor;*

II. *să nu se învețe nimic pe bază de autoritate nudă, ci totul să se demonstreze cu ajutorul simțurilor și al rațiunii;*

III. *nimic numai după metoda analitică, dar mai ales totul după cea sintetică.*

Al VI-lea principiu Totul cît mai distinct

AL VI-LEA PRINCIPIU

29. Cu cît ceva pregătit de natură va avea mai multe utilizări, cu atît se distinge prin mai multe articulații. De exemplu, cu cît este mai mare numărul articulațiilor ce compun membrele unui *animal,* cu atît și capacitatea acestuia de mișcare este mai mare: a calului mai mare decît a boului, a șopîrlei decît a melcului. Tot așa un copac bine divizat în rădăcini și ramuri este mai solid și mai frumos.

De imitat

30. Prin urmare, în învățarea tineretului totul trebuie să fie atît de distinct conceput, încît nu numai cel ce predă, dar și cel ce învață să poată recunoaște, fără vreo confuzie, unde a ajuns și ce va face. Iar aceasta depinde în mare măsură de faptul ca toate cărțile folosite în școală să fie cît mai grijuliu adaptate acestei lumini a naturii.

Al VII-lea principiu Totul într-un continuu progres

AL VII-LEA PRINCIPIU

31. Natura este într-un continuu progres și nicicînd nu se oprește; ea nu lasă să stea ceva anterior început ca să înceapă altceva nou, ci o dată ceva început, îl continuă, mărindu-l și perfecționîndu-l.

De exemplu: formarea foetusului începe cu capul, picioarele și inima etc. care rămîn în continuare, perfecționîndu-se. Pomul plantat nu-și leapădă primele ramuri, ci continuă cu asiduitate să le alimenteze cu seva vieții, pentru ca el să dezvolte, în fiecare an, noi rămurele.

32. De accea în școli: *De imitat*

I. *este necesar să se organizeze în așa fel toate studiile, încît ceea ce urmează să se bazeze pe ceea ce precede, iar ceea ce precede să se întărească prin ceea ce urmează;*

II. *tot ce s-a predat și mintea a înțeles, să fie imprimat și memoriei.*

Memoria trebuie să se îmbogățească și să se fortifice mai ales la prima vîrstă

33. Întrucît prin această metodă naturală tot ce s-a predat trebuie să formeze temelia pentru ceea ce se va preda, este necesar ca totul să fie întipărit cît mai solid. Se va întipări temeinic în minte numai ceea ce s-a înțeles just și s-a reținut corect de către memorie. Cu adevărat zice Quintilian: *„Orice învățătură se bazează pe memorie, și în zadar învățăm dacă doar plutește ceva pe lîngă noi din ceea ce am auzit* (sau citit)". [197] La fel spune și Ludovic Vives: *„În prima etate trebuie exersată memoria, întrucît ea crește prin exercițiu, oferindu-i cu grijă cît mai multe și mai des. Căci această vîrstă nu simte oboseala muncii, și nici nu o ia în considerare.* Astfel se va dezvolta memoria fără greutate și cu mare capacitate". (De tradendis disciplinis, cartea a III-a) [198]. Iar în cartea sa „Introducere în înțelepciune" [199], el spune: *„Nu lăsa memoria să se odihnească. Nimic altceva nu se bucură și nu se dezvoltă la fel prin efort. Încredințează-i zilnic cîte ceva: cu cît îi vei încredința mai multe, cu atît va păstra mai fidel toate, iar cu cît mai puține, cu atît mai infidel."* Că aceste cuvinte sînt adevărate *ne învață exemplele din natură:* cu cît absoarbe un copac mai multă umiditate, cu atît crește mai viguros, și invers, cu cît crește mai viguros cu atît absoarbe mai mult. Cu cît un animal mistuie mai multă hrană, cu atît devine mai mare, și devenind mai mare reclamă mai multă hrană și asimilează mai mult. În acest chip crește totul în natură prin propria

mărire. *Din acest punct de vedere, nu trebuie să cruțăm prima vîrstă* (bineînțeles, rămînînd rezonabili), *căci numai astfel poate deveni baza unei înaintări durabile.*

Al VIII-lea principiu Toate sînt în relații permanente

AL VIII-LEA PRINCIPIU

34. Natura unește totul prin legături permanente.

De exemplu, dacă formează *o păsărică*, atunci unește toate părțile: membru cu membru, os cu os și nerv cu nerv. Același lucru la *un copac:* din rădăcină crește trunchiul, din trunchi ramuri, din ramuri crenguțe și pe acestea mlădițe, iar din mlădițe muguri, iar din muguri frunze, flori și fructe și, în sfîrșit, noi mlădițe, așa că de ar fi de o mie de ori o mie de ramuri, rămurele, frunze și fructe, ele nu sînt totuși decît unul și același copac. Tot așa, dacă vrem ca *o clădire* să dureze, atunci fundamentul, pereții, tavanul și acoperișul, într-un cuvînt, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, nu numai că trebuie potrivite, ci unul în altul astfel întrepătrunse, încît toate părțile să țină solid și să constituie o singură casă.

De imitat

35. De aici urmează:

I. *cunoștințele întregii vieți trebuie astfel rînduite, încît să constituie o enciclopedie în care toate au crescut dintr-o rădăcină comună și se găsesc la locul potrivit;*

II. *tot ce se învață trebuie astfel întărit prin motivări raționale încît să nu poată fi dat ușor uitării sau îndoielii.*

Motivele raționale sînt acele cuie, scoabe și clame care fixează clădirea ca să nu se clatine sau să se prăbușească.

A învăța ceva prin arătarea cauzelor

36. A motiva totul prin argumente raționale înseamnă a lua cunoștință de cauze, adică *nu numai a arăta cum și ce este un lucru, dar de ce nu poate fi altfel.* A ști ceva înseamnă a cunoaște un lucru în conexiunea cauzală. De pildă, dacă se pune întrebarea cum este mai corect să spui *„totus populus"* sau *„cunctus populus"*, iar învățătorul răspunde *„cunctus populus"*, fără să dea nici o explicație, atunci elevul va uita îndată. Dacă va spune însă *„cunctus"* provine de la „conjunctus", de aceea „totus" se folosește mai degrabă pentru un lucru solid, iar „cunctus" cînd e ceva colectiv, cum e în cazul de față, n-aș vedea cum de ar putea uita un copil, doar dacă e prea mărginit. La fel discută și gramaticienii; cum este mai corect de spus: *„mea refert, tua refert, ejus refert"*, adică *de ce se folosește la persoana I și a II-a ablativul* (cum cred ei), *iar la a III-a genitivul?* Dacă voi explica însă că *„refert"* provine din contractarea lui *„res fert"* (prin eliminarea lui „s") și de aceea trebuie să spunem *„mea res fert, tua res fert, ejus res fert"* (sau contractat: *mea refert, tua refert, ejus refert"*) și în consecință *„mea"* și *„tua"* nu sînt ablative, ci nominative — oare prin aceasta nu-l luminez pe școlar? [200] Așadar, noi vrem ca elevii să învețe să cunoască originea tuturor cuvintelor, cauzele tuturor expresiilor (sau construcțiilor) și *temeiul tuturor regulilor,* ale obiectelor de studiu și să le aibă permanent la îndemînă (iar *regulile științelor* trebuie consolidate mai întîi prin lucrul însuși, și nu prin judecare sau presupunere). Aceasta pe lîngă faptul că va procura elevilor plăcere, le va aduce și un mare folos, căci le va forma calea spre cunoștințe solide și le va deschide ochii într-un chip minunat, ca ei înșiși și cu propriile lor puteri să cunoască una din alta. N.B.

37. De aceea în școli *totul trebuie învățat prin cauze.* *Concluzia*

AL IX-LEA PRINCIPIU

Al IX-lea principiu

38. Natura păstrează proporția între rădăcină și ramuri, respectînd, o dată cu aceasta, cantitatea și calitatea. Toate sînt în proporție continuă din lăuntru spre în afară

Așa cum *rădăcina* se extinde mai viguros sau mai slab sub pămînt, tot

așa deasupra pămîntului se extind ramurile, nici mai mult nici mai puțin. Și așa trebuie să fie, căci altfel, dacă copacul ar crește numai în înălțime, el n-ar putea să mai stea drept, pentru că trebuie să-l susțină rădăcina. Dacă ar crește numai în jos, aceasta ar fi fără rost, căci ramurile produc fructe, și nu rădăcinile. La fel și la animale, mădularele exterioare se dezvoltă în aceeași proporție cu cele interioare. Iar dacă cele interioare sînt în bună stare, atunci și cele exterioare capătă o stare bună.

De imitat

39. La fel și în instruire (eruditio), trebuie mai întîi să începi să îngrijești și să consolidezi rădăcina internă a cunoștinței și în același timp să ai grijă ca ea să se lărgească corespunzător în afară, în ramuri și frunze; adică *dacă învățăm pe cineva să priceapă un lucru, concomitent trebuie să-l învățăm să-l exprime și să-l poată face* sau să-l folosească și invers.

40. Așadar:

I. *tot ce am asimilat să cumpănim în același timp cum îl putem folosi, ca să nu învățăm ceva zadarnic;*

II. *tot ce am priceput să împărtășim și altora, ca nici o cunoștință să nu fie o știință zadarnică.*

În acest sens este adevărată expresia: *„Știința ta e nimic, afară numai dacă altul știe cît știi tu."* [201] De aceea, nici un izvoraș al științei să nu se deschidă, fără să iasă din el rîulețe. Dar despre aceasta mai mult la principiul următor.

Al X-lea principiu

AL X-LEA PRINCIPIU

Totul prin exerciții continue

41. Natura singură se reîmprospătează și se întărește printr-o mișcare frecventă. *Pasărea* încălzește ouăle nu numai prin clocire, ci le întoarce zilnic încolo și încoace, pentru ca ele să fie încălzite uniform. (Acest fapt se poate ușor observa la gîștele, găinile și porumbeii care scot puii în gospodăriile noastre.) Cum iese puiul din ou, el execută continue mișcări cu ciocul și cu picioarele, întinde aripile și încearcă să meargă și să zboare pînă se întărește. La fel și *copacul*, cu cît este mai mult mișcat de vînt, cu atît crește mai repede în sus și afundă mai adînc rădăcinile în pămînt. În general, tuturor plantelor le face bine cînd sînt mișcate de ploaie și grindină, de tunete și fulgere; de aceea se și spune că locurile care sînt mai mult expuse vînturilor și furtunilor dau lemn mai tare.

Imitarea meșteșugarilor

42. Așa și *arhitectul* știe că lucrările sale se usucă și se întăresc la soare și la vînt. Iar *fierarul* care vrea să călească fierul și să facă din el diferite unelte, îl pune cînd la foc, cînd în apă, ca în acest fel, alternînd căldura cu răceala, să-l întărească cu atît mai mult printr-o continuă plastifiere.

Exercițiile din școală să se facă prin imitarea naturii

43. De aici reiese că instruirea nu poate să fie temeinică fără o repetare și exersare continuă, stabilită cu îndemînare. Care ar putea fi mijlocul cel mai bun de exersare ne învață mișcările naturale pe care le execută corpul viu în procesul alimentației: *primirea hranei, digestia și repartiția.*

La animale (dar și la plante), fiecare membru cere hrană, spre a o mistui, și o mistuie nu numai pentru sine (prin aceea că o parte din ea o reține și o asimilează), dar spre a o transmite și membrelor învecinate pentru menținerea întregului. (Așadar, fiecare membru servește altora spre a putea fi servit de ele.) La fel *se va înmulți știința aceluia care întotdeauna hrana spirituală*

I. *caută și o preia;*

II. *ce a găsit și a preluat va digera și va asimila;*

III. *ceea ce a asimilat va distribui și altora.*

A întreba multe, a reține și a preda altora,

44. Aceste trei lucruri sînt exprimate și în cunoscutul vers:

Multa rogare, rogata tenere, retenta docere;
Haec tria discipulum faciunt superare magistrum.

aceasta este *taina instruirii*

(A întreba multe, a reține cele aflate, a preda altora cele reținute. Aceste trei fac ca elevul să întreacă pe magistru.)

A întreba înseamnă a consulta pe magistru, pe un coleg sau cărțile despre ceva necunoscut. A reține înseamnă a încredința memoriei ceea ce ai cunoscut și priceput îndeajuns și pentru o siguranță mai mare se notează (căci puțini sînt dintre aceia atît de bine înzestrați încît să poată reține totul în cap). *A învăța* pe altul înseamnă a explica din nou unui coleg sau oricui tot ce ai priceput. Primele două puncte sînt cunoscute în școală, al treilea încă nu în suficientă măsură, deci ar fi foarte potrivit să se introducă și acest procedeu. Căci este foarte adevărat că: *„cine învață pe alții se învață pe sine"*, nu numai prin aceea că prin repetare se întipăresc mai bine cunoștințele asimilate, dar se oferă prilejul de a pătrunde mai profund în natura lucrurilor. Aceasta o mărturisește și ingeniosul *Joachimus Fortius*, spunînd că *ceea ce a auzit vreodată sau a citit numai a și uitat cel mult în cursul unei luni, dar ceea ce a explicat altora îi este atît de familiar ca și numărul degetelor sale și crede că nu-i va dispărea din memorie decît prin moarte.* De aceea recomandă *oricui vrea să progreseze în studiile sale să-și caute elevi cărora să le explice zilnic ceea ce a învățat, chiar de i-ar plăti cu aur ca să vină la el. Este mai bine* (zice el) *să renunți la unele plăceri exterioare, numai să ai pe cineva care să te asculte cînd îi explici, adică să poți progresa.* [202] Așa spune el.

Cum ar trebui să se introducă aceasta în școală

N.B.

45. Aceasta s-ar realiza comod și cu folos sigur pentru mulți, dacă *învățătorul fiecărei clase ar organiza acest fel admirabil de exerciții* în modul următor: în fiecare oră, după ce materia a fost expusă pe scurt și sensul cuvintelor explicat clar și s-a arătat lămurit folosul lucrului, este chemat un elev (ca și cînd el însuși ar fi învățător) și pus să repete tot ce a predat învățătorul în aceeași ordine, lămurind folosul cu aceleași cuvinte și arătînd aplicarea cu aceleași exemple. Acolo unde greșește îl îndreaptă învățătorul. Apoi este chemat un altul care face același lucru, în timp ce toți ceilalți ascultă; apoi încă un al treilea, al patrulea — atîția pînă ce devine evident că toți au înțeles, pot reproduce și învăța pe alții. Nu recomand să se respecte aici o anumită ordine, decît ca să fie chemați mai întîi cei mai capabili, pentru ca cei mai începători, întăriți prin exemplul celor dintîi, să-i poată urma mai ușor.

Folosul unor asemenea exerciții

46. Un asemenea exercițiu va aduce un încincit folos:

I. *Învățătorul va menține întotdeauna prin aceasta atenția elevilor,* pentru că în orice clipă unul trebuie să se scoale și să repete întreaga lecție, și fiecare știe că oricare altul vine la rînd și, volens nolens, oricine își va ascuți auzul ca să nu-i scape nimic. O asemenea atenție vie și întărită prin aplicare în decursul cîtorva ani face ca tînărul să devină foarte atent la toate problemele vieții.

II. *Învățătorul are posibilitatea să-și dea seama dacă tot ce s-a predat a fost înțeles corect de toți* și, unde nu, el poate ajuta imediat în folosul propriu și al elevilor.

III. *Dacă același lucru se repetă de atîtea ori, vor înțelege pînă la urmă și cei mai slabi (începți) și vor putea ține pasul cu ceilalți,* iar cei capabili se vor putea bucura că stăpînesc materia cu o precizie curentă.

IV. *Printr-o asemenea repetare frecventă se ajunge ca toți să cunoască lecția mai bine decît prin îndelungata frămîntare personală.* Dacă o mai recitesc cîte o dată dimineața și seara, atunci vor face experiența că orișice se întipărește bine în memorie într-o formă plăcută și de joc.

V. *Dacă elevul în acest chip va fi admis din cînd în cînd în funcția de învățător, atunci se va deștepta în spiritul său o anumită agerime*

și ardoare de a învăța, și el va dobîndi o anumită libertate față de semenii săi și va ști să expună deschis. Aceasta îi va fi de mare folos în viață.

Exerciții pentru a învăța pe alții în afară de școală

47. În același mod, elevii, și cînd se găsesc în afară de școală, vor putea să facă scurte expuneri și discuții asupra materiei parcurse mai recent sau mai de mult sau chiar asupra unei probleme noi. În scopul acesta este necesar ca, atunci cînd se adună într-un număr oarecare, să-și aleagă (prin tragere la sorți sau votare) un locțiitor de învățător, care să conducă discuțiile. Dacă vreunul dintre elevi este solicitat de colegii săi într-o asemenea ocazie și o refuză, trebuie să fie aspru pedepsit. Pentru că trebuie să rămînă drept normă faptul că nimeni n-are voie să fugă de la o ocazie de a învăța pe alții sau de a învăța singur, ci chiar să o caute. Despre exercițiile scrise (care trebuie să contribuie din plin la realizarea unui progres continuu) vom trata mai tîrziu, cînd ne vom ocupa de școala maternă și de cea latină (capitolul XXVII și XXVIII). [203]

Capitolul XIX

Principiile învățării concise și rapide

Obiecții privind dificultățile

Răspuns: este necesar să le înlăturăm

1. O asemenea acțiune este obositoare și prea complexă, ar putea reproșa cineva. *Cîți învățători, cîte biblioteci și cîtă osteneală nu va reclama un asemenea învățămînt general?* Răspund: Bineînțeles că așa e, dacă n-ar exista căi scurte de acces, ar fi o sarcină extrem de complexă și chinuitoare. Căci arta este lungă, extinsă și profundă ca lumea însăși care trebuie să fie supusă spiritului. Dar cine nu știe că cele ce sînt lungi se pot scurta și cele ce sînt grele se pot rezuma? Cui nu-i este cunoscut faptul că țesătorii țes mii și mii de fire cu o mare iuțeală și realizează modele minunate? Cine nu știe că morarii macină ușor mii și mii de boabe și separă tărîța de făină fără nici o dificultate? Cine nu știe că mecanicii ridică greutăți enorme cu mașini nu prea mari, și aproape fără dificultate, iar cel ce cîntărește, prin manevrarea unei uncii fixate excentric pe cîntar, ține în echilibru atîtea livre? *Pînă într-atît spre a produce ceva nu depinde de o forță mare, cît mai ales de artă.* Să lipsească oare tocmai învățaților arta de a-și rezolva ingenios sarcinile lor? Chiar numai și din pudoare ar trebui să ne străduim asemănător meșterilor să căutăm remedii împotriva greutăților cu care a avut de luptat pînă acum învățămîntul.

Boala trebuie cunoscută înaintea leacului

2. *Nu vom găsi asemenea remedii pînă ce nu vom descoperi bolile și cauzele lor,* care au frînat într-atîta munca și progresul școlilor, încît cei mai mulți, chiar dacă au petrecut în școală o viață de om, n-au reușit să studieze toate științele și artele, ba poate unele nici nu le-au început.

Opt cauze ale tărăgănărilor din școli

3. Adevăratele cauze ale acestei stări sînt următoarele: *Mai întîi, n-au fost stabilite scopurile către care trebuiau să fie conduși cei ce învață într-un anumit an, anumită lună, anumită zi; totul era fluctuant.* I

4. În al doilea rînd, *n-au fost indicate căile infailibile care să ducă la aceste scopuri.* II

III 5. În al treilea rînd, *fiindcă cele ce sînt unite de la natură nu s-au tratat împreună, ci separat.* Așa, de pildă, începătorilor din clasa I li s-a predat mai întîi numai *citirea,* iar *scrierea* a fost amînată cu cîteva luni. În școala latină, tinerii trebuiau să lupte ani în șir numai cu vocabule, fără să cunoască lucrurile pe care le denumeau, așa că și-au trecut tinerețea numai cu studiile de gramatică, studiile filozofice fiind destinate vîrstei mai mature. Tot astfel ei au fost puși numai să buchisească, dar nu să și înțeleagă, reproducînd altora, mai ales că toate acestea *(citirea și scrierea, cuvintele și lucrurile, învățarea pentru sine și învățarea altora)* sînt tot așa de unite, ca și la alergare — ridicarea și lăsarea în jos a picioarelor, în discuție — ascultarea și răspunsul, iar la jocul cu mingea — aruncarea și prinderea, după cum am mai discutat acest lucru în altă parte.

IV 6. În al patrulea rînd: *artele și științele rar au fost predate în forma enciclopedică, ci numai fragmentar.* Așa se face că în fața ochilor elevilor apăreau parcă niște grămezi de lemne sau de vreascuri, dar cine și-a dat seama cum de s-au adunat și din ce motiv? Așa se face că unul a prins una, altul alta, dar nimeni nu și-a însușit o instrucție totală, universală și deci solidă.

V 7. În al cincilea rînd, *erau folosite o mulțime de metode, în fiecare școală altele.* Ba chiar fiecare învățător avea pe ale lui, și preda cîteodată același învățător la o artă sau limbă după o metodă, iar la alta, după alta, și ceea ce era și mai rău, că nici măcar la același obiect nu folosea aceeași metodă, așa că elevii abia de mai înțelegeau despre ce este vorba. De aici, incertitudinile, întîrzierile, iar la alte discipline, aversiunea și descurajarea, chiar înainte de a se ajunge la vreo nouă materie, astfel că mulți nici nu voiau să mai audă de ele.

VI 8. În al șaselea rînd, *lipsea o metodă de a învăța odată pe toți elevii aceleiași clase și învățătorul se chinuia* cu cîte unul. În caz că erau mai mulți elevi, atunci învățătorul muncea ca un măgar de povară, în schimb elevii fie că se dedau la fel de fel de năzbîtii, ori de primeau ceva de lucru, atunci era pentru ei o frămîntare chinuitoare.

VII 9. În al șaptelea rînd, *dacă erau mai mulți învățători, atunci apărea o mai mare zăpăceală, deoarece aproape în fiecare oră nu expunea și prelucra unul singur, abstracție făcînd de faptul* că mai mulți învățători, ca și mai multe cărți, dispersează gîndirea.

VIII 10. În sfîrșit, *elevii aveau dreptul, fără ca învățătorul să poată obiecta ceva, să folosească în școală și în afara ei alte cărți,* pentru că se credea că cu cît vor răscoli mai mulți autori, cu atîta progresul va fi mai sigur, ori tocmai aceasta distrăgea și mai mult spiritele. Și de aceea nu trebuie să ne mirăm că numai puțini au parcurs toate disciplinele, ci mai mult că au reușit să străbată acele labirinte, ceea ce n-a putut reuși decît unor minți mai strălucite.

Exemple de înlăturare a piedicilor se pot lua de la natură

11. Vor trebui înlăturate pe viitor toate aceste piedici și întîrzieri și să se urmărească ceea ce duce drept la țintă, fără ocolișuri, așa cum spune zicătoarea populară: *„Pentru ceea ce se poate realiza cu puțin să nu folosești multe".*

La fel și soarele ceresc

12. Să urmăm aici pentru imitare un exemplu strălucit pe care ni-l oferă natura: soarele ceresc. Acesta își îndeplinește sarcina obositoare și totodată permanentă (aceea de a trimite razele sale peste tot globul pămîntesc, și să dea lumină, căldură, viață și prosperare tuturor elementelor și combinațiilor lor: pietrelor, plantelor, animalelor ale căror specii și exemplare sînt nenumărate), totuși, spre mulțumirea generală, își îndeplinește excelent în fiecare an cercul obligațiilor sale.

Procedeu cuprinzător de realizare a acțiunii soarelui

13. Să vedem mai de aproape modul de acțiune a soarelui și să avem în vedere acele modalități exprese de activitate în școli.

I. *Soarele nu se ocupă cu fiecare obiect în parte,* fie el un arbore sau un animal, ci luminează, încălzește și îmbăiază întregul pămînt.

II. *Cu aceleași raze* el luminează totul, cu aceiași nori, care se formează și iarăși se destramă, el udă totul, cu același vînt adie totul și cu aceeași căldură sau răceală acționează asupra tuturor etc.

III. *În același timp,* pe întinse regiuni el face să apară primăvara, vara, toamna sau iarna și lasă ca totul să răsară simultan, să înflorească și să rodească, ceea ce nu împiedică ca unul să se coacă mai repede, altul mai încet, fiecare conform naturii sale.

IV. *El respectă întotdeauna aceeași ordine,* astăzi ca și mîine, anul acesta ca și în cel următor, invariabil păstrează aceeași formă în același gen de lucrări.

V. *El produce orișice din sămînța* sa și nu din altă parte.

VI. El produce *deodată ceea ce trebuie să stea împreună:* lemnul cu coaja și măduva sa, floarea cu frunzele, fructul cu pielițele, pețiolul și sîmburii.

VII. *El lasă totul să apară treptat,* astfel ca unul să pregătească calea celuilalt și unul să urmeze altuia.

VIII. În sfîrșit, *nu produce nimic inutil,* și de apare ceva, îl arde și-l înlătură.

14. Conform acestui exemplu:

I. *Un singur învățător să conducă o singură școală, sau desigur o clasă.*

II. *Să se folosească un singur autor pentru același obiect.*

III. *Una și aceeași muncă să se încredințeze în comun clasei întregi.*

IV. *Să se predea după una și aceeași metodă toate obiectele și limbile.*

V. *Totul să fie tratat din temelie, pe scurt și concis, astfel ca mintea să fie deschisă ca și cu o cheie și lucrurile să i se ofere singure.*

VI. *Tot ce este unit laolaltă să se predea împreună.*

VII. *Totul să se desfășoare într-o succesiune gradată indisolubilă, astfel ca ceea ce se învață astăzi să întărească ceea ce s-a învățat ieri și să netezească calea pentru ceea ce urmează mîine.*

VIII. *Și, în sfîrșit, se va înlătura tot ce este inutil.*

15. De va fi posibil, spun eu, să se introducă acestea în școli, atunci nu trebuie să ne îndoim că circuitul științelor se va realiza ușor și plăcut, dincolo de așteptările noastre, la fel ca și soarele care își împlinește anual cursa în jurul lumii întregi. Să ne ocupăm mai îndeaproape de această problemă și să vedem cum și cît de ușor pot fi realizate aceste recomandări.

PRIMA PROBLEMĂ

Cum poate un învățător să satisfacă un număr oricît de mare de elevi?

De ce fiecare școală trebuie să aibă un învățător?

16. Nu numai că asigur că este posibil ca un singur învățător să conducă un număr de aproape 100 de elevi, dar susțin că trebuie să procedăm așa, fiind cu mult mai convenabil atît pentru cel ce predă, cît și pentru cei ce învață. Fără îndoială, învățătorul își va desfășura munca cu o plăcere sporită dacă și numărul elevilor din fața sa va fi mai mare (la fel ca și minerii care își înfig cu plăcere mîinile într-o galerie abundentă), și cu cît el va fi mai zelos cu atîta vor fi mai vioi și elevii săi. La fel și elevilor le va produce mai multă bucurie și mai mult folos cînd numărul lor va fi mai mare *(să ai tovarăși la muncă este plăcut).*[204] Ei se vor stimula și se vor ajuta reciproc, pentru că emulația este specifică acestei vîrste.

1

2

3 *Afară de aceasta,* se poate uşor întîmpla, cînd învăţătorul este ascultat de mai puţini, ca să le treacă pe lîngă ureche una sau alta; dacă-l ascultă însă mulţi, pricepe fiecare atît cît poate să priceapă şi la recapitulările următoare se reaminteşte tot ce s-a spus şi devine folositor pentru toţi, pentru că un spirit stimulează pe altul şi o memorie pe alta.

4 *Pe scurt,* aşa cum cu o singură frămîntare a aluatului şi cu un singur cuptor încălzit brutarul poate coace mai multe pîini, şi cărămidarul mai multe cărămizi,

N.B. iar tipograful cu acelaşi zaţ (text cules) poate tipări sute sau mii de cărţi, tot aşa şi un învăţător (ludi magister), cu aceleaşi exerciţii de studiu, fără nici o osteneală deosebită, poate învăţa dintr-o dată un mare număr de elevi. De altfel, noi vedem că o singură tulpină ajunge să ţină un copac, oricîte ramuri ar avea, şi să le alimenteze cu sevă, la fel cum e suficient un soare ca să anime tot pămîntul.

Cum de e posibil aceasta? Ne învaţă exemplele din natură

17. Dar în ce mod e posibil aceasta? Să vedem procedeul naturii în exemplele de mai sus: Tulpina nu creşte pînă la extremităţile ramurilor, ci se opreşte într-un anumit loc şi transmite direct seva mai departe ramurilor principale imediat desprinse din ea, iar acestea îndată altora, la cele mai apropiate, apoi în continuare celorlalte şi tot aşa pînă la părticelele extreme cele mai mici ale copacului. Nici soarele nu se revarsă asupra fiecărui copac, plantă sau animal, ci radiază de la înălţime razele sale şi luminează deodată o întreagă emisferă, iar fiinţele individuale absorb spre folosul lor lumina şi căldura. În acelaşi timp trebuie să remarcăm că *eficacitatea soarelui este dependentă de poziţia locului,* căci razele adunate în depresiuni încălzesc mai mult regiunea învecinată.

Să imităm natura în şcoală:

18. Dacă se va organiza lucrul în forma arătată, atunci va fi suficient un singur învăţător pentru un mare număr de elevi, dacă el:

I. *Împărţind efectivul*

I. *va subîmpărţi întregul efectiv în grupe, de pildă, de cîte zece elevi,* punînd peste ei cîte un decurion, iar peste aceştia, un altul, pînă la cel mai înalt[205]; *pe clase*

II. *Învăţînd nu pe fiecare în parte, ci pe toţi împreună*

II. *nu va învăţa niciodată numai pe unul singur, fie în particular, afară de şcoală, cu atît mai puţin în timpul învăţămîntului public în şcoală, ci pe toţi împreună,* în acelaşi timp. El nu trebuie să meargă la nici unul şi nici să nu admită să vie vreunul la el, ci să stea la catedră (de unde poate fi văzut şi auzit de toţi) şi să radieze ca un soare peste toţi razele sale. Toţi trebuie să-şi îndrepte însă spre el privirile, auzul şi atenţia lor şi să reţină tot ce expune, execută sau prezintă. În felul acesta nu se omoară una sau două muşte, ci mai multe.[206]

III. *Reţinînd atenţiei tuturor*

19. Arta va consta numai în a-i face pe toţi, împreună, şi pe fiecare în parte atît de atenţi încît să creadă (ceea ce este şi de fapt) că gura învăţătorului ar fi izvorul din care curg spre ei pîraiele ştiinţei şi ca ei să se deprindă, ori de cîte ori văd că se deschide izvorul, să pună dedesupt ulciorul atenţiei lor, pentru ca să nu curgă nimic nefolosit. *Iar grija cea mare a învăţătorului trebuie să fie să nu vorbească cînd elevii nu-l ascultă şi să nu predea cînd aceştia nu sînt atenţi.* De-i valabil undeva cuvîntul lui Seneca, apoi aici cu siguranţă: *„Să nu se vorbească decît aceluia care vrea să te asculte"* [207]. La fel şi pilda lui Solomon: *„Omul priceput are înaintea lui înţelepciunea"* (Pilde, 17, 24), adică să nu o răspîndească în vînt, ci în minţile oamenilor.

Şi cum o poate face? Cu ajutorul celor indicate mai sus şi însuşi învăţătorul prin opt procedee

20. Această atenţie nu va fi trezită şi întreţinută numai prin decurionii grupelor sau prin alţii (în măsura în care îi supraveghează cu grijă pe colegii lor), ci mai ales prin învăţător (praeceptor), sub opt aspecte:

1 *1.* Dacă el se va strădui cînd expune *să le strecoare mereu cîte ceva pe cît de plăcut pe atît şi de util,* prin aceasta vor fi cîştigate spiritele, care îl vor urmări cu plăcere şi cu atenţia încordată.

2 *2.* Dacă el *la începutul fiecărei activităţi cîştigă spiritele prin aceea că le reco-*

mandă materia ce urmează să fie predată sau îi stimulează în așa fel prin întrebări din capitolele de acum tratate, cu ajutorul cărora vrea să treacă la materialul nou, sau chiar din materialul nou, încît ei își dau seama de neștiința lor în acest domeniu și curioși trec cu nesaț la clarificarea lucrului.

3 *3.* Cînd el, *de pe locul său mai ridicat, își plimbă ochii în jur și nu-i permite nimănui să facă altceva decît să privească spre el.*

4 *4.* Cînd el *susține atenția prin aceea că oferă tot ce-i posibil simțurilor,* așa cum am arătat în cap. XVII, principiul VIII, regula III. Aceasta nu ușurează numai învățarea, dar stimulează și atenția.

5 *5.* Dacă, din timp în timp, își întrerupe expunerea și întreabă: *tu sau tu, despre ce am vorbit acum? Repetă aceasta! Explică-mi cum de am ajuns aici?* și altele, va fi în profitul fiecărei clase. Dacă vreunul este descoperit că n-a fost atent, imediat să fie certat sau pedepsit. Astfel se va putea întări atenția generală.

6 *6.* De asemenea, dacă *întreabă pe unul și acela se împotmolește, să treacă mai departe la al doilea, la al treilea, la al zecilea, la al treizecilea, cerînd răspunsul fără să repete întrebarea.* Toate acestea se fac cu scopul ca ei să-și dea silința să rețină ceea ce se spune altuia, și să-l prelucreze în folosul lor.

7 *7.* Se întîmplă, chiar *dacă nu a răspuns unul sau altul, să se întrebe întregul efectiv.* Cine va răspunde mai întîi sau cel mai bine, acela să fie lăudat în fața tuturor și să servească astfel ca exemplu de emulație. Dacă unul dă un răspuns greșit, învățătorul să-l îndrepte și chiar cu ocazia greșelii să-i descopere originea (pe care un învățător perspicace o va adulmeca repede) și s-o înlăture. Este de necrezut progresul rapid ce se realizează prin aceasta.

8 *8. La sfîrșitul lecției, învățătorul oferă elevilor prilejul să întrebe tot ce vor* — fie că s-a
N.B. strecurat vreo neclaritate la lecția actuală sau la cele anterioare. Nu se admit întrebări particulare, ci fiecare să ceară public sfatul învățătorului, dacă are nevoie de sfatul său, personal sau prin decurionul său (dacă acesta nu l-a putut mulțumi), pentru ca toate întrebările și răspunsurile să folosească tuturor. Dacă vreunul întreabă mai frecvent lucruri folositoare, atunci să fie lăudat mai des pentru ca și ceilalți prin exemplul său să fie stimulați la aceasta.

Cît de mare este folosul atenției astfel exersate?

22. [208] O asemenea exersare zilnică a atenției va fi de folos tinerilor nu numai în prezent, ci pentru întreaga viață. Dacă se vor deprinde cîțiva ani, printr-un exercițiu continuu, să urmărească întotdeauna despre ce este vorba, atunci vor activa mereu cu prezență de spirit, fără să mai aștepte să fie îndrumați sau impulsionați de alți oameni. *Și dacă vor fi astfel școlile nu putem spera oare să ne dea cea mai bogată recoltă de oameni capabili?*

Obiecție: *Se poate oare îngriji în felul acesta de toți și de fiecare în parte?*

Afirm:

1. *Cu ajutorul decurionilor*

23. S-ar putea reproșa: *cu toate acestea este totuși necesar să se inspecteze pe fiecare în parte,* de pildă, să se verifice cît de curat își ține cărțile, dacă își execută cu grijă temele, cît de temeinic ține minte etc. La un efectiv mare de elevi, aceasta va reclama mult timp. Răspund: *nici nu este necesar de a asculta totdeauna pe toți și de a le vedea caietele,* pentru că învățătorul are ca ajutor pe decurioni. Aceștia supraveghează fiecare în grupa sa, ca toți, pe cît este posibil, să-și îndeplinească bine toate obligațiile.

2. *Prin controlul vigilent al învățătorului*

24. Învățătorul însuși, ca inspector suprem, își va îndrepta atenția sa specială o dată asupra unuia, altădată asupra altuia, spre a verifica încrederea mai ales a acelora de care nu este prea sigur. *De exemplu,* dacă s-a dat ceva de memorat, atunci va fi ascultat unul apoi altul, și al treilea, cîți va crede de cuviință, atît dintre cei buni, cît și dintre cei slabi, în timp ce restul clasei ascultă. În felul acesta, toți trebuie mereu să vină pregătiți la lecție, deoarece fiecare se poate aștepta oricînd să fie examinat. Sau dacă învățătorul observă că unul începe să expună

curgător lecția și este convins că acesta știe și restul la fel de bine, poate să pună pe altcineva să continue. Dacă și respectivul se prezintă tot atît de bine, poate să-l pună în continuare, la al treilea alineat sau paragraf, iarăși pe un altul. *Astfel că prin examinarea a cîtorva se poate convinge de toți.*

N.B.

Modul de a corecta dictările și temele scrise

25. La fel va proceda la corectarea dictărilor, dacă li se dau. El pune pe unul sau pe altul, la nevoie și mai mulți, să citească cu voce tare și clar ceea ce au scris, denumind chiar și semnele de punctuație. Ceilalți urmăresc în caietele lor și îndreaptă. Desigur, *poate și el să ia cînd un caiet, cînd altul*, să vadă repede una sau alta și să pedepsească pe cei descoperiți ca neglijenți.

Corectarea exercițiilor de stil

26. Corectarea lucrărilor scrise pare să prezinte mai multe greutăți, dar și aici există o soluție, dacă se continuă pe același drum. De pildă, la exercițiile de traducere dintr-o limbă într-alta, *se va proceda astfel:* după ce decurionii au constatat că toți au terminat lucrarea, se numește un elev care se scoală și provoacă pe un oponent, pe care-l vrea, după propria sa alegere. După ce se ridică cel ales, primul citește, pe fragmente, lucrarea sa. Toți îl urmăresc cu atenție. Învățătorul (sau cel puțin decurionul) stă în acest timp lîngă elevul care citește și urmărește ortografia. După ce a citit o propoziție, se oprește și în acest timp oponentul său îl face atent dacă a semnalat vreo greșeală. După aceea, decurionul său permite clasei întregi să verifice propoziția. În cele din urmă, la nevoie îl corectează învățătorul. Între timp toți se uită în caietele lor și îndreaptă dacă au făcut greșeli asemănătoare, cu excepția oponentului, a cărui lucrare rămîne neschimbată, pentru apreciere. După ce prima propoziție s-a terminat și a fost cercetată așa cum se cuvine, se trece la următoarea ș.a.m.d., pînă la sfîrșit. Apoi urmează să-și citească lucrarea oponentul în același fel, iar cel ce l-a provocat se uită în caietul acestuia, ca să nu-i permită să prezinte lucrarea îndreptată, ci așa cum a scris-o. În același mod ca înainte sînt verificate rînd pe rînd cuvintele, propozițiile și expresiile. Apoi, aplicînd același procedeu, sînt solicitate alte perechi, atîtea cît permite timpul.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

N.B

Datoriile decurionilor față de aceste lucrări

27. Decurionii trebuie să fie atenți ca toți ai lor, înaintea începerii corectării, să fie gata cu compunerea. Iar în timpul corectării trebuie să urmărească ca toți — cu ajutorul greșelilor străine — să le corecteze pe ale lor proprii.

28. În felul acesta:

Folosul acestei metode

I. *se micșorează munca învățătorului;*

II. *toți se vor instrui fără să se neglijeze vreunul;*

III. *atenția tuturora se va ascuți;*

IV. *tot ce se spune într-o împrejurare unuia, servește tuturor celorlalți;*

V. *varietatea expresiilor, care nu pot să nu fie diferite la diverși elevi, vor forma și întări admirabil atît judecata asupra lucrurilor, cît și uzul limbii;*

VI. *în sfîrșit, se va vedea că după ce au citit două sau trei perechi de elevi, la ceilalți va rămîne de corectat foarte puțin sau nimic.*

După aceea, timpul care a mai rămas disponibil poate folosi tuturor, pentru ca cei care fie că au un dubiu în lucrarea lor sau cred că au lucrat mai deosebit decît alții, să arate aceasta public și să se facă aprecieri asupra lor.

29. Acestea am avut de spus ca exemplu despre exercițiile de traducere, ceea ce se poate foarte ușor aplica la exercițiile stilistice, logice, teologice și filozofice, în orice clasă.

30. Am văzut astfel în ce mod un învățător poate fi de ajuns pentru o sută de elevi, fără ca să aibă mai multe preocupări decît cu unul sau cu doi.

PROBLEMA A DOUA

Cum se poate obține ca toți să fie învățați din aceleași cărți.

Aici trebuie să observăm 5 lucruri

31. Nimeni nu ignoră că simțurile sînt atrase de prezența mai multor lucruri. De aceea *va fi un excelent avantaj:*

I. Să nu se permită în acest timp alte cărți

1. Mai întîi *dacă elevilor li se va permite să aibă numai cărțile destinate studiilor clasei din care fac parte.* În acest fel se va putea practica ceea ce făceau cei vechi cînd adresau celor ce efectuau jertfele: *Aceasta să faci!* [209]. Căci cu cît celelalte cărți vor distrage mai puțin ochii, cu atît mai mult mințile vor fi ocupate cu cărțile prescrise.

II. Trebuie să fie suficiente cărți pentru învățămînt

32. În al doilea rînd: *dacă vor fi pregătite toate mijloacele de învățămînt de felul acesta, ca table, programe, cărți elementare, dicționare, lucrări sistematice asupra artelor.* Căci, dacă învățătorii (după cum adesea se întîmplă) abia confecționează elevilor tabele alfabetice, modele caligrafice sau dictează reguli, texte sau traduceri și altele, vai, cît timp se pierde cu aceasta! De aceea ar fi nimerit să existe suficiente exemplare din toate cărțile, care se folosesc în toate clasele, iar cele din care urmează să se facă traduceri în limba maternă să aibă versiunea anexată. Astfel, timpul care se irosește cu dictarea, transcrierea și traducerea ar putea fi folosit mult mai util pentru explicare, repetare și exerciții.

Ocupația

33. Să nu se teamă cineva că prin aceasta se favorizează întrucîtva lenea învățătorilor. Așa cum un predicator își îndeplinește bine obligațiile sale cînd explică textul citit mai înainte din Biblie și arată auditorilor folosul ce poate rezulta din el (învățătura, îndemnul, consolarea etc.), se poate socoti că și-a făcut datoria chiar dacă n-a tradus singur textul din surse originale, ci a primit traducerea gata din altă parte, tot așa pentru elevi este cu totul indiferent dacă materialul ce urmează să fie explicat a fost alcătuit de învățător sau de altcineva; important este ca ceea ce se cere să stea la îndemînă și să fie bine predat de învățător, cu arătarea folosului ce rezultă din el. Este însă mai bine să ai totul pregătit, astfel ca să se poată evita greșelile, iar pe de altă parte să rămîie mai mult timp pentru exerciții practice asupra celor învățate.

III. Cărțile să fie elaborate cît mai îngrijit și accesibil

34. Așadar va fi necesar să fie elaborate asemenea cărți pentru toate școlile, conformîndu-se legii noastre cu privire la ușurință, temeinicie și concizie. Ele trebuie să conțină totul atît de complet, temeinic și îngrijit încît să fie o adevărată imagine a întregului univers (și să o poată forma în spirite). Totodată, cer și doresc urgent ca ele să descrie totul accesibil și pe înțeles (familiariter ac populariter) și în orice împrejurare să ofere sprijin elevului, ca să poată pricepe totul chiar fără învățător.

N.B.

1. De ce să fie alcătuite sub forma de dialog?

35. În acest *scop aș dori ca ele să fie scrise, pe cît posibil, sub forma de dialog,* avînd în vedere următoarele motive:

1. este mai ușor să adoptăm conținutul și stilul la mințile copiilor, pentru ca ei să nu-și închipuie că este ceva imposibil, inaccesibil sau prea greu, căci *nu există nimic mai atrăgător și mai natural ca dialogul;* prin dialog omul poate fi condus oriunde, ușor și pe nesimțite. În această formă au scris satiricii, spre a avertiza poporul, observațiile lor asupra decăderii moravurilor; la fel și Platon — filozofia sa universală, ca și Cicero — numeroase opere ale sale, precum și Augustin — întreaga sa teologie, ei urmărind capacitatea de înțelegere a cititorului.

2

2. Dialogurile trezesc, înviorează și stimulează atenția din cauza variatelor întrebări și răspunsuri, ca și a deosebitelor lor forme presărate cu replici de înseninare. Tocmai datorită varietății și alternării ce are loc între persoanele angajate în discuție, spiritul nu numai că este degajat de plictiseală, ci, din contră, i se deșteaptă pofta să audă din ce în ce mai mult.

3

3. Ele fac ca instrucția să fie mai temeinică. Căci așa cum noi ne aducem mai lesne aminte de o întîmplare petrecută decît de aceea pe care am auzit-o numai

istorisindu-se, fapt confirmat de experiență, tot așa reținmai bine mințile elevilor ceea ce au văzut în forma unei piese de teatru sau a unui dialog (deoarece aici se prezintă lucrurile ca și cum le-ar vedea, și nu numai le-ar auzi), decît dacă s-ar limita la simpla ascultare a expunerii lecției de către învățători.

4 *4. Cea mai mare parte a vieții noastre constă în conversație, de aceea tineretul trebuie pregătit succint pentru aceasta, nu numai să cunoască ceea ce este util, dar și să se deprindă a se pronunța despre aceasta în mod variat, elegant, cu seriozitate și cu ușurință.*

5 *5. În sfîrșit, conversația servește la repetarea mai ușoară* pe care elevii o pot folosi între ei.

IV. Despre o singură ediție

36. Bine ar fi chiar *dacă cărțile vor proveni din aceeași ediție, ca să corespundă paginile, chiar și rîndurile și toate celelalte,* aceasta din cauza citării și a memoriei vizuale, ca să nu existe nici un motiv de rămînere în urmă.

V. Conținutul lor să fie reprezentat pe pereți

37. Ar mai fi de mare folos dacă *s-ar face o prezentare succintă a textului, imaginilor și a desenelor din toate cărțile unei clase și s-ar afișa pe pereții camerei, astfel ca simțurile, memoria și mintea elevilor să se poată exersa zilnic.* Nu în zadar se găseau afișate pe pereții templului lui Aesculap, după mărturiile celor vechi, toate recomandările medicinei, pe care Hippocrates, după ce a pătruns pe furiș acolo, și le-a copiat [210]. Căci și Dumnezeu a umplut acest mare teatru al lumii cu tablouri, statui și imagini, ca niște semne vii ale înțelepciunii sale, și vrea ca noi să ne instruim prin ele. (Dar despre aceste reprezentări picturale se va discuta mai mult la descrierea particulară a claselor.) [211].

A TREIA PROBLEMĂ

Cum se poate ca toți în același timp să facă același lucru în școală.

Cum se face că într-o școală toți fac același lucru

38. Evident, ar fi o dispoziție folositoare dacă toți dintr-o clasă ar trata în același timp aceeași materie, mai ales că învățătorului i-ar reduce osteneala, iar elevii ar avea mai mult profit. Căci numai atunci se naște emulația între unul și celălalt, cînd toate gîndurile se îndreaptă asupra aceluiași obiect și fac exercițiile respective, iar după aceea, toți, printr-o confruntare reciprocă, se corectează într-olaltă. După cum un ofițer nu execută exercițiile sale cu fiecare recrut în parte, ci le execută pe terenul de instrucție cu toți împreună, arătîndu-le folosirea și mînuirea armei, și cere apoi, chiar dacă se ocupă de instrucția individuală a vreunuia, ca toți ceilalți să facă, să observe și să încerce același lucru, la fel trebuie să procedeze peste tot și învățătorul.

Și cum e posibil aceasta?

39. Pentru ca să se poată face acest lucru, este necesar ca:

1 *1.* școlile să înceapă numai o dată pe an, la fel ca și soarele, care își începe acțiunea sa pentru toate ființele numai o dată (primăvara);

2 *2.* tot ce trebuie făcut să fie astfel rînduit încît fiecare an, fiecare lună, fiecare săptămînă, fiecare zi și chiar fiecare oră să aibă pensumul său, așa încît toți, simultan, nu numai să fie conduși fără obstacole, dar și aduși la țintă. Despre aceasta urmează mai amănunțit la locul cuvenit [212], mai departe.

A PATRA PROBLEMĂ

Cum se poate face ca toți să predea după una și aceeași metodă.

Metoda naturală este una singură, dar poate fi folosită peste tot

40. Că pentru toate științele, artele și limbile există o singură metodă naturală, va rezulta din cap. XX, XXI și XXII. Deoarece acolo unde apare o deviere sau o deosebire, este prea neînsemnată ca să poată constitui o metodă nouă; aceasta nici nu rezultă din esența însăși a lucrului, ci din reflexiunea învățătorului, care are în vedere relația reciprocă dintre arte sau limbi, sau capacitatea de price-

pere şi de progres a elevilor săi. Procedarea peste tot după metoda naturală va aduce elevilor un profit, la fel cum e pentru un călător calea dreaptă, fără devieri. Diferenţele particulare se vor observa mai uşor cînd ne vom ocupa de ele, dar acestea nu pot atinge ceea ce este general şi comun.

PROBLEMA A CINCEA

Cum se poate oferi intelectului, în puţine cuvinte, multe lucruri.

Să se dea preferinţă cărţilor concise faţă de cele dezlînate

41. A încărca spiritul cu o grămadă de cărţi sau cuvinte este un lucru inutil. Căci o bucăţică de pîine şi o gură de vin oferă corpului omenesc mai multă hrană decît o covată de pleavă şi zoaie. O monedă de aur în pungă valorează mai mult decît o sută de plumb. Iar despre reguli, Seneca spune textual: *„Să fie împrăştiate cum se seamănă seminţele: nu multe, dar eficace."* [213] Rămîne deci ce am spus în cap. V [214]: *„în om, ca şi într-un microcosm, se găseşte totul, e nevoie doar să se aprindă o lumină şi el îndată va vedea."* Cine nu ştie că unui om care vrea să lucreze noaptea îi ajunge flacăra mică a unui opaiţ? De aceea este necesar să se aleagă sau să se elaboreze din nou, pentru limbi şi pentru arte, manuale de bază, mici ca volum, importante ca utilitate. *Ele să prezinte materia într-un volum mic, în cuvinte puţine, să conţină mult* (lucru la care ne îndeamnă şi Sirah 32, 10), adică să ofere ochilor elevilor lucrurile de bază aşa cum sînt, în precepte şi reguli puţine, dar alese şi uşor de înţeles şi din care tot ce urmează să se poată pricepe de la sine.

PROBLEMA A ŞASEA

Cum se poate organiza ca printr-o lucrare să se rezolve două sau trei lucruri?

Că într-o singură

42. Exemplele naturii ne învaţă că în acelaşi timp şi prin aceeaşi lucrare se pot îndeplini diferite altele. *Arborele* se dezvoltă în acelaşi timp în jos, în sus şi lateral; el efectuează deodată creşterea lemnului, a cojii, a frunzelor şi a fructelor. Acelaşi lucru se observă şi la *animal*, ale cărui mădulare se dezvoltă simultan. Iar fiecare mădular are mai multe funcţiuni. Picioarele, de pildă, îl ridică pe om, îl duc, îl mişcă înainte şi înapoi, în diferite feluri. Gura este şi poarta corpului, şi moara, şi trompeta sa, care răsună ori de cîte ori i se cere. Plămînul, cu aceeaşi răsuflare, poate să răcorească inima, să aerisească creierul şi să producă sunete etc.

lucrare se pot executa mai multe lucruri ne arată natura

43. La fel se întîmplă şi la lucrurile artificiale. Un ceas solar poate, cu acelaşi arătător, cu aceeaşi umbră, să indice toate orele zilei (chiar la orologii diferite), indică şi zodiacul în care se află tocmai atunci soarele, lungimea zilei şi a nopţii, ziua lunii şi multe altele. La un car serveşte aceeaşi oiste la conducere, la întoarcere şi la oprire. Dar şi un bun orator sau poet ne învaţă, ne mişcă şi ne delectează prin aceeaşi operă, deşi cele trei efecte sînt diferite între ele.

Şi arta imită

1

2

3

44. În acelaşi chip trebuie organizată formarea tineretului, *ca orice lucrare să aibă mai mult decît un singur rod.* Pentru aceasta avem regula generală: *oriunde şi întotdeauna, ceea ce stă în relaţie reciprocă să se trateze împreună, ca, de pildă, cuvintele şi lucrurile, citirea, şi scrierea, exerciţiile de stil şi de pricepere, predarea şi învăţarea, jocul şi seriozitatea* şi orice altceva ce putem inventa.

Şi şcolile la fel trebuie s-o imite; regulă generală pentru aceasta

45. Aşadar, *cuvintele trebuie să se predea şi să se înveţe numai în legătură cu lucrurile*, la fel cum se vinde, se cumpără şi se trimite vinul cu sticla, sabia cu teaca, lemnul cu scoarţa, fructul cu coaja. În fond, ce sînt cuvintele altceva decît învelişurile şi tecile lucrurilor? Orişice limbă ar învăţa elevii, fie şi limba maternă, trebuie să le arătăm lucrurile pe care le denumim cu cuvinte, şi iarăşi orişice văd, aud, pipăie sau gustă trebuie să în-

Şi cinci (reguli) speciale

I. Cuvintele în unire cu lucrurile şi viceversa

vețe să le exprime prin cuvinte, astfel ca limba și intelectul să se dezvolte întotdeauna paralel și să se perfecționeze. De aceea, să fie ca o regulă: *atît cît pricepe cineva, atît să și vorbească, și invers — ceea ce vorbește să și priceapă.* Să nu se permită nimănui să redea ceea ce nu pricepe, sau să priceapă ceea ce nu poate exprima. Căci cel ce nu poate exprima ce simte spiritul, acela este o statuie, iar cel care vorbește fără să înțeleagă este un papagal. Noi însă formăm oameni și vrem să-i formăm integri și aceasta este posibil numai dacă pretutindeni *limba va ține același pas cu lucrurile, și lucrurile cu limba.*

Concluzie: să se considere ca necorespunzătoare cărțile ce oferă numai vorbărie

46. Corespunzător acestei reguli, trebuie să înlăturăm din școală toți autorii care cuprind numai cuvinte și nu oferă nici o cunoștință asupra lucrurilor utile. Pentru că mai întîi trebuie să avem grijă de ceea ce este mai important. *„Trebuie să acționăm astfel* (spune Seneca în scrisoarea a 9-a) *încît să nu servim cuvintelor, ci sensului"* [213]. Dacă le place să citească asemenea autori, să-i citească în afară de școală, întîmplător și cursiv (obiter ac cursim), fără prelucrări detaliate și obositoare și fără tendința de a-i imita, pentru că un asemenea efort trebuie îndreptat spre lucrurile reale.

II. citirea și scrierea unite

47. De asemenea va fi un cîștig frumos dacă exercițiile de citire și scriere se vor învăța întotdeauna împreună: căci nici pentru elevii care deprind alfabetul nu poate fi găsit un stimulent sau o atracție mai eficace ca aceea de a le cere să învețe scriind. Și cum tendința de a picta este aproape înnăscută la copii, ei se vor delecta cu acest exercițiu, mai ales că imaginația lor va fi susținută

N.B. într-un dublu sens. Mai tîrziu, *cînd pot să citească curent, atunci să se deprindă să citească acele materii care în orice caz trebuie să fie studiate,* și anume lecturi care procură cunoștințe cu privire la lucruri, moravuri și pietate. Și dacă trec să învețe latina, greaca sau ebraica, va fi eficient pentru ei dacă *declinarea și conjugarea le recitesc și le transcriu de atîtea ori pînă ce deprind atît citirea cît și scrierea, iar o dată cu aceasta semnificația cuvintelor și în cele din urmă formarea și terminațiile acestora.* Iată dar cum aceeași muncă aduce un rod împătrit! Un asemenea randament (foarte util) se poate obține la toate materiile și studiile, sau așa cum scrie Seneca: [217] *„ceea ce am dobîndit prin lectură, prin condei, pătrunde în corp"*, sau cum se exprimă Augustin [215] *„noi scriem progresînd și progresăm scriind"*.

un sfat foarte bun ce poate fi realizat în toate

48. Se fac, de obicei, exerciții stilistice aproape fără o prealabilă alegere a materiei și a legăturii ei cu tema, de unde rezultă că ele *rămîn exerciții pur stilistice, dar nu exersează în mod egal sau de loc mintea.* Oricît de îngrijit ar fi executate, ele nu sînt în cele din urmă decît o bucată de hîrtie bună de aruncat, care nu aduce nici un folos vieții. Iată de ce exercițiile de stil trebuie făcute asupra însăși acelei materii, a științei sau artei de care se ocupă tocmai atunci clasa, dîndu-se elevilor exerciții din istorie (de exemplu, despre inventatorii unei anumite arte, sau despre locul și timpul cînd ei au fost cel mai mult în floare) sau teme ori exerciții de imitare, pentru ca la aceeași lucrare să se exerseze atît stilul, mintea cît și limba, prin recitare.

III. Exercițiile de stil mintale și lingvistice să se facă deodată

49. Cum e posibil *ca ceea ce a învățat cineva să poată preda și altora* am arătat către sfîrșitul capitolului XVIII [217], lucru care-i valabil și aici, pentru că contribuie nu numai la temeinicia progresului, ci și la accelerarea lui.

IV. Trebuie unite predarea cu învățarea imediată

50. În fine, *va exista un deosebit randament, dacă jocurile care se permit tineretului pentru recrearea intelectuală se vor organiza astfel încît să ofere elevilor, într-o formă vie, seriozitatea vieții* și de pe acum să le prefigureze o anumită atitudine față de aceasta. Așa, de pildă, se poate da o idee despre meserii cu ajutorul uneltelor acestora, despre activitatea gospodărească, despre afacerile de stat, ierarhie, organizare, despre arhitectură și altele. De asemenea pot să fie

V. Cu joc să se unească și lucrul serios

pregătite spiritele și pentru medicină, ducîndu-i primăvara pe cîmp sau în grădină, arătîndu-le diferite specii de plante și punîndu-i apoi să se întreacă cine cunoaște mai multe. În acest fel, nu numai că va ieși la iveală cine are o înclinare naturală pentru botanică, dar vor fi stimulate, înainte de vreme, predispozițiile din ei. Și pentru ca să se nască un fel de emulație printre acei care dau dovadă de cele mai mari progrese, pot fi numiți *doctori, licențiați* sau *candidați în medicină*. Tot așa și la alte jocuri, de pildă, la cele militare, se poate numi unul *comandant, alții colonei, căpitani, stegari* etc.; în cele *politice, unul rege, alții consilieri, cancelar, mareșal, secretari, ambasadori sau consuli, senatori, avocați* și alții; asemenea jocuri duc la lucruri serioase. Atunci vom împlini dorința doctorului Luther, ca *tineretul să se ocupe în școală cu studii atît de serioase, încît să nu-și găsească o plăcere mai mică decît în cazul în care ar petrece ziua întreagă în jocuri.* [218]. Numai așa școlile pot deveni preludiul vieții.

PROBLEMA A ȘAPTEA

Cum se poate obține totul gradat?

Pe alocuri am indicat secretul gradării

51. Am arătat mai sus modalitatea acestei gradări în capitolul XVI, principiul V, VI, VII, VIII și în capitolul XVIII, principiul V, VI, VII. *Conform acestor norme, trebuie să se alcătuiască manuale pentru școlile clasice, cu instrucțiuni anexate pentru învățător,* ca să vadă cum pot fi ele just utilizate spre a obține pe fiecare treaptă, pînă în vîrf, erudiție, moralitate și pietate.

PROBLEMA A OPTA

Cum se pot înlătura și evita piedicile?

Frumoasa neglijare a lucrurilor

52. Nu fără temei s-a spus *că nimic nu este mai zadarnic decît să știi și să înveți multe, fără să ai vreun folos, și că nu este înțelept cel care știe multe, ci acela care știe lucruri folositoare.* De aceea se va putea ușura munca școlilor dacă se va restructura prin abreviere materia școlară. Adică atunci *cînd se va lăsa la o parte* ceea ce este

I. *inutil,*
II. *nepotrivit (străin),*
III. *prea special.*

I. inutilul (se găsește mult în cărțile păgîne)

53. Inutil este ceea ce nu servește nici religiozității și nici pietății și de care erudiția se poate dispensa. Așa, de pildă, numele și faptele zeilor păgîni și cultul lor. La fel poeziile și piesele denumite ușuratice ale unor poeți și scriitori de comedii și altele asemănătoare. Dacă totuși este cineva care dorește să citească pe autorii amintiți, n-are decît să citească, să nu-i introducă însă în școli, unde trebuie pusă baza înțelepciunii și unde sînt inutile. *„Ce nebunie,* zice Seneca, *de a învăța lucruri inutile, cînd timpul e atît de scurt!"* [219] Așadar, *nimic să nu se învețe exclusiv pentru școală, ci pentru viață, ca o dată ce iese cineva din școală, ceea ce a învățat să nu se risipească în vînt.*

N.B.

II. Nepotrivit (pentru anumite spirite — anumite lucruri)

54. Nepotrivit este acel lucru care nu corespunde dispozițiilor spirituale ale unuia sau altuia. După cum este diferită natura ierburilor, arborilor și animalelor, și unul vrea să fie tratat într-un fel, iar altul în alt fel, și nu orice se poate folosi în același chip; așa sînt și aptitudinile omului. Se găsesc, în adevăr, destui fericiți, bine înzestrați, care pot să pătrundă în cunoștința tuturor lucrurilor, dar nu lipsesc nici din aceia care în fața unor lucruri se încețoșează de minune și se îndobitocesc. Unul poate fi vultur pentru științele speculative, în schimb pentru cele practice, un asinus ad lyram. Un altul este capabil pentru toate, dar în muzică este nul, ceea ce i se întîmplă altuia la matematică sau poezie, sau logică etc. Ce-i de făcut? *Ca să constrîngi natura încotro nu vrea, înseamnă să vrei să lupți împotriva ei, deci a încerca ceva zadarnic.* Căci sau nu se va ajunge la

Corolar

N.B.

nici un rezultat, sau rezultatul nu va fi la nivelul efortului depus. Şi fiindcă învăţătorul este servitorul şi nu stăpînul naturii, conformatorul şi nu reformatorul ei, de aceea *el nu trebuie să constrîngă pe elev la ceva cu forţa, ceea ce respectivul nu începe cu favoarea Minervei* [220], în speranţa fermă că o asemenea lipsă, ca de obicei, se va compensa în altă parte. Căci dacă se rupe sau se taie o ramură dintr-un copac, atunci cresc celelalte cu o forţă mai mare, deoarece întreaga putere vitală se transmite acestora. *Şi dacă nici unul dintre elevi nu va fi constrîns să facă ceva împotriva voinţei sale, atunci nu se va crea aversiunea sa şi nu va slăbi nici capacitatea minţii sale.* Fiecare va înainta în acel domeniu către care (conform prevederii divine) îl atrage un instinct înnăscut, şi mai tîrziu, fiind la locul său, va servi cu folos atît lui Dumnezeu cît şi societăţii umane.

N.B

III. Lăsarea la o parte a ceea ce este particular

55. La fel, dacă cineva ar voi să cunoască toate lucrurile pînă în detaliu (ca, de pildă, toate diferenţele dintre ierburi şi dintre animale, toate felurile de ocupaţii ale meşteşugarilor, denumirile tuturor uneltelor şi altele asemenea), *aceasta ar fi o adevărată prolixitate respingătoare. Este de ajuns dacă în şcoli se învaţă, complet şi temeinic, speciile lucrurilor, cu deosebirile cele mai importante (şi totuşi exacte). Mintea îşi va completa mai tîrziu restul cînd va veni ocazia.* La fel ca şi cel ce urmăreşte să învingă repede pe inamic, nu se opreşte să cucerească mai ştiu eu ce localităţi mici, ci îşi concentrează forţele asupra problemei principale a războiului, cu certitudinea că toate celelalte i se vor supune de bună voie, dacă va birui în lupta de cîmp deschis şi va cuceri fortăreţele cele mai importante; tot aşa şi aici, detaliile vor urma de la sine, dacă spiritului i-au fost imprimate lucrurile principale. Între lucrurile care reţin inutil se numără şi aşa-numitele dicţionare şi lexicoane complete, despre care se pretinde că cuprind toate cuvintele unei limbi. De ce oare să-i încărcăm cu acestea pe copii, ca să le memoreze şi să le poarte cu ei, cînd ei şi aşa o bună parte din acestea nu vor folosi? Atîta despre predare şi învăţare concisă.

N.B.

N.B.

Capitolul XX

Metoda ştiinţelor în special [221]

Riurile trebuie adunate într-un fluviu

1. Să încercăm acum să adunăm la un loc acele observaţii risipite şi, conform tuturor regulilor artei [222], să le aplicăm în predarea ştiinţelor, a artelor, a moravurilor şi a pietăţii. Cînd spun conform tuturor regulilor artei, înţeleg prin aceasta: uşor, temeinic şi repede.

Ştiinţa este privirea spiritului, asemănător şi cu privirea ochiului

2. Întrucît *ştiinţa* sau *cunoaşterea lucrurilor* nu este altceva decît *privirea interioară* [223] *a lucrurilor*, sînt necesare aceleaşi condiţii ca şi pentru cercetarea şi privirea externă, şi anume: **ochiul, obiectul** şi **lumina.** *Cînd acestea sînt întrunite, se realizează viziunea. Ochiul* pentru privirea internă *este mintea (mens)* sau spiritul (ingenium). *Obiectele* sînt **toate lucrurile** care se află în afara sau în interiorul cunoaşterii (intellectus). *Lumina este* **atenţia** *necesară.* Dar după cum la privirea externă trebuie o anumită procedare ca obiectul să fie văzut, tot aşa şi aici trebuie o anumită metodă, potrivit căreia obiectele se prezintă spiritului, astfel ca el să le poată pricepe şi pătrunde sigur şi repede.

3. Dacă un tînăr vrea să pătrundă în tainele ştiinţelor, trebuie să întrunească în total patru condiţii:

I 1) *ochiul minţii să fie curat,*

II 2) *să i se prezinte lucrurile aproape,*

III 3) *să fie atent.* Şi apoi

IV 4) *să i se prezinte lucrurile pentru privire, unul după altul, conform unei metode corespunzătoare.* Atunci el va pricepe totul sigur şi uşor.

I. Cum se pot păstra curaţi ochii minţii

4. Ce fel de spirit ne revine, nu stă în puterea noastră. Dumnezeu distribuie această *oglindă a minţii*, acest ochi intern, după buna sa cunoaştere. Depinde însă de noi *să nu lăsăm ca această oglindă să se umple de praf şi să i se întineze strălucirea.* Acest praf îl reprezintă trîndăvia, preocupările inutile şi zadarnice ale minţii. Spiritul nostru poate fi comparat cu o moară care, de obicei, este în continuă mişcare. Lui îi oferă simţurile externe, servitorii săi obişnuiţi, permanent material, adunat de pretutindeni şi care, de cele mai multe ori, este fără conţinut (dacă nu este foarte atent verificatorul suprem — *raţiunea*), adică în loc de grăunţe şi făină, i se oferă pleavă, paie, nisip, talaş şi altele asemănătoare. Atunci se întîmplă ca şi într-o moară, că toate colţurile se umplu de praf. Ca să poţi proteja împotriva prăfuirii această moară — mintea (care este în acelaşi timp şi o oglindă), înseamnă să sustragi tineretul de la preocupări zadarnice şi să-l deprinzi cu lucruri decente şi utile.

III. Cum trebuie să i se prezinte de aproape obiectele

1

2

5. Ca oglinda să intercepteze bine obiectele, aceasta depinde mai întîi de *soliditatea şi evidenţa lor* şi apoi de felul cum se prezintă obiectele simţurilor. Ceaţa, de pildă, şi alte lucruri de o slabă consistenţă se reflectă puţin şi astfel apar şterse în oglindă, iar cele absente, bineînţeles, de loc. De aceea să se ofere tineretului pentru studiu lucrurile şi nu umbra acestora: lucruri solide, spun eu, adevărate, utile, care acţionează puternic asupra simţurilor şi imaginaţiei. Aceasta se întîmplă dacă le aducem atît de aproape încît să poată fi percepute.

Totul prin propria vedere

6. De aici *regula de aur pentru toţi învăţătorii să fie: Totul, pe cît posibil, să se prezinte simţurilor.*
Şi anume, ceea ce se vede, văzului, ceea ce se aude, auzului, ceea ce miroase, mirosului, ceea ce se gustă, gustului, ceea ce se pipăie, pipăitului, şi dacă ceva poate fi perceput prin diferite simţuri, să li se prezinte acestora simultan, aşa cum am arătat la capitolul XVII, principiul VIII.

Triplu argument pentru această regulă

7. Pentru aceasta există trei argumente convingătoare:

1. Cunoaşterea începe prin simţuri

1. *Începutul cunoaşterii* (cognitio) trebuie întotdeauna *să plece de la simţuri* (pentru că nimic nu se găseşte în intelectul nostru, ceea ce n-a fost mai înainte în simţuri) [224]. De ce atunci *învăţătura (doctrina) să nu plece iniţial de la intuirea lucrurilor reale, iar nu de la descrierea lor prin cuvinte?* Abia cînd lucrul a fost arătat, să urmeze cuvîntul, care să explice mai departe lucrul respectiv.

2. Asigurarea

8. Al doilea: *adevărul şi precizia ştiinţei nu depind de altceva decît de mărturia simţurilor,* pentru că obiectele se imprimă mai întîi şi nemijlocit simţurilor, şi apoi intelectului prin intermediul simţurilor. Proba despre aceasta este că se dă crezare cunoaşterii senzoriale prin ea însăşi, pe cînd la raţionament (ratiocinatio) sau la mărturii străine (testificatio), pentru certitudine apelăm tot la simţuri. Credem în raţiune numai în măsura în care ea poate demonstra prin exemplele inducţiei (a cărei certitudine se verifică prin simţuri). Căci nimeni şi nicăieri nu va da crezare mărturiilor străine împotriva experienţei propriilor simţuri. Iată de ce şi ştiinţa este cu atît mai sigură cu cît se bazează pe simţuri. Prin urmare, *dacă vrem să infiltrăm şcolarilor cunoaşterea reală şi sigură a lucrurilor trebuie să facem în*

întregime așa ca să-i învățăm totul prin propria lor intuiție (autopsia) și demonstrație senzorială.

3. *A întipări în memorie*

9. Și pentru că *simțul este cel mai fidel alimentator al memoriei,* intuirea lucrurilor face ca ceea ce știe cineva pe această cale s-o păstreze. De fapt, dacă am gustat o singură dată din zahăr, am văzut o singură dată o cămilă, am auzit o singură dată cîntecul privighetorii sau am fost o dată la Roma și am parcurs-o (bineînțeles, cu atenție), acestea persistă în memorie și nu le mai poți uita. De aceea vedem că copiii reține mai ușor istorioare biblice sau altele din tablouri. Mai ușor și mai durabil ne putem reprezenta un rinocer, dacă o dată l-am văzut în realitate (sau imaginea acestuia). Este evident că cineva cunoaște mai bine desfășurarea unei întîmplări la care a fost prezent, decît dacă i s-ar povesti de șase sute de ori una la care a fost absent. De aceea are dreptate Plaut că *„un martor ocular este de zece ori mai prețios decît cei care știu numai din auzite"* [225]. Iar Horațiu:

Segnius irritant animos demissa per aurem.
Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus ac qua
Ipse sibi tradit spectator.

(Mult mai puțin agită spiritul ceea ce pătrunde prin urechi, decît ceea ce se prezintă înaintea ochilor și-și încredințează singur sieși, observatorul) [226]. De pildă, cine o dată a studiat cu atenție anatomia corpului omenesc, înțelege și reține totul mult mai sigur decît dacă ar fi citit despre aceasta cele mai extinse explicații, fără percepție vizuală. De aceea și proverbul *„Ceea ce ai văzut cu ochii proprii servește ca argument"*.

Imensul folos al imaginilor în predare

N.B.

10. Dacă nu avem la îndemînă lucrurile înseși, atunci putem utiliza pe înlocuitorii lor: *modele* sau *imagini* confecționate pentru uzul învățămîntului, așa cum se obișnuiește la *botanică, zoologie, geometrie, geodezie* și *geografie,* unde la descrieri se anexează imagini. Aceasta ar trebui să se introducă în mod asemănător în întregul domeniu al *științelor naturii* [227], ca și în altele. Un exemplu: s-ar preda astfel extrem de intuitiv structura corpului omenesc, dacă oasele scheletului omenesc (așa cum îl găsim autentic sau din lemn, în universități) ar fi învelite de mușchi, tendoane, nervi, vine, artere, făcute din piele și umplute cu lînă, împreună cu viscere, plămîni, inimă, diafragmă, ficat, stomac și intestine, fiecare în mărimea cuvenită, cu inscripții de denumire și funcționare. Dacă i se prezintă acest exponat unui elev la științe naturale, i se explică și i se arată fiecare lucru amănunțit, atunci el va percepe totul extrem de ușor și va înțelege construcția propriului său corp. *Asemenea materiale demonstrative* (adică imaginile lucrurilor pe care nu le putem procura) *ar trebui să fie confecționate pentru tot ce este demn de știut și să existe în școli.* Cheltuiala și munca făcute cu acestea vor fi din plin răsplătite.

Prezentarea artificială a corpului omenesc

11. Dacă cineva s-ar îndoi că *toate lucrurile s-ar putea prezenta în acest fel simțurilor, chiar și cele spirituale și cele absente* (aflate pe cer sau în profunzimi, ori în țări de peste mări), atunci trebuie să se gîndească că Dumnezeu a creat totul spre a forma o armonie, așa că pot fi complet reprezentate cele superioare prin cele inferioare, cele absente prin cele prezente și cele invizibile prin cele vizibile. Aceasta reiese deosebit de concludent și din Macromicrocosmosul lui Robert Fludd [228], care știe să producă, în mod artificial, în fața ochilor, vîntul, ploaia și tunetul. Fără îndoială că acestea se pot perfecționa spre a putea deveni mai intuitive și mai ușor de priceput.

Dacă se pot prezenta toate lucrurile simțurilor

12. Atîta despre reprezentarea obiectelor pentru simțuri. *Ne referim acum la lumină. Dacă aceasta lipsește, atunci zadarnic oferim obiectele ochilor. În știință, această lumină este atenția; prin ea, elevul cu spiritul prezent și larg deschis primește totul.* După cum cineva nu poate să vadă nimic în întuneric și cu ochii închiși, chiar dacă i s-ar prezenta lucruri înaintea ochilor, tot așa zboară pe dinain-

III. Ce se înțelege prin lumina atenției

tea simţurilor dacă se spune sau se arată ceva unui neatent, şi aceasta o putem observa la acei ce sînt distraţi şi deci nu sînt atenţi la ceea ce se întîmplă în prezenţa lor. Aşadar, după cum acel care vrea să arate altuia ceva în timpul nopţii trebuie să facă lumină şi adesea să o cureţe ca să lumineze bine, tot aşa şi învăţătorul care vrea să lumineze cu lumina ştiinţei pe elevul cuprins de întunericul neştiinţei, trebuie mai întîi să-i dezvolte atenţia ca să primească învăţătura cu nesaţ şi cu mintea larg receptivă pentru lucruri. În ce chip se întîmplă aceasta am arătat în capitolul XVII şi în prima problemă a capitolului XIX.

N.B.

IV. *Ce cere metoda spre a reprezenta obiectele în lumină clară?*

13. Atît despre lumină. *În continuare voi vorbi despre modul sau despre metoda cum trebuie să fie prezentate obiectele simţurilor,* încît să lase o impresie puternică. Cum trebuie să procedăm aici se poate deduce de la simţul vederii externe: dacă vrem să vedem ceva bine, atunci: 1) *trebuie să aducem înaintea ochilor, şi anume* 2) *nu prea departe, ci la o distanţă potrivită,* 3) *nu lateral, ci direct înaintea ochilor,* 4) *nu pe dos sau pieziş, ci drept, ca să se poată vedea bine,* 5) *aşa ca vederea să poată cuprinde mai întîi întregul obiect* şi apoi 6) *părţile,* şi anume 7) *în ordine* de la început pînă la sfîrşit şi 8) *să se oprească asupra fiecărei părţi atîta pînă ce* 9) *totul va fi bine perceput,* cu toate caracteristicile sale. De se respectă această ordine, atunci vederea se va desfăşura cum trebuie; dacă se neglijează numai o parte, atunci ori nu va reuşi deloc sau foarte prost.

Lucrul se explică printr-un exemplu

14. De exemplu: vrea cineva să-i citească prietenului o scrisoare, trebuie 1) să o ţină înaintea ochilor (căci cum ar putea s-o citească dacă nu vede?), 2) să o apropie de ochi la o distanţă potrivită (căci dacă e prea departe, vederea nu o mai poate distinge), 3) să o ţină drept (căci ceea ce se vede strîmb, se vede încurcat), 4) în poziţia corespunzătoare (căci cine poate citi o scrisoare sau o carte întoarsă sau în poziţie laterală?), 5) mai întîi observăm ceea ce priveşte scrisoarea în general: *de la cine, cui, unde şi cînd a fost scrisă?* (căci dacă nu vei şti mai întîi acestea, cu greu vei înţelege amănuntele textului), 6) apoi se va citi întreaga scrisoare, fără să se omită ceva (pentru că altfel nu vom afla totul şi s-ar putea chiar să omitem ceea ce e important), 7) este necesar ca totul să se citească în ordine, aşa cum urmează, parte după parte (căci dacă se citeşte pe sărite, şi anume de aici o frază, de colo alta, s-ar putea să se încurce şi să se întunece sensul), 8) să ne oprim asupra fiecărui detaliu pînă ce l-am înţeles (pentru că de citim totul repede putem scăpa din vedere ceva important), 9) la sfîrşit, cînd cunoaştem întregul conţinut, trebuie să vedem ce este mai important şi ce este mai puţin important.

Aplicarea la arta predării ştiinţelor prin 9 reguli: Regula I

15. Observînd aceasta, pentru cei ce predau ştiinţele, rezultă *nouă reguli* utile:

Tot ceea ce vrea să ştie cineva trebuie să i se predea. Căci dacă nu i se oferă elevului ceea ce trebuie să ştie, de unde poate să le ştie? Învăţătorii în orice să se păzească să ascundă ceva elevilor, fie intenţionat, cum obişnuiesc invidioşii sau infidelii, fie din neglijenţă, cum o fac cei ce-şi îndeplinesc superficial îndatoririle. Aici este necesară credinţa şi hărnicia.

A II-a regulă

16. Tot ceea ce se predă trebuie să fie de actualitate şi de folos real.

Elevul trebuie să vadă că ceea ce învaţă nu provine din utopii[229] sau din idei platonice, ci sînt lucruri care-l înconjură cu adevărat şi a căror cunoaştere aduce adevărate foloase pentru viaţă. Astfel, mintea se va apuca mai asiduu de lucru şi va distinge mai cu îngrijire.

A III-a regulă

17. Tot ceea ce se predă să se predea direct şi nu prin ocolişuri.

Aceasta înseamnă să se vadă drept şi nu pieziş, căci atunci nu s-ar vedea propriu-zis obiectele, ci doar s-ar atinge cu privirea şi ar apărea confuze şi întu-

necate. Fiecare obiect trebuie pus în fața ochilor elevului prin esența sa, dezgolit și nu învelit în cuvinte, metafore, aluzii sau hiperbole. Aceasta este util cînd lucrurile sînt de acum cunoscute, spre a le augmenta sau micșora, recomanda sau ponegri, dar nu cînd sîntem în curs de a le cunoaște; aci trebuie să mergi de-a dreptul la fapt.

A IV-a regulă

18. Tot ce se învață trebuie predat așa cum este și cum a apărut, adică prin prezentarea cauzelor.

Căci cea mai bună cunoaștere este aceea cînd lucrul este cunoscut așa cum este. Dacă-l cunoaștem altfel de cum este, atunci nu avem de-a face cu o cunoaștere, ci cu o eroare. Fiecare lucru este așa cum a apărut, de este altfel de cum a apărut, îl considerăm stricat. Iar fiecare lucru apare prin cauzele sale. *A explica cauzele unui lucru înseamnă a mijloci adevărata cunoaștere a lucrului,* conform principiului: *a ști înseamnă a pricepe un lucru prin cauzele sale*[230], iar *cauza este diriguitoarea minții.* Se cunosc lucrurile cel mai bine, cel mai ușor și cel mai sigur atunci cînd se cunoaște cum au apărut, întocmai după cum s-ar prezenta cuiva o scrisoare spre a fi citită în aceeași poziție în care au fost scrise literele. Din contra, e greu să citești o hîrtie întoarsă sau pe dos. La fel, un lucru se va pricepe ușor și sigur dacă va fi explicat așa cum s-a produs, dacă însă se va proceda prin ὕστερον πρότερον[231], atunci cel ce învață, se va încurca cu siguranță. Așadar:

Metoda învățării să urmeze metoda lucrurilor: ce-i mai devreme, mai devreme și ce-i mai tîrziu, mai tîrziu.

A V-a regulă

19. Tot ce se oferă cunoașterii să se ofere mai întîi în general și apoi în părțile sale.

Motivul pentru aceasta a fost expus în capitolul XVI, principiul 6. A oferi un lucru spre cunoaștere înseamnă a explica întreaga esență a lucrului și aspectele sale secundare. Esența se poate explica prin întrebările: *„Ce?" „Cum?"* și *„De ce?"*. Întrebarea „Ce?" se referă la denumirea, genul, acțiunea și scopul lucrului. Întrebarea *„Cum?"* se referă la forma sau la modul său, datorită căruia el corespunde scopului său. Întrebarea *„De ce?"* se referă la eficiența sau la puterea sa, datorită căreia lucrul este apt pentru scopul său. De exemplu, cînd vreau să prezint elevului cunoașterea generală, adevărată despre om, atunci îi spun: *omul este* 1) *ultima creatură a lui Dumnezeu, ce este destinată să domnească peste celelalte; el este* 2) *dotat liber cu facultatea de a alege și a executa ce vrea, și pentru aceasta* 3) *este înzestrat cu lumina rațiunii spre a se conduce în mod înțelept în preferințele și acțiunile sale.* Aceasta este cunoașterea generală despre om, și anume una fundamentală, care conține tot ce este necesar despre el. Dacă vrea cineva să mai completeze unele caracteristici, deși secundare, totuși generale, atunci o poate face răspunzînd la întrebările *„De la cine?"*, *„De unde?"*, *„Cînd?"* etc. După aceea se trece la cunoașterea părților — *corpul și spiritul.* Corpul se explică cu ajutorul anatomiei membrelor, iar *sufletul,* prin facultățile din care constă, toate în ordinea cuvenită.

A VI-a regulă

20. Este necesar să fie cunoscute toate părțile unui lucru, chiar și cele inobservabile, fără omisiuni, cu respectarea ordinii, poziției și a legăturii cu celelalte lucruri.

Pentru că nimic nu e fără importanță și cîteodată pe părticelele cele mai mici se bazează puterea celei mai mari. Desigur, într-un ceas, un singur cuișor rupt, îndoit sau mutat din loc poate opri întregul mecanism. Tot așa s-ar distruge viața, dacă din corpul viu s-ar îndepărta un singur mădular, iar dacă din contextul unei cuvîntări ar lipsi un simplu cuvințel (o prepoziție sau conjuncție), se poate schimba sau răsturna întregul sens și așa peste tot. Cunoașterea deplină a unui lucru se va obține prin cunoașterea tuturor părților, ce reprezintă fiecare și pentru ce.

A VII-a regulă

21. Totul să se predea succesiv; în același timp, un singur lucru.

Aşa precum privirea nu poate cuprinde deodată două sau trei obiecte decît difuz şi haotic (dacă citeşte cineva o carte, desigur, nu poate citi simultan două pagini, nici două rînduri succesive şi nici măcar două cuvinte sau chiar două litere, ci numai în ordinea cuvenită, una după alta), tot aşa nici mintea nu poate să cugete în acelaşi timp decît asupra unui singur lucru. De aceea să se procedeze prin separare, trecîndu-se de la unul la altul, ca minţile să nu fie supraîncărcate.

A VIII-a regulă

22. La fiecare lucru trebuie să ne oprim atîta vreme pînă ce a fost înţeles.

Nimic nu se întîmplă într-o clipă, pentru că tot ce se face se realizează prin mişcare. Mişcarea însă se produce succesiv. De aceea trebuie să zăboveşti cu elevul la fiecare parte a materiei atîta vreme pînă ce o cunoaşte bine şi devine conştient de ştiinţa sa. Aceasta se realizează prin imprimare, examinare şi repetare pînă la deplina stăpînire (aşa cum am arătat în cap. XVIII, principiul X).

A IX-a regulă

23. Este necesar ca diferenţele dintre lucruri să fie clar evidenţiate, spre a se obţine o cunoaştere cît mai exactă a tuturora.

Mult adevăr zace în cunoscuta expresie *„Qui bene distinguit, bene docet"* (cine deosebeşte bine, învaţă bine). *Mulţimea lucrurilor apasă* pe cel ce învaţă, iar *varietatea lor îl zăpăceşte* dacă nu se găsesc remedii, şi anume: *ordinea*, ca unul să urmeze după altul, în al doilea rînd o *atentă observare a deosebirilor*, ca să devină clar ce deosebeşte un obiect de altul. Toate acestea duc la o cunoaştere exactă, clară şi temeinică, pentru că varietatea şi adevărata cunoaştere a lucrurilor depind de diferenţierea lor aşa cum am indicat în capitolul XVIII, principiul VI.

Obiectele ce se vor preda în şcoli să se aranjeze după această metodă

24. Fiindcă nu e dat fiecărui învăţător să-şi îndeplinească cu dexteritate sarcinile funcţiei sale, de aceea este necesar ca toate obiectele de învăţămînt din şcoală să fie coordonate după aceste prescripţii metodice, întrucît nu este uşor dacă cineva se abate de la scop. Iar acestea o dată bine aşezate şi observate, se va întîmpla elevului ca şi unuia pe care-l conduce cineva printr-un palat imperial şi îi arată într-un anumit răstimp şi fără dezgust tot ce se găseşte acolo, picturi, sculpturi, draperii şi alte podoabe; tot aşa şi tînărul pe care-l introducem în teatrul universului poate să pătrundă cu iscusinţa spiritului construcţia lucrurilor şi apoi cu ochi ageri să umble printre operele lui Dumnezeu şi ale oamenilor.

Capitolul XXI

Metoda artelor

Artelor trebuie să ne dedicăm mai mult decît ştiinţelor

1. Teoria lucrurilor e uşoară, scurtă şi oferă numai încîntare. În schimb, în practica vieţii este grea şi prolixă, dar aduce admirabile avantaje, după cum spune Vives[232]. Aşa stînd lucrurile, trebuie să căutăm cu grijă calea pe care poate fi condus cu uşurinţă tineretul la utilizarea practică a lucrurilor, aşa cum le cuprind artele.

Trei cerinţe principale ale artei

2. Artele cer trei condiţii prealabile: 1) *modelul* sau *ideea* cu forma exterioară, pe care artistul intuind-o caută să producă ceva similar, 2) *materia* căreia trebuie să-i imprime forma nouă

1
2

3 și 3) *uneltele* cu ajutorul cărora se poate executa obiectul.

Tot atîtea cerințe în realizare

3. Practica folosirii artei (date fiind uneltele, materia și modelul) cere: 1) *utilizarea firească*, 2) *procedarea înțeleaptă*, 3) *exercitarea frecventă*. Aceasta

1 înseamnă *că elevul trebuie învățat* unde

2 și cînd să le folosească. El trebuie să

3 fie dirijat să nu greșească în activitatea (operatio) sa, iar dacă greșește, să fie corijat. *În sfîrșit*, el poate continua să greșească, deci să fie corectat atîta timp pînă ce știe să lucreze fără greșeală, sigur și ușor.

Unsprezece reguli cu privire la aceasta

4. Aici este necesar să se observe *11 reguli*, și anume: *șase cu privire la întrebuințare, trei la procedare (conducere)* și *două cu privire la exercitare.*

I *5. Executarea se învață executînd.*

Meseriașii nu reținpe ucenicii lor prin considerații speculative, ci îi pun deîndată la treabă, ca potcovind să învețe potcovăria, gravînd — gravura, pictînd — pictura, dansînd — dansul etc. De aceea, și în școli, scrisul să se învețe scriind, vorbirea vorbind, cîntarea cîntînd, calculul calculînd etc. *Școlile să nu fie altceva decît ateliere în care să se lucreze serios.* Numai astfel vor putea toți să verifice adevărul, prin propria lor activitate (fabricando fabricamur), și anume: *munca ne creează pe noi.*

II *6. Pentru tot ce se face trebuie să existe o anumită formă și o anumită normă.*

Elevul trebuie s-o intuiască și s-o imite. Căci acela care nu știe încă ce și cum trebuie să se facă ceva, nu poate să producă de la sine; așadar, acestuia trebuie să i se arate. De altfel ar fi o cruzime să constrîngi pe cineva să facă ceea ce vrei tu; el neștiind, să-i arăți ce vrei. Dacă, de pildă, îi ceri să deseneze linii drepte, unghiuri drepte și cercuri, să-i dai pentru aceasta o riglă, un raportor și un compas și să-i arăți utilizarea lor. Prin urmare trebuie să avem toată grija ca pentru tot ce trebuie făcut în școală să existe forme, modele și idei juste, sigure, simple, ușor de înțeles și de imitat, fie că e vorba de schemă, schiță, model sau probe de lucru. Abia atunci nu va mai fi o neghiobie dacă celui căruia i-ai dat lumină îi ceri să vadă, celui ce stă în picioare — să meargă, iar celui ce știe să mînuiască uneltele — să lucreze.

III *7. Arătarea utilizării uneltelor trebuie să se facă mai degrabă prin fapte decît prin vorbe, mai mult prin exemple decît prin reguli.*

Spunea Quintilian odinioară: *„Lungă și grea este calea prin precepte, scurtă și eficace prin exemple."*[233] Dar vai! cît de puțin iau în considerație acest lucru școlile obișnuite. Căci cu anumite precepte și reguli, cu excepții de la reguli, delimitarea excepțiilor supraîncarcă pe începătorii în gramatică, în așa fel încît aceștia adesea nu mai știu despre ce este vorba și, mai înainte de a înțelege, se zăpăcesc. Pe meseriași nu-i vedem să procedeze așa, și anume ca ei inițial să spună ucenicilor începători o serie de reguli, ci îi introduc în ateliere, îi lasă să privească cum lucrează, și pe urmă să încerce, să imite și ei (căci omul este un animal μιμητικόν),[234] le dau în mînă uneltele și îi învață cum să le țină și să le mînuiască. Dacă greșesc, le arată și îi corectează, dar întotdeauna mai mult prin exemplul lor decît prin cuvinte; iar practica atestă că o asemenea imitare dă rezultate. Căci e foarte adevărat ce zice un proverb german: *„Un bun antemergător găsește un bun succesor"*[235]. De asemenea, și expresia lui Terentius: *„Mergi înainte — te voi urma"*[236] își găsește aici locul. În felul acesta vedem cum, numai prin imitație, fără prescripții chinuitoare, copiii învață să meargă, să alerge, să vorbească, precum și diferite jocuri. Pentru că preceptele sînt în fond spini pentru spirit, reclamă atenție și ingeniozitate, în timp ce exemplele ajută și pe cei mai mărginiți. Numai prin precepte nimeni nu și-a însușit niciodată o limbă sau o artă, în schimb întotdeauna s-a realizat aceasta prin deprindere și chiar fără prescripții.

IV *8. Exercițiul să înceapă cu elemente, iar nu cu lucrări complicate.*

Teslarul, de pildă, nu-și învață ucenicul să construiască chiar de la început din lemn turnuri și castele, ci cum să țină barda, cum să taie lemnul cu ferăstrăul, cum să aschieze și să sfredelească bîrnele, cum să bată șipci și să monteze. Și nici *pictorul* nu pune de la început pe elevul său să picteze chipuri omenești, ci îl învață să amestece culorile, să țină penelul, să tragă linii, abia apoi îl lasă să încerce să facă desene simple. Iar *cine învață pe un copil să citească*, nu-i dă în mînă o carte, ci începe mai întîi cu elementele de bază, și anume cu fiecare literă în parte, apoi unite în silabe, după care urmează cuvintele, propozițiile etc. Tot așa și începătorului în studiul *gramaticii* să i se dea mai întîi flexiunea cuvintelor izolate, apoi să le unească cîte două, după care să formeze propoziții simple, cu un singur membru, apoi cu doi, cu trei și, în sfîrșit, să se ajungă la construcția frazei, iar de aici la discursul complet. Tot așa și în *dialectică:* mai întîi să învețe să deosebească lucrurile și noțiunile despre lucruri, după gen și diferențele distincte, apoi să le coordoneze după relațiile lor reciproce (în ce chip stau unele față de altele), după aceea să le definească și să le clasifice și, în sfîrșit, să examineze lucrurile și noțiunile lor după legătura dintre ele: *„Ce?", „De ce?", „Pentru ce?"* — trebuie să se exprime ceva din necesitate sau numai întîmplător? Abia după ce s-au făcut multe exerciții asupra acestora, se poate trece la actul raționamentului, adică elevii să fie învățați cum din propoziții date sau acceptate se pot trage concluzii, și după aceea se trece la tratarea unor discursuri sau a unor teme mai largi. La fel se poate proceda prompt și în *retorică*. Mai întîi elevii sînt deprinși, un timp oarecare, să adune *sinonime*, apoi sînt învățați să adauge *epitete* din substantive, verbe, adverbe, apoi cum să le explice prin *antiteze*, cum să *parafrazeze* în diverse feluri, cum *să înlocuiască unele cuvinte... cu tropi*[237], *cum să schimbe grupe de cuvinte spre a obține o sonoritate elegantă a limbii și cum să transforme propozițiile simple în altele cu sens figurat.* Abia după ce se cunosc toate acestea, se poate trece la alcătuirea de cuvîntări complete, dar nu mai devreme. Dacă așa se procedează treptat în fiecare artă, atunci este imposibil să nu se obțină progrese rapide și temeinice.

Temeiul celor de mai sus s-a discutat la capitolul XVII, principiul IV.

9. Primele exerciții cu începătorii să V
se facă asupra materiei cunoscute.

Această regulă rezultă din principiul IX, capitolul XVII și principiul IV, din același capitol. *Sensul ei este să evite supraîncărcarea elevilor cu lucruri ce nu corespund vîrstei, capacității lor de pricepere și condițiilor lor actuale, astfel ca să nu fie siliți să lupte cu fantome.* De pildă, un copil polonez care învață să citească și să scrie literele nu trebuie să facă aceasta pe un text latin, elin sau arab, ci pe unul în limba maternă, pentru ca să înțeleagă despre ce e vorba. Iar ca un copil să priceapă aplicarea regulelor dialecticii, nu-i vom da să facă exerciții cu exemple scoase din Virgil sau Cicero, din teologie, politică sau medicină, ci din lucruri accesibile copilului: o carte, o haină, un copac, o casă, o școală etc. Totodată este bine ca exemplele folosite pentru explicarea primei reguli să fie utilizate și în continuare, ca un material cunoscut. Așa în dialectică, de pildă, se va lua arborele și se va explica prin el ce este genul, diferențele, cauza, efectul, premisele (subjecta), circumstanțele, delimitarea noțiunii, clasificarea etc., *apoi* se va arăta în cîte feluri se poate exprima ceva relativ la copac și, *în sfîrșit*, cum din anumite concluzii spuse despre el se pot scoate și altele și cum pot fi acestea demonstrate etc.[238] Dacă s-a explicat în acest fel aplicarea regulilor prin două sau trei exemple cunoscute, atunci copilul va proceda de la sine foarte ușor și în alte cazuri, prin imitare totală.

VI *10. Imitarea trebuie să respecte la început întocmai forma prescrisă, mai tîrziu însă ea poate deveni mai liberă.*

Deoarece cu cît imitarea unui obiect nou se potrivește cu modelul său, cu atît îi va semăna mai bine și mai exact. Monedele, de pildă, care sînt toate imprimate după același tipar (typus) seamănă foarte mult între ele, dar și cu tiparul lor; la fel și cărțile care sînt tipărite cu aceleași stanțe metalice, precum și obiectele turnate din ceară, ghips sau metal etc. De aceea, pe cît este posibil, trebuie să se respecte și în celelalte lucrări de imitare întocmai modelul (cel puțin la început), pînă ce mîna, mintea și limba capătă siguranță și s-au deprins să se miște liber și să formeze independent ceva asemănător.

N.B. De pildă, cei ce învață să scrie trebuie să ia o hîrtie subțire și să o așeze pe modelul de scris pe care vor să-l imite; și așa vor putea să vadă cu ușurință trăsăturile literelor și să le imite. Sau se imprimă modelul pe hîrtie albă, într-o culoare roșiatică sau cenușie foarte deschis, pentru ca elevii, trăgînd cu condeiul pe urmele imprimate, să se obișnuiască să imite aceleași litere în aceeași formă. La fel și în exercițiile de stil, se pot prezenta elevilor spre imitare orice construcții, propoziții sau perioade dintr-un autor. De pildă, dacă se zice: *„bogat în bunuri"*, atunci elevul poate imita, spunînd *„bogat în galbeni"*, *„bogat în bani"*, *„bogat în vite"*, *„bogat în vii"*[239] etc. Cînd spune Cicero: *„Eudemus, după aprecierea celor mai învățați bărbați, este cel dintîi în astronomie"*[240], prin imitație directă se poate spune: *„Cicero, după aprecierea celor mai învățați retori, este cel dintîi în oratorie"*, *„Paul, după aprecierea întregii biserici, este, desigur, cel dintîi în apostolat"* etc. Tot așa pot imita elevii și acea dilemă din logică: *„ori este zi, ori este noapte; acum însă este noapte, deci nu poate fi zi"*; copilul va învăța să imite, prezentînd fel de fel de dileme directe, ca de exemplu: *„ori este incult, ori este cult, el însă este incult". Cain a fost sau pios, sau nepios, el totuși n-a fost pios* etc.

VII *11. Modelele celor ce urmează să fie executate trebuie să fie cît mai perfecte posibil, astfel ca cel ce se pricepe să le imite întocmai să poată fi considerat ca desăvîrșit în arta sa.*

Așa precum nimeni nu poate să tragă linii drepte după o riglă strîmbă, tot așa nu se poate face o copie bună după un model greșit. De aceea trebuie să avem N.B. grijă ca, *pentru tot ce se face în școală, ba chiar în viața întreagă, să avem modele adevărate, sigure, simple, ușor de imitat,* fie că sînt copiile, picturile sau desenele lucrurilor, fie precepte și reguli clare și scurte, ușor de priceput și adevărate, fără excepții.

VIII *12. Prima încercare de imitare trebuie să fie cît mai fidelă posibil, fără nici cea mai mică abatere de la model.*

Aceasta, desigur, în măsura în care se poate face. Este însă necesar. Pentru că orice început este într-un fel baza pentru tot ce urmează, astfel dacă aceasta este solidă, atunci se poate construi pe ea cu siguranță, dacă însă este șubredă, atunci toate se vor clătina. Și așa cum constată medicii, N.B. *dacă nu se înlătură neajunsurile primei digestii, prin cea de-a doua sau a treia, devine dăunătoare,* tot așa în orice activitate, abaterile de la prima dăunează tuturor celor următoare. De aceea cerea plată dublă *Timotheus muzicianul* de la elevii săi care au învățat primele elemente ale artei lor în altă parte, spunînd mereu că are cu ei o muncă dublă, pentru că mai întîi trebuie să-i dezveți de ceea ce au învățat greșit, ca apoi să-i poată învăța cum trebuie[241]. Iată de ce este necesar să ne străduim ca elevii să-și însușească întrutotul modelele artei lor, imitîndu-le întocmai. Dacă reușim să depășim această greutate, celelalte dispar de la sine, așa cum cade în mîna învingătorului orașul după ce a fost cucerită poarta de intrare. Să ne ferim însă de a ne grăbi și niciodată să nu trecem la cele ce urmează pînă ce precedentele N.B. n-au fost bine fixate. *Cine nu se abate de la drum, acela sosește cel mai devreme. Iar oprirea pentru consolidarea corespun-*

zătoare a bazei nu înseamnă întîrziere, ci mai degrabă un cîştig (de timp), pentru că ceea ce urmează se va asimila mai uşor, mai repede şi mai sigur.

IX *13. Este necesar ca greşelile să fie îndreptate imediat în prezenţa învăţătorului, cu explicarea în acelaşi timp a regulilor corespunzătoare şi a excepţiilor lor.*

Am spus pînă acum că artele se predau mai mult prin exemple, decît prin precepte. Trebuie să completăm că *sînt de luat în considerare şi acele precepte şi reguli care dirijează munca şi evită erorile.* Pentru că ele descoperă ceea ce este inclus în model, *cu ce începe munca, ce urmăreşte, pe ce cale trebuie să se desăvîrşească* şi de ce totul s-a realizat astfel. Tocmai aceasta asigură cunoaşterea temeinică a artei, încrederea şi siguranţa în imitare. Dar *acele precepte* N.B. *trebuie să fie cît mai scurte şi clare,* pentru ca să nu aibă nevoie cineva să îmbătrînească şi să albească studiindu-le, ci, din contra, de îndată ce au fost înţelese, să poată fi de folos şi apoi să nu se mai apeleze la ele, ca şi copilul care, dacă a învăţat să fugă, nu mai are nevoie de scîndurelele care i-au îndreptat cîndva picioarele.

X *14. Pregătirea perfectă într-o artă se realizează prin analiză şi sinteză.*

Exerciţiile sintetice să se facă înaintea celor analitice

Că sinteza este partea predominantă, am demonstrat în capitolul XVIII, principiul V, prin exemplele din natură şi din activitatea meşteşugarilor. Că în cele mai multe cazuri exerciţiile sintetice trebuie să premeargă rezultă din următoarele:

1 1) întotdeauna trebuie început cu ceea ce este mai uşor, dar ceea ce este al nostru înţelegem mai uşor decît ceea ce

2 este străin; 2) autorii ascund intenţionat arta lor, astfel că elevii la primul contact o înţeleg puţin sau n-o înţeleg de loc, dar ei vor fi în stare s-o înţeleagă dacă vor fi exersaţi într-o anumită măsură

3 prin simple invenţii proprii; 3) ceea ce intenţionează cineva iniţial să realizeze, cu aceea trebuie să şi înceapă. Şi noi intenţionăm să-i deprindem pe elevi să încerce noi invenţii, nu numai să se folosească de cele realizate (compară cap. XVIII, principiul V).

Să le completăm şi cu cele analitice

15. Toate invenţiile şi lucrările străine trebuie să fie analizate atent, căci numai acela cunoaşte temeinic un drum, dacă l-a parcurs, dus şi întors, şi a aflat bifurcaţiile, trifurcaţiile şi căile de acces. Afară de aceasta, modul de existenţă a lucrurilor este atît de variat şi infinit, încît nu poate fi cuprins în toate regulile, cu atît mai puţin de mintea unui om. Mai multora li se relevă mai mult, dar abia atunci devine proprietatea noastră cînd cercetăm, recunoaştem şi, prin întrecere, imitaţie, învăţăm să realizăm ceva asemănător.

Concluzia asupra celor spuse

16. Doresc, aşadar, ca în orice artă, pentru tot ce trebuie să se producă în cadrul ei şi se urmăreşte să se realizeze, să existe modele sau exemplare complete şi perfecte. Afară de aceasta, să se folosească instrucţiuni şi reguli care indică modul cum s-a realizat ceva sau urmează să se realizeze, spre a folosi imitaţia, să ajutăm să se evite greşelile, iar cele comise să fie corectate. Apoi să se dea elevului, în mod continuu, mereu alte exemple de exerciţii, pe care să le rezolve după modelul corespunzător, şi, prin imitaţie, să facă unul asemănător. În sfîrşit, să vadă şi opere străine (mai ales ale artiştilor renumiţi) şi să le cerceteze prin intermediul canoanelor şi regulilor cunoscute, pe de o parte, pentru ca aplicarea lor să fie cu atît mai evidentă, iar pe de altă parte, pentru ca să înveţe cît mai curînd arta de a ascunde tehnica. Şi numai dacă elevul este exersat cît mai des în felul acesta, el va putea să aprecieze, într-un mod corespunzător, invenţiile proprii ca şi pe cele străine, precum şi avantajele lor.

17. Aceste exerciţii trebuie să se continue pînă ce se ajunge la stăpînirea artei. Căci numai exerciţiul îl face pe meşter.[242] XI

Capitolul XXII

Metoda limbilor

De ce să învățăm limbile și care anume

1. Limbile nu se învață ca o parte integrantă a erudiției sau a înțelepciunii, ci ca un mijloc de a dobîndi erudiție și a o comunica altora.[243] De aceea, nu se învață toate limbile, ceea ce ar fi imposibil, și nici multe, ceea ce ar fi inutil, căci s-ar răpi timpul necesar studierii lucrurilor, ci numai cele necesare. Pentru viața cotidiană *este necesară însă limba maternă*, iar pentru relațiile cu vecinii, *limba vecinilor*, astfel pentru polonezi este germana, în altă parte, maghiara, româna, turca, iar pentru citirea cărților științifice, după cum este uzual între învățați, *limba latină*, și, în fine, pentru filozofi și medici, cea *elină* și *arabă*, iar pentru teologi, cea *elină și ebraică*.

Dacă e necesar, să se învețe fiecare integral

2. *Toate aceste limbi nu trebuie să fie învățate în tot cuprinsul lor, pînă la perfecțiune, ci atîta cît este necesar.* Greaca și ebraica nu trebuie să fie cunoscute curent, ca limba maternă, deoarece lipsesc oameni care să se poată întreține în aceste limbi. Este suficient dacă sînt cunoscute în măsura în care se pot citi și înțelege cărțile.

Să nu se învețe fără obiecte

3. *Studiul limbilor trebuie să meargă paralel cu cel al lucrurilor* și în special în tinerețe, *pentru ca să se învețe cineva să înțeleagă și să exprime tot atîta material real ca și cel lingvistic.* Noi formăm oameni, și nu papagali, așa cum am arătat în capitolul XIX, principiul VI.

1 Concluzie: Din aceleași cărți se pot învăța lucrurile și limbile

4. De aici rezultă *mai întîi* că nu este bine să se învețe cuvintele independent de lucruri, întrucît lucrurile nici nu există separat și nici nu pot fi înțelese, ci numai în unirea lor cu cuvintele, așa le găsim pretutindeni și în orice acțiune. Din aceste considerente a rezultat *Janua linguarum* (Poarta limbilor), unde cuvintele unite în propoziții exprimau în același timp trăsăturile esențiale ale lucrului respectiv.[244] Cartea (după cum se apreciază) s-a bucurat de succes.

2. Cunoașterea completă a altei limbi nu este pentru nimeni necesară

5. *În al doilea* rînd rezultă că nu este necesar să înveți o limbă complet, chiar dacă cineva ar urmări acest lucru, ar fi ridicol și o inepție. De altfel, *nici Cicero n-a posedat în întregime limba latină* (deși el a fost cel mai mare maestru al ei), *recunoscînd singur că expresiile meseriașilor îi erau necunoscute.*[245] El n-a avut nici un contact cu cizmarii și cu meseriașii, ca să poată avea o privire asupra muncii lor și să poată învăța denumirile a tot ce făceau ei. De altfel, la ce ar fi trebuit să le învețe?

Considerau ca neimportantă lărgirea „Porții deschise a limbii" (Docenius[246], Kinner[247] etc.) și nici autorul n-a mai terminat „Latinitatis posticum" pe care l-a început

6. De acest fapt n-au ținut cont *cei care au revizuit „Janua"* și au îmbîcsit-o cu cuvintele celor mai neobișnuite lucruri și care nu sînt accesibile capacității de înțelegere a copilului. Poarta (Janua) trebuie să rămînă o poartă, cele de mai tîrziu trebuie lăsate pentru mai tîrziu, poate nu va fi nevoie de ele niciodată, iar dacă vreodată ne vor fi necesare le vom găsi în cărți auxiliare (dicționare, lexicoane, antologii etc.). De aceea și eu am lăsat la o parte o scriere de a mea *Latinitatis posticum*[248] (pe care am început să o compun din expresii învechite și mai puțin folosite).

Copiii să se ocupe numai cu lucruri copilărești, iar nu cu Cicero sau cu alți autori renumiți

7. Urmează *în al treilea rînd, că mintea și limba copiilor trebuie cultivate numai cu lucruri potrivite vîrstei lor, iar cele potrivite vîrstei mature să rămînă pentru mai tîrziu.* În zadar se oferă copiilor scrierile lui Cicero sau ale altor autori mari, căci conținutul acestora depășește înțelegerea lor. Dacă ei nu pricep conținutul, cum pot gusta adevărata artă a acestuia? Este mult mai util ca acest timp să fie folosit pentru lucrurile mai

modeste, *dar care să dezvolte treptat limba şi intelectul. Natura nu face salturi şi nici arta, dacă imită natura.* Copilul trebuie mai întîi învăţat să umble, înainte de a învăţa să danseze, mai întîi să călărească pe cal de lemn, apoi pe cai cu paftale, mai întîi să gîngurească, apoi să vorbească, şi mai întîi să vorbească, iar apoi să ţină cuvîntări. Cicero spunea că *el n-ar putea să înveţe pe cineva să ţină cuvîntări dacă nu ştie să vorbească.*[249]

Opt reguli privind poliglotia

8. Poliglotia (πολυγλωτία), învăţarea diferitelor limbi, va fi scurtată şi uşurată prin metoda noastră, pe care o expunem în următoarele opt reguli:

I *9. Fiecare limbă trebuie învăţată pentru sine.*

Desigur, mai întîi *limba maternă*, apoi aceea care se foloseşte adesea în locul celei materne, adică a poporului vecin *(după părerea mea, învăţarea unor asemenea limbi trebuie să premeargă celor clasice)*, apoi *latina*, şi după aceasta
N.B. *greaca, ebraica* etc. — mereu una după alta şi nu în acelaşi timp, pentru că una încurcă pe alta. Totuşi, *către sfîrşit*, după ce s-a ajuns la stăpînirea lor uzuală este util să se facă comparaţia între ele prin intermediul dicţionarelor şi al gramaticelor bine elaborate etc.

II *10. Este necesar ca pentru învăţarea fiecărei limbi să se prevadă un anumit timp.*

Aceasta pentru ca să nu facem ἔργον ex parergo (dintr-o activitate accesorie una principală), iar timpul destinat studierii lucrurilor să-l pierdem cu însuşirea vocabulelor, întrucît învăţarea *limbii materne* este legată de cunoaşterea lucrurilor, care se descoperă treptat minţii, de aceea îi *sînt necesari mai mulţi ani*, mă gîndesc opt pînă la zece, adică prima copilărie şi o parte din a doua. Apoi se poate trece la învăţarea altei limbi vii, pe care oricine o poate învăţa uşor *într-un an*. Studiul limbii latine se poate termina în doi ani, al celei eline, într-unul, iar al celei ebraice, într-un semestru.

III *11. Fiecare limbă să se înveţe mai mult prin practică decît prin reguli;*

adică prin ascultare, citire, repetare, transcriere şi prin încercări de imitare în scris şi oral (compară, în capitolul precedent, regula I şi XI).

IV *12. Iar folosirea practică trebuie să fie susţinută şi întărită prin reguli.*

Aşa cum s-a arătat în capitolul precedent, regula II şi urm., acest lucru este valabil îndeosebi pentru limbile vechi, care trebuie învăţate din cărţi, dar şi pentru cele vii, deoarece şi limbile italiană, franceză, germană, cehă şi maghiară pot fi cuprinse în reguli, aşa cum de altfel s-a şi întîmplat.

V *13. Regulile lingvistice trebuie să fie gramaticale şi nu filozofice.*

Adică să nu se cerceteze în mod subtil originea şi cauzele cuvintelor, a frazelor şi conexiunilor şi de ce se cheamă într-un fel sau altul, ci să se explice, prin cuvinte simple, ce se întîmplă şi cum trebuie să se întîmple. Iar cercetările subtile ale cauzelor şi legăturilor, ale asemănărilor şi deosebirilor, ale analogiilor şi anomaliilor lucrurilor şi cuvintelor îi priveşte pe filozofi, iar pe filologi îi împiedică.

VI *14. Norma pentru stabilirea de reguli pentru o limbă nouă trebuie să o dea limba cunoscută de mai înainte, încît să nu se arate decît diferenţele între ele.*

Pentru că a repeta ceea ce este comun celor două limbi nu numai că nu este util, dar este chiar dăunător, fiindcă aparenţa unui volum mare şi a multor discordanţe mai degrabă înspăimîntă mintea. De pildă, la gramatica greacă nu este nevoie să se repete definiţiile substantivelor şi verbelor, ale cazurilor şi timpurilor sau ale regulilor sintactice, ce nu conţin nimic nou, pentru că ele pot fi considerate că sînt înţelese. De aceea trebuie să se stabilească numai ceea ce deosebeşte limba greacă de cea latină de acum cunoscută. În felul acesta, gramatica greacă se va reduce la cîteva pagini şi toate vor fi mai clare, mai uşoare, mai temeinice.

VII *15. Primele exerciții într-o limbă nouă să se facă cu ajutorul unui material deja cunoscut.*

În felul acesta, mintea nu trebuie să-și îndrepte simultan atenția asupra lucrurilor și cuvintelor, ceea ce ar dispersa-o și ar slăbi-o, ci numai asupra cuvintelor, spre a le numi mai ușor și mai repede. Asemenea materiale ne oferă, de pildă, capitole din catehism, din istoria biblică sau din altă parte, suficient de cunoscute. (Se pot utiliza și cărțile mele *Vestibulum*[250] sau *Janua*, care, fiind mai scurte, sînt mai nimerite pentru memorizare, iar cele menționate mai înainte, pentru citire și recitire, pentru că aceleași cuvinte se repetă adesea, și astfel se imprimă mai ușor în intelect și memorie.)

VIII *16. Toate limbile pot fi învățate după una și aceeași metodă.*

Și anume prin practicare, prin cîteva reguli foarte simple menite să indice numai diferențele față de o limbă de acum cunoscută și prin exerciții pe material cunoscut.

Despre limbile care trebuie învățate perfect.

Limbile nu trebuie învățate perfect, afară de două, și acestea în patru trepte

17. Că nu toate limbile trebuie învățate perfect am arătat la începutul acestui capitol. Însă *limbii materne și celei latine trebuie să li se acorde o asemenea atenție încît la sfîrșitul studiilor să fie pe deplin cunoscute.* Un asemenea studiu se împarte în patru perioade de vîrstă:

Prima	vîrsta va fi	a copilăriei, gîngăvirea	oricum
A doua		a adolescenței, învățăstăpînirea	simplu
A treia		a tinereții, înflorirea	elegant
A patra		a maturității, puterea	cu efect

Și de ce așa?

18. Așadar, nu trebuie procedat decît treptat, deoarece altfel toate vor fi confuze, cu fisuri și deslînate, așa cum cei mai mulți pot constata adesea la ei înșiși. Prin aceste patru trepte elevii se lasă ușor conduși dacă există mijloacele necesare pentru studiul limbii, și anume: *manuale pentru elevi* și *cărți informative pentru învățători,* ambele concise și metodice.

Patru cărți pentru învățarea limbilor

19. Trebuie să existe patru manuale (didactici libelli) adecvate vîrstelor:

I. **Vestibulum** (vestibul)
II. **Janua** (poarta)
III. **Palatium** (casa)[251]
IV. **Thesaurus** (tezaurul)

pentru învățarea limbii (de exemplu, a celei latine) *cu ajutorul acestor cărți*

I. Vestibulum

20[252]. **Vestibulul** trebuie să conțină material pentru vorbirea copiilor — cîteva sute de cuvinte combinate în mici propoziții, avînd anexate tabele de declinare și conjugare.[253]

II. Janua

21. **Janua** trebuie să conțină cele mai uzuale cuvinte dintr-o limbă, aproximativ *opt mii,* și îmbinate în propoziții scurte, care exprimă lucrurile într-o formă simplă. La aceasta se adaugă reguli gramaticale scurte și clare, care să indice într-un mod adecvat și original scrierea cuvintelor din limba respectivă, pronunțarea lor, formarea și îmbinarea lor.

III. Palatium

22. [254] **Casa** trebuie să cuprindă diferite extrase de fraze cu privire la felurite lucruri, cu mare varietate de noțiuni și înfloriturii elegante, cu indicarea din ce autori provin fiecare. La sfîrșit trebuie să se găsească reguli cu privire la varierea și colorarea în mii de feluri a propozițiilor și expresiilor.

IV. Tezaurul autorilor

23. În **Tezaur** trebuie să se indice autorii clasici, care au scris lucruri importante şi cu efect, din diferite domenii. O dată cu aceasta sînt prevăzute reguli după care se pot observa şi aduna diferite forme de exprimare şi mai ales cum pot fi traduse *idiotismele* lingvistice. Din aceşti autori să fie aleşi cîţiva pentru lectură în şcoală. Din ceilalţi să se alcătuiască o listă, ca astfel fiecare mai tîrziu, dacă va avea prilej şi plăcere, să recitească despre vreo problemă, vreun autor şi să nu ignoreze cine sînt aceştia.

Cărţi ajutătoare

24. Numesc cărţi ajutătoare acelea care servesc ca întrebuinţarea cărţilor de şcoală să se facă cu mai mare înlesnire şi cu mai mult folos. Astfel, pentru

I *Vestibul* [255] să se întrebuinţeze un *index de cuvinte din limba maternă în cea latină* şi din latină în cea maternă.

II Pentru *Janua* — un *dicţionar etimologic* care să indice cuvintele de bază (primigenias), cu derivările, compunerile şi semnificaţia lor din limba latină şi cea maternă. [256]

III Pentru *Palatium* — un *lexicon frazeologic în limba maternă-maternă, latină-latină* (şi dacă e necesar, greacă-greacă) şi care să cuprindă diferite întorsături de fraze, sinonime elegante şi perifraze, răspîndite peste tot în Palatium, indicîndu-se locul unde se găsesc.

IV În sfîrşit, pentru **Tezaur** va servi un *Promptuarium Catholicum (cămară universală)*, care să lumineze întregul vocabular al ambelor limbi (matern-latin, şi apoi latin-grec), în aşa fel încît să nu existe nimic ce nu s ar putea găsi aici. Anume, toate expresiile celor două limbi să fie aşezate paralel şi să corespundă întocmai, ceea ce e simplu să fie exprimat simplu, în mod figurat - figurat, ceea ce este glumeţ-glumeţ, proverbial-proverbial etc. Pentru că este imposibil ca limba vreunui popor să fie atît de săracă încît să nu aibă suficiente cuvinte, fraze, expresii şi proverbe care să nu poată corespunde celor latine, dacă sînt raţional căutate şi ordonate, sau cel puţin să nu poată fi însuşite dacă există abilitatea de a imita şi a forma cuvinte asemănătoare.

Este de dorit o cămară lingvistică în afară de aceea a polonezului G. Cnapius

25. Pînă acum ne lipseşte o asemenea „cămară" universală. *Gregorius Cnapius,* [257] iezuit polonez, a făcut un mare serviciu poporului său alcătuind o asemenea operă, intitulată *Tezaurul polono-latino-grec.* Totuşi, această excelentă lucrare lasă de dorit sub trei aspecte. *Mai întîi,* nu cuprinde toate cuvintele şi expresiile patriei sale; *în al doilea rînd,* n-a menţinut ordinea arătată mai sus, şi anume să fi prezentat, pe cît posibil, în paralel, adică ceea ce e simplu să corespundă simplului, figurile de sens — figurilor de sens, ce-i învechit la ce e învechit, deoarece prin aceasta ar fi reieşit în mod egal specificul, frumuseţea şi bogăţia ambelor limbi. Or, el traduce fiecare cuvînt sau expresie poloneză prin mai multe latineşti, în timp ce noi dorim ca oricărui cuvînt simplu matern să-i corespundă întocmai expresia latină, şi astfel să se poată traduce în limba maternă orice expresie latină oricît de subtilă. Numai aşa această „cămară" va fi folositoare în traducerea oricărei cărţi din limba latină în limba maternă, şi invers. *În al treilea rînd,* în Tezaurul lui Cnapius ordinea expresiilor lasă de dorit, adică ele n-ar trebui acumulate în chip indiferent, ci mai întîi să ofere modele simple şi explicative ale lucrurilor şi faptelor, apoi expresii oratorice, în continuare cele poetice, sublime, mai dure ori mai neobişnuite, şi în cele din urmă pe cele învechite.

26. O discuţie completă asupra structurii unei asemenea *„cămări"* lingvistice o amînăm însă pentru mai tîrziu, la fel şi în ceea ce priveşte modul cum să se utilizeze *Vestibulul, Janua, Palatium* şi *Thesaurus,* şi anume pentru ca să se ajungă negreşit la ceea ce năzuim: *stăpînirea completă a limbii.* Mai precis, aceasta se va stabili cu prilejul organizării activităţii în fiecare clasă în parte. [258]

Capitolul XXIII

Metoda (educației) morale

Tot ce a precedat pînă acum a fost o activitate colaterală, tot ce urmează este o activitate principală: moralitatea și pietatea

1. Atîta despre predarea și învățarea mai promptă a științelor, artelor și limbilor. Pe bună dreptate, ne amintim în acest context de cuvîntul lui Seneca (epistola 89): *„Nu trebuie să învățăm toate aceste, ci trebuiau învățate."* [259] Căci toate acestea constituie numai o pregătire pentru ceva mai mare și, așa cum spune el, sînt *numai primele noastre încercări de muncă, nu munca propriu-zisă.* Și care este munca propriu-zisă? *Studiul înțelepciunii, care ne înalță, care ne fortifică și ne face mărinimoși,* adică ceea ce am indicat mai sus sub numele de *moralitate și pietate.* Numai prin aceasta ne ridicăm deasupra celorlalte creaturi și ne apropiem mai mult de Dumnezeu însuși.

Trebuie să transformăm în artă

2. De aceea trebuie să avem grijă ca *această artă de a înfiltra adevărata moralitate și pietate să fie bine constituită, spre a fi introdusă în școli,* pentru ca acestea, pe drept cuvînt, să poată fi numite „ateliere ale umanității".

Șaisprezece reguli ale artei moralității

3. *Arta de a forma moralitatea are șaisprezece reguli principale,* dintre care, prima este: *trebuie insuflate tinerimii toate virtuțile, fără nici o excepție.*

Pentru că din ceea ce este just și moral nu poate lipsi nimic, fără ca să apară o lacună și să se strice armonia.

II 4. *Înainte de toate este necesar să fie insuflate așa-numitele virtuți fundamentale sau cardinale:* **prudența, cumpătarea, tăria** și **dreptatea.**

Aceasta deoarece clădirea nu se poate construi fără temelie, iar părțile se leagă prost dacă nu se sprijină solid pe această temelie.

III 5. **Prudența** *și-o însușesc elevii dintr-o bună instrucție, învățînd să deosebească corect lucrurile după esența și valoarea lor.*

Căci o dreaptă judecată asupra lucrurilor este adevărata temelie a tuturor virtuților. Frumos se exprimă Vives: *„Adevărata înțelepciune constă într-o judecată dreaptă asupra lucrurilor: ca să apreciem pe fiecare așa cum este, să nu urmărim lucruri de nimic, ca și cum ar avea valoare, iar ceea ce este valoros să repudiem; să nu dojenim ceea ce este vrednic de lăudat și să lăudăm ceea ce nu merită. Căci de aici provin toate greșelile și toate rătăcirile spiritului omenesc, pentru că lucrurile nu sînt just apreciate, și nimic nu este mai dăunător în viața omului decît o asemenea intervertire a judecății. De aceea trebuie* (continuă el) *să deprindem pe oricine din copilărie să aibă păreri adevărate despre lucruri și care să se maturizeze pe măsura înaintării în vîrstă. Trebuie să se susțină adevărul și să se repudieze contrariul lui, în felul acesta obișnuința de a acționa just va deveni o a doua natură"* etc. [260]

6. *Școlarii să fie deprinși cu* **cumpătarea** *pe tot timpul educației lor, la mîncare și băutură, la somn și veghe, la muncă și joc, la vorbă și tăcere.* IV

Pentru aceasta există o regulă de aur care trebuie să le fie mereu prezentă tinerilor: *Nimic peste măsură!* spre a-i feri pretutindeni de saturație și dezgust. [261]

7. *Tăria să o învețe în stăpînirea de sine,* V *ca astfel să-și poată stăvili înclinația de a vorbi sau a se juca în afara sau peste timpul prevăzut, bineînțeles strunind și zăgăzuind nerăbdarea, crîcnirea și supărarea.*

Baza pentru aceasta va consta în a-i deprinde să facă totul cu chibzuială, nimic cu patimă și impetuozitate. Căci *omul este o ființă rațională* și trebuie să se obișnuiască să fie condus de rațiune, deliberînd în toate: ce să facă, de ce face și cum să facă să procedeze drept, astfel ca *să fie stăpînul acțiunilor sale.* Întrucît însă copiii (chiar dacă nu toți) nu sînt capabili încă de o purtare

așa de chibzuită și rațională, ei trebuie să fie îndrumați astfel spre tărie și autostăpînire, încît să se deprindă să urmeze mai degrabă voința altora decît pe a lor, adică să dea imediat ascultare în toate superiorilor săi. *Căci cei ce cresc caii*, spune Lactantius [262], *îi deprind mai întîi cu frîul, iar cei ce educă copiii trebuie să-i obișnuiască mai întîi să asculte de cuvînt* [263]. O, cîtă speranță se poate pune în faptul de a scăpa omenirea de rătăcirile care inundă lumea, aducînd-o la o stare mai bună, și asta dacă unii ar ceda altora și nu toți ar acționa după propria lor rațiune, fiind deprinși cu aceasta chiar de la prima vîrstă!

VI *8. Dreptatea o învață neaducînd nimănui prejudicii și dînd fiecăruia ceea ce i se cuvine, fugind de minciună și înșelătorie, fiind serviabil și amabil.*

Căile și mijloacele spre a-i forma ca să fie drepți și mai buni se indică prin următoarele reguli:

VII *9. Aspecte ale tăriei, necesare mai întîi tinerimii, sînt: noblețea sinceră și perseverența în muncă.*

Întrucît viața se desfășoară în contact cu oamenii și în activitate, de aceea copiii trebuie să fie învățați să suporte atît privirea oamenilor cît și munca onestă pe care o preiau asupra lor, spre a nu fi sau bufnițe sau mizantropi (μισάνθροποι), *burtă verde și povară nefolositoare* a pămîntului. [264] Virtutea se cultivă prin fapte, și nu prin vorbe.

VIII *10. Noblețea sinceră se dobîndește prin contactul zilnic cu oamenii cinstiți și prin executarea tuturor obligațiilor care le revin față de aceștia.*

Aristotel l-a educat pe *Alexandru* în așa fel încît acesta de la 12 ani a venit în contact cu tot felul de oameni, cu regi și cu trimișii acestora, cu oameni învățați și oameni simpli, cu orășeni, țărani și meseriași, putînd cu fiecare să discute orice temă, punînd întrebări și dînd răspunsuri. Pentru ca, printr-o educație universală, toți să învețe să procedeze la fel, trebuie să se elaboreze reguli de comportare și să stăruim necontenit să le traducem în viață, astfel încît copiii să se deprindă să discute zilnic, cu modestia cuvenită, despre diferite lucruri, cu învățătorul lor, cu colegii, părinții, cu oamenii de serviciu și cu ceilalți oameni. Desigur, învățătorii trebuie să fie atenți ca la oricine observă o oarecare neglijență, nechibzuință, grosolănie sau obrăznicie să intervină, îndreptîndu-l.

IX *11. Perseverența în muncă o dobîndesc copiii dacă lucrează întotdeauna cîte ceva, fie în serios, fie jucîndu-se.*

În ceea ce privește intenția, nu contează de ce și cu ce scop se face un lucru, ci important este să se facă, deoarece și în glumă se poate învăța ceea ce folosește în serios, dacă o cere timpul și împrejurările. Și fiindcă *executarea se învață executînd* [265] (după cum am văzut la locul cuvenit), și *munca se învață muncind*, tot așa ocupația permanentă (chiar mai moderată) a spiritului și a corpului trebuie să se transforme în sîrguință și să-l deprindă pe omul activ de a nu se putea împăca cu lenea. Așa se confirmă și sentința lui Seneca, și anume că: „*Spiritele generoase se nutresc cu munca*“ [266].

X *12. O altă virtute înrudită cu dreptatea este de a servi pe alții cu promptitudine și plăcere, ceea ce trebuie infiltrat în primul rînd copiilor.*

Unei naturi corupte îi este inerent un viciu urît – egoismul φιλαυτία, pe baza căruia oricine are în vedere numai ceea ce îi aparține și nu se sinchisește de soarta altuia. Iar aceasta constituie sursa tuturor rătăcirilor umane, pentru că fiecare urmărește satisfacerea propriilor sale interese și nu ia în considerare binele obștesc. *Iată de ce trebuie inoculat temeinic tinerețului scopul vieții noastre*, și anume că noi nu ne naștem numai pentru noi, ci pentru Dumnezeu și aproapele nostru, adică pentru societatea omenească, și de aceea din copilărie trebuie să ne obișnuim să imităm pe Dumnezeu, pe îngeri, soarele și toate creaturile nobile și în

același timp trebuie să dorim și să ne străduim ca, în măsura posibilităților, *să servim și să fim utili cît mai multora.* Abia atunci va domni în familie și în stat o stare fericită, cînd toți vor contribui la folosul comun și pretutindeni vor ști și vor putea să se ajute unii pe alții. Iar ca să știi și să vrei trebuie să înveți.

XI *13. Formarea virtuților trebuie să înceapă din prima copilărie, înainte ca spiritul să cadă pradă viciului.*

Căci dacă cîmpul nu este semănat cu sămînță bună, el va produce plante — dar ce fel de plante? Neghină și buruieni. Dacă însă îl cultivăm cum se cuvine, pentru ca să obținem o recoltă mai bună și mai sigură, atunci trebuie primăvara să-l arăm, să-l însămînțăm și să-l grăpăm. În general, *tot ce se deprinde din copilărie este deosebit de important* [267], căci *și vasul păstrează multă vreme mirosul lichidului cu care a fost umplut inițial.* [268]

XII *14. Virtuțile se învață acționînd continuu cinstit.*

Și cunoașterea se învață prin cunoaștere, acționarea prin acționare, fapt ce l-am văzut în capitolele XX și XXI. Așa precum copiii învață ușor mersul prin mers, vorbirea prin vorbire și scrierea prin scriere, tot așa învață *să fie ascultători* (obediența) *prin ascultare, abstinența prin reținere, veracitatea prin spunerea adevărului, perseverența prin statornicie* etc. — numai dacă nu lipsesc cei care le servesc de model prin cuvînt și faptă.

XIII *15. Un permanent exemplu luminos de viață regulată trebuie să-l dea părinții, tutorii, învățătorii și colegii de școală.*

Căci copiii sînt ca și tinerele maimuțe, tot ce văd caută să imite, și bun și rău, chiar fără să i se ceară, și de aceea învață mai întîi să imite, înainte de a cunoaște. Exemplele pot fi din viață, ca și din povestiri, mai importante fiind însă cele dintîi, pentru că acționează mai profund și mai puternic. *Dacă părinții cinstiți sînt păzitorii grijulii ai disciplinei casnice, iar învățătorii aleși sînt de o moralitate demnă de admirat, atunci aceștia vor constitui mediul cel mai propice spre a-i conduce pe elevi către o viață liniștită.*

16. La exemple trebuie să fie alăturate precepte și reguli de viață. XIV

Anume ca să întregească, să îmbunătățească și să întărească imitația (revezi ce s-a spus la cap. XXI, regula IX). Asemenea reguli de viață se pot desprinde din Sf. Scriptură și din sentințele înțelepților. De exemplu: *De ce și cum să se ferească cineva de invidie? Cu ce anume să-și apere cineva pieptul împotriva durerii și a altor nenorociri din viață? Cum să-și tempereze bucuriile? Cum, în ce mod să-și stăpînească mînia? Cum să stăvilească dragostea nepermisă* și altele asemănătoare, adecvate vîrstei și gradului de dezvoltare spirituală.

17. De asemenea, copiii trebuie să fie feriți cu mare grijă de însoțirea cu cei răi, spre a nu se molipsi. XV

Căci răul se prinde mai ușor și este mai persistent, din cauza coruptivității naturii. De aceea trebuie să ne străduim să evităm orice ocazie de corupție a tineretului, de exemplu: *asocierea vicioasă, vorbele necuviincioase, cărțile lipsite de conținut și obscene (vani et futiles)* (căci exemplele vicioase, fie văzute, fie auzite, sînt otravă pentru spirit) și, în fine, inactivitatea, pentru ca lipsa de ocupație să nu ducă la învățarea a ceva rău [269] și la adormirea spiritului. De aceea este bine să-i ocupăm neîncetat, sau cu ceva serios, sau de distracție, numai să nu-i lăsăm în inactivitate.

18. Și întrucît nu putem fi atît de vigilenți încît să nu se poată furișa ceva rău, de aceea pentru combaterea moravurilor rele este absolut necesară o disciplină severă. XVI

Căci dușmanul veghează nu numai atunci cînd dormim, dar și cînd sîntem treji; ori cînd semănăm sămînța bună pe ogorul spiritual, el se furișează printre noi spre a împrăștia neghina sa. Și cum natura coruptă ea însăși se manifestă ici și colo, este necesar să ne opunem

răului cu forța. Opunerea se face prin disciplinare, adică prin dojană și pedeapsă, cu cuvîntul și cu bătaia, după cum cere împrejurarea, dar totdeauna strîns legat de fapta recentă, astfel ca viciul ce se naște să fie sugrumat în fașă sau, și mai bine, să fie stîrpit pe cît posibil cu rădăcină cu tot. *Disciplina, așadar, trebuie să domnească în școală nu atît din cauza științelor* (care dacă sînt predate printr-o metodă justă oferă spiritului omenesc plăcere și atracție), *cît pentru morală.*

Despre disciplină însă în capitolul XXXI.

Capitolul XXIV

Metoda de inoculare a pietății

Este oare posibilă antrenarea în pietate printr-o metodă artistică?

1. Deși pietatea este un dar al lui Dumnezeu, fiindu-ne dată nouă din cer, sub conducerea și învățătura Sf. Spirit, cu toate acestea, fiindcă el se servește de mijloace obișnuite, alegîndu-și ca ajutoare pe părinți, pe învățători și pe slujitorii bisericii, care să planteze și să ude mai cu îngrijire lăstarii paradisului (1. Corintieni 3, 6, 8), este bine ca aceștia să-și cunoască temeiul obligațiilor lor.

Ce se înțelege prin cuvîntul pietate

2. Ceea ce ține de *pietate* noi am arătat [270] deja, și anume că inima noastră (dacă noi am ajuns la înțelegerea justă a lucrurilor credinței și ale religiei) să știe să caute pretutindeni pe Dumnezeu (pe care Sf. Scriptură, Jes. 45, 15 sau Hebr. 11, 27, îl numește un rege invizibil, pentru că el se învăluie cu vălul operelor sale și este prezent, dar invizibil în tot ceea ce este vizibil și domnește), și unde îl află, *să-l urmeze*, și dacă l-a aflat, *să se bucure* de el. *Cel dintîi lucru se realizează cu mintea (mens), al doilea cu voința, iar al treilea cu încîntarea conștiinței.*

Trei: 1,2,3

Sensul acestora

3. Îl căutăm pe *Dumnezeu* prin aceea că observăm urmele divinității în toate creaturile. Il urmăm pe *Dumnezeu* dacă ne încredințăm în toate cu totul voinței sale, atît în tot ceea ce facem cît și în suportarea a tot ceea ce îi place. Ne bucurăm de *Dumnezeu*, dacă aflăm liniște în iubirea și grația sa, așa ca să nu ne mai rămînă nici pe pămînt și nici în cer nimic mai de dorit decît Dumnezeu însuși, nimic mai plăcut decît gîndul la el, nimic mai dulce ca slava lui, așa ca inima noastră să se contopească în iubirea sa.

Trei izvoare și trei mijloace de extragere din ele

4. Avem trei feluri de izvoare din care am putea dobîndi asemenea sentimente, trei moduri sau grade de a le putea dobîndi.

Izvorul e întreitul cuvînt al lui Dumnezeu, și anume: lumea, Sf. Scriptură și noi înșine

5. Aceste izvoare sînt: **Sf. Scriptură, lumea și noi înșine.** Adică o dată *cuvîntul* lui Dumnezeu, apoi *opera* sa și *îndemnul* său în noi (instinctus). Este un fapt de netăgăduit că din Sf. Scriptură dobîndim cunoașterea și dragostea pentru Dumnezeu. Că într-adevăr din lume și din observarea înțeleaptă a minunatelor opere ale lui Dumnezeu cuprinse în ea ne pătrundem de sentimentul pietății o mărturisesc păgînii înșiși, care numai prin contemplarea lumii au ajuns la venerarea unei existențe divine. Aceasta rezultă din exemplul lui *Socrate, Plato, Epictet, Seneca* și al altora, deși sentimentul iubirii lor era încă incomplet și abătut de la calea cea adevărată, fiindcă ei nu erau părtași la revelația divină. Aceia însă care se ostenesc să ajungă la cunoașterea lui Dumnezeu din cuvintele și operele sale, fiind înflăcărați de o

iubire fierbinte pentru el, sînt asemenea lui Iov, Ilie [271], *David* şi alţi pioşi. Tot acolo ajungem şi noi prin observarea providenţei speciale a lui Dumnezeu pentru noi înşine (cît de minunat ne-a creat, ne-a păstrat pînă acum şi ne conduce), şi aceasta rezultă şi din exemplul lui David (Psalmul 139 [272] şi al lui Iov, cap. X).

Trei moduri de extras din trei izvoare

6. Modul de a dobîndi pietatea din aceste trei izvoare este întreit, şi anume: *meditaţia, rugăciunea* şi *ispita* (tentatio). Aceste trei lucruri îl pregătesc pe teolog, spune Luther [273]. Dar şi pe un adevărat creştin tot aceste trei lucruri îl pot forma.

1. Meditaţia

7. Meditaţia constă în frămîntarea continuă, atentă şi pioasă a operei, cuvintelor şi binefacerilor lui Dumnezeu, căci tot ce există nu există decît din voinţa lui Dumnezeu (din creaţia sa sau din permisiunea sa) şi pe ce căi minunate îşi ajung toate scopul, conform celor stabilite de Dumnezeu.

2. Rugăciunea

8. Rugăciunea este suspinarea deasă şi oarecum continuă întru Dumnezeu, cu implorarea milei sale, spre a ne ajuta şi a ne conduce cu spiritul său.

3. Ispita

9. În sfîrşit, ispita (tentatio) nu este decît o cercetare repetată a progresului nostru în pietate, făcută de noi înşine sau de altcineva. Aci ne referim la ispitele provenite de la oameni, de la diavol şi de la Dumnezeu, fiecare în propriul lor fel. Căci mai întîi omul trebuie să se încerce pe sine însuşi cît este de credincios (2. Corint. 63,5) şi cu cît zel îndeplineşte voinţa lui Dumnezeu. După aceea trebuie să ne lăsăm verificaţi de oameni, de prieteni şi de duşmani. De exemplu, să ne verifice acei care ne întrec în conştiinciozitate, printr-o cercetare atentă, deschisă sau ascunsă, cît am progresat în pietate, sau însuşi Dumnezeu ne poate pune la încercare printr-un duşman, spre a vedea în ce măsură căutăm refugiul nostru la El, ca astfel să iasă în evidenţă cît de mare este credinţa noastră. În sfîrşit, Dumnezeu obişnuieşte să trimită cîteodată pe însuşi Satana sau singur se opune omului, spre a afla ce este în interiorul inimii acestuia. Toate acestea este necesar să fie infiltrate tineretului creştin si el să fie deprins ca prin tot ce este, se întîmplă şi se va întîmpla să-şi înalţe spiritul său spre acela care este începutul şi sfîrşitul tuturor şi numai în El să-şi caute liniştea sufletului.

10. Metoda specială pentru aceasta este cuprinsă în următoarele 21 de reguli:

Metoda pietăţii este cuprinsă în 21 de reguli

Grija de a infiltra pietatea trebuie să înceapă din prima copilărie.

I

Fie că neamînarea este utilă, fie că amînarea este periculoasă, raţiunea ne arată că ceea ce este de făcut mai întîi şi mai important trebuie realizat mai întîi. Şi ce poate fi mai primordial şi mai important ca *pietatea? Fără ea, orice altă îndeletnicire nu aduce nici un folos, în timp ce ea conţine făgăduinţa vieţii acesteia şi a celei viitoare* (1. Timot. 4, 8). Căutarea împărăţiei lui Dumnezeu este **singurul lucru necesar** [274] (Luca 10, 42), şi cine se preocupă de aceasta, restul va veni de la sine (Matei, 6, 33). Dar amînarea este periculoasă, întrucît dacă sufletul copilului nu se umple din fragedă vîrstă cu iubirea lui Dumnezeu, se întîmplă lesne ca pe parcursul vieţii să nu mai fie condus de veneraţia faţă de acesta şi astfel se furişează pe nesimţite o desconsiderare şi o profanare a divinităţii, care apoi la unii cu greu se lasă înlăturată, iar la alţii niciodată. De aceea, zice Profetul, plîngîndu-se de îngrozitorul potop al impietăţii poporului său, că *„n-a mai rămas nimeni pe care Dumnezeu să-l mai înveţe, afară de cei înţărcaţi sau pe cei abia depărtaţi de la sînul mamei lor, adică pe copiii mici“* (Isaia 28,9). Iar despre ceilalţi zice un alt profet, că: *„ei nu se pot îndrepta să facă bine, deoarece sînt deprinşi a face rău“* Ieremia 13, 23).

II

11. De aceea, de îndată ce copiii vor începe să facă uz de ochi, de limbă, de mîini şi de picioare, trebuie să înveţe să

privească către cer, să ridice mîinile în sus și să pronunțe numele lui Dumnezeu și al lui Hristos, să-și îndoaie genunchii înaintea majestății nevăzute și să o venereze.

Pentru aceasta, copiii nu sînt nedocili, așa cum își închipuie cei ce neglijează lucrul acesta atît de important, pentru că ei nu-și dau seama cît de mare este nevoia de a ne desprinde de diavol, de lume și de noi înșine. Chiar dacă la început copiii nu înțeleg ce fac, întrucît rațiunea lor încă nu o pot folosi pe deplin, este foarte important ca ei să știe că acest lucru trebuie făcut și să-l învețe prin exercițiu. Căci dacă au învățat prin executare ceea ce trebuie să execute, tot ce urmează se va imprima mai ușor, astfel că mai tîrziu vor înțelege *ce fac și de ce o fac și cum trebuie făcut corect.* Dumnezeu a dispus prin lege ca orice început să fie sfințit [275], de ce atunci nu s-ar sfinți primele începuturi ale gîndirii, vorbirii, ale mișcărilor și ale acțiunilor noastre?

III *12. Cînd copiii ajung la vîrsta de a putea fi instruiți, atunci trebuie să li se inoculeze înainte de orice ideea că noi nu sîntem aici numai pentru această viață și că țelul nostru este eternitatea, iar viața aceasta nu este decît un stadiu de trecere, ca noi să fim pregătiți cum se cuvine ca să intrăm cu demnitate în lăcașurile de veci.*

Și aceasta li se poate ușor arăta prin exemplele zilnice ale celor care sînt răpiți de moarte și trec în altă viață: sugari, copii, tineri și bătrîni. Acest lucru trebuie repetat pentru ca să-i determinăm să mediteze că nimeni nu-și poate asigura în această viață o ședere veșnică.

IV *13. Mereu să li se spună că aici nu merită să te ostenești pentru altceva decît spre a te pregăti temeinic pentru viața următoare.*

Și ar fi o nebunie să te ocupi cu cele pe care trebuie să le părăsești și să neglijezi cele ce ne vor însoți în veșnicia însăși.

V *14. Apoi trebuie să-i învățăm că există două vieți spre care pleacă de aici oamenii, și anume una fericită întru Dumnezeu și alta nenorocită, în iad, amîndouă eterne.*

Exemplul lui Lazăr și al lui Epulo, ale căror suflete au fost duse al celui dintîi de îngeri, în ceruri, al celuilalt de diavol, în iad.

15. Mai departe, să li se arate că fericiți, și anume de trei și chiar de patru ori [277], sînt aceia care se poartă în așa fel încît sînt considerați demni de a merge la Dumnezeu. VI

Căci în afară de *Dumnezeu,* izvorul luminii și al vieții, nu există decît întuneric, teamă, chinuri și moarte veșnică, așa că pentru cei care se vor abate de la Dumnezeu și se vor prăbuși în hăul veșnicei pieiri ar fi mai bine să nu se mai fi născut.

16. Vor ajunge la Dumnezeu însă toți VII *accia care aici umblă cu Dumnezeu.*

(Așa ca Enoch și Ilie, ambii încă în timpul vieții lor, alții după moartea lor — Facerea 5, 24 etc.). [278]

17. Umblă cu Dumnezeu aceia care-l VIII *au întotdeauna înaintea ochilor, se tem de el și-i respectă poruncile.*

„Acesta este un lucru cuvenit fiecărui om" *(totum hominis)* (Eclesiastul 12, 13), acea sumă despre care Hristos spune că *de un lucru e nevoie* (Luca 10, 42). Pe acesta toți creștinii trebuie să-l aibă pe buze și în inimă, ca astfel să nu se îngrijească vreodată ca Marta de nevoile acestei lumi.

18. De aceea trebuie să se deprindă ca IX *tot ceea ce văd, aud, pipăie, fac și îndură să se refere direct sau indirect la Dumnezeu.*

Aceasta se poate ilustra prin exemple. Anume, cel care se dedică studiilor științifice și unei vieți contemplative să facă aceasta în așa fel încît să vadă atotputernicia, înțelepciunea și bunătatea lui Dumnezeu răspîndite pretutindeni, ca astfel să se înflăcăreze de dragostea lui și prin această dragoste să se unească tot mai strîns și mai strîns cu el, așa încît nimic să nu-l mai poată desprinde de Dumnezeu pentru vecie.

Cel care însă execută lucrări în afară, ca agricultura, meseriile etc., acela trebuie să-şi cîştige pîinea şi tot ce are nevoie pentru viaţă, dar numai cu intenţia de a trăi comod, iar a trăi comod înseamnă a servi pe *Dumnezeu* cu mintea liniştită şi bine dispusă (mente quieta et hilari) şi, servindu-l, să-i poată plăcea, şi, plăcîndu-i, să poţi fi unit cu el în eternitate. Iar aceia care urmăresc alte scopuri în acţiunile lor, se îndepărtează de intenţiile lui Dumnezeu şi de Dumnezeu însuşi.

X *19. Aşadar, ei trebuie să se deprindă din prima vîrstă să se ocupe cît mai mult cu ceea ce conduce direct către Dumnezeu, şi anume cu citirea Sf. Scripturi, cu exerciţii religioase şi cu fapte bune.*

Căci citirea Sf. Scripturi deşteaptă şi stimulează aducerea aminte de Dumnezeu; exerciţiile religioase prezintă omului pe Dumnezeu ca prezent şi-l uneşte cu el; faptele bune însă întăresc această legătură, deoarece arată că noi umblăm într-adevăr în legea lui Dumnezeu. Aceste trei lucruri trebuie să fie recomandate în mod serios fiecărui „candidat la pietate" (candidatus pietatis), adică întregului tineret creştin, care prin botez a fost sfinţit întru Domnul.

XI *20. De aceea, Sf. Scriptură să fie alfa şi omega tuturor şcolilor creştine.*

Ceea ce spune Hyperius [279], că un teolog se naşte în Sf. Scriptură, vedem că o dezvoltă şi mai mult apostolul Petru cînd zice: *„copiii lui Dumnezeu au fost născuţi a doua oară nu din sămînţă stricăcioasă, ci din nestricăcioasă, prin cuvîntul lui Dumnezeu cel viu şi care rămîne în veac"* (I Petru 1, 23). De aceea, în şcolile creştine această carte divină trebuie să fie preferată înaintea tuturor celorlalte cărţi, pentru ca astfel, *după exemplul lui Timotei, „de mic copil să cunoşti Sfintele Scripturi, care pot să-ţi dea înţelepciune spre mîntuire"* (2 Timotei 3, 15), *„fiind hrănit cu cuvintele credinţei"* (1 Timotei 4, 6). Frumos s-a exprimat la timpul său, asupra acestui lucru, Erasm [280] în *Paraclesis* sau *Îndemnarea la studiul filozofiei*, cînd a spus: *„Sf. Scriptură se potriveşte tuturor; ea se apleacă asupra celor mai mici şi se potriveşte modului lor de înţelegere, nutrindu-i ca laptele, îngrijindu-i, sprijinindu-i şi făcînd totul pînă ce cresc în Hristos. Dar aşa cum nu se dezice la cei mici, ea se confirmă într-un chip minunat la cei mari: pentru cei mici e mică, pentru cei mari, peste măsură de mare. Nici o etate, nici un sex, nici o situaţie şi nici o stare nu este înlăturată de ea. Nici soarele însuşi nu e în aceeaşi măsură comun şi tuturor deschis, ca învăţătura lui Hristos. Ea nu îndepărtează pe nimeni, afară numai dacă cineva se înstrăinează de ea"* etc. Şi continuă: *„De ar fi tradusă în limbile tuturor popoarelor, ca să poată fi citită şi cunoscută nu numai de scoţieni şi irlandezi, ci şi de turci şi saraceni! S-ar putea ca mulţi să rîdă de aceasta, dar unii vor fi cîştigaţi. Ce bine ar fi dacă plugarul ar cînta din ea în urma plugului, ţesătorul la războiul său, iar călătorul şi-ar uşura greul drumului cu istorioarele ei. Toate convorbirile creştinilor să nu izvorască decît din ea! Căci aşa sîntem, cum sînt discuţiile noastre zilnice! Fiecare să înţeleagă din ea ceea ce poate şi să exprime ceea ce poate. Cine a rămas în urmă să nu invidieze pe cel din faţa lui, iar cel din faţă să nu dispreţuiască pe cel ce-i urmează, ci să-l încurajeze. De ce să limităm ocupaţia comună numai la cîţiva?"* [281] Şi către sfîrşit, conchide: *„Noi toţi care la botez am depus un jurămînt pe cuvintele lui Hristos"* (dacă într-adevăr am jurat din inimă), *„trebuie, de îndată ce e posibil, încă din braţele părinţilor noştri şi din mîngîierile dădacelor, să fim introduşi în învăţătura lui Hristos. Căci prinde rădăcini mai adînci şi mai solide ceea ce recipientul gol al spiritului a primit mai întîi. Numele lui Hristos să fie primul gungurit al copilului, iar prin evangheliile sale să fie cultivată prima copilărie şi aş dori ca despre el astfel să se povestească, încît copiii să prindă drag de el din frageda vîrstă. Şi să rămînă la aceste studii pînă ce printr-o creştere liniştită ajung să se maturizeze ca bărbaţi*

desăvîrşiţi în Hristos. Fericiţi acei pe care-i apucă moartea în mijlocul acestor studii! Aşadar, să căutăm aceste studii din tot sufletul nostru, să ne îndeletnicim cu ele, să le iubim şi, în sfîrşit, să murim cu ele şi chiar să ne transformăm în ele, pentru că studiile trec în moravuri" etc. [282] Acelaşi Erasm arată în Compendiul său de teologie: *„După părerea mea n-ar fi nici o greşeală dacă scrierile sfinte s-ar învăţa pe dinafară, chiar fără să le fi priceput, după cum zice Sf. Augustin"* etc. [283] Aşadar, şcolile creştine să nu răsune de Plaut, Terentius [284], Ovidiu sau Aristotel, ci de Moise, David şi Hristos. Să se caute însă mijloace şi căi cum s-ar putea prezenta tinerimii creştine Biblia întocmai ca un abecedar al tinerimii consacrat lui Dumnezeu *(căci toţi copiii creştini sînt sfinţiţi.* 1. Corint. 7, 14). Căci *după cum orice vorbire constă din sunete şi silabe, tot aşa întreaga construcţie a religiei şi pietăţii este clădită pe elementele Sf. Scripturi.*

XII *21. Tot ce se învaţă din Scriptură trebuie să se refere la credinţă, dragoste şi speranţă.*

Căci aceste trei sînt acele clase supreme spre care converg toate cele ce Dumnezeu prin cuvintele sale a considerat bune spre a ne revela. *Unele ni le descoperă el ca să le cunoaştem, altele ni le porunceşte ca să le facem, sau ni le promite pentru ca noi să le aşteptăm de la bunătatea sa în lumea aceasta şi cea viitoare.* Şi în întreaga Sf. Scriptură nu întîlnim ceva care să nu se refere la unul din aceste trei lucruri. De aceea, toţi trebuie să fie învăţaţi asupra modului cum să priceapă şi să se ocupe raţional cu cuvintele lui Dumnezeu.

XIII *22. Credinţa, iubirea şi speranţa să se înveţe pentru practică.*

Este necesar să formăm creştini practicieni, şi nu teoreticieni, chiar de la începutul instrucţiei, dacă vrem să avem adevăraţi creştini. Religia este ceva viu şi nu o pictură; ea îşi dezvăluie aşadar vitalitatea în efectul său, după cum o sămînţă vie încolţeşte de îndată ce o semănăm într-un pămînt bun. De aceea şi *Sf. Scriptură cere o credinţă eficace* (Gal. 5, 6), *pe care altfel o numeşte moartă* (Iacob 2, 20) *„ne-am născut din nou, spre nădejde vie"* (I. Petru 1, 3). De aceea este des repetată în Scriptură şi avertizarea că revelaţia divină se produce pentru *ca noi să acţionăm conform ei.* Şi Hristos zice: *„Cînd ştiţi aceasta, fericiţi sînteţi dacă o veţi face"* (Ioan 13, 17). XIV

23. Credinţa, iubirea şi speranţa se vor învăţa spre aplicare în practică, dacă copiii (şi toţi ceilalţi) vor fi educaţi să creadă cu tărie în tot ceea ce Dumnezeu a revelat, să execute ceea ce a poruncit şi să spere ceea ce a promis.

Aceasta trebuie s-o reţinem şi s-o imprimăm cu grijă copiilor, pentru că de vor ca slova lui Dumnezeu să le dea virtute spre mîntuire, să-şi ofere atunci o inimă umilită şi devotată, gata de a i se supune lui întotdeauna şi pretutindeni şi să acţioneze întocmai. Aşa cum soarele cu lumina sa nu se arată aceluia care nu vrea să deschidă ochii şi aşa cum bucatele oferite nu satură pe cei care nu vor să le mănînce, tot aşa şi *lumina* divină oferită spiritului nostru, *poruncile* sale prevăzute pentru acţiunile noastre, precum şi *fericirea* care e promisă acelora ce se tem de Dumnezeu ar fi în zadar dacă nu le primim cu credinţă sinceră, cu iubire plină de ardoare şi cu speranţă neclintită. Aşa a făcut Avram, părintele credincioşilor, care în încrederea lui în Dumnezeu a crezut chiar ceea ce era contrar raţiunii. El a îndeplinit cu supunere tot ce putea fi mai aspru, numai fiindcă i-a poruncit Dumnezeu (de a-şi părăsi patria sa şi de a-şi jertfi pe propriul său fiu). El a sperat cu încredere chiar acolo unde nu mai era nimic de sperat, sprijinit pe promisiunile lui Dumnezeu. [285] O asemenea credinţă vie şi activă a constituit justificarea sa. Şi pentru ca cei ce se consacră lui Dumnezeu să simtă acest lucru şi să-l observe permanent, trebuie să fie învăţaţi.

XV *24. Tot ce se predă tinerimii creştine în afară de Sf. Scriptură (ştiinţe, arte, limbi etc.) trebuie astfel subordonat Sf. Scripturi, încît să fie clar că tot ce nu se referă la Dumnezeu şi la viaţa veşnică este curată vanitate.*

Socrate este lăudat de cei vechi pentru că el a eliberat filozofia de speculaţii goale şi spinoase şi a trecut în domeniul moralei; aşa şi *apostolii* au arătat că au fost chemaţi să întoarcă pe creştini de la discuţii sterile şi spinoase asupra Legii, la dragostea dulce a lui Hristos (1 Tim. 1, 5 şi cont.). La fel au procedat şi *cîţiva teologi pioşi din vremi mai recente,* care au părăsit disputa cu privire la problemele litigioase, încurcate, ce mai degrabă subminează biserica, în loc s-o întărească, spre a se îngriji mai mult de conştiinţă şi de pietatea credincioşilor. *O, de s-ar îndura Dumnezeul nostru de noi ca să ne lase să aflăm o metodă generală raţională după care să putem preda cu succes totul de ceea ce se ocupă spiritul nostru în afară de Dumnezeu şi să îndreptăm spre el toate preocupările acestei vieţi, în care s-a încurcat şi a decăzut această lume, spre a aspira la viaţa cerească!* Aceasta ar fi cu adevărat *o scară* sfîntă pe care spiritele noastre, prin tot ce este şi se întîmplă, s-ar putea înălţa neîmpiedicat la izvorul cel mai înalt şi veşnic, atotstăpînitor, al adevăratei fericiri. [286]

XVI *25. Toţi trebuie să fie învăţaţi să cultive cu conştiinciozitate pietatea internă şi externă, pentru ca cea internă să nu înţepenească fără cea externă, iar cea externă să nu degenereze în ipocrizie, fără cea internă.*

Cultul extern al lui Dumnezeu constă în *vorbirea despre Dumnezeu, în predică şi în ascultarea cuvîntului său, în invocarea lui cu genunchii plecaţi, în cîntarea imnurilor religioase, în utilizarea sacramentelor şi a altor forme de cult publice sau particulare.* Cultul intern al lui Dumnezeu *constă în neîncetata gîndire la prezenţa lui Dumnezeu, temerea şi iubirea lui, propria abnegaţie şi resemnare în mîinile lui Dumnezeu, adică dorinţa vădită de a face şi pătimi tot ce-i place lui Dumnezeu.* Acestea trebuie îmbinate, şi nu despărţite, nu numai pentru faptul că este just de a-l glorifica pe Dumnezeu prin corpul şi spiritul nostru care-i aparţin (1 Cor. 6, 20), dar şi pentru faptul că ele *nu pot fi despărţite fără a fi în primejdie.* Cultul extern fără conştiinţa internă a adevărului este condamnat de Dumnezeu cînd spune: *„cine cere acest lucru din mîinile voastre?"* (Jes. 1, 10). *Căci duh este Dumnezeu şi cei ce i se închină trebuie să i se închine în duh şi în adevăr* (Ioan 4, 24). Pe de altă parte, deoarece noi nu sîntem numai o creatură spirituală, ci şi corporală, cu simţiri, *este necesar ca simţurile noastre să fie mereu stimulate să facă în afară ceea ce trebuie să se producă în interior, în spirit şi în adevăr.* De aceea Dumnezeu vrea, deşi pune mai mult preţ pe interior, să fie observat şi ceea ce este exterior. *Însuşi Hristos,* cu toate că a eliberat cultul Noului Testament de ceremonii şi a învăţat ca să servim lui Dumnezeu în spirit şi adevăr, totuşi *s-a rugat tatălui cu capul plecat şi a continuat această rugăciune nopţi întregi, a participat la adunările sfinte, a ascultat şi i-a întrebat pe cărturari, a predicat cuvîntul lui Dumnezeu şi a cîntat imnuri religioase* etc. *De aceea, dacă vrem să educăm tinerii în pietate, atunci trebuie să-i instruim complet — extern şi intern — spre a nu se forma ipocriţi,* adică adoratori, superficiali, falşi, închipuiţi, simulanţi ai cultului divin, dar nici fanatici, care să se delecteze în ale lor visuri şi, prin disprepuirea cultului exterior, să distrugă ordinea şi strălucirea bisericii, *dar nici indiferenţi,* pentru care exteriorul nu oferă interiorului nici o atracţie, iar interiorul nu-i oferă viaţă exteriorului.

XVII *26. Trebuie să-i deprindem corect pe copii să fie atenţi asupra lucrurilor exterioare oferite de Dumnezeu, pentru ca ei să ştie că adevăratul creştinism înseamnă să-ţi manifeşti credinţa prin fapte.*

Asemenea fapte sînt exerciţii continue în cumpătare, dreptate, caritate şi răbdare. Căci dacă credinţa noastră nu se sprijină pe fapte, e moartă în ea însăşi (Iacov 2, 17). Ea trebuie să fie vie, dacă e să aducă mîntuire.

XVIII *27. Trebuie de asemenea să-i învăţăm să deosebească cu adevărat binefacerile şi judecăţile lui Dumnezeu, în funcţie de semnificaţia lor deosebită, ca să ştie să le folosească bine şi să nu abuzeze de ele.*

N.B Fulgentius [287] (în Epistola a II-a către Galla) împarte binefacerile lui Dumnezeu în trei. Despre unele el afirmă *că sînt veşnice*, despre altele, *că mijlocesc eternitatea* şi, în sfîrşit, altele *sînt destinate pentru a fi utilizate în această viaţă. De prima categorie ţin:* cunoaşterea lui Dumnezeu, bucuria în spiritul sfînt şi iubirea de Dumnezeu, care se revarsă în inima noastră. *Din a doua categorie, fac parte*, zice el, credinţa, speranţa şi mila faţă de aproapele. Iar *din a treia*, sănătatea, bogăţia, amiciţia şi alte bunuri externe, care prin sine nu produc nici fericire şi nici mizerie.

De asemenea, să se înveţe că sînt trei feluri de judecăţi sau pedepse dumnezeieşti. *Unii* (pe care Dumnezeu vrea să-i cruţe de pedeapsa veşnică) *se chinuiesc aici* să-şi ducă crucea, pentru ca ei să se purifice şi să devină imaculaţi, ca Lazăr (Daniel 11, 35, Apoc. 7, 14). *Alţii se cruţă aici*, dar vor fi pedepsiţi în eternitate, ca Epulo cel bogat [288]. *Iar alţii încep cu pedepsele de aici şi le continuă în veşnicie*, cum sînt cei ca Saul, Antiochus, Herod, Iuda etc. De aceea, oamenii trebuie să fie învăţaţi să deosebească totul cît mai exact, pentru ca să nu se lase înşelaţi şi să prefere bunurile la îndemîna simţurilor, ceea ce este destinat numai pentru viaţa trecătoare, şi să nu se înspăimînte de suferinţele actuale mai mult decît de cele ale iadului; să nu se teamă de cei care ucid numai trupul şi după aceasta n-au ce să mai facă, ci de aceia care pot să piardă trupul, dar şi să arunce sufletul în iad (Luca 12, 4 şi 5).

XIX *28. Şi mereu să li se spună că cea mai sigură cale a vieţii este calea crucii, şi de aceea Hristos, conducătorul vieţii, a pornit primul pe ea şi invită şi pe alţii şi îi conduce pe ea şi mai ales pe acei pe care-i iubeşte mai mult.*

Secretul mîntuirii noastre s-a săvîrşit pe cruce, a fost desăvîrşit prin cruce, şi se bazează pe cruce, căci prin ea a fost ucis vechiul Adam, ca cel nou creat după chipul lui Dumnezeu să poată trăi. *De aceea, pe acei pe care-i iubeşte Dumnezeu îi pedepseşte şi-i crucifică cu Hristos, spre a-i învia cu Hristos şi a sta de-a dreapta lui în cer.* Căci cuvîntul crucii, pentru cei ce pier, este nebunie, iar pentru noi, cei ce ne mîntuim, este puterea lui Dumnezeu (1. Corinteni 1, 18). Este absolut necesar să li se întipărească creştinilor ca să înţeleagă că ei nu se pot numi discipoli ai lui Hristos dacă nu se leapădă de sine şi nu poartă pe umeri crucea lui Hristos (Luca 14, 26) şi dacă nu sînt gata să-l urmeze toată viaţa pe Dumnezeu, oriunde îi conduce.

XX *29. Trebuie să avem grijă ca în timpul în care se vor preda acestea toate să nu se producă nici un exemplu contrariu.*

Adică trebuie să împiedicăm ca să nu audă şi să vadă copiii blesteme, sperjururi, desconsiderarea numelui lui Dumnezeu şi alte nelegiuiri. Ci pretutindeni unde se vor întoarce, să nu observe decît stima faţă de Dumnezeu, respectarea poruncilor religioase şi grija de conştiinţă. Iar dacă se întîmplă altfel, acasă sau în şcoală, atunci să ştie că aceasta nu rămîne fără pedeapsă, ci din contra va fi aspru pedepsit. Pedeapsa pentru blasfemie trebuie să fie totdeauna mai severă decît ofensarea lui Priscian [289] sau pentru comiterea unui delict extern, arătîndu-li-se în mod clar de ceea ce trebuie să se păzească mai întîi şi cel mai mult.

XXI *30. Întrucît noi, din cauza coruperii acestei lumi şi a naturii, niciodată nu putem progresa atîta cît ar trebui şi chiar dacă am avansa puţin, aceeaşi carne coruptă poate foarte uşor să decadă în egoism*

și aroganță, ceea ce constituie pentru mîntuirea noastră cel mai mare pericol (căci Dumnezeu se opune celor îngîmfați) [290], *de aceea toți creștinii trebuie să fie învățați din timp că, din cauza imperfecțiunii noastre, strădaniile și faptele noastre nu valorează nimic, dacă nu ne vine în ajutor Hristos cu a sa perfecțiune, acel miel al lui Dumnezeu, care curăță lumea de păcate* [291] *și în care n-a făcut decît voința Tatălui* etc. [292] *El singur trebuie chemat în ajutor și numai lui să ne încredințăm.*

Abia atunci vom putea spera în mîntuirea noastră și alor noștri, cînd vom pune piatra unghiulară [293] deasupra lui Hristos. Căci așa cum el reprezintă încoronarea întregii perfecțiuni în cer și pe pămînt, tot astfel el este și unicul inițiator și desăvîrșitor al credinței, iubirii, speranței și fericirii noastre. Căci Părintele pentru aceasta l-a trimis din cer, ca devenind *Immanuel (Dumnezeu-om)* să unească din nou pe oameni cu Dumnezeu, și printr-o viață sfîntă în corp omenesc să ofere oamenilor un model de viață divină, și murind nevinovat, să sufere vina lumii prin sine însuși, iar prin sîngele său să curețe păcatele noastre. În fine, prin învierea sa să arate că a învins moartea prin moarte și, înălțîndu-se la cer, să trimită de acolo Sfîntul Spirit, chezașul mîntuirii noastre, prin care el asigură, ca și în templul său, sălășluirea, stăpînirea și mîntuirea noastră atîta timp cît trăim aici în luptă, ca apoi să ne deștepte și să ne ia la el, pentru ca să ajungem și noi acolo unde se poate privi slava sa etc.

31. Acestui Mîntuitor unic și etern al tuturor, împreună cu Tatăl și Spiritul Sfînt se cuvine laudă, cinste, mulțumire și glorie în vecii vecilor. Amin.

32. Într-adevăr, felul și modul în care toate acestea trebuie executate cum se cuvine vor trebui prescrise în mod special pentru toate clasele școlii.

Capitolul XXV

Dacă dorim reforma școlilor după normele adevăratului creștinism, atunci fie că scrierile păgîne se înlătură cu totul din școli, fie că le folosim cu mai multă precauție decît pînă acum

Ce recomand relativ la aceasta

1. O necesitate inevitabilă ne constrînge să ne ocupăm de o chestiune pe care în capitolul precedent doar am menționat-o. Dacă vrem cu adevărat să avem școli creștine, atunci trebuie să înlăturăm din ele accesul la autori păgîni. Dintr-un început voi expune mai întîi motivele care mă determină la aceasta și apoi voi arăta *precauțiile ce trebuie luate la citirea lucrărilor acelor învățați ai lumii, spre a ne însuși frumoasele lor cugetări, vorbe și fapte.*

Numai din ardoare pentru Dumnezeu

2. Ca să mă ocup cu toată grija de această chestiune mă îndeamnă iubirea, gloria lui Dumnezeu și mîntuirea oamenilor, întrucît constatăm că cele mai bune *școli creștine recunosc pe Hristos numai cu numele,* însă în realitate nu găsesc plăcere decît în a se ocupa cu autori ca

Terentius, Plaut, Cicero, Ovid, Catullus și Tibullus [294], *cu muze și Venera. De aici reiese că noi cunoaștem lumea mai bine decît pe Hristos, ori pe creștini trebuie să-i căutăm în mijlocul creștinătății. Căci celor mai învățați bărbați, chiar și reprezentanților înțelepciunii divine — teologilor, Hristos le oferă doar înfățișarea, Aristotel însă cu gloata de păgîni — sîngele și spiritul.* Aceasta constituie însă un abuz groaznic și o profanare rușinoasă a libertății creștine și este un lucru extrem de periculos, căci:

Cauze pentru care trebuie să fie înlăturate scrierile păgîne din școlile creștine și introduse cele divine

3. Mai întîi, copiii noștri sînt născuți pentru cer și renăscuți prin Sf. Spirit, de aceea trebuie să fie formați să devină cetățeni ai cerului și să facă mai întîi cunoștință cu cele cerești, cu Dumnezeu, Hristos, îngerii, Abraham, Isac și Iacob etc. Și este hotărît ca aceasta să se facă înaintea tuturor celorlalte, iar toate celelalte să fie lăsate la o parte, mai întîi din cauza nesiguranței acestei vieți, ca nimeni să nu fie smuls nepregătit, în al doilea rînd pentru faptul că primele impresii persistă cel mai bine (dacă sînt sfinte) și asigură tot ceea ce va trebui să mai executăm în viață.

Primele (cauze)

Cele de-al doilea

4. În al doilea rînd, Dumnezeu, cu toate că s-a îngrijit din plin pentru poporul său ales, totuși nu i-a indicat altă școală decît propriul său lăcaș, unde el însuși este învățătorul nostru, iar pe noi ne face elevi, dîndu-ne vocea profeților sale ca învățătură. Căci astfel a vorbit prin Moise: *„Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn. Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău, din toată inima ta, din tot sufletul tău și din toată puterea ta. Cuvintele acestea, pe care ți le spun eu astăzi, să le ai în inima ta și în sufletul tău. Să le întipărești și fiilor tăi și să vorbești de ele cînd ședzi în casa ta, cînd mergi pe cale, cînd te culci și cînd te scoli"* (V. Moise 6, 4 etc.). Și prin Isaia: *„Eu sînt Domnul Dumnezeul tău care te învață spre folosul tău și te duce pe calea pe care trebuie să mergi"* (48, 17). De asemenea: *„Nu se cuvine, oare, poporului să alerge la Dumnezeul său?* (8, 19). Și Hristos spune: *„Cercetați Scripturile"* (Ioan 5, 39).

Cele de-al treilea

5. Iar că această voce a lui Dumnezeu este cea mai strălucitoare lumină pentru intelectul nostru și cea mai perfectă regulă pentru acțiunile noastre și în amîndouă direcțiile ne oferă cel mai mare sprijin, el a mărturisit-o suficient de clar prin următoarele cuvinte: *„Iată, v-am învățat porunci și legi! Să le păziți așadar și să le împliniți, căci în aceasta stă înțelepciunea voastră și cumințenia voastră înaintea ochilor popoarelor, care, auzind de toate legiuirile acestea, vor zice: «Numai acest popor mare este un popor înțelept și priceput»"* (V. Moise, 4, 5—6). Și la Josua zice el: *„Să nu se pogoare cartea legii acesteia de pe buzele tale, ci călăuzește-te de ea ziua și noaptea, ca să plinești întocmai tot ce-i scris într-însa; atunci vei fi cu izbîndă în căile tale și vei păși cu spor"* (Iosua 1, 8). Și prin David: *„Legea Domnului e fără prihană, întoarce sufletele; mărturia Domnului e credincioasă, înțelepțește pruncii"* (Psalm 18, 7). În sfîrșit, Apostolul mărturisește că *„toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu și de folos spre învățătură* etc., *ca omul lui Dumnezeu să fie bine pregătit pentru orice lucru bun"* (II Timotei 3, 16, 17). Același lucru a fost recunoscut și mărturisit de cei mai înțelepți oameni (creștini cu adevărat luminați). Chrisostom spune: *„Ceea ce trebuie să învățăm și ceea ce nu ne folosește să știm să aflăm din Scriptură".* [295] Iar Cassiodor: *„Scriptura este școala cerească, cultură pentru viață, un amfiteatru al adevărului, pe drept singura disciplină, care ocupă pe elevi cu simțiri rodnice și nu cu sunetul vorbelor deșarte* etc." [296]

Cele de-al patrulea

6. Dumnezeu a interzis în mod expres poporului său atît învățătura (doctrina) cît și obiceiurile păgînilor. *„Nu deprindeți căile neamurilor"* (Ieremia 10, 2). De asemenea: *„Au doară în Israel nu este Dumnezeu, de vă duceți să întrebați pe Baal Zelub, dumnezeul Acronului?"* (4. Cartea regilor 1, 3). *„Nu se cuvine, oare, poporului să alerge la Dumnezeul său? Să*

întrebe, oare, pe morți pentru soarta celor vii? Întrebați legea și descoperirea! De nu vă vor vorbi asemenea cuvîntului acesta, atunci nu-i lumină în ei." (Isaia 8, 19, 20). Și de ce? Pentru că *„toată înțelepciunea este de la Domnul și cu el este în veac. Rădăcina înțelepciunii, cui s-a descoperit?*" (Înțelepciunea lui Isus Sirah 1, 1, 6). *„Au văzut lumină și au locuit pe pămînt și calea științei n-au cunoscut etc. Nici nu s-a auzit de ea în Canaan, nici nu s-a văzut în Ieruan. Nici fiii Agarei, cei ce caută înțelepciunea cea de pe pămînt, negutătorii și povestitorii de pilde și cei ce caută priceperea n-au cunoscut, nici nu și-au adus aminte de cărările ei. Ci cel ce știa toate o știe și pe aceasta. Aflat-a toată calea științei și a dat-o lui Iacob, sluga sa, și lui Israel cel iubit de dînsul*" (Baruh 3, V, 20, 21, 22, 23, 32, 36, 37). *„N-a făcut așa oricărui neam și judecățile sale nu le-a arătat lor*" (Psalm 147, 9).

Cele de-al cincilea

7. Și dacă totuși vreodată poporul său s-a îndepărtat de la legea sa și a urmat ademenirilor imaginației omenești, atunci Dumnezeu nu numai că i-a arătat greșelile, pentru că părăsea izvorul înțelepciunii (Baruh 3, 12), *„dar i-a arătat că făcea două rele, și anume: părăsea izvoarele apei celei vii și-și săpa fîntîni sparte care nu pot ține apă*" (Ieremia 2, 13). Tînguirea sa prin Osea că poporul său are prea multe relații cu păgînii o completa: *„Dacă eu aș scrie pentru el o mie de porunci ale legii mele, ele sînt privite ca ale unui străin*" (Osea 8, 12). Și mă rog — fac oare altceva acei creștini care nu lasă din mînă nici ziua, nici noaptea cărțile păgîne[297] și nu se sinchisesc de cărțile lui Dumnezeu, ca și cum ar fi un lucru ce nu i-ar privi? Doar *„acestea nu sînt în deșert date vouă, ci ele sînt viața voastră*", după cum mărturisește Dumnezeu (V. Moise, 37, 47).

Cele de-al șaselea

8. De aceea, adevărata Biserică și adevărații veneratori ai lui Dumnezeu n-au căutat niciodată altă școală, decît numai în cuvîntul lui Dumnezeu, din care provine înțelepciunea adevărată și cerească, ce întrece toată înțelepciunea din lume și din care ne adăpăm. Așa spune David despre sine: *„Mai mult decît pe vrăjmașii mei m-ai înțelepțit, cu porunca ta, că în veac a mea este: Mai mult decit învățătorii mei am priceput că la mărturiile* tale gîndirea mea este (Psalm 118, 98). La fel vorbește și Solomon, cel mai înțelept dintre muritori: *„Căci Domnul dă înțelepciune, din gura lui izvorăște știința și prevederea*" (Pilde 2, 6). De asemenea, mărturisește Isus din Sirah (în prefața cărții sale) că *înțelepciunea sa provine din citirea legii și a profeților.* De aici, acea bucurie a sfinților că în lumină văd lumina lui Dumnezeu (Psalm 36, 10). *„Fericiți sîntem, Israele, că cele ce-i plac lui Dumnezeu ni s-au arătat*" (Baruh 4, 4). *„Doamne, la cine ne vom duce? Tu ai cuvintele vieții celei veșnice*" (Ioan 6, 68).

Cele de-al șaptelea

9. Exemplele tuturor secolelor atestă că ori de cîte ori Biserica s-a abătut de la izvoarele lui Israel, aceasta a fost cauza dezbinării și a greșelilor. Cu privire la sinagoga israelită se cunoaște îndeajuns din tînguirile profeților, iar cît privește biserica creștină, aflăm din istorie că ea a fost puternică atît timp cît în ea a fost cultivată adevărata credință de către apostoli și de către bărbații apostolici care s-au străduit numai pentru învățătura evanghelică. Însă de îndată ce păgînii au năvălit cu grămada asupra bisericii, a scăzut prima ardoare, precum și tendința de a separa ceea ce e curat de necurat, și atunci a început să se citească cărțile păgîne, mai întîi în particular și apoi chiar public. Dar ce amestecătură și ce confuzie a provenit de aici o vedem acum. Au pierdut cheia înțelepciunii chiar acei ce se lăudau că numai ei o poartă. Astfel, *în loc de o dogmă de credință (pro fidei articulis), au apărut o serie de păreri izolate (opiniorum sigmenta),* de aici au provenit dezbinările și litigiile, al căror sfîrșit nici astăzi nu poate fi prevăzut, și de aceea dragostea s-a răcit, religiozitatea a dispărut, iar *sub numele creștinismului a renăscut păgînismul,* care domină încă. Amenințarea Domnului trebuie împlinită:

„că acelora care nu vorbesc după cuvîntul lui nu le va răsări zarea dimineții" (Isaia 8, 20). De aceea, *Dumnezeu a turnat asupra lor un duh de toropeală și le-a închis ochii, și drept aceea orice descoperire pentru ei este ca graiurile dintr-o carte pecetluită* etc., pentru că s-au temut de Dumnezeu, după porunca și învățătura omenească (Isaia 29 V. 10, 11, 13, 14). O, cît de adevărat se va împlini cu ei ceea ce Sf. Spirit a spus despre filozofii păgîni, *„că s-au rătăcit în gîndurile lor și inima lor cea neînțelegătoare s-a întunecat* (Romani 1, 21). Iar *ca biserica să se poată curăța de stricăciune, nu există altă cale sigură decît să lase la o parte comentariile omenești seducătoare și să se întoarcă iarăși la singurele izvoare curate ale lui Israel, iar nouă să ne revină instruirea și conducerea noastră și a copiilor noștri în Dumnezeu și al său cuvînt.* Numai atunci se va realiza profeția că *„toți copiii Bisericii vor fi ucenici ai Domnului"* (Isaia 53, 13).

Cele de-al optulea

10. Iar noi, în demnitatea noastră creștinească *(noi, care prin Hristos am devenit copiii lui Dumnezeu, o sacerdoție regească* [298] *și moștenitorii timpurilor viitoare)*, nu trebuie să admitem ca noi și cu copiii noștri să fim îndepărtați și să ne depravăm, așa încît să fim în relații strînse cu păgînii profani și să ne entuziasmăm de ei. Desigur, educația fiilor de regi și principi nu se încredințează unor paraziți, poznași și bufoni, ci unor pedagogi, bărbați serioși, înțelepți și pioși. Iar noi nu roșim să dăm ca educatori micilor fii ai Regelui Regilor, frățiorilor lui Hristos, moștenitorilor eternității, *pe un glumeț ca Plaut, pe un obscen cum e Catul, un impur ca Ovid, pe un batjocoritor de Dumnezeu ca Lucian* [299], *trivial ca Marțial* [300] și pe alții din grupul lor, care nu cunosc și nu se tem de adevăratul Dumnezeu? Întrucît acești autori au trăit singuri, fără speranță într-o viață mai bună și s-au bălăcit numai în băltoaca vieții prezente, pot atrage în aceeași mulțime și pe acei care se ocupă de ei. *Ajunge, creștini, cît v-ați ocupat cu prostia, terminați cu ea! Dumnezeu ne cheamă la ceva mai bun, să-i urmăm chemarea lui! Hristos, eterna înțelepciune a lui Dumnezeu,* a deschis în lăcașul său o școală pentru copiii Domnului, *unde conducătorul și diriguitorul suprem este Sf. Spirit, iar profesori și învățători sînt profeții și apostolii, toți înarmați cu adevărata înțelepciune, bărbați sfinți, care indică limpede drumul adevărului și al mîntuirii, prin cuvînt și prin pildă. O școală în care elevii sînt numai aleșii lui Dumnezeu, cei dintîi răscumpărați ai lui Dumnezeu și ai Mielului, supraveghetorii și păzitorii sînt îngerii și arhanghelii, stăpînirea și puterea fiind în ceruri (Efeseni 3, 10). Acolo se oferă o înțelepciune perfectă și sigură, care întrece toate raționamentele creierului uman și care se extinde peste toate domeniile vieții prezente și viitoare. Căci numai gura lui Dumnezeu este singurul izvor din care ies toate pîraiele înțelepciunii adevărate; chipul lui Dumnezeu — singura făclie care radiază adevărata lumină; cuvîntul lui Dumnezeu — unica rădăcină din care apar lăstarele adevăratei cunoștințe.* De aceea, fericiți sînt cei ce privesc fața lui Dumnezeu, sînt atenți la gura sa și primesc în inimă cuvîntul său, căci aceasta este singura cale dreaptă și de nezdruncinat a înțelepciunii adevărate și veșnice, fără de care nu există alta.

Cele de-al nouălea

11. Nu trebuie să trecem sub tăcere cu cîtă seriozitate *Dumnezeu* a interzis poporului său orice relicve ale păgînismului și ce s-a întîmplat acelora care au nesocotit această poruncă. *„Domnul Dumnezeul tău va izgoni dinaintea ta popoarele acestea etc. Idolii sculptați ai dumnezeilor lor să-i ardeți cu foc; să nu dorești a lua argintul sau aurul de pe ei, ca să nu-ți fie aceasta cursă, că urîciune sînt aceștia înaintea Domnului Dumnezeului tău. Și urîciunea idolească să n-o duci în casa ta, ca să nu cazi sub blestem cu ea"* (V. Moise 7, 22, 25, 26). Și capitolul 12: *„Cînd Domnul Dumnezeul tău va pierde de la fața ta popoarele la care mergi, ca să le cuprinzi, și după ce le*

vei cuprinde şi te vei aşeza în pămîntul lor, atunci să te păzeşti, ca să nu cazi în cursă şi să le urmezi lor, după ce le vei pierde de pe faţa pămîntului, şi să nu cauţi pe dumnezeii lor, zicînd: cum au slujit popoarele acestea dumnezeilor lor, aşa voi face şi eu". Ci „*Toate cîte vă poruncesc siliţi-vă să le împliniţi, şi nici să adaugi şi nici să laşi ceva din ele*" (V. Moise, 12, 29 ş.u.). Cu toate că Iosua le-a adus aminte aceasta după victorie şi i-a sfătuit să înlăture idolii străini (Iosua 24, 23), totuşi ei n-au ascultat, ci au căzut cu totul în idolatrie, pînă la distrugerea ambelor regate. Iar noi, avînd asemenea exemple, să nu devenim mai înţelepţi?

Scrierile păgîne sînt idoli

12. Dacă cineva ar spune: *Cărţile nu sînt idoli*. Răspund: sînt resturi de la acele popoare pe care Domnul Dumnezeu le-a distrus în faţa poporului său creştinesc — la fel ca şi atunci, ele sînt însă mai periculoase decum erau pe atunci. Căci atunci au căzut în laţ numai acei a căror inimă era îndobitocită, dar acum se lasă amăgiţi şi cei mai deştepţi (Colos. 2,8). Acolo era vorba de operele mîinilor omeneşti (cum le numeşte Dumnezeu cînd reproşează slujitorilor idolilor prostia lor), aici opere ale spiritului omenesc. Acolo îţi lua vederea strălucirea aurului şi a argintului, aici îţi orbeşte mintea plăcerea înţelepciunii corporale. Şi cum? *Mai poţi tăgădui că scrierile păgîne nu sînt idoli?* Cine a îndepărtat atunci pe împăratul Iulian de la Hristos[301]? Cine a luat minţile Papei Leon al X-lea, încît socotea ca o legendă istoria despre Hristos?[302] De ce spirit a fost însufleţit Bembo cînd îl sfătuia pe cardinalul Sadolet să nu citească Sf. Biblie (cu motivarea că unui bărbat atît de cult nu-i stau bine aceste inepţii)?[303] Oare cine atrage şi astăzi pe atîţi italieni înţelepţi ca şi pe alţii la ateism?[304] În biserica reformată a lui Hristos n-ar mai trebui să existe atei care să aducă după ei mirosul ucigător al unui *Cicero, Plaut* sau *Ovid!*

Refugiul

13. *Dacă cineva ar zice că abuzul nu trebuie imputat lucrurilor, ci persoanelor, şi că există creştini pioşi care nu sînt corupţi prin citirea cărţilor păgîne*, la aceasta răspunde Apostolul: *Ştim că idolul nu este nimic, dar nu toţi au cunoştinţa* (ca să poată discerne). *Dar vedeţi ca nu cumva această libertate a voastră să ajungă poticnire pentru cei slabi* (I. Corinteni 8, 4, 7, 9). Deşi milostivul Dumnezeu fereşte pe mulţi de căderе, totuşi nu sîntem scuzaţi dacă tolerăm cu ştiinţă şi voinţă asemenea atracţii unse cu sucul subtilităţilor şi al eleganţei (am în vedere diferite invenţii ale creierului omenesc sau ale perfidiei diavolului), pentru că este mai mult ca sigur că unii, ba chiar cei mai mulţi se lasă păcăciţi prin ele şi ajung cu siguranţă în plasa satanei. Să ascultăm mai bine de Dumnezeu, să nu aducem în casele noastre idoli şi să-l punem pe Dago[305] alături de arca bunei înţelegeri şi să nu amestecăm acea înţelepciune care vine de sus cu cea pămîntească, animală şi chiar satanică şi să nu oferim prilej de căderе a mîniei lui Dumnezeu asupra copiilor noştri.

Alegorie

14. Aici se potriveşte probabil acea alegorie pe care ne-a transmis-o Moise. Nadab şi Abihoa, fii ai lui Aron, care abia deveniseră preoţi (şi nu-şi cunoşteau bine serviciul), au pus în cădelniţele lor, în loc de foc sfînt, foc străin (adică obişnuit) spre a tămîia înaintea lui Dumnezeu, de aceea fulgeraţi au fost de focul lui Dumnezeu şi mistuiţi în faţa lui (III, Moise 10, 1 ş.u.). Şi *ce sînt copiii creştinilor decît acea preoţie sfîntă şi nouă, care să aducă jertfe duhovniceşti plăcute lui Dumnezeu* (I Petru 2,5). Dacă umplem cădelniţele, adică mintea, cu foc străin, ce facem noi altceva decît să trezim mînia divină împotriva noastră? Oare nu tot ce vine din altă parte decît din spiritul lui Dumnezeu este străin inimii unui creştin şi aşa trebuie să fie? De acest fel sînt majoritatea rătăcirilor filozofilor şi poeţilor păgîni, după mărturia Apostolului (Rom. I, 21,22; Colos. 2,8,9).

Şi nu fără temei poezia a fost numită de către Hieronymus vinul demonic[306] (vinum daemonum) cu care (diavolul) îmbată şi adoarme spiritele neprevăzătoare şi le produce în vis cele mai periculoase tentaţii şi cele mai detestabile patimi. Iată de ce oricine trebuie să se păzească de o asemenea băutură satanică.

Să imităm pe efeseni

15. Dacă nu urmăm sfatul lui Dumnezeu, ce ne îndeamnă la aceasta, atunci efesenii vor depune mărturie împotriva noastră, în ziua judecăţii, întrucît ei, de îndată ce le-a răsărit lumina înţelepciunii divine, au ars toate cărţile cele indiscrete ca nefolositoare lor, precum şi creştinilor (Fapt. Apost. 19, 19). Biserica actuală a grecilor a interzis sub pedeapsa anatemei citirea cărţilor filozofice şi poetice scrise de strămoşii lor în frumoasa lor limbă, deşi strămoşii lor erau consideraţi ca poporul cel mai înţelept din lume. Aşa se explică de ce Dumnezeu i-a ferit pînă acum de molima anticreştină, deşi după puhoiul năvălirilor barbare au căzut în mare ignoranţă şi superstiţie. În această privinţă ei merită să fie întru totul imitaţi (după introducerea unui studiu temeinic al scrierilor sfinte), spre a putea mai uşor îndepărta confuzia şi întunericul preluat din păgînism. *„Căci numai în lumina lui Dumnezeu vedem lumină“* (Psalm 36, 10). *„Voi, cei din casa lui Iacov, veniţi să umblăm în lumina Domnului“* (Isaia 2,5).

Faţă de aceasta să înlăturăm obiecţiile

16. Să vedem mai întîi cu ce argumente vine raţiunea umană împotriva celor susţinute, *răsucindu-se ca un şarpe, numai să nu fie prinsă de credinţă şi să se supună lui Dumnezeu.* Ea afirmă următoarele:

1. *Despre marea înţelepciune din scrierile păgîne*

17. Mare înţelepciune este cuprinsă în cărţile filozofilor, oratorilor şi poeţilor. Răspund: demni de întuneric sînt acei care-şi îndepărtează ochii de lumină. Desigur, şi bufniţei i se pare crepusculul zilei ca miazăzi, dar animalele născute în lumină văd altfel. O, omule nechibzuit, care cauţi lumina clară în întunericul raţionamentelor omeneşti, ridică-ţi ochii în sus! Din cer vine adevărata lumină, de la Părintele luminilor. Dacă între oameni scînteiază sau străfulgeră ceva, acestea nu sînt decît nişte mici scîntei, care, pentru cei ce stau în întuneric, par că se agită şi că înseamnă ceva, iar noi, cei care purtăm în mînă torţa arzătoare (anume, cuvîntul străfulgerător al lui Dumnezeu), de ce avem nevoie de asemenea scîntei? Căci dacă se discută atîta despre natură, nu se linge decît strachina, fără să se atingă smîntîna! Iar în Sf. Scriptură stăpînul naturii explică cele mai mari mistere referitor la operele sale şi descoperă mobilele prime şi ultime ale tuturor creaturilor, ale celor văzute şi nevăzute. Cînd vorbesc filozofii despre morală, fac întocmai ca păsările ale căror aripi sînt acoperite cu clei, care zboară puţin, cu mare sforţare, dar tot nu ajung departe. Dar Scriptura conţine adevărata descriere a virtuţilor, îndemnuri pătrunzătoare ce străbat pînă în măduva oaselor şi exemple vii pentru toate. Cînd păgînii vor să înveţe pietate, ei învaţă superstiţie, întrucît ei n-au cunoştinţă adevărată nici despre Dumnezeu şi nici despre voinţa sa. *„Întunericul acoperă pămîntul, şi bezna — popoarele; iar peste tine, Sioane, răsare Domnul şi slava lui străluceşte peste tine“* (Isaia 60,2). Dacă vreodată copiilor luminii le-ar fi permis să se apropie de copiii întunericului spre a vedea diferenţa şi apoi iarăşi bucuroşi să păşească pe calea luminii şi să-i compătimească pe acei care umblă în întuneric, atunci ar apărea cît este de insuportabil să preferi scînteile lor luminii noastre şi că e o nebunie insultătoare faţă de *Dumnezeu* şi de sufletele noastre de a prefera, faţă de lumina noastră, acele scîntei. *„Ce foloseşte progresul în ştiinţa lumească dacă dăm înapoi în cele divine? Să umblăm oare după năluci trecătoare şi să dispreţuim misterele cereşti? Să ne ferim de asemenea cărţi şi să le evităm din dragoste faţă de Sf. Scriptură, mai ales că ele se impun şi atrag prin elocinţă, dar sînt seci în virtute şi*

înțelepciune, după cum spune Isidor.[307] Ce să mai lăudăm asemenea cărți? Ele sînt coji fără miez. Pe bună dreptate se exprimă Philipp Melanchton. „Ce învață filozofii în general, *și anume acei care învață mai bine, decît autoîncrederea și iubirea de sine? Cicero, în scrierea sa „De finibus bonorum et malorum"*[308], *prețuiește fiecare fel de virtute după iubirea de sine. Cîtă mîndrie și vanitate nu se află la Platon! Mi se pare că este greu chiar și pentru un spirit mare și puternic, cînd se antrenează în citirea unor asemenea lucrări, de a evita să nu fie corupt pînă la urmă de acea minte înaltă și încrezătoare în sine. Învățătura lui Aristotel se prezintă, în general, într-un spirit polemic. De aceea noi nu-i acordăm nici cel din urmă loc între autorii de filozofie morală* etc. (Compend. de teologie, capitolul despre păcat).[309]

2. *Cu privire la necesitatea lor pentru filozofie*

18. Se mai spune: *„Chiar dacă ele nu învață de fapt teologie, ele învață totuși filozofie, care nu se poate procura din Sf. Scriptură, ce servește numai spre mîntuire"*. Răspund: *„Izvorul înțelepciunii este cuvîntul lui Dumnezeu întru cele înalte..."* (Isus Sirah 1,5). Adevărata filozofie nu este altceva decît profunda cunoaștere a lui Dumnezeu și a operelor sale, care nu se pot învăța nicăieri mai bine decît din gura lui Dumnezeu. De aceea, Sf. Augustin, aducînd lauda sa Sf. Scripturi, zice: *„Aici este filozofia, deoarece cauzele tuturor creaturilor se află în Dumnezeu, Creatorul. Aici e etica, fiindcă o viață cinstită și virtuoasă nu se poate dobîndi decît prin dragostea îndatoritoare și dreaptă a lui Dumnezeu și a aproapelui. Aici este logica, întrucît adevărul și lumina spiritelor raționale reprezintă pe însuși Dumnezeu. Tot aici se află și fericirea statelor, pentru că statul nu poate fi mai bine menținut decît pe temelia și legătura credinței și a bunei înțelegeri, în care toți iubesc binele comun, iar cel mai înalt și adevărat bun comun este Dumnezeu"*.[310] Și în vremea noastră au demonstrat unii că temelia tuturor științelor și ale artelor filozofice nu se află nicăieri mai bine ca în Sf. Scriptură[311]. Astfel, în calitatea sa de învățător (magisterium), trebuie admirat Sf. Spirit care, deși urmărește să ne învețe mai întîi cele nevăzute și veșnice, ne arată în același timp pretutindeni relațiile între ceea ce este natural și ceea ce este artificial și ne oferă calea pentru toate gîndurile și acțiunile înțelepte. Despre toate acestea nu întîlnim nici măcar o umbră la filozofii păgîni. De aceea, pe bună dreptate, a scris un teolog că *frumoasa înțelepciune a lui Solomon a constat în aceea că el a introdus legea lui Dumnezeu în case, în școli și în palate.* N.B. Atunci de ce să nu avem speranța că înțelepciunea solomoniană, adică înțelepciunea cerească și adevărată, va reveni la noi dacă, în loc de scrieri păgîne, îi vom imprima tineretului legea lui *Dumnezeu* și-i vom prescrie reguli pentru orice relație de viață? Să acționăm așadar, ca tot ceea ce ne poate face mai înțelepți, să avem în casă, chiar și acea înțelepciune externă, așa zisă laică, pe care o numim filozofie. Să admitem că au fost vremi nefericite cînd fiii israeliți trebuiau să se ducă la filisteni, ca să-și ascute fierul de plug, ori sapa, ori toporul, ori securea, ori mistria, pentru că nu era nici un fierar pe pămîntul Israelului (1, Sam. 13, 19, 20). Este oare necesar să fim mereu constrînși și apăsați ca israeliții? Faptul ne supără doar în sensul că: așa cum filistenii livrau israeliților sape și securi, dar în nici un caz săbii ce puteau fi folosite împotriva lor, tot așa putem prelua de la filozofii păgîni diferite reguli silogistice, spre a scoate concluzii, precum și figuri de stil, însă în nici un caz săbii și lăncii pentru combaterea ateismului și a superstițiilor. *De aceea, dorim mai mult acele timpuri ale lui Solomon și David*, cînd filistenii erau învinși, iar Israelul domnea și se bucura de ale sale bunuri.

3. *Şi mai departe, din cauza eleganţei stilului. Primul răspuns N.B.*

19. Numai de dragul stilului, cei ce studiază limba latină trebuie să citească pe Terentius, Plaut şi pe alţii. La aceasta primul răspuns: trebuie oare ca pe copiii noştri, pentru a-i învăţa să vorbească, să-i ducem în taverne, cîrciumi, birturi, spelunci şi alte cloace asemănătoare? Căci unde — mă rog — pot conduce tineretul Terentius, Plaut, Catul şi Ovid şi alţii, decît în asemenea localuri murdare? Ce oferă ei altceva decît farse, glume, ghiftuială, orgii, bacanale, dragoste trivială, necuviinţă, diferite vicleşuguri şi multe altele, de la care trebuie să i se întoarcă ochii şi urechile creştinului, oriunde dă de ele. Credem oare că omul în sine nu este suficient de corupt şi de aceea trebuie să i se ofere dinafară fel de fel de necuviinţe, ca să se aţîţe focul cu foale şi explozor şi intenţionat să-l împingem mai mult în corupţie? *Se va reproşa că nu tot ce găsim la autorii respectivi este rău.* Răspund: Răul se prinde mai uşor şi este riscant să oferim tineretului binele amestecat cu răul. Căci cine vrea să distrugă viaţa cuiva, nu-i dă otrava pură şi nici nu o poate da, ci o amestecă în mîncarea şi băutura cea mai bună. Iar otrava îşi face efectul, şi-l omoară pe cel cea luat-o. Tot astfel, duşmanul crud şi înrăit trebuie să îndulcească otrăvurile sale infernale cu zahărul linguşirilor ingenioase ale cuvîntării şi poeziei. Şi noi care ştim aceasta să-i nu-i distrugem maşinaţia nefastă? Dar se va zice: *Nu toţi sînt spurcaţi (spurci). Cicero, Virgiliu, Horaţiu şi alţii sînt serioşi şi cu totul morali.* Răspund: totuşi, şi ei sînt păgîni orbi, căci îndepărtează mintea cititorilor de la adevăratul Dumnezeu, la zei şi zeiţe (inventate de ei, ca: *Jupiter, Marte, Neptun, Venera, Fortuna* şi alte). Dumnezeu însă a spus către poporul său: *„Numele altor dumnezei să nu le pomeniţi, nici să se audă ele din gura voastră"*. (II Ieşirea, 23, 13). Căci ce haos de superstiţii, de păreri contradictorii şi de pofte lumeşti care se luptă între ele nu găsim la ei? Un altfel de spirit infiltrează ei elevilor decum este spiritul lui Hristos. Deoarece Hristos ne cheamă din lume, iar ei ne cufundă în ea. Hristos ne învaţă abnegaţia de sine, ei iubirea de sine. Hristos îndeamnă la umilinţă, ei din contra la îngîmfare. Hristos caută pe cei buni la suflet, ei îi sălbăticesc. Hristos recomandă simplitatea porumbeilor, ei oferă arta vicleniei în mii de chipuri. Hristos ne îndeamnă la modestie, ei la persiflări. Hristos iubeşte pe credincioşi, ei se arată ca neîncrezători, limbuţi şi încăpăţînaţi. Şi spre a încheia cu cîteva cuvinte apostolice: *„Ce împărtăşire are lumina cu întunericul? Şi ce învoire este între Hristos şi Veliar sau ce parte are un credincios cu un necredincios?"* (II. Corinteni 6, 15). Just spune, de asemenea, şi Erasm (în parabolele sale): *„Albinele evită florile veştejite, tot aşa şi o carte cu principii putrede nu trebuie atinsă"*[312] şi *„după cum este mai sigur să te întinzi în trifoi, pentru că acolo nu se ascund şerpii, tot aşa să ne ocupăm de acele cărţi de care n-avem teamă că au otravă"*[313].

Al doilea răspuns

20. Afară de aceasta, ce avantaj prezintă scriitorii profani faţă de cei dinîi? Numai ei pricep oare în prezent eleganţa în limbă? Cel mai perfect artist al vorbirii este însuşi cel care a plantat-o: *Sf. Spirit,* ale cărui vorbe sînt mai dulci ca mierea, mai pătrunzătoare ca sabia cu două tăişuri, mai puternice ca focul ce topeşte metalele şi mai grele ca ciocanul ce sfărîmă stînci, după cum ştim şi ne vestesc sfinţii lui Dumnezeu. *Oare numai păgînii povestesc istorii remarcabile?* Cartea noastră sfîntă este plină de istorii mult mai adevărate şi mai minunate. *Oare se află numai la ei tropi, figuri, aluzii, alegorii, enigme şi sentinţe?* Acestea se găsesc în cea mai perfectă formă la scriitorii noştri. *Bolnavă este imaginaţia* aceluia care preferă Abana şi Farfar şi apele Damascului, Iordanului şi apelor lui Israel (4 Regi 5, 12). Bolnav trebuie să fie ochiul aceluia căruia Olimpul, Heliconul şi Parnasul îi oferă o privelişte mai plăcută decît Sinai, Sionul, Ermonul, Taborul şi Mun-

tele Măslinilor. *Surdă trebuie să fie urechea* aceluia căruia îi sună mai plăcut lira lui Orfeu, Omer şi Virgil, decît ţitera lui David. *Corupt trebuie să fie gustul* aceluia căruia îi place mai mult nectarul, ambrozia poetică şi izvorul Castiliei, decît adevărata mană cerească şi izvoarele Israelului. *Perversă e inima* aceluia căruia numele zeilor şi ale zeiţelor, ale muzelor şi graţiilor îi procură mai multă plăcere decît numele adorat al lui *Jehova cu armata sa, al mîntuitorului Hristos şi al diferitelor binefaceri ale Sf. Spirit. Oarbă trebuie să fie speranţa* care se plimbă mai degrabă prin cîmpiile elizee decît prin grădinile paradisului. Căci acolo toate sînt mituri, umbre ale adevărului, iar aici totul este realitate, adevărul însuşi. [314]

Al treilea răspuns

21. Să admitem că găsim la ei expresii elegante, fraze, maxime şi sentinţe morale frumoase, pe care le-am putea folosi. Şi pentru acele floricele să trimitem pe copiii noştri la ei? *„Oare nu e permis de a despuia pe egipteni şi a purta podoabele lor? Desigur că e permis, şi anume după porunca lui Dumnezeu"* (2 Moise 3, 22). [315] Căci pe drept bisericii i se cuvine tot ce au posedat păgînii. Dacă-i aşa, atunci, se poate spune, *să mergem şi să ni le însuşim.* Răspund: Cînd Manase şi Efraim au vrut să cucerească pentru Israel pămîntul păgînilor, au plecat înarmaţi numai bărbaţii, lăsînd acasă în siguranţă ceata copiilor şi mulţimea celor inapţi să lupte (Iosua 1, 14). La fel procedăm şi noi. Vrem să preluăm sarcina, atunci să dezarmăm pe scriitorii păgîni, noi, bărbaţii, care sîntem de acum puternici şi întăriţi în cultura, judecata şi pietatea creştină. Tinerimea însă să nu o expunem la un asemenea pericol. Căci cui ar folosi dacă tinerimea noastră ar fi ucisă, rănită sau ar cădea în captivitate? *Exemple triste avem destule, şi anume cîţi n-au fost răpiţi de la Hristos de către filozofia păgînă şi împinşi la ateism.* Cel mai sigur lucru ar fi ca să trimitem bărbaţi bine înarmaţi spre a le răpi celor condamnaţi de Dumnezeu tot aurul şi argintul şi tot ce au mai preţios, ca apoi să-l împartă între moştenitorii Domnului. *O, de ar da Domnul ca să se deştepte spiritele eroice care să adune toate florile oratoriei din acea cîmpie pustie şi să le planteze cu plăcere în grădinile filozofiei creştine, astfel ca să nu mai rămîie nimic de dorit în casa noastră.*

Al patrulea răspuns

22. Dacă ar fi, în fine, să se permită citirea scrierilor unuia sau altuia din păgîni, atunci aceştia n-ar putea fi decît un *Seneca, Epictet, Plato* sau alţi asemenea magiştri ai virtuţilor şi buneicuviinţe, la care se găsesc mai puţine erori şi superstiţii. Acesta a fost şi sfatul marelui Erasm, care a îndrumat ca tinerimea creştină să fie crescută în învăţăturile Sf. Scripturi, completînd la sfîrşit că *„de este să se ocupe cu scrieri profane, atunci cu acelea care sînt mai înrudite cu scrierile sfinte"* (Erasm, în Comp. theolog.). Dar şi în acest caz li se va permite tinerilor numai atunci cînd se va constata că inimile lor sînt pătrunse de creştinism, şi numai după ce cărţile au fost purificate mai înainte, adică după ce s-a înlăturat numele zeilor şi tot ce miroase a superstiţie. *Căci Dumnezeu a permis evreilor să se căsătorească cu fecioare păgîne numai după ce li s-au tăiat părul şi unghiile* (V. Moise, 21, 12). Aş vrea să fiu bine înţeles: eu nu interzic total creştinilor scrierile profane, căci cunosc foarte bine *privilegiul ceresc cu ajutorul căruia Hristos a înarmat pe ai săi credincioşi* (N. B., adică pe cei ce erau de acum credincioşi), *spre a putea lua şerpi şi otravă fără să fie vătămaţi* (Marcu 16, 18); ci vreau numai să iau măsuri şi vă rog şi vă conjur să nu aruncaţi şerpi înaintea copiilor lui Dumnezeu, care sînt încă slabi în credinţă, sau să le dăm ocazie de a lua otravă. Căci spiritul lui Hristos a spus ca *„pruncii lui Dumnezeu de curînd născuţi să fie alimentaţi cu laptele cel duhovnicesc al lui Dumnezeu"* (1. Petru 2,2) (Timot. 3, 15).

A patra obiecție cu privire la greutatea Sf. Scripturi pentru prima etate

23. Acei însă care, în mod nechibzuit, apără cauza satanei împotriva lui Hristos, afirmă *că sînt prea grele pentru tineri cărțile Sf. Scripturi, și de aceea să li se ofere între timp alte cărți pînă ce se dezvoltă judecata.*

Întîiul răspuns

Primul răspuns: Cine susține acest lucru se înșeală și dovedește că nu cunoaște nici Sf. Scriptură și nici puterea lui Dumnezeu, fapt ce-l voi dovedi în mod întreit. Mai întîi este cunoscută istoria despre renumitul Timotei Muzicianul, care, ori de cîte ori i se prezenta un elev nou, obișnuia să-l întrebe dacă nu cumva a mai luat lecții cu un alt profesor. Dacă i se răspundea negativ, atunci îl primea pentru un onorariu mai mic, dacă dimpotrivă i se răspundea afirmativ, atunci cerea plata îndoită, susținînd că trebuie să muncească cu el dublu: mai întîi trebuie să-l dezvețe ceea ce a învățat greșit și apoi să-l învețe adevărata artă.[316] Și întrucît Isus Hristos este învățătorul și magistrul recunoscut al întregului neam omenesc și afară de care sîntem opriți să mai căutăm altul (Matei 17,5 și 23,8), și care a zis: *„lăsați copiii să vină la mine și nu-i opriți"* (Marcu 10, 14), trebuie oare să continuăm să-i conducem, împotriva voinței sale, la un altul? Ne temem cumva că Hristos, neavînd ce face cu ei, va avea o muncă prea ușoară în a-i învăța moravurile sale și de aceea vrem să-i ducem mai întîi ici și colo, în alte locuri de învățătură sau, după cum am mai spus, prin taverne și birturi și alte gropi de gunoi și, după ce au fost corupți și molipsiți, atunci să-i prezentăm lui Hristos spre a-i forma din nou pentru sine? Nu i se va face oare acestui sărman și nevinovat tineret un deserviciu? Căci el va trebui să lupte viața întreagă spre a uita cu ce a fost îmbîcsit în prima vîrstă sau să fie pur și simplu îndepărtat de Hristos și lăsat spre instruire Satanei. Cum oare ceea ce-i consacrat lui Moloch să nu-i facă scîrbă lui Dumnezeu? E groaznic și totuși adevărat! *De aceea, în numele lui Dumnezeu, vă rog, ca în sfîrșit autoritățile creștine și conducătorii bisericii să îngrijească cu seriozitate ca tineretul creștin, născut în Hristos și sfințit prin botez, să nu mai fie sacrificat de acum înainte lui Moloch.*

Al doilea răspuns

24. De asemenea este nejust cînd se vîntură că Sf. Scriptură ar fi prea înaltă pentru puterea de înțelegere în vîrsta copilăriei. N-a știut oare Dumnezeu să-și facă înțeles cuvîntul său priceperii noastre? (5. Moise, 11—13). Nu mărturisește David *că legea Domnului oferă copiilor* (notează: copiilor!) *înțelepciune?* (Ps. 19, 8). Nu spune Petru despre cuvîntul Domnului că este laptele dat copiilor de curînd născuți ai lui Dumnezeu, ca să crească și să se întărească prin el? (I. Petru 2, 2). Vezi, așadar, cum cuvîntul lui Dumnezeu este laptele Domnului, hrana cea mai delicată, mai dulce și mai binefăcătoare pentru copiii nou născuți ai lui Dumnezeu! De ce atunci să ne placă să-l înfruntăm pe Dumnezeu? Mai mult chiar, învățătura păgînă este o hrană tare care cere dinți puternici, dar și pe aceștia îi sfarmă. De aceea Sf. Spirit invită prin David pe copii la școala sa: *„Veniți, fiilor, ascultați-mă pe mine, frica Domnului vă voi învăța pre voi"* (Psalm, 33, 11).

Al treilea răspuns

25. Desigur, *recunosc că în Sf. Scriptură există adîncimi în care se îneacă elefanții, iar mieii înoată, după cum se exprimă foarte frumos Augustin*[317], atunci cînd vrea să facă deosebire între înțelepții lumii, care se reped cu îndrăzneală asupra Scripturii, și între copiii lui Hristos, care se prezintă cu un spirit plecat și docil. *Și de ce este necesar ca cineva să se avînte dintr-o dată spre adîncimi? Se poate înainta treptat.* Mai trebuie umblat pe malul catehismului, apoi să se pășească prin locuri mai puțin adînci, prin învățarea pe de rost a istoriilor sfinte, a sentințelor și a altora asemănătoare, ce nu întrec puterea lor de înțelegere, pregătindu-i pentru însușirea lucrurilor mai grele care urmează. În felul acesta, înotînd, ei vor ajunge în sfîrșit să pătrundă tainele credinței.

Astfel, *acei ce sînt din copilărie instruiți în Sf. Scriptură, vor fi mai ușor feriți de corupția lumii și vor deveni înțelepți spre mîntuire, prin credința cea întru Hristos Isus* (II Timotei 3, 15). Căci cei ce s-au dedicat lui Dumnezeu și stau la picioarele lui Hristos și își apleacă urechea lor, este cu neputință să nu primească înțelepciunea ce vine de sus, vor primi desigur spiritul grației spre a aprinde lumina adevăratei cunoașteri, ca să indice cu lumina vie calea mîntuirii.

Retorsiune (mențiune opusă)

26. Nu voi vorbi de faptul *că acei autori care urmează să fie oferiți tineretului în locul Bibliei* (ca Terențiu, Virgil, Cicero etc.) *sînt tot așa de grei și de neînțeles pentru el cum spun ei că este Sf. Scriptură.* Pentru că aceștia n-au scris pentru copii, ci pentru bărbați cu mintea coaptă, care acționează pe scena lumii și în for. Deci nu pot fi și altora de folos, ceea ce faptul însuși ne-o spune. Desigur, un bărbat format, care se ocupă cu lucruri mature, va trage mai mult folos din citirea unei scrieri a lui Cicero, decît un copil care ar învăța totul pe de rost. Atunci de ce să nu amînăm cunoașterea lor pînă la timpul corespunzător, cînd pot fi cuiva de folos — dacă este vreun folos? Mai mult, trebuie să observăm, după cum am mai subliniat, că *în școlile creștine noi pregătim cetățeni pentru cer și nu pentru lume, și de aceea să li se dea astfel de învățători, care să le infiltreze mai mult cele cerești, decît cele pămîntești, mai mult cele sfinte, decît cele lumești.*

Concluzie

27. De aceea conchidem cu cuvintele îngerului: *„Nu poate să existe opera unei case omenești în locul unde începe să se arate orașul Atotputernicului"* (4 Ezdra 10, 54). Și fiindcă Domnul vrea să ne numim *stejari ai dreptății, răsad al Domnului, spre slăvirea lui* (Isaia 61, 3), de aceea nu e necesar ca copiii noștri să fie pomișori ai unei plantații aristotelice, platonice, plautinice sau ciceroniene etc. De altfel, judecata a fost deja rostită: *„Orice răsad pe care nu l-a sădit Tatăl Meu cel ceresc, va fi smuls din rădăcină"* (Matei 15, 23). *„Înfricoșează-te, așadar, de a mai cîrti și a te ridica împotriva cunoașterii lui Dumnezeu"* (2. Corint. 10, 5).

Capitolul XXVI

Despre disciplina școlară

În școală este necesară disciplina

1. Proverbul popular foarte uzual în Boemia care spune că *„o școală fără disciplină este o moară fără apă"* — e întru totul adevărat. Căci dacă se ia apa unei mori, atunci nu mai poate funcționa, iar dacă unei școli îi lipsește disciplina, atunci totul slăbește, la fel cum semănătura dintr-un cîmp neplivit este năpădită de neghină dăunătoare, iar pomii care nu sînt curățați cresc și produc ramuri nefolositoare. *Dar de aici nu rezultă că școala trebuie să fie plină de țipete, chinuri și bătăi, ci din contra, plină de vigilență și atenție din partea învățătorilor și școlarilor.* Căci ce altceva este disciplina școlară decît un mod sigur de a face din copii adevărați școlari?

Trebuie de observat 3 lucruri

2. Este bine ca formatorul tineretului să cunoască *scopul, esența și forma (finis, materia, forma)* disciplinei, pentru ca să știe cînd, de ce și cum să aplice just severitatea.

1. *Scopul disciplinei*

3. Cred că înainte de toate este acceptat faptul că disciplina trebuie să se exercite împotriva acelora care greşesc. Totuşi *nu fiindcă vreunul a greşit* (căci o dată ceva întîmplat, nu se mai poate considera ca neîntîmplat), *ci ca să nu se mai greşească în viitor.* Ea trebuie administrată, aşadar, fără patimă, mînie şi ură, cu o astfel de blîndeţe şi sinceritate, încît pedepsitul să-şi dea seama că pedeapsa i s-a aplicat pentru binele său şi că ea rezultă din afecţiunea părintească a superiorilor săi şi de aceea să nu o primească altfel decît ca un medicament amar oferit de medicul său.

2. *Sfera în care se va exercita disciplina. Nu însă pentru învăţătură*

4. Disciplina severă se va aplica la moravuri, dar nu la studii şi cunoaştere. Căci dacă studiile sînt bine predate (după cum am arătat), constituie prin sine stimulente ale spiritelor şi atrag, chiar cuceresc pe toţi prin plăcerea lor (exceptînd pe cei anormali). Dacă nu se întîmplă aşa, vina nu este a celor ce învaţă, ci a celor ce predau. Şi dacă nu ne pricepem să atragem cu artă spiritele la învăţătură, în zadar vom întrebuinţa forţa. Bătăile şi pălmuielile n-au nici o putere de a insufla spiritelor dragostea de carte, ci mai degrabă le insuflă silă şi ură. De aceea, oriunde se observă un spirit dezgustat de studii să fie tratat mai degrabă printr-un mod regulat de viaţă (diaeta) şi din cînd în cînd cu mijloace blînde, căci cu cele amare îl amărăşti şi mai mult. Pentru o asemenea procedare înţeleaptă ne dă exemple soarele ceresc însuşi. El nu-şi revarsă o dată cu primăvara văpaia sa arzătoare asupra tinerelor şi delicatelor plante şi nici nu le strîmtorează şi pîrjoleşte, chiar de la început, ci după ce le-a încălzit încet şi pe nesimţite le-a făcut să crească şi să se întărească şi abia cînd se coc fructele şi seminţele, atunci face să se simtă asupra lor toată puterea sa. Cu aceeaşi dibăcie procedează grădinarul, care tratează lăstarii plăpînzi cu multă atenţie şi nu foloseşte răzuitoarea şi custura la pomii care încă nu pot suporta tăieturi. Şi nici muzicantul nu izbeşte cu pumnul sau cu măciuca în coardele lirei, chitarei sau viorii cînd sînt dezacordate şi nici nu trînteşte de perete instrumentul, ci se străduieşte cu priceperea sa pînă reuşeşte să-l acordeze. Tot aşa trebuie să procedăm şi noi cu spiritele pînă le restabilim armonia şi dragostea pentru studiu, dacă nu vrem ca din neglijenţi să facem încăpăţînaţi, iar din şovăitori, îndobitociţi.

Cum putem stimula la studii

5. Dacă totuşi cîteodată este nevoie de îndemn şi de stimulent, apoi aceasta se poate face mult mai bine în alt mod decît prin bătaie. Uneori, cu cîte un cuvînt aspru şi cu o mustrare publică, alteori, lăudînd pe alţii: *„Vezi ce atent este acesta sau celălalt! Ce bine a înţeles! Tu însă dormi?* Cîteodată putem stimula prin zeflemea: *Ei, deşteptule — cum de nu pricepi un lucru atît de simplu? Unde-ţi sînt gîndurile?* Se pot apoi organiza întreceri săptămînale sau lunare cu privire la locul de şedere sau cu distincţii, despre care am vorbit în altă parte[318]. Trebuie însă să fim atenţi ca aceasta să nu degenereze într-un simplu joc sau glumă, şi astfel să devină ineficace, ci ca ambiţia şi teama de dojană şi retrogradare să stimuleze efectiv sîrguinţa. De aceea este important ca învăţătorul să fie de faţă şi să procedeze cu toată seriozitatea, fără aparenţă înşelătoare, astfel ca cei mai neglijenţi să fie pedepsiţi şi ruşinaţi, iar cei mai sîrguincioşi, lăudaţi în public.

1
2
3

Cît priveşte morala

6. Să se aplice o disciplină mai severă şi mai aspră faţă de cei care greşesc sub aspectul moral, şi anume: 1) *dacă există vreo dovadă de frivolitate,* cum ar fi blasfemie, obscenitate sau alte asemenea încălcări făţişe ale poruncilor divine; 2) *la încăpăţînare şi la răutate îndîrjită*; cînd unul dispreţuieşte dispoziţiile învăţătorului sau ale altui superior şi deşi ştie ce trebuie să facă, nu face în mod voit; 3) *la îngîmfare şi aroganţă sau şi din cauza relei voinţe şi leneviei,* dacă unul, deşi rugat de un coleg să-i arate la învăţătură şi să-l ajute, refuză acest ajutor.

1
2
3

De ce aceasta?

7. Abaterile de primul fel vatămă maiestatea lui Dumnezeu, cele de-al doilea fel răstoarnă temelia tuturor virtuţilor (umilinţa şi supunerea); iar cele de-al treilea fel frînează şi întîrzie progresul rapid în studii. Ceea ce este împotriva lui Dumnezeu constituie o mişelie şi trebuie să fie ispăşită prin pedeapsa cea mai aspră. Ceea ce greşeşte cineva faţă de ceilalţi oameni şi faţă de sine însuşi este o nedreptate ce poate fi reparată printr-o aspră dojenire, iar cu ceea ce se păcătuieşte împotriva lui Priscian [319] este o pată ce se poate spăla cu buretele unei dojeniri. Într-un cuvînt: *disciplina trebuie să deştepte la toţi şi în toate respect faţă de Dumnezeu, îndatorinţă faţă de aproapele, plăcere faţă de muncă şi problemele vieţii, şi să fie întărită printr-un exerciţiu practic permanent.*

Forma disciplinei poate fi luată de la soarele ceresc

8. Cel mai bun mod de disciplină ne învaţă soarele ceresc, care oferă la tot ce creşte: 1) *totdeauna lumină şi căldură,* 2) *adesea ploi şi vînturi,* 3) *rar fulgere şi trăsnete,* deşi şi cele din urmă sînt folositoare.

Cum se poate folosi

9. Imitînd aceasta, conducătorul şcolii va trebui să se ostenească să menţină tineretul în cadrul obligaţiilor lui:

1) *prin exemplele permanente* ale propriei persoane — despre toate cîte sînt de predat, oferindu-se pe sine ca idee vie. Dacă lipseşte aceasta — restul e zadarnic;

2) *prin cuvinte lămuritoare, sfătuitoare şi cîteodată dojenitoare,* dar întotdeauna cu năzuinţa de a arăta că el tot ce face — fie că predă, îndeamnă, ordonă sau pedepseşte — o face pe faţă, numai dintr-o afecţiune părintească, în folosul şi nu în dezavantajul cuiva. Dacă elevul nu a înţeles cum trebuie această afecţiune şi nu este pe deplin convins de ea, atunci el lesne desconsideră disciplina şi-şi împietreşte inima împotriva ei.

3) *Totuşi,* dacă cineva are o fire atît de nenorocită că nu sînt suficiente acele mijloace paşnice, atunci *se poate trece la mijloace mai violente, ca să nu rămîie nimic neîncercat şi să nu se piardă speranţa, întocmai cum se procedează cu un teren inapt pentru cultură.* Poate pentru unii rămîne în vigoare şi astăzi zicala: pe un frigian nu-l îndrepţi decît cu bătaia [320]. Şi dacă un asemenea procedeu nu-l ajută pe cel în cauză, el va folosi celorlalţi prin frica inspirată. Trebuie numai să ne ferim de a recurge la acest mijloc extrem pentru orice faptă minoră; să nu ameninţăm cu el decît în cazuri extreme.

Obligaţie

Sinteza celor spuse

10. Sinteza a tot ce s-a spus şi ce trebuie să mai fie spus constă în aceea că *prin disciplină urmărim* să formăm şi să întărim la cei pe care îi educăm pentru Dumnezeu şi biserică sentimente întocmai acelora pe care le cere Dumnezeu de la copiii săi încredinţaţi şcolii lui Hristos, şi anume: *să se bucure cu teamă* (Psalm 2, 10), *să lucreze la mîntuirea lor cu frică şi cu cutremur* (Filipeni 2, 12), *să se bucure pururea întru Domnul* (Filipeni 4, 4), adică să poată iubi şi respecta pe învăţătorii lor şi să ştie că unde trebuie să fie conduşi sînt conduşi bine şi nu numai să se lase să fie conduşi cu plăcere, dar să tindă chiar cu stăruinţă la atingerea scopului. Asemenea sentimente nu se pot forma cu alte mijloace, decît cu acelea pe care le-am arătat: *prin exemple bune, cu cuvinte blînde, afecţiune sinceră şi totdeauna fără rezerve.* La fulgere şi trăsnete puternice se va face apel numai în cazuri excepţionale, dar şi atunci numai cu intenţia ca severitatea să se transforme întotdeauna în dragoste.

Comparaţia necesară

11. Cine a văzut vreodată (ca să lămuresc cu încă un exemplu) pe un *bijutier* realizînd o bijuterie artistică numai cu ciocanul? Nimeni, niciodată! Aceasta mai degrabă se toarnă, decît se bate cu ciocanul. Şi dacă totuşi rămîne ceva de prisios sau nefolositor, atunci un meşteşugar îndemînatic nu-l înlătură cu forţa, izbindu-l cu ciocanul, ci îndepărtează cu un ciocănel, pileşte cu pila

sau prinde cu penseta cu mare atenție; numai la sfîrșit îl netezește și lustruiește. Iar noi putem să ne închipuim că sîntem în stare să prelucrăm printr-un impuls nerațional unica imagine a lui Dumnezeu, creatura aceasta rațională?

Afară de aceasta

12. De altfel, și *pescarul* care vrea să pescuiască cu un năvod mare în ape adînci, nu atîrnă numai plumb de năvod, ca să-l scufunde și să mătură fundul, ci — o dată cu acesta — îi pune la celălalt capăt bucăți de plută, care să-l țină la suprafața apei. Tot așa va proceda acela care vrea să pescuiască cu tineretul virtuțile, îl va ține jos într-o parte cu severitate, disciplină și ascultare smerită, într-altă parte va trebui să-l înalțe cu amabilitate spre iubire și voie bună. *Fericit este cel ce realizează echilibrul în acest fel!* Ferice de tineretul care are un asemenea învățător!

13. Aici se potrivește aprecierea unui bărbat remarcabil, Eilhard Lubinus, doctor în teologie, care în prefața Noului Testament greco-latin-german spune următoarele cu privire la îmbunătățirea școlilor: *„Tot ce se predă tinerimii corespunzător capacității sale de înțelegere trebuie astfel prezentat încît acesta să nu facă nimic fără voie și silit, ci să facă toate, atît cît este posibil, de bună voie și cu plăcere. De aceea sînt întru totul de părere că varga și bastonul, aceste unelte ale sclaviei, nu corespund celor liberi și n-au ce căuta în școli, de aici să fie cu totul îndepărtate, ele potrivindu-se doar unor spirite indolente și servile. Dar acestea pot fi din timp recunoscute și îndepărtate din școli, nu numai din cauza trîndăviei lor spirituale, care de obicei este proprie unui asemenea spirit, ci pentru că mai sînt și proști, și îndărătnici pe deasupra. Și dacă li se mai împărtășește știință și artă, atunci acestea pot deveni săbii în mîinile nebunilor, cu care se pot înjunghia pe ei și pe alții. Se găsesc alte feluri de pedepse ce se pot aplica copiilor aleși și spiritelor libere* etc.“ [321]

Capitolul XXVII

Despre împătrita împărțire a școlii după etapele de vîrstă și progrese

Înțelepciunea fiilor lumii trebuie să semene cu a fiilor luminii

1. Meseriașii stabilesc pentru ucenicii lor un anumit timp (doi, trei pînă la șapte ani, în funcție de finețea sau multilateralitatea meseriei), în care fiecare trebuie să învețe în întregime meseria, astfel ca un ucenic să devină calfă, apoi meșter în meseria sa. La fel trebuie să se procedeze și în învățămîntul școlar, încît să fie stabilit pentru arte, științe și limbi un timp de studii corespunzător, astfel *ca după un anumit număr de ani să se termine întreaga enciclopedie a cunoștințelor, și din aceste ateliere ale umanității să iasă cu adevărat oameni învățați, morali și pioși.*

Pentru formarea omului întreg să se utilizeze toată perioada de 24 de ani a tinereții

2. Spre a realiza acest scop, avem nevoie pentru exercitarea spiritului de întreaga perioadă a tinereții (deoarece aici nu se învață numai o singură artă, ci toate artele liberale [322], cu toate științele și cîteva limbi), din copilărie pînă la maturitate, adică 24 de ani, pe care îi împărțim în patru epoci de vîrste, după cum ne indică însăși natura. Experiența ne arată că omul crește corporal cam pînă

la 25 de ani și nu mai mult, iar de aici înainte cîștigă numai în vigoare. Această creștere înceată (care la animalele sălbatice, cu un corp mai mare, se realizează în cîteva luni, sau cel mult într-un an sau doi) i-a fost de aceea prevăzută de providența divină naturii umane spre a-i permite să aibă suficient timp ca să se pregătească pentru sarcinile vieții.

Trebuie împărțită în patru școli

3. Să împărțim acești ani din vîrsta ascendentă în patru etape distincte: *prima copilărie, copilăria, adolescența* și *tinerețea,* revenind *fiecărei etape cîte șase ani* și școala corespunzătoare, astfel:

I *primei copilării*	*să corespundă*	*școala maternă*
II *celei de-a doua copilării*		*școala elementară (ludus literarius) sau școala limbii materne*
III *adolescenței*		*școala latină sau gimnaziu*
IV *tinereții*		*academia și călătoriile*

Iar *școală maternă* să fie în fiecare casă; *școală generală* — în fiecare comunitate, orășel sau sat; *gimnaziu* — în fiecare oraș; *academie* — în fiecare stat și în fiecare provincie mai mare.

Sarcinile activităților școlare să nu se deosebească prin materie, ci prin formă

4. În aceste școli, care sînt atît de diferite, să nu se trateze totuși lucruri diferite, ci, din contra, același lucru în moduri diferite, adică tot ceea ce poate face pe oameni să fie cu adevărat oameni, pe creștini, adevărați creștini, din învățat, adevărat învățat, dar întotdeauna după etapa de vîrstă și pregătirea anterioară, tinzînd mereu spre treapta de mai sus. Obiectele de învățămînt, după legile acestei metode naturale, nu trebuie să fie rupte, ci să fie predate întotdeauna simultan, cum crește copacul mereu ca un întreg, cu toate părțile sale, și anul acesta ca și cel următor și în general chiar de ar trăi o sută de ani.

Diferențierea școlilor după forma exercițiilor

5. Școlile se vor deosebi totuși prin trei aspecte. În primul rînd, în școlile inițiale *se va preda tot ceea ce este general și în linii mari,* în cele următoare, mai mult ceea ce este *particular și distinct,* întocmai ca un copac care cu fiecare nou an, cu cît își dezvoltă mai multe rădăcini și ramuri, cu atît devine mai puternic și produce mai multe fructe.

1. *Ținînd seama de metoda învățării*

6. În al doilea rînd, în școala maternă se vor exersa mai ales simțurile externe, spre a le deprinde ca să se îndrepte asupra obiectelor înconjurătoare și să le poată deosebi. *În școala elementară* se vor exersa *simțurile interne, imaginația și memoria,* cu organele lor executoare — *mîna și limba,* și anume prin citire, scriere, desenare, cîntare și calculare, cîntărire, memorarea diferitelor lucruri etc. *În gimnaziu se vor exersa priceperea și judecata* tuturor lucrurilor percepute de simțuri, cu ajutorul dialecticii, gramaticii, retoricii și al celorlalte științe reale și arte, cu precizarea lui τὸ ὅτι și δι' ὅτι („ce" și „de ce") [323]. În sfîrșit, *academiile* vor cultiva cu deosebire ceea ce revine voinței, și anume *facultățile care ne învață cum se poate menține* (sau restabili) *armonia;* astfel că *de armonia sufletului se ocupă teologia, de cea a spiritului—filozofia, de cea a funcțiilor vitale ale corpului — medicina, iar de armonia bunurilor externe — dreptul.*

2. *Rațiunea acestei gradații*

7. Iar aceasta e singura metodă adevărată de a forma spiritele, și anume ca lucrurile înseși să fie percepute mai întîi de simțurile exterioare care sînt atinse direct. Apoi simțurile interioare, trezite prin aceasta, să învețe să redea și să descrie din nou imaginile imprimate prin percepția externă, atît în interior, prin *reamintire (reminiscentia),* cît și extern, *prin mînă și limbă.* După această pregătire intervine mintea, care, printr-o atentă cumpănire, compară și cîntărește toate laolaltă, spre a cunoaște precis temeiurile tuturor lucrurilor și a ajunge să-și formeze despre acestea adevărata înțelegere și judecată dreaptă. În sfîrșit trebuie deprinsă voința (care este punctul central al omului și conducă-

torul tuturor acţiunilor sale) să-şi exercite legitim stăpînirea sa asupra tuturor. A forma voinţa înaintea înţelegerii lucrurilor (la fel cum a forma imaginaţia înaintea intelectului şi imaginaţia înaintea simţurilor) este o muncă zadarnică. Or acest lucru fac cei ce predau copiilor logica, poezia, retorica şi etica înaintea înţelegerii reale şi intuitive a lucrurilor. Ei nu procedează mai inteligent decît unul care ar vrea să înveţe dansul pe un copil de doi ani, ce abia încearcă să meargă cu picioarele sale tremurînde. Noi însă vrem să urmăm în toate lucrurile conducerea naturii, şi aşa cum îşi dezvoltă ea puterile una după alta, tot astfel să ne îngrijim să dezvoltăm forţele spirituale.

3. Ceea ce unii vor exersa aci, alţii în altă parte

8. O a treia deosebire constă în aceea că şcolile inferioare, *cea maternă şi cea elementară, cultivă întregul tineret, de ambele sexe. Şcoala latină va instrui tineretul care tinde mai sus decît învăţarea unei meserii oarecare. Academiile, în schimb, vor pregăti pe viitorii învăţaţi şi conducători,* care să formeze pe alţii, ca astfel bisericile, şcolile şi statele niciciînd să nu ducă lipsă de îndrumători apţi.

Cele patru şcoli corespund celor patru anotimpuri ale anului

9. Cele patru tipuri de şcoli pot fi bine comparate cu anotimpurile anului. Şcoala maternă seamănă cu primăvara împodobită cu diferite plante şi flori mirositoare. *Şcoala generală* reprezintă vara plină de spice şi de unele fructe timpurii. *Gimnaziul* corespunde toamnei, cînd se recoltează rod bogat de pe cîmpii, din grădini şi din vii şi se adună în cămările minţii. *Academia,* în sfîrşit, reprezintă iarna, care pregăteşte fructele recoltate pentru utilizări multiple, astfel ca să fie din ce trăi în tot cursul vieţii.

şi cu arborii a căror creştere corespunde la patru posibilităţi

10. Această metodă de a educa cu grijă tinerimea poate fi comparată şi cu *cultivarea unei grădini.* Căci *un copilaş de 6 ani,* bine îndrumat prin îngrijirea paternă şi maternă, seamănă cu un copăcel plantat cu atenţie, care a prins rădăcini şi acum începe să-şi întindă rămurele. *Preadolescenţii* de 12 ani sînt asemenea unui arbore dezvoltat, plin de ramuri şi muguri. Deşi nu se vede ce se ascunde în ei, totuşi curînd acest lucru va deveni vizibil. *Tinerii* de optsprezece ani care sînt instruiţi în cunoaşterea limbilor şi a artelor se aseamănă cu un arbore plin de flori, care oferă ochilor o imagine încîntătoare, nasului — un miros plăcut, iar gurii — fructe gustoase. În sfîrşit, *bărbaţii tineri* de 24 sau 25 de ani, complet pregătiţi prin studii academice, seamănă unui pom încărcat de fructe, în preajma culesului, cînd a venit vremea ca rodul să fie strîns şi să i se dea diverse întrebuinţări.

De acestea trebuie să ne ocupăm în mod amănunţit.

Capitolul XXVIII

Ideea şcolii materne

Mai întîi trebuie să cercetăm lucrurile principale

1. Toate ramurile principale pe care le are un copac, le produce trunchiul din primii ani, aşa că ele mai tîrziu n-au decît să crească. Tot aşa, cu ceea ce vrem să-l înzestrăm pe om pentru necesităţile vieţii sale întregi trebuie să-i implîntăm din prima şcoală. Că acest lucru este posibil îşi dă seama oricine de îndată ce cercetează domeniile ştiinţei. Noi vrem să le indicăm pe scurt, cuprinzîndu-le în douăzeci de puncte principale.[324]

Lista tuturor celor ce trebuie să ştim

2. Aşa-numita **metafizica** îşi are aici începutul, căci micilor copii li se oferă din capul locului totul într-o imagine generală şi nedesluşită (generali ac confuso conceptu), întrucît ei, din tot ce I văd, aud, gustă sau pipăie, observă numai că este ceva, însă nu disting ce este aceasta în particular. Abia mai tîrziu încep să distingă. Atunci încep să înţeleagă acei termeni generali: *ceva, nimic, este, nu este, aşa, altfel, unde, cînd, asemănător, neasemănător* etc., care toate constituie temelia ştiinţifică a metafizicii.

II 3. În **fizică** (physicae[325]), copilul, în primii şase ani, poate să fie instruit să ştie ce este *apă, pămînt, aer, foc, ploaie, zăpadă, gheaţă, piatră, fier, copac, iarbă, pasăre, peşte, bou* etc. De asemenea, el trebuie să cunoască denumirea şi utilizarea mădularelor corpului său, cel puţin a celor exterioare.[326] Toate acestea acum le învaţă uşor şi constituie elemente ale ştiinţelor naturale.

III 4. Bazele **opticii** le învaţă copilul cînd începe să deosebească şi să denumească *lumina, întunericul, umbra, culorile* principale: *alb, negru, roşu* etc.

IV 5. Începutul în **astronomie** va fi cînd copilul va şti ce se numeşte *cer, soare, lună* şi *stele* şi îşi va da seama că ele răsar zilnic.

V 6. Începuturile **geografiei** se fac atunci cînd învaţă să priceapă ce este *un munte, o vale, o cîmpie, un rîu, un sat, o cetate, un oraş* — în funcţie de ce oferă locul unde sînt crescuţi.

VI 7. Bazele **cronologiei** le deprinde copilul cînd va înţelege ce înseamnă *ora, ziua, săptămîna, anul, vara, iarna, ieri, alaltăieri, mîine, poimîine* etc.

VII 8. În **istorie** se face începutul dacă îşi poate aminti şi povesti *ce s-a întîmplat de curînd, cum s-a comportat unul sau altul într-o situaţie sau alta,* chiar dacă e vorba de lucruri copilăreşti.

VIII 9. **Aritmetica** prinde rădăcini dacă pricepe copilul ce înseamnă cînd se spune puţin sau mult, ştie să numere pînă la 10, cînd observă că trei este mai mult ca doi şi că la trei adunat unu dă patru etc.

IX 10. În **geometrie** se va pune baza dacă ştie copilul ce se înţelege prin *mare şi mic, lung şi scurt, lat şi îngust, gros şi subţire,* ce se numeşte *linie, cruce* sau *cerc* şi să vadă cum se măsoară cu palma, cotul, cu braţele întinse (orgia = 1,7 — 2,5 m).

X 11. La fel şi în **statică** se face un început cînd copiii observă cum se cîntăresc lucrurile cu *cîntarul* şi învaţă ei înşişi să aprecieze cu mîna dacă un obiect este *greu* sau *uşor.*

XI 12. Primele cunoştinţe de **mecanică** le capătă atunci cînd i se permite sau este învăţat să mişte ceva, adică să mute un obiect dintr-un loc într-altul, aşezîndu-l aşa sau altfel, să construiască şi să dărîme, să unească sau să desfacă ceva etc., aşa cum le place copiilor să facă la această vîrstă. Şi deoarece aici nu se manifestă decît tendinţa unei naturi îndemînatice, de a pune lucrurile la locul lor firesc, în nici un caz să nu-i împiedicăm, ci din contra să-i stimulăm şi să-i îndrumăm continuu în această direcţie.

XII 13. Şi **dialectica**, arta inteligenţei, se manifestă acum, lăsînd să apară primii săi germeni atunci cînd copilul observă cum se desfăşoară o discuţie prin întrebări şi răspunsuri şi se deprinde să pună întrebări şi să răspundă la întrebări. *El trebuie să fie învăţat să întrebe cu îndemînare şi să răspundă direct la întrebare, concentrîndu-şi ideile asupra temei discutate şi să nu se abată de la ea.*

XIII 14. **Gramatica** urmăreşte la copil buna pronunţare a limbii materne, adică *rostirea clară a sunetelor,* silabelor şi cuvintelor.[327]

XIV *15.* Începutul în **retorică** îl face copilul cînd imită tropii și figurile de stil cuprinse în limba ce se vorbește în casă. În special să se observe *gesticulația* potrivită vorbirii și o intonare corespunzătoare sensului acesteia, astfel ca la întrebări să se accentueze ultimele silabe, iar la răspunsuri să se coboare și altele, ceea ce aproape însăși natura ne învață, iar dacă se întîmplă vreo abatere, se poate ușor îndrepta printr-o îndrumare rațională.

XV *16.* Gustul pentru **poezie** îl va căpăta dacă va învăța pe de rost din cea mai fragedă vîrstă multe versuri, mai ales cu conținut moral, fie ritmice sau metrice[328], după cum e obișnuit în limba vorbită.

XVI *17.* În **muzică** se va face începutul dacă copilul *va memoriza cîte ceva ușor din psalmi și cîntări bisericești* și le va întrebuința în rugăciunile zilnice.

XII *18.* Primele începuturi ale **economiei casnice** (oeconomica prudentia) copilul și le va însuși cînd va reține denumirea persoanelor din care e constituită familia: cui i se spune *tată, mamă, fată în casă, servitor, chiriaș* etc. Dacă reține părțile componente ale casei: *tinda, baia, dormitorul, grajdul* etc. și denumirea uneltelor casnice: *masa, lingura, cuțitul, mătura* etc., precum și utilizarea lor.

XVIII *19.* Cît privește **politica**[329], i se poate da foarte puțin, pentru că înțelegerea în această fragedă vîrstă abia de trece dincolo de pragul casei părintești. Totuși e posibil ca el să observe că unii se adună la sfat la *primărie* și se numesc *sfetnici* comunali și că unul dintre ei se numește *primar, asesor popular, notar* etc.

XIX *20.* Însă înainte de orice, **teoria morală** (etica) trebuie să fie bine imprimată la această vîrstă, printr-o bază solidă, dacă vrem ca tineretul să fie bine format, iar virtuțile să-i fie aproape ca înnăscute.[330] De exemplu:

1) **cumpătarea** prin aceea că se observă o măsură în mîncare, iar o dată foamea și setea potolite, nu se mai admite nici o mîncare sau băutură;

2) **curățenia** la mîncare, în tratarea îmbrăcămintei, a păpușilor și a jucăriilor;

3) **respectul** ce se cuvine superiorilor;

4) **ascultarea** promptă și de bunăvoie față de ordine și interdicții;

5) **veracitate** cucernică în tot ce se spune, nefiind permisă minciuna și înșelătoria, nici în serios și nici în glumă (căci glumind într-un lucru nejust, aceasta poate duce la o vină adevărată);

6) vor învăța **dreptatea** dacă de proprietatea străină nu se vor atinge împotriva voinței posesorului, nu o vor lua, reține sau ascunde, nu vor pricinui cuiva vreun rău și nu vor fi invidioși etc.;

7) mai cu seamă trebuie să-i îndrumăm spre **caritate,** ca astfel să fie întotdeauna dispuși să ofere spontan ceva din proprietatea lor, cînd cineva este la nevoie și mai ales dacă-i solicită. Căci aceasta este virtutea specific creștină, recomandată cu precădere de spiritul lui Hristos, în stare să înflăcăreze inimile înghețate ale oamenilor din această epocă, spre binele bisericii;

8) trebuie să-i deprindem pe copilași cu **munca** și ocupațiile permanente, serioase sau de joc, spre a înlătura plictiseala;

9) de asemenea trebuie să-i deprindem să nu pălăvrăgească continuu despre tot și toate ce le vin pe limbă, ci să tacă cînd este nevoie și în funcție de împrejurare, de pildă, cînd vorbesc alții sau sînt de față persoane importante sau dacă e o chestiune cînd se cere tăcere;

10) din această prima vîrstă trebuie imprimată **răbdarea**, de care vor avea nevoie în întreaga lor viață, spre a se stăpîni înainte de a izbucni și persista cu furie pasiunile și să se deprindă să se conducă cu rațiune și nu duși de impuls, mînia mai degrabă s-o potolească, decît s-o manifeste etc.;

11) **zelul** și **devotamentul** de a servi altora este o podoabă distinsă pentru

vîrsta tinereții și chiar pentru viața întreagă. De aceea să se deprindă copiii în primii 6 ani pentru aceasta și să nu scape nici o ocazie de a aduce vreun serviciu altora;

12) aceasta se completează cu **maniere civilizate** (morum civilitatis), adică să nu se facă ceva fără dibăcie și cu stîngăcie, ci toate cu o modestie cuviincioasă. Aci intră formele de politețe, salutul și răspunsul la salut, rugăminți respectuoase cînd ai nevoie de un lucru, exprimarea mulțumirii în urma unui serviciu făcut, cu aplecare decentă, sărutarea mîinii și altele asemenea.

XX *21.* În sfîrșit, copiii de 6 ani pot fi introduși într-atît în studiul **religiei** și al pietății[331], încît să cunoască pe de rost părțile principale ale catehismului, bazele creștinismului lor și, în măsura în care le permite vîrsta, să le înțeleagă și să le aplice practic. Și anume, să se deprindă să fie pătrunși de esența supremă a lui Dumnezeu, simțindu-i pretutindeni prezența și temîndu-se de el ca de unul ce pedepsește cu dreptate cele rele și iubindu-l ca pe un recompensator bun al celor bune, venerîndu-l, invocîndu-l și lăudîndu-l, așteptînd mila sa, atît în viață cît și după moarte, și să nu lase nici o ocazie de faptă bună, fără ca să observe că prin aceasta îi sînt pe plac și astfel să trăiască ca și înaintea ochilor lui Dumnezeu si — după cum spune Sf. Scriptură — să umble cu Dumnezeu.[332]

Să fie astfel formați din copilărie

22. Atunci va putea să spună cineva despre copiii creștinilor ceea ce zice evanghelistul despre Hristos: *„Și Isus sporea cu înțelepciunea și cu vîrsta și cu harul la Dumnezeu și la oameni"* (Luca 2, 52).

De ce nu se poate arăta mai analitic?

23. Acestea sînt, așadar, scopurile și sarcinile școlii materne. Ca să le precizăm mai analitic sau să le indicăm mai exact prin tabele (așa cum se propune în școala elementară și în școala latină) cît și ce anume se va trata în fiecare an, lună sau zi, după cum se face în școlile următoare, lucrul nu este posibil din două motive.[333] Mai întîi fiindcă le este aproape imposibil părinților ca pe lîngă muncile lor casnice să păstreze o ordine atît de exactă ca în școlile publice, unde nu se face altceva decît pregătirea tineretului. Al doilea, dotarea și docilitatea apar la copii foarte diferit, la unul mai devreme, la altul mai tîrziu. Unii vorbesc excelent la 2 ani și sînt ageri la toate, alții abia la 5 ani le sînt deopotrivă; de aceea, prima pregătire din vîrsta fragedă a copilului trebuie lăsată în întregime în grija părinților.

Totuși se pot realiza două ajutoare frumoase:

23b.[334] *Totuși aici pot fi utile două lucruri:*

I. Informatorul școlii materne

Mai întîi să se scrie pentru părinți și dădace o cărticică ca astfel fiecare să-și poată cunoaște îndatoririle. În ea să se descrie toate pînă în detalii, cum trebuie cultivați copiii din vîrstă fragedă, cu ce prilej, cum trebuie început, prin ce mijloace și cu ce fel de cuvinte și gesturi le putem imprima. O asemenea cărțulie vreau s-o elaborez (sub titlul *Informatorul școlii materne*)[335].

II. *Îndreptar pentru trezirea simțurilor*

24. Al doilea, va fi *o carte cu imagini*[336] ce se va da treptat copiilor, spre a stimula exercițiile din școala maternă. Și întrucît la această vîrstă trebuie exersate cu deosebire simțurile spre a recepționa toate impresiile care acționează asupra lor, și cum simțul vederii este cel mai important dintre ele, va fi bine să i se ofere acestui simț obiectele principale din *fizică, optică, astronomie, geometrie* etc. în ordinea în care noi am specificat. Aici se pot picta: *muntele, valea, copacul, pasărea, peștele, calul, boul, oaia, omul,* de diferite vîrste și mărimi. La fel, *lumina* și *întunericul, cerul cu soarele, luna, stelele și norii, culorile* principale. La fel, uneltele casnice și ale meșteșugarilor: *oale, străchini, ulcioare, ciocane, clește* etc. În continuare, vor fi reprezentate stările: *regele cu sceptru și coroană, soldatul cu arma, țăranul cu plugul, cărușașul cu căruța, diligența în mers,* și astfel

întotdeauna să fie scris ce reprezintă imaginea respectivă: *cal, bou, cîine, copac* etc.

Folosul acestei cărți

25. Cărticica aceasta va aduce un întreit folos: 1) va mijloci reprezentarea obiectelor despre care am vorbit; 2) va stimula spiritele fragede să folosească și alte cărți spre a se bucura, 3) va ușura învățarea cititului. Întrucît deasupra fiecărei imagini este scris numele obiectului, poate începe de aici învățarea cititului.[337]

Capitolul XXIX

Ideea școlii generale

Școala generală trebuie să fie înaintea celei latine

1. Am arătat în capitolul IX că tot tineretul, de ambele sexe, trebuie să fie trimis în școlile publice. Completez numai că tot tineretul mai înainte trebuie să urmeze școala generală, unde să învețe limba maternă. Alții susțin însă o părere contrară. *Zepper* în Politia Ecclesiastica[338] (Despre administrația bisericească), cap. 7, și *Alsted* în cap. 5 al *Scolasticii*[339] sale *sfătuiesc să se trimită în școlile generale numai fetele, iar dintre băieți, numai pe aceia care vor îmbrățișa mai tîrziu o meserie, iar băieții care, conform dorinței părinților lor, urmează să primească o cultură superioară, să nu mai fie trimiși într-o școală generală de limbă maternă, ci direct într-o școală latină.* Alsted mai adaugă: *„Oricine poate fi de altă părere, eu însă propun această cale și această metodă și aș vrea să fie folosită de acei ce ar dori să fie cît mai bine instruiți"*. Totuși, argumentele didacticii mele mă obligă să fiu de altă părere.

Deoarece

1 *2.* Anume: mai întîi am în vedere o educație generală a tuturor ce s-au născut oameni, către tot ce-i omenesc. De aceea,

2 ei trebuie să fie instruiți împreună atît timp cît este posibil, spre a se anima, stimula și îndemna reciproc. În al doilea rînd vreau ca toți să fie educați în toate virtuțile, de asemenea în modestie, înțelegere și serviabilitate reciprocă. Iată de ce nu trebuie să-i despărțim de timpuriu și să oferim această ocazie numai la cîțiva, care să se considere superiori și să-i ignoreze pe ceilalți.

3 În al treilea rînd, îmi pare prematur ca de la al șaselea an de viață al copilului să vrei să determini care este vocația sa, dacă-i apt să urmeze studiile sau vreo meserie. La această vîrstă nu sînt suficient manifestate nici forțele spirituale, nici înclinațiile sufletești (vel ingenii vires, vel animorum inclinationes), în timp ce mai tîrziu ambele ies mai bine în evidență, întocmai cum într-o grădină nu se știe care plante să se taie și care să fie lăsate, atîta vreme cît sînt încă mici și plăpînde, ci abia cînd au devenit mai mari. De aceea, pentru demnități nu sînt născuți numai copiii celor bogați, ai nobililor și ai funcționarilor, ca numai lor să le stea deschisă școala latină, în timp ce ceilalți să fie excluși de la ea fără speranță. Vîntul bate de unde vrea și nu începe să bată întotdeauna într-un anumit timp.[340]

4 *3.* Un al patrulea argument pentru noi este acela că metoda noastră universală nu are în vedere cunoașterea numai a limbii latine, acea nimfă mult iubită, ci caută în mod egal calea de instruire în limba maternă a tuturor popoarelor (pentru ca fiecare spirit să laude din ce în ce mai mult pe Domnul[341]), această

intenție însă nu trebuie trecută cu vederea printr-o trecere arbitrară peste limba maternă.

5 *4. Al cincilea:* de vrei să înveți pe cineva o limbă străină înainte de a stăpîni pe a ta proprie, este întocmai cum ai vrea să înveți pe propriul tău fiu să călărească înainte de a ști să meargă. Este mult mai bine să se procedeze în așa fel încît fiecare lucru să fie făcut la timpul său, după cum am arătat în cap. XVI, principiul 4. Căci așa cum a spus Cicero[342], nu poți învăța pe cineva oratoria înainte de a ști să vorbească, tot așa putem declara și noi, cu privire la metoda noastră, că ea nu poate învăța pe nimeni latina dacă nu stăpînește limba sa maternă, întrucît limba maternă conduce la cea latină.

6 *5.* În sfîrșit, pentru că năzuim ca elevii noștri să ajungă la cunoștințe reale (eruditio realis) prin intuirea exterioară a lucrurilor, aceasta se poate ușura cu ajutorul cărților în limba maternă care conțin denumirea lucrurilor.[343] Dacă se realizează aceasta, cu atît mai ușor va învăța latina, întrucît ei, cunoscînd de acum obiectele, trebuie doar să le adapteze noua denumire și, în loc să întrebe τὸ ὅ τι (ce), își vor îndrepta atenția spre δι'ὅτι (de ce), pentru completare într-o formă gradată, frumoasă.

Scopurile și țelurile școlilor generale

6. Pornind de la ipoteza noastră despre împătrita împărțire a școlii, să delimităm acum *școala generală: Scopul și țelul* **școlii generale** *constă în aceea ca tot tineretul între 6 și 12 (sau 13) ani să învețe tot ce-i poate fi de folos în viața întreagă.* Adică:

I. Să poată *citi cu ușurință tot ce este scris și tipărit în limba maternă.*

II. *Să scrie curat, apoi repede și în sfîrșit corect, conform gramaticii limbii materne,* care trebuie să le fie predată cît mai inteligibil și cît mai corect și imprimată prin exerciții.

III. *Să calculeze în scris și cu abac* după nevoi.

IV. *Să măsoare* exact cu orice mijloc *lungimea, lățimea* și *distanța* etc.

V. *Să știe să cînte melodiile curent folosite,* iar cei cu aptitudini, și începuturile muzicii figurale.[344]

VI. *Să știe pe de rost o sumedenie de psalmi și cîntări bisericești, care sînt uzuale în biserica fiecărei localități,* ca astfel ei (după cum spune apostolul), fiind crescuți în lauda Domnului, să știe să învețe și să-și amintească reciproc psalmii, imnurile, cîntecele spirituale, ca să le poată cînta cu dragoste din inimile lor lui Dumnezeu.

VII. *Să știe pe de rost, pe lîngă catehism și cele mai importante istorii și sentențe din întreaga Sf. Scriptură, ca să le poată recita.*

VIII. *Teoria morală, rezumată pe scurt în reguli și explicații, prin exemple pentru capacitatea de înțelegere a vîrstei, pe care s-o cunoască, să o înțeleagă și să înceapă a o aplica în practică.*

IX. *Din relațiile economice și politice* să cunoască atîta cît este necesar ca să înțeleagă ceea ce văd că se întîmplă zilnic în casă și viața statală.

X. Să aibă o privire generală *istorică asupra creației, coruperii și restaurării lumii, ca și asupra conducerii ei, prin înțelepciunea lui Dumnezeu, pînă în prezent.*

XI. *Din cosmografie să cunoască ceea ce este mai important despre bolta cerească, despre forma sferică a pămîntului care plutește în mijloc, despre extinderea oceanului, despre varietatea formei mărilor și a fluviilor, despre părțile mai importante ale pămîntului, în special despre statele Europei, dar înainte de orice să cunoască orașele, munții și rîurile patriei sale* și tot ce este demn de reținut cu privire la aceasta.

XII. În sfîrșit, *trebuie să cunoască* N.B. *tot ce este mai important din meserii,* fie numai cu scopul să nu rămînă necunoscut nici un domeniu al vieții omenești,

fie ca să se recunoască mai uşor înclinaţiile naturale ale fiecăruia, către ce este mai mult atras.

De ce se pun scopuri atît de largi

7. Dacă toate acestea sînt tratate în şcoala generală cum se cuvine, atunci tinerii, nu numai aceia care intră în şcoala latină, dar şi ceilalţi care se dedică agriculturii, comerţului sau unei meserii, nu vor mai întîlni nimic nou de care să nu fi auzit aici. De aceea, tot ce va întîlni mai tîrziu fiecare în profesia sa sau la serviciul divin ori va auzi în altă parte sau va citi într-o carte, nu va fi altceva decît o explicare mai clară sau o tratare mai amănunţită a ceea ce a învăţat mai înainte, şi el se va simţi efectiv în stare să înţeleagă totul corect, să execute sau să aprecieze.

Mijloacele pentru realizarea acestui scop

8. Pentru atingerea acestui scop se vor întrebuinţa următoarele *mijloace*:

1. *Clase*

I. Tot efectivul şcolii generale, ce se va ocupa 6 ani cu aceste lucruri, trebuie împărţit în 6 clase (care, pe cît posibil, vor fi separate spaţial, ca să nu se deranjeze reciproc)[345].

2. *Cărţi*

II. *Se vor prevedea pentru fiecare clasă cărţi speciale, care să cuprindă complet întreaga programă a clasei respective* (tot conţinutul ştiinţific, moral şi religios), astfel ca, atîta vreme cît sînt instruiţi în acest domeniu, să nu mai fie nevoie de nici o altă carte, iar cu ajutorul celor prevăzute să se atingă negreşit scopul propus. Aceste cărţi trebuie să cuprindă în întregime şi limba maternă, adică denumirea tuturor lucrurilor pe care copiii, adecvat vîrstei lor, trebuie să le cunoască, ca şi expresiile verbale cele mai importante şi cele mai uzuale.

N.B.

Materia cărţilor pe clase este aceeaşi, diferă numai ca formă

9. *Corespunzător numărului claselor, sînt necesare 6 cărţi, care se deosebesc unele de altele mai puţin prin conţinut şi mai mult prin formă. Căci toate cărţile vor trata despre tot. Dar cele de la început vor cuprinde ceea ce este mai general, mai cunoscut şi mai uşor, în timp ce celelalte vor conduce intelectul spre ceea ce este mai special, mai necunoscut, mai greu sau să prezinte un mod nou de a trata acelaşi lucru, spre a procura spiritului o plăcere nouă.* Cum se face aceasta, vom lămuri mai jos.

Tot ce ele cuprind trebuie să fie acomodat capacităţii vîrstei

10. *Trebuie să avem grijă ca totul să fie acomodat spiritului copilului, care conform naturii sale înclină către tot ce-i este plăcut, vesel şi recreativ şi se înspăimîntă uşor de tot ce este serios şi aspru.* Ca să-i învăţăm pe copii ceea ce este serios şi care mai tîrziu să le folosească, iar aceasta să se înveţe uşor şi plăcut, trebuie peste tot să unim utilul cu plăcutul, prin care spiritul este întotdeauna atras şi se lasă condus unde dorim.

Să fie prevăzute cu titluri frumoase, ca să atragă

11. Aceste cărţi trebuie să fie prevăzute cu titluri care să atragă tineretul prin frumuseţea lor şi în acelaşi timp să exprime cît mai elegant conţinutul întreg. Asemenea titluri se pot împrumuta *din grădini*, care cuprind tot ce poate fi mai plăcut. Întrucît şcoala se compară cu grădina, de ce atunci cartea pentru prima clasă nu s-ar putea numi *Violarium (rondoul viorelelor)*, pentru a doua *Rosarium (rondoul trandafirilor)*, iar pentru a treia *Viridarium (livada cu pomi fructiferi)* etc.?[346]

Termenii de specialitate să fie exprimaţi în limba maternă

12. Ne vom ocupa în altă parte mai detaliat despre aceste cărţi, despre conţinutul şi forma lor.[347] Adaug doar *că, fiind elaborate în limba maternă, este necesar ca termenii de specialitate să fie daţi în limba maternă şi să nu se folosească cei latini sau greceşti.* Motivul:

De ce? Prima obiecţie

1. Vrem să îndrumăm tineretul ca să priceapă totul fără întîrziere. Or *cuvintele străine trebuie mai întîi explicate, înainte de a fi înţelese. Iar după ce s-au explicat şi sînt înţelese, li se dă acea semnificaţie pe care noi o credem justă, abia după care le reţine memoria.* Cum în limba maternă trebuie explicată numai semnificaţia obiectului denumit, aceasta va fi imediat înţeleasă şi se va imprima uşor în memorie. Încă de la acest prim-învăţămînt trebuie înlăturată orice piedică sau suferinţă, pentru ca totul să decurgă cît mai lesnicios. 2. Pe lîngă

A doua obiecție

aceasta, *noi vrem să cultivăm limbile materne* nu însă după modelul francezilor care au menținut expresii grecești și latinești neînțelese de popor (fapt pentru care îi dojenește Stevinus)[348], ci astfel ca totul să fie exprimat în cuvinte înțelese de popor. Lucrul acesta l-a recomandat același Stevinus belgienilor săi și l-a realizat minunat în matematică. [349]

A treia obiecție

13. Se poate obiecta, ceea ce adesea se și întîmplă, că nu toate limbile sînt atît de bogate încît să poată reda întocmai tot ce este exprimat în greacă sau latină, *și chiar* în cazul în care ar reuși aceasta, învățații nu renunță la terminologia deprinsă de ei. Și *în sfîrșit*, ar fi mai bine ca tinerii, care și așa vor trebui să-și însușească limba învățaților, să deprindă de pe acum termenii tehnici, ca să nu fie nevoie să învețe din nou

Răspuns la prima obiecție

14. La aceasta răspund: este vina oamenilor și nu a limbilor dacă vreuna este obscură, schilodită, imperfectă și incapabilă să redea ceea ce este necesar. În chip egal, romanii și grecii au fost obligați să formeze mai întîi cuvintele, înainte de a le utiliza. Ele păreau, la prima vedere, aspre și obscure și ei înșiși se îndoiau dacă acestea se vor putea șlefui. Devenind o dată uzuale, nu există ceva mai semnificativ, cum se constată din cuvintele: *ens, essentia, substantia, accidens, qualitas, quidditas* etc.[350] De aceea, nici unei limbi nu-i va putea lipsi ceva, dacă oamenilor nu le lipsește sîrguința.

la a doua obiecție

15. Cît privește a doua obiecție, să-și rețină învățații termenii pentru ei. Noi ne străduim să vedem cum pot oamenii simpli să ajungă să înțeleagă pe deplin artele liberale și științele, ori despre toate acestea nu le putem vorbi cu gură străină și într-o limbă exotică.

la a treia obiecție

16. În sfîrșit, pentru acei dintre copii care mai tîrziu vor trebui să învețe limbile, nu va fi nici o incomoditate dacă ei vor cunoaște termenii tehnici în limba lor maternă, iar „Tatăl nostru" îl vor spune mai întîi în limba lor și nu în cea latină.

A treia cerință pentru o metodă bună

17. A treia cerință este *o metodă ușoară de a prezenta tineretului aceste cărți,* ceea ce vom expune în notele ce urmează.

Patru reguli cu privire la aceasta

I. *Zilnic să se învețe în școală numai patru ore, din care două ore înainte de prînz, iar două după prînz.* Restul orelor se va putea folosi pentru muncile casnice (în special la cei săraci), sau pentru o recreare cuviincioasă.

II. *În orele de dimineață se va exersa spiritul și memoria, iar după prînz, mîna și vocea.*

III. *În orele de dimineață, învățătorul va citi și comenta lecția orei respective, în timp ce toți vor asculta, și ceea ce va necesita explicație, va explica cît mai pe înțelesul tuturor, ca nimic să nu rămîie neînțeles. După aceea, îi va pune pe rînd pe fiecare să citească,* și în timp ce unul citește clar și distinct, ceilalți îl vor urmări în gînd în cărțile lor. Dacă așa se procedează o jumătate de oră sau mai mult, cei mai capabili vor încerca să redea bucata pe de rost, apoi și cei mai înceți. Tema lecției (pensum) trebuie să fie cît mai scurtă, proporțional cu durata orei și cu capacitatea de înțelegere a copiilor.

IV. *În orele după prînz, nu se va preda nimic nou, ci se va face numai repetare, fie prin transcriere din cărțile tipărite,* fie prin întrecere: cine poate să reproducă mai repede ce s-a tratat mai înainte sau cine poate să scrie cel mai frumos, să cînte sau să calculeze etc.

De ce se recomandă ca elevii să transcrie toate cărțile folosite în clasa lor

18. Nu fără temei sfătuim ca toți școlarii să transcrie cît mai curat posibil, cu propria lor mînă, cărțile tipărite. Căci 1) aceasta servește memoriei să rețină totul cît mai exact, prin faptul că simțurile sînt ocupate mai mult timp cu aceeași materie; 2) prin astfel de exerciții zilnice vor dobîndi deprinderea de a scrie frumos, repede și corect, ceea ce le va fi de mare folos pentru studiile viitoare și pentru nevoile vieții, 3) pentru părinții

copiilor este argumentul cel mai evident că în şcoală se face ceea ce trebuie să se facă şi îşi pot mai uşor da seama de progresul copiilor cînd aceştia se autodepăşesc.

Sfat pentru amînarea studiului limbilor străine

19. Cît priveşte detaliile, le rezervăm pentru mai tîrziu. Deocamdată vrem doar să completăm că dacă unii copii trebuie să înveţe limbile popoarelor învecinate, aceasta trebuie să se facă spre al zecelea, al unsprezecilea şi al doisprezecilea an, adică între şcoala generală în limba maternă şi şcoala latină. Aceasta se poate face cel mai comod dacă îi trimitem acolo unde nu se vorbeşte limba lor maternă, ci limba care trebuie învăţată, şi dacă citesc cărticica şcolii generale (al cărei conţinut le este de acum cunoscut) în aceeaşi limbă nouă, o transcriu şi o memorează, şi prin exerciţii scrise şi orale reuşesc să şi-o însuşească pe deplin.

Capitolul XXX

Schiţa şcolii latine

Scopul ei este învăţarea a patru limbi şi a enciclopediei artelor

1. Pentru această şcoală am stabilit drept scop să prelucreze întreaga enciclopedie a artelor, o dată cu cele patru limbi.[352] Noi vrem ca tinerii care promovează în mod legal clasele ei să fie:

I. *gramaticieni*, în stare să cunoască perfect toate relaţiile în limba latină şi maternă, iar în cea greacă şi ebraică, după necesităţi;

II. *dialecticieni* dibaci în definirea, distingerea, argumentarea şi combaterea argumentelor;

III. *retori* sau oratori capabili să vorbească elegant despre orice subiect dat;

IV. *aritmeticieni* şi

V. *geometri*, atît pentru diferitele necesităţi ale vieţii cît şi din cauză că aceste ştiinţe stimulează şi ascut spiritul pentru alte lucruri;

VI. *muzicieni*, pregătiţi practic şi teoretic;

VII. *astronomi*, versaţi în noţiunile de bază ale ştiinţei despre sfere[353] şi calcularea calendarului[354] (doctrina sphaerica et computo), fără de care fizica, geografia şi în mare parte istoria sînt oarbe.

2. Acestea sînt *cele şapte arte liberale lăudate, a căror cunoaştere, conform opiniei generale, îl face pe magistru în filozofie (philosophiae magister*[355]*)*. Dar pentru ca elevii noştri să păşească mai departe, trebuie să fie pe deasupra:

VIII. *fizicieni*, care să cunoască alcătuirea lumii, puterea elementelor, diferenţierea animalelor, a plantelor şi a metalelor, construcţia corpului omenesc etc., atît în general — cum sînt aceste lucruri în sine —, cît şi utilizarea specială a tuturor creaturilor pentru folosul vieţii noastre, o cunoaştere ce cuprinde o parte din medicină, agricultură şi din celelalte arte mecanice;

IX. *geografi*, care să străbată cu mintea imaginea lumii întregi, mările, insulele, fluviile, statele etc.;

X. *cronologi*, care să cunoască scurgerea veacurilor de la începutul timpului, pentru fiecare epocă în parte;

XI. *istorici*, care să ştie să enumere cele mai însemnate schimbări ale genului uman, ale imperiilor şi ale bisericii, precum şi diferitele obiceiuri şi întîmplări din viaţa popoarelor şi a oamenilor;

XII. *eticieni*, care să știe să observe exact felurile și deosebirile virtuților și ale viciilor, să fugă de ultimile și să caute pe primele, atît în teorie cît și în aplicarea lor specială, în viața economică, politică și bisericească;

XIII. în sfîrșit, vrem să fie **teologi**, care nu numai să cunoască fundamentele credinței lor, dar să și le poată argumenta pe baza Sf. Scripturi.

3. Doresc ca în toate acestea tinerii, după terminarea timpului de studiu de șase ani, să fie, dacă nu perfecți (căci etatea lor nu permite perfecțiunea, fiind nevoie pentru aceasta de o experiență mai lungă spre a întări teoria prin practică și în doilea rînd este imposibil să epuizeze exhaustiv în șase ani oceanul erudiției), *să dobîndească totuși o bază solidă pentru viitoarea erudiție perfectă.*

Calea spre acest scop este de șase clase

4. Pentru această cultură de șase ani sînt necesare șase clase distincte, care pot fi denumite astfel, începînd de jos:

Clasa de

I **gramatică**
II **fizică**
III **matematică**
IV **etică**
V **dialectică**
VI **retorică**

De ce nu succedă clasei de gramatică retorica și dialectica

5. Sper că nimeni nu va obiecta ceva împotriva faptului că începem cu gramatica drept cheie. Dar ar putea să le pară curios acelora ce consideră obiceiul drept lege că *așezăm dialectica și retorica mult în urma științelor reale.* Dar așa trebuie să fie. Noi am demonstrat că mai întîi trebuie să se ofere lucrurile înaintea modului lucrurilor, materia înaintea formei și că numai această metodă este singura aptă să asigure progrese rapide și durabile, prin aceea că învățăm mai întîi să cunoaștem lucrurile, în loc să trecem la aprecierea lor și descrierea în cuvinte înflorite. Căci cineva poate să fie înarmat cu toate mijloacele logice și de exprimare, dar dacă nu cunoaște obiectul care-i este supus examinării și demonstrării, atunci ce va examina și demonstra? Precum o fecioară nu poate să nască, tot așa este imposibil ca cineva să poată discuta rațional despre un lucru pe care nu l-a cunoscut anterior. Lucrurile prin sine sînt ceea ce sînt, chiar atunci cînd nu se aplică asupra lor nici o gîndire și nici o limbă. Gîndirea și limba au drept obiect lucrul și depind de el; fără lucruri, ele ar fi sunete fără gîndire, o încercare stupidă și ridicolă. Cum însă raționarea și limba își au baza în lucruri, în consecință este necesar să le preceadă acest fundament.

De ce urmează știința moralei după cea a naturii

6. Că știința despre natură trebuie să preceadă științei moralei a fost demonstrat în mod evident de oameni învățați, chiar dacă mulți fac invers. Așa, de exemplu, Lipsius[356] scrie în Fiziologia sa, cartea I, cap. 1, următoarele: *Îmi place și sînt de acord cu părerea autorilor importanți care consideră că fizica trebuie să stea pe primul loc în învățămînt. Această parte (a filozofiei) prezintă o mai mare plăcere, ea este atrăgătoare, captivantă și de mare stimă, plină de strălucire și de admirație. Ea pregătește și cultivă spiritul pentru etică.*[357]

De ce studiul matematicii nu se face înaintea fizicii, după cum procedau cei vechi

7. Oare poate cineva să fie în dubiu dacă clasa de matematică să succedă sau să preceadă fizicii? Cei vechi începeau, ce e drept, contemplarea lucrurilor, prin studiul matematicii, de unde provine și denumirea disciplinelor (μαήμάτα), iar Plato nu admitea în academia sa pe nici un ἀγεομέτρητος (negeometru)[358]. Motivul pentru aceasta este evident: acele științe care se ocupă cu numere și cantitate se bazează mai mult pe simțuri și sînt de aceea mai ușoare și mai sigure, concentrează și întăresc imaginația, dispun și stimulează spre alte lucruri care sînt de acum îndepărtate de simțuri.

Primul răspuns

8. Acestea sînt adevărate în general, totuși avem aici de luat în considerare următoarele puncte: 1) noi am recomandat ca în școala generală să se exercite simțurile și spiritul prin simțuri ca și prin cultivarea asiduă a teoriei numerelor. În felul acesta elevii noștri nu vor

1

2 fi ἀγεομέτριτοι (negeometri), 2) metoda noastră procedează totdeauna gradat. Înainte de a ajunge la studii superioare cu privire la cantitate, se introduce în mod lesnicios învăţarea despre lucruri concrete, şi anume *despre corpuri*, spre a crea o treaptă premergătoare către acele lucruri subtile şi abstracte, 3 3) adăugăm conţinutului clasei de matematică multe din sfera muncii umane, ceea ce reclamă cunoştinţe din domeniul ştiinţelor naturii (naturalium doctrina), de aceea devansăm aceste cunoştinţe. Totuşi, dacă argumentele altora sau practica demonstrează altceva, nu ne vom contrazice asupra acestui lucru. Prezint doar punctul meu de vedere actual, izvorît din constatările mele.

Fizica trebuie să preceadă metafizicii; dar cum?

9. După ce s-au dobîndit cunoştinţe mijlocii de limbă latină (cu ajutorul lui *Vestibulum* şi *Janua*[359], utilizate în prima clasă), propunem să se predea elevilor ştiinţa cea mai generală, prima filozofie, sau, cu o denumire obişnuită, *metafizica* (iar după părerea noastră, mai degrabă ar trebuie să fie numită *profizica* sau *hypofizica*, adică ştiinţa premergătoare naturii sau înaintea naturii).[360] Ea trebuie să dezvăluie cele dintîi şi mai profunde temelii ale naturii, adică toate elementele componente, atributele şi specificul de diferenţiere a obiectelor, şi anume normele cele mai generale ale tuturor lucrurilor, apoi definiţiile, axiomele, ideile şi structura acestor lucruri. După ce ajung să cunoască aceasta (ceea ce este uşor după metoda noastră), se poate trece la studierea aspectelor particulare, unde vor constata că în cea mai mare parte li se par cunoscute şi, în afară de aplicarea generalului la cazul special, nimic nu le va apărea ca în întregime nou. După ce se vor ocupa cu ceea ce este general cam un sfert de an (ceea ce se face foarte uşor, pentru că e vorba numai de principii pure, pe care le recunoaşte şi admite orice minte omenească cu propria ei lumină), se trece la cercetarea (speculatio) lumii vizibile, pentru ca măiestria naturii (arătată în profizică) să iasă în evidenţă din ce în ce mai mult prin exemple concrete din natură. De acest studiu se va ocupa *clasa de fizică*.

După clasa de fizică urmează cea de matematică apoi cea de etică

10. De la cercetarea esenţei lucrurilor se trece la studierea minuţioasă a însuşirilor accidentale ale lucrurilor (accidentia rerum) şi pe care o numim *clasa de matematică*.

11. Apoi abia va intra în cîmpul de atenţie al elevului *omul însuşi, cu acţiunile sale izvorîte dintr-o voinţă liberă, asemănător cu stăpînul tuturor lucrurilor, ca să înveţe să observe* ce este supus puterii şi voinţei noastre şi ce nu este şi cum se conduc toate după legile universului etc. Acestea vor fi predate în al patrulea an, în clasa de etică. Dar predarea nu se va face cu precădere numai în forma descriptivă, răspunzîndu-se numai la întrebarea „ce", cum se întîmplă la început în şcoala maternă, ci se va insista asupra lui „de ce", pentru ca elevii să se deprindă de pe acum să fie atenţi asupra cauzelor şi efectelor lucrurilor. Totuşi să ne ferim[361] în aceste prime patru clase să provocăm oarecare controverse, pentru că acestea sînt rezervate în întregime pentru clasa a cincea. N.B.

Clasa de dialectică

12. În clasa de *dialectică*, la început se va proceda cu anticiparea celor mai succinte norme de raţionament pe baza materialului din fizică, matematică şi etică şi se va discuta temeinic aici tot ceea ce întîlnim mai important, care a dus la controverse între învăţaţi. Apoi se va învăţa *care este originea controverselor, în ce stare se află, care e teza şi antiteza, cu ce argumente adevărate sau verosimile se poate apăra una sau alta. Apoi se va descoperi eroarea contraafirmaţiei ca şi originea ei, precum şi ceea ce este fals în motivarea ei, opunînd forţa argumentelor care susţin adevărata bază etc., sau dacă ambele afirmaţii conţin ceva adevărat, se va arăta reconcilierea.* În felul acesta, prin aceeaşi muncă (pe de o parte se va recapitula într-o formă plăcută ceea ce s-a făcut anterior,

iar pe de altă parte, se poate lămuri ceea ce nu s-a priceput la timpul său, precum și *arta de a conchide rațional, de a cerceta ceea ce este necunoscut, de a lumina ce e întunecat, de a distinge ce e ambiguu, de a limita ce e general, de a apăra singur adevărul cu armele veracității, de a distruge falsitatea* și, în fine, de a pune în ordine ceea ce e confuz —adică să-i învățăm prin exemple continue, printr-o cale scurtă și eficace, concludentă.

Clasa de retorică

13. Ultima clasă va fi clasa *de retorică, în care vrem să se exerseze aplicarea adevărată, ușoară și plăcută a tot ce s-a predat pînă acum.* Aici se va vedea dacă elevii au învățat ceva și dacă n-au stat zadarnic în școală. Conform expresiei lui Socrate: *„vorbește, ca să te văd"*[362], vrem și noi, după ce am urmărit pînă acum să formăm mintea pentru înțelepciune (eruditie), să formăm și limba pentru o elocvență înțeleaptă.

14. Aici iarăși se vor anticipa cele mai scurte și mai clare norme de elocvență, apoi se va trece la alte exerciții, adică la imitarea celor mai buni maeștri ai oratoriei. Totuși, nu trebuie să rămînem mereu la aceeași materie, ci să cutreierăm pe toate terenurile adevărului și ale varietății lucrurilor, pe pajiștele virtuților omenești, precum și în paradisul înțelepciunii divine, ca astfel elevii, tot ce știu ca adevărat și bun, ca util, plăcut și cinstit, să-l poată exprima frumos și unde e nevoie să știe să-l pună în valoare. Pentru aceasta, cei ce ajung pînă la această clasă dispun de o armătură ce nu poate fi disprețuită, și anume de cunoștințe frumoase asupra diferitelor lucruri, ca și de un bagaj aproape suficient de cuvinte, expresii, adagii, sentențe și *istorioare* etc.

Studiul istoriei să se facă în toate clasele

15. Despre aceasta însă, dacă va fi nevoie, se va spune mai amănunțit în altă parte, întrucît însăși practica va oferi restul de la sine.[363] Aș vrea numai să adaug că *deoarece cunoașterea istoriei constituie cea mai frumoasă parte a erudiției și în același timp este ochiul întregii vieți, de aceea trebuie să o repartizăm în toate clasele celor șase ani, încît, elevilor noștri să nu le rămîie nimic necunoscut din tot ce este memorabil din antichitate în fapte și vorbe.* Dar trebuie să ne străduim să organizăm cu grijă acest studiu, încît elevilor să le apară activitatea mai degrabă ușurată decît mărită, să constituie un stimulent pentru studiile mai importante.

În ce fel

16. Asupra acestui lucru m-am gîndit în felul următor: să se alcătuiască pentru fiecare clasă o cărticică, cu un anumit volum de istorii, după cum urmează:

în clasa

I. *Extras din istoria biblică.*
II. *Științele naturale.*
III. *Istoria lucrurilor artificiale,* a invențiilor.
IV. *Istoria morală,* cele mai excelente modele de virtute etc.
V. *Istoria obiceiurilor* diferitelor popoare etc.
VI. *Istoria universală* a lumii întregi și a celor mai importante popoare și în special a patriei, totul concis, fără totuși a scăpa nimic din ce este necesar.

Amintesc de metodă, care trebuie să fie mereu aceeași

17. În special cu privire la metoda care trebuie să fie folosită în această școală vreau să spun aici doar următoarele: *Dorim ca cele patru ore de învățămînt public să fie astfel utilizate încît cele două ore dinainte de prînz* (după exerciții sacre de pietate) *să fie atribuite științei sau artei după care este denumită clasa. Prima oră după masă să fie destinată istoriei, iar a doua, exercițiilor de stil, voce și manuale,* în funcție de materia fiecărei clase.

Capitolul XXXI

Despre academie[364]

De ce se discută aici despre academie

1. Metoda noastră nu se extinde pînă aici, dar ce ne împiedică ca și în acest domeniu să indicăm încotro se îndreaptă dorințele noastre? Am spus mai sus[365] că *academiilor le revine dreptul desăvîrșirii și completării tuturor științelor și facultăților superioare.*[366]

Trei dorințe pentru aceasta

2. De aceea dorim:

I. *ca acolo efectiv să se realizeze studii universale,* în așa fel încît să nu existe nimic în știință și nici în înțelepciunea umană care să nu poată oferi academia;

II. *să se întrebuințeze o metodă mai sigură și mai ușoară,* ca astfel să se asigure tuturor ce vin aici o erudiție temeinică;

III. *să fie distinși cu titluri de onoare publice numai cei care și-au ajuns cu succes scopurile lor și sînt demni și capabili spre a li se oferi cu toată încrederea conducerea treburilor omenești.* Ce reclamă fiecare dintre acestea în parte, aș dori să le indic, cu modestie, în cele ce urmează.

I. *Să fie cu adevărat studii universale*[367]

3. Pentru ca studiile academice să fie universale se cere: 1) ca *profesorii* să fie erudiți și cunoscători în toate științele și artele, facultățile și limbile și să scoată totul de la ei, ca dintr-un repertoriu viu, și să-l comunice tuturor; 2) *o bibliotecă* aleasă, cu lucrările celor mai diferiți autori, accesibilă tuturor.

II. *Să dispuie efectiv de o metodă universală*

4. Activitatea însăși în academie se va desfășura mai ușor și cu mai mult succes dacă, mai întîi: *se vor selecta cei mai capabili, floarea omenirii, și se vor trimite acolo,* iar ceilalți se vor îndrepta spre plug, spre meserie sau comerț, fiecare pentru ce e născut.

Trebuie să avem grijă I, II

5. Al doilea: *dacă fiecare se va dedica acelui studiu către care se poate conchide, după anumiți indici siguri, că l-a destinat natura.* Așa cum cineva, conform instinctului său natural, devine un bun muzician, poet, orator, fizician ș.a., tot așa altul corespunde mai bine pentru teologie, medicină sau drept. Dar tocmai aici se păcătuiește cel mai des, cînd vrem în mod arbitrar să cioplim din orice lemn un Mercur[368] fără a observa înclinațiile naturale. Așa se face că atunci cînd dăm buzna spre un studiu sau spre altul, împotriva voinței Minervei[369], nu realizăm nimic demn de laudă și adesea persistăm într-o παρέργα (ocupație lăturalnică), mai mult decît în însăși profesie. De aceea se recomandă ca la terminarea școlii latine să se instituie un examen public de aptitudini, în urma căruia conducătorii școlii să precizeze care dintre tineri corespund spre a fi trimiși la academie și care spre a fi îndrumați spre o altă cale a vieții. Dintre primii apoi, care să se dedice teologiei, instituțiilor statale[370] sau medicinei, în funcție fie de înclinațiile lor, fie chiar de ceea ce reclamă nevoile bisericii și ale statului. N.B.

III *6.* Al treilea: *să se stimuleze mințile excepționale către toate încît să nu lipsească oameni care sînt* πολυμαθείς sau παμμαθείς (pricepuți la toate) și πάνσοφοι (știutori în toate).

IV *7. Trebuie totuși să prevedem ca academiile să pregătească numai pe cei capabili, cinstiți și silitori* și să nu admită pseudostudioși, care să cheltuiască zadarnic banii și timpul în trîndăvie și risipă, oferind altora un exemplu dăunător. Așa se întîmplă că acolo unde nu este boală, nu există nici molipsire și toți vor putea îndrepta atenția spre muncă.

V *8. Noi am spus că în academii trebuie să fie prelucrați tot felul de autori.* Pentru ca aceasta să nu devină prea obositor, *Sfatul pentru reușită să se extragă de la*

autori feluriți

deși util, ar fi de dorit ca diferiți oameni învățați — filologi, teologi, filozofi, medici ș.a. — să ofere același serviciu studenților lor pe care-l fac geografii celor ce studiază geografia, elaborînd hărți cu întregi imperii, provincii și părți ale pămîntului, oferind ochiului, printr-o privire, mari părți de uscat și mare.[371]

N.B. De ce oare nu s-ar putea reprezenta la fel — cum reprezintă pictorii țări, orașe, case și oameni în concordanță cu prototipurile lor — pe un *Cicero, Liviu, Platon, Aristotel, Plutarh, Tacit, Gellius, Hippocrates, Galen, Celsus, Augustin, Hieronymus* ș.a.? Nu numai prin extrase de fragmente, sentențe și expresii alese (după cum s-a făcut pentru unii), ci printr-o sinteză completă, care să cuprindă tot esențialul.

Din aceasta s-ar putea trage un frumos folos împătrit

1, 2 9. *Asemenea extrase din autori ar aduce un excelent folos. Mai întîi* pentru cei care n-au timp pentru o lectură extinsă, prin aceasta putînd dobîndi cunoștințe generale despre un mare număr de autori. *Al doilea:* pentru cei care (după sfatul lui Seneca[372]) doresc să se ocupe cu mintea de unul în mod deosebit (căci nu toate se potrivesc în egală măsură pentru toți) , ca astfel să poată face cu ușurință și cu rațiune o alegere, după ce a încercat pe mai mulți și și-a dat seama că unul ori altul corespunde mai

3 bine gustului său. *Al treilea*: pentru cei ce vor să cunoască în întregime pe autori, un asemenea compendiu îi pregătește excelent să citească cu folos, la fel cum pentru un drumeț este util dacă în prealabil cunoaște prin intermediul unei hărți relieful regiunii, astfel că tot ce va întîlni ochiul său va putea recunoaște mai ușor și mai sigur și va putea admira

4 toate amănuntele. *În sfîrșit*, asemenea breviare vor fi utile pentru o repetare cursivă a autorilor, în care întotdeauna vom mai găsi ceva demn de reținut și care să treacă în carne și-n sînge.

Sfătuim să se editeze asemenea compendii

10. Asemenea sumarii succinte cu privire la autori pot fi editate separat (pentru nevoile celor săraci sau pentru acei care nu pot prelucra volume groase) sau se pot adăuga la opera autorului, spre a oferi în prealabil cititorului o privire de ansamblu asupra acestuia.

VI

Sfat cu privire la introducerea la academie a colegiilor lui Gellius

11. În ceea ce privește exercițiile academice, nu știm dacă n-ar fi avantajos să se introducă συзητήσεις (cercetări în comun) publice în forma colegiilor lui Gellius[373]; adică la tot ce tratează profesorul în mod public, să indice studenților, ca material pentru lectura particulară, ce au scris cu privire la aceasta cei mai buni autori. Iar materialul predat în orele de dimineață, să fie discutat din nou în orele de după-masă, cu întreg efectivul de studenți. Cu această ocazie, studenții pot pune întrebări fie cu privire la ceea ce vreunul dintre ei n-a înțeles pe deplin, fie pentru că a întîmpinat o dificultate, fie pentru că a găsit în autorul citit o părere deosebită de a sa, sprijinit fiind de argumente proprii sau altceva similar. Răspunsul îl poate da orice student din mulțime (păstrînd o anumită ordine), iar alții vor aprecia și vor arăta dacă problema în discuție a fost pe deplin lămurită; în sfîrșit, profesorului, ca președinte, îi revine sarcina să lămurească controversa. În felul acesta, cele citite de mulți pot fi sintetizate nu numai ca totul să poată fi de folos tuturor, dar și ca să se imprime mai bine în minte, realizîndu-se astfel progrese temeinice în teoria și practica științelor.

III *A treia dorință, ca nimeni să nu obțină onoruri fără victorii*

12. De la aceste exerciții în comun se pare că se poate obține, fără dificultate, ceea ce dorim în ultimă instanță și doresc toți cei buni, *ca numai cei demni să fie admiși la onorurile publice.* Lucrul acesta se va realiza, după părerea mea, atunci cînd el nu va depinde de hotărîrea unei persoane sau a alteia, ci de conștiința publică și de mărturia tuturor. De aceea, o dată pe an, conducători competenți ai școlilor trebuie să facă vizite în școlile inferioare, iar în academii, delegați ai regelui sau ai statului, care să cerceteze cu cît zel își îndeplinesc obligațiile atît cei ce predau cît și cei ce învață, iar

celor care se disting mai mult prin sîrguința lor să li se recunoască acest lucru în public, acordîndu-li-se titlul de doctor sau magistru.

Modalitatea victoriei

13. Spre a se înlătura orice înșelătorie, cel mai recomandabil este ca la discuțiile pentru obținerea unui grad, candidatul (sau mai mulți simultan) să stea în mijloc, fără președinte[374]. Apoi, cei mai învățați pot să-i opună tot ce apreciază ei, pentru ca să-și dea seama de progresul său în teorie și practică. Ei pot, de exemplu, să-i pună diferite întrebări de text (din Sf. Scriptură, din Hippocrate, de drept), *și anume unde se găsește scris cutare sau cutare lucru?, în ce măsură este de acord cu o poziție sau cu alta?, dacă cunoaște un autor ce reprezintă un alt punct de vedere și care anume?, ce argumente opune?, ce soluție propune?* ș.a. La fel, din practică *i se vor pune diferite întrebări cu privire la cazuri de conștiință, de boală și de drept, cum ar proceda într-un caz sau în altul și de ce așa?*[375] *I se vor prezenta diferite situații și cazuri pînă va reieși convingerea că e în stare să aprecieze cu temeinicie asupra oricărei chestiuni* etc. Oare nu oricine poate spera că cel care a reușit să treacă un examen public atît de serios și atît de sever va lucra conștiincios?

Despre călătorii

14. Cu privire *la călătorii* (am spus să se facă în acest ultim interval de șase ani, sau la terminarea lui), n-aș mai avea nimic de completat, decît să menționez părerea lui Plato, *care coresounde cu a mea, și anume de a nu permite tineretului să întreprindă călătorii pînă ce pripeala și înflăcărarea juvenilă nu fac loc prudenței și capacității necesitate de călătorii.*[376]

Despre Școala școalelor, care este scopul și folosul ei?

15. Cred că nu mai e nevoie să amintim cît de necesară este *Școala școalelor* sau COLEGIUM DIDACTICUM[377], care trebuie înființat în orice loc, sau dacă pentru aceasta nu există nici o speranță, atunci între învățații care vor să se dedice promovării gloriei lui Dumnezeu să existe o strînsă legătură spirituală, deși aceștia sînt despărțiți între ei prin colegiile din care fac parte. *Munca lor unită trebuie să tindă într-acolo ca să descopere din ce în ce mai mult fundamentele științelor, spre a clarifica mai bine lumina înțelepciunii și a o răspîndi în mod fericit și cu succes asupra omenirii, îmbunătățind continuu situația oamenilor prin invenții noi și folositoare.* Căci dacă noi nu vrem să batem pasul pe loc și cu atît mai puțin să regresăm, atunci trebuie să ne gîndim la progresul permanent al lucrului bine început. Dar cum pentru aceasta nu ajunge un singur om și nici o singură epocă, trebuie ca din ce în ce mai mulți, într-o strînsă colaborare și succesiune, să continue opera începută. Acest colegiu universal va reprezenta pentru toate celelalte școli ceea ce este stomacul pentru membrele corpului: un atelier viu care furnizează tuturor viață, sevă și forță.

15. [378] Dar să revenim la ceea ce mai avem de spus despre școlile noastre.

Capitolul XXXII

Despre ordinea multilaterală și perfectă a școlilor[379]

Recapitularea celor spuse anterior

1. Am vorbit pe larg despre necesitatea reformării școlilor și modalitatea ei. Nu ar fi nepotrivit să contopim într-o sinteză atît dorințele cît și îndrumările noastre; ea se prezintă astfel:

Dorința mea cea mai mare este ca arta didactică să fie adusă la certitudinea și eleganța artei tipografice

2. Doresc ca metoda de învățămînt să ajungă la o asemenea perfecțiune încît între felul de a învăța pînă acum și noua metodă să apară o asemenea diferență ca între arta obișnuită pînă de curînd de a multiplica cu penița și între arta de a imprima cărțile, inventată mai tîrziu și aplicată acum.[380] Chiar dacă arta tipografică este mai grea, mai costisitoare și mai obositoare, ea este totuși mai potrivită de a produce cărți mai repede, mai sigur și mai frumos. La fel servește această nouă metodă, chiar dacă ea la început înspăimînta prin greutățile ei, o dată însă introdusă, va asigura pregătirea unui număr mult mai mare, cu un succes mult mai sigur și cu o plăcere mult mai deosebită decît lipsa de metodă ἀμεθοδεία de pînă acum.

Avantajele artei tipografice față de ale scrierii cu mîna

1 2 3 4 5

3. Oricine își poate închipui cît de puțin folositor puteau să apară primele încercări de tipărire ale inventatorului în comparație cu întrebuințarea peniței, pe atunci foarte liberă și expeditivă. Experiența însă a arătat ce foloase mari a adus această invenție. *Mai întîi,* doi tineri pot tipări mai multe exemplare ale unei cărți decît dacă ar scrie poate două sute în același timp. *Apoi* aceste manuscrise se deosebesc după numărul, forma și ordinea foilor lor, a paginilor și a rîndurilor, în timp ce cele tipărite corespund atît de exact unele cu altele, ca un ou față de altul — un lucru plin de frumusețe și eleganță. *Al treilea,* nu este sigur dacă cele scrise cu penița nu conțin greșeli, astfel că fiecare pagină trebuie revăzută cu grijă, comparată și atent corectată, ceea ce reclamă multă muncă și neplăceri. La cele tipărite, prin îndreptarea unui singur exemplar[381] se îndreaptă toate celelalte, chiar de ar fi o mie, ceea ce ar putea părea unui necunoscător ca de necrezut și, totuși, acesta este adevărul. *Al patrulea,* nu orice hîrtie se potrivește (ca să scrii cu penița), ci numai una rezistentă, care nu suge, pe cînd pentru tipar se poate folosi o hîrtie subțire și transparentă sau de in etc. *În sfîrșit,* cu ajutorul tiparului se pot imprima cărți frumoase, iar acei care nu scriu elegant cu mîna proprie, o pot executa cu ajutorul literelor de tipar, fără nici o abatere.

Ce avantaje prezintă metoda perfectă (corespunzătoare scopului nostru) față de cele folosite?

1 2, 3 4 5

4. Ceva asemănător va rezulta cînd se va realiza tot ce reclamă noua formă universală de învățare (eu nu afirm că s-a și realizat, ci numai propun și evidențiez multilateralitatea metodei παμμεθοδεία), căci: 1) cu un număr mai mic de învățători vor putea fi instruiți mai mulți elevi, decît prin modul folosit în prezent; 2) vor ieși cu adevărat instruiți; 3) cu o instruire aleasă, plină de farmec; 4) această cultură vor putea să și-o însușească și acei care sînt înzestrați cu mai puține posibilități spirituale și cu simțuri mai domoale; 5) în sfîrșit, vor fi în stare să predea cu succes și acei ce sînt mai puțin dotați de la natură spre a fi învățători, întrucît nici materia de predat și nici metoda nu vor trebui scoase din propriul spirit, ci din contra, ele sînt de acum pregătite, la îndemînă, spre a fi picurate sau turnate tinerimii. Căci așa cum orice organist este în stare să execute ușor orice compoziție după partitură, pe care el însuși n-ar putea să o compună sau să o cînte, cu vocea simplă ori la orgă, după memorie, tot așa orice cadru didactic poate preda totul dacă îi stă la dispoziție întregul material de predat și toate mijloacele, întocmai ca o partitură.

Cercetarea amănunțită a acestei chestiuni

5. Să reținem asemănarea cu arta tipografiei și, prin comparație, să explicăm mai amănunțit în ce constă mecanica (machinatio) corespunzătoare acestei metode, evidențiind că științele se imprimă minții aproape la fel cum se imprimă pe hîrtie sub aspect extern. Din acest punct de vedere, n-ar fi de loc nepotrivit dacă prin aluzie la cuvîntul *tipografie* am adapta pentru didactică termenul de διδαχογραφεία (Didachografie). Dar să trecem la expunerea amănunțită a chestiunii.

Analiza artei tipografice sub aspectul obiectului și al muncii

6. Arta tipografică necesită *materialul* său propriu, *munca* sa proprie. Cele mai importante **materiale** sînt: *hîrtia, literele de tipar, cerneala de tipar* și *presa.* **Munca** constă în *pregătirea hîrtiei,* culegerea literelor de tipar după manuscris, aplicarea cernelei, corectarea greșelilor, tipărirea, uscarea etc., toate după anumite reguli, prin respectarea cărora se ușurează munca.

Asemănătoare sînt și componentele didactice

7. În *Didachografie* (dacă vrem să menținem expresia), lucrul se prezintă astfel: *hîrtia* sînt elevii, în a căror minte trebuie să fie imprimate caracteristicile științelor. *Literele de tipar* sînt cărțile didactice și celelalte mijloace de învățămînt pregătite în acest scop, încît cu ajutorul lor să se imprime minții mai ușor ceea ce trebuie învățat. *Cerneala de tipar* este cuvîntul viu al învățătorului (praeceptoris), care transmite sensul lucrurilor din cărți în mintea auditoriului. *Presa* este disciplina școlară, care dispune pe toți pentru primirea învățăturii și îi îndeamnă la aceasta.

Cum trebuie să fie hîrtia

8. *Orice fel de hîrtie se poate întrebuința,* dar cu cît este mai curată cu atît tiparul se imprimă mai bine și se prezintă mai atrăgător. La fel și metoda noastră este potrivită pentru orice inteligență, dar cu mai mult succes îi va ajuta pe cei mai talentați.

Asemănarea literelor de tipar cu manualele (didactici libeli)

1

9. *Literele metalice* de tipar prezintă o bună analogie cu manualele (după cum le dorim). Așa cum întîi literele de tipar trebuie *să fie turnate, netezite și îndreptate pentru folosire, înainte de a se trece la tipărirea cărților,* tot așa instrumentele metodei noi trebuie să fie mai întîi create, pentru ca apoi metoda să poată fi aplicată.

2

10. *Este nevoie de un mare număr de litere de tipar ca să fie suficiente pentru lucru.* La fel e nevoie de cărți și de materiale didactice, pentru că altfel este supărător, dezgustător și păgubitor să începi o muncă și să fii împiedicat în progresul ei din cauza lipsei celor strict necesare.

3

11. *O tipografie completă dispune de tot felul de litere de tipar, astfel ca să nu lipsească nimic din ceea ce ar fi vreodată necesar.* La fel și manualele noastre trebuie să cuprindă tot ceea ce este necesar unei cultivări depline a spiritului, astfel ca fiecare să poată învăța cu aceste ajutoare, tot ceea ce trebuie să cunoască.

4

12. *Pentru ca literele de tipar să fie oricînd la îndemînă, nu le lăsăm risipite, ci le așezăm, în ordine, curate, în căsuțe.* De asemenea, cărțile noastre să nu prezinte confuz materialul pe care îl oferă spre învățare, ci să distribuie conținutul (pensum) pe cît posibil cît mai distinct, pe an, lună, zi și oră.

5

13. *Se scot din căsuțe numai acele litere de tipar ce sînt necesare pentru lucrarea actuală, celelalte rămîn neatinse.* Tot așa și elevilor li se vor da numai acele cărți de care au nevoie în clasa lor, pentru ca prin celelalte să nu fie derutați sau zăpăciți.

6

14. *În sfîrșit, zețarul are o normă liniară după care așază literele în cuvinte, cuvintele în rînduri, rîndurile în coloane, ca să nu se abată nimic de la proporția regulată.* Tot așa formatorilor tineretului trebuie să li se pună la îndemînă norme după care să-și organizeze munca. Adică este necesar să se alcătuiască pentru uzul lor cărți de îndrumare (libelli informatorii[382]) care, în general, să stabilească cînd și cum să se trateze ceva, astfel ca să nu se strecoare nici o greșeală.

Cărțile didactice sînt de două feluri

15. Cărțile didactice sînt de două feluri: *reale,* pentru elevi, și *de îndrumare,* pentru cei ce predau, ca să știe cum să folosească corect pe cele dintîi.

Ce este cerneala didactică?

16. *Am spus că cerneala de tipar corespunde în didactică cu vocea profesorului.* Căci așa cum literele de tipar sînt prin ele însele uscate și chiar dacă (puse la presă) sînt imprimate pe hîrtie,

lasă o urmă adîncită incoloră, care curînd dispare, dar cînd sînt unse cu cerneală lasă imagini de tipar clare și aproape de neșters — tot așa și *ceea ce oferă copiilor acei învățători muți — care sînt cărțile — este în adevăr mut, întunecat și incomplet. Dar dacă se adaugă vocea învățătorului* (care explică elevilor totul în mod rațional și corespunzător capacității lor de înțelegere și le arată aplicarea), *totul devine viu și se imprimă adînc spiritului*, astfel că ei ajung într-adevăr să înțeleagă ceea ce învață și să știe că știu.[383] Cum însă cerneala de tipar se deosebește de cea de scris, fiindcă nu este pregătită cu apă, ci cu ulei (iar cei ce doresc să obțină ceva deosebit în tipografie folosesc uleiul cel mai fin amestecat cu praf de cărbune din lemn de nuc), tot așa vocea învățătorului, datorită metodei sale ușoare și plăcute de predare, trebuie să pătrundă în spiritul elevilor asemănător uleiului, și o dată cu ea să introducă și materia de învățat.

Presa didactică — disciplina

17. În sfîrșit, *ceea ce în tipografie este* **presa**, *în școală o realizează numai disciplina*, ca toți să asimileze cultura. Așa cum în tipografie nu poate scăpa teascului nici o hîrtie care trebuie să devină carte (chiar dacă hîrtia mai tare se imprimă mai puternic, iar cea moale mai puțin), tot așa, oricine vrea să se instruiască în școală trebuie să se subordoneze disciplinei comune. Gradele acestei discipline sînt: *mai întîi, o atenție continuă*. Întrucît niciînd nu ne putem încrede în sîrguința și inocența copiilor (nu sînt oare urmașii lui Adam?), de aceea trebuie să-i urmărim cu privirea oriunde s-ar întoarce. *Al doilea, admonestarea* celor care se abat de la disciplină și readucerea lor pe calea rațiunii și a docilității. *În fine, sancționarea* acelora care nu reacționează la un semn sau la o avertizare. Totul însă cu precauție și nu spre alt scop decît de a-i stimula și a-i înviora cu dibăcie pe toți pentru toate.

Totul potrivit muncii

18. Am mai spus că sînt necesare anumite **lucrări** și un anumit procedeu. Voi rezuma și acest fapt.

1

19. Cîte exemplare vrem să scoatem dintr-o carte, trebuie să lăsăm să se imprime deodată atîtea coli cu același text și același număr de coli de la începutul pînă la sfîrșitul cărții; numărul acestora nu se va mări și nici nu se va micșora. Altfel, *unele exemplare ar fi cu defecte.* În chip similar reclamă și metoda noastră didactică, și anume ca aceluiași învățător să i se încredințeze deodată același efectiv de elevi, și după aceleași norme să-i poată instrui treptat, de la început pînă la sfîrșit, încît nimeni să nu mai poată fi admis la școală după începerea acesteia sau retras înaintea încheierii ei. Astfel se va putea obține ca un singur învățător să fie îndeajuns pentru un număr mai mare de elevi și totuși toți să învețe de toate, fără pierdere sau lacune. *De aceea este necesar ca toate școlile publice să înceapă o dată pe an și să se termine,* după părerea mea, mai degrabă toamna, iar nu primăvara sau în alt anotimp, astfel ca materia de învățămînt a fiecărei clase să fie parcursă într-un an (cu excepția celor foarte slabi), pentru ca toți să fie conduși către același scop și promovați împreună în clasa următoare, după cum în tipografie, după ce s-a tipărit coala *A* pentru toate exemplarele, se trece la coala *B*, apoi la *C*, *D* etc. [384]

N. B. un sfat util

2

20. Cărțile frumos tipărite au, între capitole, coloane și paragrafe, față de margine și între rînduri anumite spații intermediare distincte (fie din motive tehnice sau pentru privire de ansamblu). Tot așa trebuie să fie prevăzute și în metoda didactică anumite perioade de lucru și de odihnă, precum și anumite spații de timp rezervate recreerilor cuviincioase. *Noi am prevăzut materia de învățămînt (pensum) pe an, lună, zi și*

oră. Dacă aceasta se respectă, atunci fiecare clasă trebuie să-şi termine materia şi să-şi atingă scopul ei anual. *Din motive temeinice se poate recomanda ca zilnic să nu se afecteze decît patru ore învăţămîntului public, două înainte de amiază şi două după*. Dacă avem în vedere că sîmbătă după-amiază este liber, iar duminica întreagă este consacrată serviciului divin, atunci revin săptămînal 26 de ore[385], iar pe an circa 1000 de ore (dacă scădem timpul necesar vacanţelor). Cîte nu s-ar putea preda şi nu s-ar putea învăţa în acest timp de am proceda întotdeauna metodic!

3 *21.* După ce *s-a efectuat forma de tipar prin culegerea literelor, se ia balotul de hîrtie, se scot colile şi se aşază una peste alta, astfel ca să fie întinse toate şi la îndemînă şi să nu fie ceva care să întîrzie lucrarea*. În acelaşi chip îşi aşază învăţătorul elevii în faţa ochilor săi, ca să-i cuprindă pe toţi cu privirea şi toţi să-l vadă. Cum se realizează aceasta am arătat în capitolul XIX, probl. I.

4 *22. Pentru ca hîrtia să fie mai aderentă la imprimare, se obişnuieşte să fie udată şi muiată*. La fel şi în şcoală, elevii, pentru a fi atenţi, trebuie să fie mereu stimulaţi prin mijloacele indicate în acelaşi capitol.[386]

5 *23.* După ce s-a făcut aceasta, *literele de tipar sînt date cu cerneală, pentru ca imprimarea să iasă clar*. La fel şi învăţătorul, prin vocea sa, trebuie să ilustreze materia orei respective, citind-o, repetînd-o şi explicînd-o, ca toate să poată fi clar pricepute.

6 *24. Îndată se trece sub presă o coală după alta, ca să se imprime acea formă metalică a literelor pe toate şi pe fiecare în parte*. Tot aşa şi învăţătorul, după ce a extras sensul corespunzător şi a ilustrat prin cîteva exemple uşurinţa reproducerii, cere îndată acelaşi lucru de la fiecare în parte, pentru ca elevii să-l urmeze unde avansează el, şi *din elevi „care învaţă" să devină „ştiutori"* (*ex discentibus scientes fieri*).

7 *25.* Apoi hîrtia tipărită se expune la aer şi vînt spre a se usca. Şi în şcoală se aerisesţe spiritul prin repetări, examene şi întreceri, atîta timp pînă ce este sigur că s-a fixat temeinic.

8 *26. La sfîrşit, toate colile tipărite se adună iarăşi şi se aşază în ordine, spre a se vedea dacă exemplarele sînt complete, dacă nu lipseşte ceva şi sînt gata spre vînzare sau expediere, pentru legare şi folosire*. Acelaşi lucru îl urmăresc examenele publice de la sfîrşitul anului, în care inspectorii şcolari (visitatores) verifică progresul elevilor în privinţa temeiniciei şi coerenţei, spre a constata dacă efectiv s-a învăţat ceea ce trebuia învăţat.

Concluzie

27. Aici s-a spus totul numai în general. Detalii urmează să se dea cu alte ocazii[387]. Pentru moment este suficient că am arătat că aşa precum invenţia tiparului a dus la multiplicarea numărului de cărţi, aceste purtătoare ale culturii, tot aşa prin inventarea διδαχογραφεία sau παμμεθοδία se poate mări însuşi numărul învăţaţilor — pentru progresul multiplu al lucrurilor omeneşti, către mai bine, conform maximei: *„Mulţimea înţelepţilor este mîntuirea lumii"* (*Înţelepciunea* 6, 24). Şi pentru că noi tindem la multiplicarea culturii creştine, putem spera, ceea ce ne cer oracolele divine să năzuim, că, după ştiinţele şi bunele moravuri, va fi împlîntată tuturor sufletelor dedicate lui Hristos însăşi pietatea, conform profeţiei divine care spune că *„tot pămîntul este plin de cunoştinţa lui Dumnezeu, precum marea este umplută de ape!"* (Isaia, 11, 9).

Capitolul XXXIII

Mijloacele necesare spre a putea trece la aplicarea practică a acestei metode universale

Tînguire că ideile bune nu întotdeauna pot fi realizate

1. Cred că oricine a urmărit cu atenție ideile noastre de pînă acum își va da seama cît de fericită ar fi starea regatelor și a statelor creștine dacă s-ar întemeia asemenea școli, precum le dorim. Noi însă trebuie să întregim cu ce este de făcut ca aceste considerații să nu rămînă simple deziderate, ci să devină realitate. Pe bună dreptate se miră și se indignează *Johann Caecilius Frey că în decursul atîtor secole n-a îndrăznit nimeni să îndepărteze unele obiceiuri barbare din colegii și academii.*[388]

Același lucru relativ la școli

2. Mai bine de o sută de ani s-au făcut auzite multe plîngeri asupra dezordinii din școli și a metodei de predare. Dar mai ales în ultimii treizeci de ani s-a deliberat mult asupra mijloacelor de îndreptare.[389] Dar cu ce rezultat? Școlile au rămas tot așa cum erau. Dacă cineva a întreprins ceva, fie în particular, fie într-o anumită școală, nu a ajuns prea departe, deoarece a fost luat sau în derîdere de neștiutori sau întîmpinat cu invidie de răuvoitori, sau, în fine, a căzut singur sub povara muncii, negăsind nici un sprijin, așa că totul s-a soldat pînă acum cu eșec.

Mașina construită pentru mișcare trebuie să fie pusă în mișcare

3. *Trebuie așadar să se caute* și să se găsească *un procedeu ca mașina care a fost suficient de bine construită pentru mișcare, sau cel puțin pusă pe baze solide, să se miște cu ajutorul lui Dumnezeu, prin aceea că se înlătură cu grijă și în mod hotărît ceea ce a frînat pînă acum mișcarea sau o mai poate frîna, dacă nu se înlătură.*

Cinci impedimente stau în fața unei drepte

4. *Asemenea* piedici sînt de diferite feluri. De exemplu: *mai întîi lipsesc oamenii care să stăpînească metoda și care să aducă efectiv folosul dorit în școlile ce s-ar deschide peste tot.* (Chiar și cu privire la *Janua* noastră, care este introdusă în școli, s-a plîns un bărbat cu multă judecată, că suferă în multe locuri de un mare neajuns, și anume de lipsa unor oameni capabili care să știe s-o predea tineretului.) *reforme școlare*

5. Și chiar dacă s-ar afla asemenea învățători care să fie în stare să-și îndeplinească sarcinile conform instrucțiunilor primite, *cu ce vor putea fi retribuiți, cînd e nevoie să se întrețină singuri în toate orașele și satele, unde mereu se nasc și se educă oameni în Hristos?* 2

6. Apoi, *cum putem asigura ca și copiii celor săraci să aibă posibilitatea de a frecventa școala?* 3

7. *Înainte de toate însă, trebuie înfruntată vanitatea celor pregătiți după modelul tradițional, care cu plăcere cîntă fals pe coarde vechi*[390]*, desconsideră tot ce este nou, îl combat cu îndîrjire* și altele, poate mai puțin dăunătoare. Dar pentru acestea se pot afla ușor remedii. 4

N. B. *Ce este important aici*

8. Un lucru este însă de o deosebită importanță. Dacă lipsește, atunci este inutilă întreaga mașină, dacă există; ea poate fi pusă în mișcare — și anume, **un stoc** *suficient* **de cărți panmetodice.**[391] Și în adevăr, după cum e ușor ca îndată ce avem imprimeria să se găsească oameni care să poată, să știe și să vrea (să o utilizeze), procurînd mijloace pentru tipărirea de cărți bune și folositoare, ca și de aceia care să cumpere asemenea *cărți ieftine,* numai cu cîțiva bani, *dar de mare utilitate,* tot așa ar fi ușor, după ce s-au procurat mijloacele necesare pentru pandidactică[392], să se găsească susținători, promotori și conducători ai acesteia.

Este necesar un colegiu al învăţaţilor care să se unească pentru conducerea acestui lucru

9. În consecinţă, toată chestiunea se reduce la *pregătirea cărţilor panmetodice.* Or, realizarea acestui scop sfînt depinde de unirea şi de colaborarea mai multor bărbaţi capabili şi cultivaţi, care să nu ocolească o asemenea muncă. *Aceasta nu poate fi opera unui singur om,* mai ales dacă mai e ocupat şi cu altceva şi dacă nu posedă toate cunoştinţele necesare care trebuie să fie introduse în această metodă universală παμμεθοδία.

Pentru o asemenea operă nu ajunge nici viaţa unui om, dacă ea ar trebui realizată cu toată perfecţiunea. *Ea reclamă,* aşadar, *o comunitate de muncă colegială.*[393]

Pentru aceasta este nevoie de sprijinul şi autoritatea statului

10. Dar ca aceasta să poată fi convocată, este nevoie de autoritatea şi generozitatea unui rege, principe sau stat, de un loc liniştit, de o bibliotecă şi de tot ce e nevoie. Este încă necesar ca nimeni să nu încerce să se opună acestui plan sfînt, care are drept scop mărirea gloriei lui Dumnezeu şi mîntuirea neamului omenesc. Mai mult chiar, toţi ar trebui să dorească să ajute bunătatea dumnezeiască, care tinde să ni se releve cu mai multă dărnicie.

Rugăminte către părinţi
1

11. Voi, prea iubiţi *părinţi ai copiilor,* cărora bunul Dumnezeu v-a încredinţat cele mai scumpe comori ale sale, creaturi vii după chipul şi asemănarea sa, *înflăcăraţi-vă* cînd veţi auzi că se discută asemenea planuri salutare! Rugaţi-l pe bunul Dumnezeu pentru un rezultat fericit. Stăruiţi pentru aceasta cu rugăminţi, propuneri şi dorinţi pe lîngă mai marii şi învăţaţii lumii şi nu renunţaţi ca între timp să educaţi copiii voştri cu pietate în frica lui Dumnezeu, pentru ca astfel, cu demnitate, să se pregătească calea pentru acea cultură universală.

Către formatorii tineretului
5

12. La fel şi voi, *formatori ai tineretului (juventutis formatores),* care v-aţi dat toată silinţa în plantarea şi udarea plantei paradisului, rugaţi-vă cu rugă fierbinte ca aceste mijloace lesnicioase pentru ostenelile voastre să se realizeze cît mai repede şi să poată fi aplicate în folosinţă comună. Căci ce poate fi mai plăcut pentru voi, care sînteţi chemaţi *să întindeţi cerurile şi să întemeiaţi pămîntul* (Isaia, 51,16), decît să vedeţi că munca voastră aduce rod îmbelşugat? Aceasta este vocaţia voastră cerească şi nădejdea pe care o pun părinţii în voi, încredinţîndu-vă odraslele lor, iar membrele voastre să fie focul mistuitor care să nu vă lase în linişte şi, prin voi, pe alţii, pînă ce întreaga patrie va fi luminată de focul acestei văpăi, strălucind peste tot.

Către învăţaţi
3

(Scînteile din lumina lui Dumnezeu te obligă să le oferi)

13. Şi, în fine, voi ceilalţi *învăţaţi,* pe care v-a înzestrat Dumnezeu cu înţelepciune şi judecată ageră, ca să puteţi aprecia asemenea lucruri, şi cu gînduri bune şi sfaturi competente să le îmbunătăţiţi, privegheaţi şi nu şovăiţi a contribui cu scînteile, făcliile şi foalele voastre pentru extinderea acestui foc sacru. Fiecare să-şi amintească cuvintele lui Hristos: *„Foc am venit să arunc pe pămînt şi cît aş vrea să fie acum aprins!"* (Luca 12, 49). Şi dacă vrea ca focul său să ardă, vai de acel care ar putea aduce ceva să aţîţe aceste flăcări şi nu aduce, decît poate fumul invidiei, dizgraţiei şi opunerii. Aduceţi-vă aminte de recompensa pe care o promite servitorilor buni şi credincioşi, care întrebuinţează talanţii ce li s-au încredinţat spre noi cîştiguri, şi ce aşteaptă pe cei leneşi care şi-au îngropat pe ai lor! (Matei 25). *Feriţi-vă, aşadar, de a fi numai voi învăţaţi, conduceţi şi pe alţii la aceasta,* cu toate puterile voastre. Să vă fie un îndemn şi exemplul lui Seneca, care spune: *„Doresc ca tot ce ştiu eu, să pot transmite şi altora"* şi *„dacă mi s-ar încredinţa înţelepciunea cu condiţia de a o păstra numai pentru mine şi de a nu o împărtăşi altora, atunci aş respinge-o"*[394]. Aşadar, nu refuzaţi întregului popor creştin ştiinţa şi înţelepciunea, ci ziceţi mai bine cu Moise: *„O, de ar fi toţi proorocii în poporul Domnului"* (IV, Moise, 11, 29). Şi întrucît noi ştim că *a îngriji cum se cuvine de tineret înseamnă de asemenea a forma şi reforma*

biserica și statul[395], vom sta noi oare în nepăsare, în timp ce alții au trecut la treabă?

Aici nu există nici o excepție

14. Vă conjur, un spirit trebuie să ne îndemne să nu refuzăm să dedicăm serviciile noastre, astfel ca fiecare dintre noi să contribuie cu ceea ce poate la atingerea unui scop atît de general și atît de salutar, prin sfat, îndemn, îmbunătățire și încurajare, lucrînd neîncetat cu zel pentru Dumnezeu și posteritate. Nimeni să nu creadă că problema nu-l privește. Căci chiar dacă unul ar presupune că n-ar fi născut pentru școală, ar aprecia greșit dacă ar crede că din cauza exercitării profesiei bisericești, politice sau medicale este exceptat de la efortul general de îmbunătățire a școlilor. Deși poți avea convingerea că servești cu credință chemării tale, aceluia care te-a chemat și acelora la care ai fost trimis, *ești totuși obligat nu numai să servești pe Dumnezeu, biserica și patria, dar să îngrijești ca să nu lipsească cei ce vor face același lucru după noi.* În privința aceasta este vrednic de laudă Socrate, căruia oferindu-i-se un post de conducere în afacerile patriei sale, a preferat să se dedice instrucției tineretului, spunînd: *„aduce mai multe foloase statului acela care-i face pe mai mulți capabili în problemele statului, decît dacă l-ar conduce el însuși".*[396]

Apel către marii învățați de a înlătura prejudecata

15. De asemenea, mă rog și conjur în numele lui Dumnezeu, ca nu cumva vreun mare erudit să disprețuiască acestea pentru că provine de la unul mai puțin învățat, deoarece cîteodată *„și un băcan poate spune ceva folositor.*[397] *Iar ceea ce nu știi tu, ar putea eventual să știe măgărușul tău"*, spune Chrisippos[398]. Iar Hristos zice: *„Vîntul suflă unde voiește și tu auzi glasul lui, dar nu știi de unde vine, încotro se duce".*[399] Mărturisesc înaintea lui Dumnezeu că nici încrederea de sine, nici ambiția de a avea renume, nici tendința spre un folos particular nu m-a îndemnat să mă ocup de aceste lucruri, ci numai iubirea de Dumnezeu și dorința de a îmbunătăți afacerile omenești publice și particulare mă stimulează să arăt ceea ce instinctul ascuns mereu îmi sugera să nu trec sub tăcere. Dacă însă cineva s-ar opune și ar combate dorințele noastre, aspirațiile noastre, sfaturile și încercările noastre, deși el le-ar putea stimula, atunci să știe că nu cu noi are de-a face, ci a declarat război lui Dumnezeu, conștiinței sale și naturii noastre comune, care vrea ca bunurile publice să existe pentru dreptul și folosul comun (communis juris et usus).

Către teologi 4

16. Mă adresez și vouă *teologilor*, întrucît știu că prin autoritatea voastră este foarte ușor să faceți ca propunerile noastre să fie promovate sau frînate. Dacă preferați cea de-a doua posibilitate, se va realiza ceea ce obișnuia să spună Bernhard, și anume că *„Hristos n-are dușmani mai periculoși decît pe acei care sînt în jurul său și ocupă primul loc."*[400] Sper însă de la voi ceva mai bun, și aceasta pentru demnitatea voastră. Trebuie să vă gîndiți că *„Domnul i-a încredințat lui Petru să-i pască nu numai oile sale, ci și mielușeii săi, și înainte de toate mielușeii"* (Ion, 21,15). Păstorii pasc oile lor mai ușor cînd mielușeii s-au deprins cu viața de pășunat prin ordinea turmei și disciplina toiagului.[401] Căci cine preferă auditori inculți, trădează neștiința sa! Care meșter aurar nu se bucură cînd i se aduce din topitorie aur curat? Care cizmar n-ar vrea să primească pieile cît mai bine tăbăcite? Să fim dar și noi copii ai luminii,[402] să procedăm cu prudență în lucrările noastre și să dorim ca școlile să ne pregătească cu grijă auditori cît se poate de buni.

(Rugămintea pentru îndepărtarea invidiei)

17. Nici o invidie să nu se cuibărească în inimile voastre, voi slujitori ai Dumnezeului celui viu! Voi sînteți doar conducătorii altora spre dragoste, care nu e geloasă, nu e ambițioasă, nu pretinde decît ceea ce i se cuvine și nu vrea răul.[403] Nu invidiați pe altul dacă întreprinde ceva ce nu v-a trecut prin minte! Ba mai mult, să luăm fiecare exemplu de la altul și să căutăm (așa cum spune

Gregorius) *ca toți laolaltă, plini de credință, să ne străduim să răsunăm ca instrumente ale adevărului pentru Dumnezeu.* [404]

Către autoritățile laice

18. Către voi mă îndrept acum, care în numele lui Dumnezeu conduceți treburile omenești, voi *stăpînitori ai popoarelor și diriguitori ai afacerilor publice, către voi mai ales se adresează cuvintele mele. Căci voi sînteți acel* **Noe**, căruia, în acest timp al îngrozitorului potop și al confuziilor generale, i se încredințează din cer construirea arcei și ocrotirea seminței sfinte (1. Facerea 6). Voi sînteți *acei principi* care trebuie să contribuiți, înaintea tuturor, la construirea sanctuarului, pentru ca artiștii, pe care i-a inspirat Dumnezeu cu spiritul său, să imagineze ceva măreț și să poată executa opera lor (2. Ieșirea, 36). *Voi sînteți acei David și Solomon* care sînt datori să caute zidari pentru construcția templului Domnului și să le dea din plin de tot ce au nevoie (1. Reg. 6 și 1. Chron. 29). *Voi sînteți acele căpetenii* pe care-i va iubi Hristos, dacă ei vor iubi pe copiii săi și le va zidi sinagoga (Luca 7,5).

Rugăminte către aceiași

19. Vă rog, în numele lui Hristos, și vă conjur, pentru mîntuirea urmașilor noștri, fiți atenți! Este vorba aici de un lucru serios, extrem de serios, care privește gloria lui Dumnezeu și mîntuirea comună a popoarelor. Eu sînt convins de simțul vostru de datorie, ca *părinți ai patriei.* Dacă ar veni cineva și v-ar oferi sfatul cum s-ar putea cu puțină cheltuială întări toate orașele voastre, cum s-ar putea pregăti întreaga tinerime în știința militară, cum să fie făcute navigabile toate rîurile noastre, populația să devină bogată și cu un comerț prosper, sau în ce chip statul și fiecare cetățean în parte ar putea ajunge la o mare înflorire și siguranță, atunci D-voastră nu numai că-l veți asculta cu atenție, ci îi veți mulțumi că se îngrijește cu atîta pietate de voi și de binele alor voștri. *Dar aici este vorba de ceva mai mult.* Se indică anume calea cea adevărată, precisă și de încredere, de a pregăti o mare mulțime de asemenea bărbați, care cu ajutorul invențiilor de mai sus sau al unora asemănătoare să fie în stare să servească încontinuu, unul după altul, patria. De aceea, Luther, bărbat de pioasă amintire, se exprima foarte bine în proclamația adresată către orașele Germaniei: *„Dacă se dă o monedă de aur pentru construirea de orașe, cetăți, fortărețe și arsenale, atunci să se întrebuințeze o sută de monede ca să se învețe cum se cuvine un singur tînăr, care ajuns bărbat să-i poată conduce pe alții spre virtute. Căci un bărbat bun și înțelept* (continuă el) *este cea mai prețioasă comoară a întregului stat, în care se află o valoare mai mare decît într-un palat strălucitor, într-o grămadă de aur și argint, mai mult decît în porți de bronz și zăvoare de fier* etc.“ [405] (Aceasta corespunde cu ceea ce spune Solomon, Ecclesiastul 9,13). Dacă noi considerăm ca o înțeleaptă recomandare aceea *de a nu se face nici o economie spre a educa un singur tînăr așa cum se cuvine,* ce să mai spunem dacă se va deschide ușa multilateral pentru cultivarea spiritului tuturora în toate, cînd Dumnezeu ne oferă darurile sale nu picătură cu picătură, ci sub forma de torente? Sau cînd vedem că mîntuirea sa se apropie așa de mult, ca gloria sa să sălășluiască cu noi pe pămînt?

Încurajare

20. Ridicați, căpetenii, porțile voastre și vă ridicați porțile cele veșnice și va intra împăratul slavei (Psal., 23, 7). Aduceți Domnului mărire și laudă, o, voi fii ai celor puternici! Fiecare dintre voi să fie un *David „care a jurat Domnului și a făgăduit Dumnezeului lui Iacob că nu va intra în locașul casei sale, nu se va sui pe patul său de odihnă, nu va da somn ochilor săi și genelor sale somnoroase și odihnă tîmplelor sale pînă ce nu va afla loc Domnului, lăcaș Dumnezeului lui Iacob“* (Psalm 131, 1—5). Nu precupețiți nici o cheltuială, dăruind Domnului, și el vă va răsplăti înmiit! Pentru că el cere pe bună dreptate cînd zice:

„al meu e argintul și al meu e aurul" (Hag. 2,9), manifestîndu-și bunătatea sa, completînd (cînd îndeamnă poporul la construirea templului): *„puneți-mă și pe mine la încercare și veți vedea că voi deschide stăvilarele cerului și voi vărsa din belșug binecuvîntarea, spre binele vostru"* (Malach 7,10).

Suspinarea către Dumnezeu 6

21. Tu, însă, Domnul, Dumnezeul nostru, dă-ne o inimă veselă, spre a servi gloriei tale, atît cît poate fiecare, căci a ta este mărirea și puterea, cinstea și victoria! Toate cîte sînt în cer și pe pămînt sînt ale tale; a ta este, Doamne, împărăția și tu stăpînești peste toți principii. Ale tale sînt bogățiile și ale tale sînt gloria, puterea și mărirea. De mîna ta depinde să-l faci pe oricine mare și puternic, căci ce sîntem noi care primim toate numai din mîna ta? Străini și venetici sîntem noi înaintea ta, ca și toți părinții noștri. Zilele noastre pe pămînt sînt trecătoare, întocmai ca o umbră fără durată. Doamne Dumnezeul nostru, tot ceea ce facem noi spre mărirea numelui tău ccl sfînt e de la tine. Dă Salomonilor tăi o inimă perfectă, ca să facă tot ce este spre gloria ta (I Cronic. 29). *Întărește, Dumnezeule, această lucrare pe care ai săvîrșit-o în noi* (Psalm, 67, 29). *Și caută spre robii tăi și spre lucrurile tale și îndreptează pe fiii lor. Și să fie lumina Domnului Dumnezeului nostru peste noi și lucrurile mîinilor noastre să le îndrepteze* (Psalm, 89, 18—19). *În tine vom spera, Doamne, și nu ne vom pierde în eternitate.* Amin.

Tabel cronologic

1592 La 28 martie s-a născut Jan Amos Komensky (cu numele latinizat Comenius), în satul *Nivnice* din Moravia. Numele de Komensky provine de la satul *Komna*, localitatea de origine a părinților săi, unde tatăl său avea o moară. Familia lui Komensky, precum și Comenius însuși, făceau parte din Comunitatea fraților boemi — o sectă husită, care a influențat puternic concepția de viață a acestuia.

1602 Îi mor ambii părinți, Jan Amos este încredințat unei mătușe din *Strażnice*, unde urmează școala elementară, avînd ca învățător pe Nikodém Kozský.

1605 Strażnice este ocupat și devastat de cete de mercenari maghiari. Jan Amos fuge spre a-și salva viața. Ajunge la Nivnice, unde, cu sprijinul Comunității fraților boemi și al seniorului acesteia, Jan Lánecké, este trimis la școala latină din Prerau. Comenius urmează cursurile școlii latine din Prerau. Lánecké îi promite, glumind, dar poate și cu o intenție serioasă, că de va învăța bine îi va da mai tîrziu în căsătorie pe fiica sa Jana.

1607 *sau începutul anului* 1608

1611 Studiază aci cu toată ardoarea, căutînd să-și însușească temeinic și limba lui Cicero, Ovid și Vergiliu, ca și cea a lui Homer, Platon și Aristotel. Distingîndu-se la învățătură, Comunitatea fraților boemi îl trimite să studieze teologia la renumitele universități din Herborn și Heidelberg, unde ideile Renașterii se întregeau cu cele ale Reformei. Discuțiile care se purtau aici sub haina religioasă ascundeau de fapt aspirațiile cele mai legitime ale popoarelor, și deci și ale poporului ceh și slovac, spre independență și progres, spre cultură și pace, spre o instrucție superioară. Aceste idei îl preocupă și pe studentul Comenius. El se gîndește la măsuri practice prin care își poate ajuta poporul. Din această perioadă datează începutul muncii de elaborare a unui mare dicționar ceh-latin, care să demonstreze că limba cehă este capabilă să exprime tot ce redă latina savanților. Apoi, Comenius pregătește o lucrare căreia îi dedică mai bine de 40 de ani (1612—1656), intitulată **Linguae bohemicae thesaurus, hoc est lexicon plenissimum grammatica accurata, idiotisimorum elegantiae et emphases adagiaque.** Din păcate, această lucrare a căzut pradă incendiului din Leszno în 1656. Un alt proiect ce prindea contururi precise în aceeași perioadă este acela de a aduna toate rezultatele cercetării științifice, toate cunoștințele pe care omenirea le-a dobîndit pînă în timpul său, într-un **Amphitheatrum universitatis rerum,** adică într-o imensă enciclopedie, în limba cehă. La aceste universități a avut profesori vestiți, printre care pe J. H. Alsted (1588—1638), care ajunge mai tîrziu profesor la Colegiul reformat din Alba Iulia, unde este și înmormîntat, pe Piscator, pe Paré, care a ținut la Heidelberg un curs despre pacea universală, pe prof. Christmann — posesorul unui manuscris al operei lui Copernic, **Revoluția corpurilor cerești,** pe care Comenius reușește, la terminarea studiilor, să-l achiziționeze.

1614 Comenius își trece doctoratul la Heidelberg cu o disertație privind relația dintre știință și artă, lucrare scrisă sub influența operei lui Vives.

1614 Reîntors în patrie, este numit profesor la școala latină din Prerau, apoi pastor, în 1616.

1615 Scrie **Gramaticae facilioris praecepta,** publicată la Praga în 1616 — un prim manual destinat învățării cu ușurință a limbii latine.

1617 Trece la Fulnek, în Moravia de nord, în funcția de pastor și de director al școlii locale.

1618 Se căsătorește cu Magdalena Vizovska, fiica primarului din Prerov, care i-a fost o excelentă și devotată soție.

1619 Întocmește harta Moraviei.

1618-1648 Războiul de 30 de ani, încheiat cu Pacea de la Westfalia, a adus multe suferințe poporului ceh, suferințe resimțite tragic și de Comenius.

1620 Armata imperială reușește să învingă armata lui Frederic, electorul Palatinului, care a fost ales rege al Boemiei. Prin aceasta, poporul ceh își pierde libertatea pentru cîteva secole. Comenius este nevoit să părăsească Fulnekul, lăsîndu-și soția cu un copil mic și în așteptarea celui de-al doilea. Găsește adăpost la Carol Zerotin, aproape de Sternberk. Continuă totuși să lucreze. Termină lucrarea **Přemyšlování o dokonalosti Křestanské** (Perfecțiunea creștină), în două exemplare, unul trimițîndu-l soției. Curierul s-a înapoiat însă cu manuscrisul: soția și cei doi copii muriseră de ciumă.

1620-1628 Comenius duce o viață de lipsuri și nesiguranță, schimbîndu-și mereu domiciliul, dar și în aceste condiții el continuă să lucreze, să-și îmbărbăteze poporul împotriva asupritorilor. Călugării catolici îi ard cărțile în piața din Fulnek, impunînd foștilor săi elevi să aducă manualele elaborate de el și să le arunce în foc. Dar toate acestea nu-l descurajează. Dimpotrivă, termină lucrările: **Listové do nebe** (Scrisori către cer), **Truchlivý** (Plîngere) — 1623 — și **Labyrint světa a lusthaus srdce** (Labirintul lumii și bucuria inimii) — 1623—1626 — , care cunosc o largă răspîndire, sub forma de manuscrise.

1624 La Brandis, Comenius cunoaște pe soții Cyrille și se hotărăște să se căsătorească cu fiica acestora, Dorotheea Cyrille. „Nu voi uita niciodată nici pe Magdalena și nici copiii pe care i-am avut cu ea", i-a spus Jan Amos Dorotheei, „dar nu mai pot continua să trăiesc singur". — „Niciodată nu mă voi opune acestor amintiri" — i-a răspuns Dorotheea, „dar voi face totul ca tu să cunoști în viață puțină fericire".

1627 În urma pierderii luptei de pe Muntele Alb, în care cehii își puseseră mari speranțe și care a declanșat persecuții și mai mari împotriva evangheliciior, la o întîlnire clandestină, prelații Comunității fraților boemi au luat hotărîrea să părăsească împreună cu credincioșii teritoriul patriei.

1628 Într-o noapte din ianuarie, Comenius, cu un impresionant număr de credincioși, se refugiază la Leszno (Lissa), în Polonia, unde se găseau mai multe grupuri de evanghelici polonezi, germani și cehi, stabiliți acolo cu ani în urmă.
Orașul Leszno și împrejurimile îi aminteau lui Comenius de Moravia, prin peisajul și întreaga sa atmosferă. Imediat după sosire, Comenius a fost numit director adjunct al școlii din localitate, încredințîndu-i-se totodată sarcina de a răspunde de educația tineretului. Reia astfel firul preocupărilor sale filozofice, social-religioase și mai ales didactice.

1628-1630 Comenius cunoștea ideile cu privire la didactică ale lui Alsted, Ratke, Andreae și avea în direcția aceasta o experiență prețioasă, căpătată la Prerau și Fulnek, mai ales că-l preocupa problema reformei învățămîntului încă din anii studenției. Acum la Leszno trece la elaborarea lucrării **Didaktika česká** (Didactica cehă), dedicată poporului său, menită să contribuie la îmbunătățirea învățămîntului și prin aceasta la ridicarea prestigiului cultural și național al patriei sale. Inițial voia s-o denumească „Paradisul Boemiei", ca să corespundă mai bine intențiilor sale, urmărind să realizeze prin ea o reformă totală a școlilor, astfel ca acestea din „locuri de supliciu" să devină adevărate „ateliere ale umanității".

1630-1632 Se simțea însă nevoia unei lucrări practice pentru părinți, care să-i ajute în educarea copiilor înainte de trimiterea lor la școală. Nevoia aceasta a devenit cu atît mai acută cu cît în oraș crescuse numărul exilaților, cu copii nesupravegheați.

De aceea, elaborează lucrarea **Informatorium školy mateřske** (Informatoriul școlii materne), adresată părinților, în care precizează scopul, conținutul și metodele educației în primii 6 ani din viața copilului. În paginile cărții străbate grija ce trebuie acordată primei educații, dar și dragostea pedagogului pentru cei mici: „Copilul este un juvaer mai prețios decît aurul, dar mai fragil ca paharul". (Lucrarea a fost tradusă în limba română de prof. dr. Milan P. Șesan, în 1937, sub titlul **Școala maternă).**

1631 Comenius trece la elaborarea unor manuale noi, corespunzătoare concepției sale pedagogice:

— **Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis;**

— **Grammatica latina nova methodo ad jucundam facilitatem celeremque praxim ex naturalis didacticae legibus concinnata.**

Tot în acest an apare **Janua linguarum reserata** (Poarta deschisă a limbilor), lucrare tradusă ulterior în numeroase limbi europene și asiatice și care a cunoscut peste 40 de ediții în timpul vieții lui Comenius, aducîndu-i celebritate.

1632-1633 — Scrie **Astronomia ad lumen physicum reformanda.**

1633 — Apare **Vestibulum,** o carte premergătoare **Porții deschise a limbilor.**

1634-1636 — **Didactica magna,** o traduce din limba cehă, cu unele modificări și completări. Publicată prima dată în **Opera didactica omnia,** pars. I, apoi în 1913, în paralel cu textul ceh. Manualele și lucrările sale pedagogice poartă din această perioadă deviza: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus" („Toate lucrurile să-și urmeze liber cursul, fără să intervină violența").

1637 A apărut la Londra, prin grija lui Samuel Hartlib, fratele lui George Hartlib, cu care Comenius a fost coleg la Heidelberg, lucrarea **Conatuum Comenianorum praeludia.**

Samuel Hartlib, puternic influențat de Bacon, vroia să întemeieze o academie pentru pregătirea savanților și totodată se ocupa cu ameliorarea agriculturii și a industriei. El a devenit unul din susținătorii lui Comenius în Anglia, și i-a trimis în 1640 o invitație de a veni în această țară.

1635-1636 — **Leges illustris gymnasii Lesnensis.**

1637 — **Praecognita.**

1638 — **Conatuum pansophicorum dilucidatio.**

1639 — **Diogenes Cynicus redivivus.**

1640 — **Pansophiae diatyposis.**

1641 Moare Raphael Lesczynsky, căruia îi urmează, la conducerea regiunii Leszno, fiul său Bohuslav. Cu acest prilej Comenius scrie **Faber fortunae** (Realizatorul soartei), în care indică o serie de precepte înțelepte relativ la viața practică.

1641 A fost numit directorul școlii latine de la Leszno. În această calitate a introdus o serie de inovații, între altele reprezentările teatrale, scriind piesele **Diogenes**

Cynicus redivivus și Abrahamus patriarcha. Inovațiile lui Comenius au oferit dușmanilor săi prilejul să-l atace, fie pe considerentul că introduce elemente pansofice în școală, fără ca problema să fie pe deplin lămurită, fie pentru că introduce subiecte păgîne în repertoriul teatral.

1641 În iunie, primește o nouă scrisoare din partea lui Samuel Hartlib, care îi cerea insistent să vină la Londra spre a-și expune principiile pansofiei sale. „Vino, vino, vino!" — își încheia apelul Hartlib. Comenius primește avizul conducerii Comunității și se îmbarcă la Danzig. Ajunge în septembrie în Anglia, unde este întîmpinat nu numai de Hartlib, ci și de numeroși parlamentari, printre care poetul John Milton, de John Pym, care vede în avîntul științei mijlocul de a ajunge la libertățile publice. În Anglia, Comenius reîntîlnește pe Peter Figul-Jablonsky, fostul său tovarăș de drum prin pădurile Boemiei din timpul prigoanei, apoi elev la Leszno și în prezent secretarul lui John Dury, pe pictorul și gravorul Vaclav Hollar, care, obligat și el să se refugieze din Boemia, găsise azil la Londra. Acesta îi face lui Comenius un reușit portret, pe care îl găsim reprodus în unele opere ale pedagogului. În colaborare cu doisprezece filozofi, pune la punct un sistem pansofic care includea toate aspectele menite să aducă schimbări profunde în educație, în știință și în viața socială. În
1642 această atmosferă atît de favorabilă realizării planurilor sale pansofice, Comenius scrie **Via lucis** (Calea luminii), în care încearcă să indice pentru viitor direcția după care consiliul savanților trebuie să-și orienteze munca sa. Comenius primește încă două invitații, una din Franța, de la Richelieu, iar a doua din partea guvernului suedez, prin intermediul comerciantului olandez Ludovig de Geer, spre a pleca în aceste țări ca să ajute la reorganizarea învățămîntului.

1642 Comenius părăsește Londra în iunie și ajunge în Olanda, unde întîlnește la Leyda pe Descartes, care cunoștea atît scrierile lui Comenius cît și Boemia, pentru că a participat ca ostaș la lupta de pe Muntele Alb. Deși multe din vicisitudinile vieții îi apropiau pe acești titani ai gîndirii, totuși în problemele filozofice îi despărțea un dezacord fundamental. Descartes, în scepticismul său față de lumea înconjurătoare, nu se încredința decît propriei judecăți, iar Comenius insista asupra capacității spiritului uman în măsură să percepă pînă și revelația divină. O asemenea asociere Descartes o respingea cu vehemență. Cum între timp moare Richelieu, Comenius acceptă invitația guvernului suedez (făcută de cancelarul Axel Oxenstierna) și se stabilește la Elbing (nu departe de Danzig).

1642-1648 La Elbing, Comenius elaborează, în afară de unele manuale, **Linguarum methodus novissima.** În chip de recunoștință pentru munca sa, Ludovic de Geer și guvernul suedez subvenționează, printr-o sumă importantă, pe exulanții cehi. Comenius spera că, prin ajutorul suedez, poporul său va fi eliberat de sub habsburgi.

1648 Pacea de la Westfalia n-a satisfăcut așteptările cehilor. Comenius părăsește Elbingul și se întoarce la Leszno, unde este ales episcop al Comunității fraților boemi. Dar îl încearcă o nouă durere: îi moare cea de-a doua soție, lăsînd în urma ei două fetițe.

1648 Se întîlnesc la Leszno reprezentanții Comunității fraților boemi, care stabilesc menținerea comunității și linia de urmat în viitor. Cum la această întîlnire n-au participat reprezentanții Comunității din Ungaria, Comenius a fost împuternicit să plece în această țară spre a le arăta hotărîrile luate. În același timp, prin intermediul lui János Tolnai, prietenul lui Hartlib, Comenius a primit invitația din partea lui Gheorghe Rákóczi de a veni în Principatul Transilvaniei. János Tolnai era directorul școlii de la Sárospatak, oraș situat astăzi în nord-estul Ungariei, dar care pe atunci ținea de Principatul Transilvaniei.

1649 Comenius se căsătorește cu Jana Gajusova, fiica unui prelat ceh refugiat în Olanda. Își lasă familia la Leszno și pleacă la Sárospatak.

1650-1654 Comenius activează la Sárospatak, bucurîndu-se de sprijinul lui Gheorghe Rákóczi și al mamei acestuia, Suzana Lórántffy. Înainte de a trece la deschiderea școlii, așa cum o preconiza el, elaborează manualele necesare, cu texte paralele latine-maghiare, precum și o serie de lucrări metodice și pedagogice. Deși această perioadă este relativ scurtă, ea a fost una din cele mai productive din viața lui Comenius. Aici elaborează

1650-1651 — **Schola pansophica,**

— **Primitiae laborum scholasticorum,** titlu sub care se includ trei lucrări:

1. **De cultura ingeniorum oratio;**
2. **De primario ingenia collendi instrumento sollerter versando, libris, oratio;**
3. **De reperta ad authores latinos prompte legendos et clare intelligendos facili, brevi amoenaque via, schola latina tribus classibus divisa.**

1652 — **Eruditionis scholasticae pars prima. Vestibulum, rerum et linguarum fundamenta exhibens.**

1652 — **Eruditionis scholasticae pars secunda. Janua, rerum et linguarum structuram externam exhibens.**

1652 — **Eruditionis scholasticae pars tertia. Atrium, rerum et linguarum ornamenta exhibens.**

1651-52 — **Lexicon atriale latino — latinum.**

1651- — **Laborum scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio:**

1. **Methodi verae encomia;**
2. **De utilitate accuratae rerum nomenclaturae oratiuncula;**
3. **De eleganti elegantiarum studio,**

1652 — **Sermo secretus Nathanis ad Davidem.**

1653 — **Fortius redivivus sive de pellenda scholis ignavia.**

1653 — **Praecepta morum in usum juventutis collecta.**

1653-1654 — **Leges scholae bene ordinatae** (tradus în limba română în 1957 de S. Stoian și Iosif Antohi).

1653-1654 — **Orbis pictus.**

1653 — **Schola ludus.**

1654 — **Gentis felicitas.**

1654 — **Laborum scholasticorum Patakini orbitorum coronis.**

1654-1656 Comenius se întoarce la Leszno, unde continuă să lucreze la scrierile sale pansofice. În 1655, armata suedeză invadează Polonia și, date fiind antecedentele relații ale lui Comenius cu această țară, cruță Leszno. Comenius compune cu acest prilej un elogiu la adresa regelui Carol Gustav al Suediei, **Panegyrirus Carlo Gustavo,** în care preconizează să se redea „Poloniei dreptate, bisericii persecutate — libertate, iar tuturor popoarelor — pace și libertate".

1656 Armata polonă respinge pe invadator, iar oraşului Leszno i se dă foc. Comenius cu greu a putut scăpa cu viaţă, casa în care locuia, cu biblioteca şi cu cea mai mare parte a manuscriselor (între care şi **Tezaurul limbii cehe** la care a lucrat peste 40 de ani), căzînd pradă incendiului. Se refugiază în Silezia la contele Budov, iar de acolo intenţiona să plece la Frankfurt pe Main. Tocmai atunci a primit însă invitaţia de a se duce la Amsterdam.

1656-1670 Comenius pleacă în Olanda şi se stabileşte la Amsterdam, la fiul lui Ludovic de Geer — Laurenţiu, care îi trimisese invitaţia şi unde îşi petrece ultimii ani ai vieţii. Aici a fost numit profesor onorar şi a primit un ajutor din partea Senatului oraşului Amsterdam (cîte 200 de guldeni la fiecare 3 luni), spre a-şi putea edita lucrările sale didactice.

1657 Îi apare **Opera didactica omnia** (Operele didactice complete) într-un volum masiv de 3128 de pagini, in folio, cuprinzînd 39 de scrieri, împărţite în 4 părţi: 10 lucrări din perioada 1627—1642, 7 lucrări scrise între 1642—1650, 14 lucrări din anii de la Sárospatak şi 8 lucrări elaborate la Amsterdam. Au fost publicate 500 de exemplare, toate legate în pergament. Lucrarea este, bineînţeles, foarte rară.

În ţara noastră se găsesc 3 exemplare din această ediţie, din care 2 la Biblioteca Academiei — Filiala Cluj — şi 1 exemplar la Muzeul Teleki din Tg. Mureş.

Cu prilejul comemorării a 300 de ani de la apariţia acestei lucrări, Academia de Ştiinţe a R. S. Cehoslovace a scos o nouă ediţie fotolitografică a acesteia.

1658 Publică la Nürenberg **Orbis sensualium pictus,** lucrare elaborată în timpul şederii lui Comenius la Sárospatak. Preocupările lui Comenius cu privire la elaborarea pansofiei se intensifică în această perioadă. Este vorba de un grup de 7 scrieri cuprinzătoare, care reprezintă punctul de culminaţie al creaţiei comeniene. Aceste lucrări sînt: **Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panorthosia** şi **Pannuthesia.** Ele sînt cunoscute sub titlul: **De rerum humanarum emendatione consultatio catholica** (Consfătuire dreaptă cu privire la îmbunătăţirea lucrurilor omeneşti).

1662 Din acest complex de lucrări apare **Panorthosia.** Restul scrierilor sale pansofice s-a considerat că sînt pierdute, pînă în preajma celui de-al doilea război mondial (1935—1939), cînd slavistul şi filozoful Dimitrie Tschižewskij le-a descoperit la Biblioteca Principală a Casei orfanilor din Halle. În prezent, aceste manuscrise se găsesc la Biblioteca de Stat a R. S. Cehoslovace. În 1966, ele au fost publicate în întregime de către Academia de Ştiinţe din R. S. Cehoslovacă, în două volume, format folio, cuprinzînd primul volum 1344 de pagini, iar al doilea 717. Publicarea acestor lucrări pune într-o lumină nouă creaţia pedagogică a lui Comenius în cadrul sistemului său pansofic.

1663 Comenius revizuieşte lucrarea sa de fizică în funcţie de ultimele descoperiri ale epocii şi modifică în special capitolele despre corpul omenesc, introducînd teoria lui Harvey privind circulaţia sîngelui, după cum reiese şi din titlu:
J. A. Comenii Physicae ad lumen divinum reformandae synopsis. Post annos a prima editione 28 ab ipso authore recognita.

1667 Cu prilejul conferinţei de la Breda (Olanda), convocată pentru a pune capăt războiului dintre englezi şi belgieni, Comenius scrie **Angelus Pacis,** pe care îl prezintă personal delegaţilor întruniţi la negocieri (tradus în limba română de S. Stoian şi Iosif Antohi, şi publicat în 1958).

1668 Apare **Unum necesarium. Scire quid sibi sit necessarium, in vita et morte, et post mortem. Quod non-necessariis mundi fatigatus, et ad unum necessarium sese recipiens, senex J. A. Comenius anno aetatis suae 77 mundo expendendum offert,** în care autorul indică „calea de ieşire din labirintele lumii".

În ultimii ani ai vieții, Comenius se preocupă de ideea traducerii Bibliei în limba turcă, aceasta în vederea realizării unei înțelegeri universale și pe linie confesională.

1669-1670 Figulus, ginerele său, a fost ales șeful ramurii cehe a Comunității fraților cehi, dar n-a apucat să-și exercite funcțiunea întrucît a murit, producînd o mare durere lui Comenius.

1670 Însă cea mai mare durere a lui Comenius a constituit-o faptul că operele sale cu privire la „îmbunătățirea lucrurilor omenești" au rămas neterminate și nepublicate. De aceea, în iunie 1670 cheamă la patul său de moarte pe fiul său David și pe discipolul său Christin Nigrin și, sub jurămînt, îi roagă să-i publice lucrările cu privire la **Consultatio catholica.** Din păcate, aceștia nu și-au respectat jurămîntul.

1670 La 15 noiembrie 1670, Jan Amos Comenius moare la Amsterdam. A fost înmormîntat aproape de acest oraș, la Naarden, într-o biserică valonă.

Didactica magna în contextul operei lui Jan Amos Comenius

Activitatea pedagogică a lui Jan Amos Comenius poate fi pe deplin înțeleasă numai dacă este analizată în strînsă legătură cu concepția sa filozofică, social-politică și cu cea religioasă. A vedea în Comenius un mare și genial pedagog clasic, fără a raporta creația sa în acest domeniu la întreaga sferă a preocupărilor pe care le-a avut cu privire la „îmbunătățirea lucrurilor omenești" înseamnă a izola dintr-un întreg o parte, lipsind-o de strălucirea și valoarea pe care le-ar avea în ansamblul din care provine.

Iată de ce spre a înțelege pe deplin *Didactica magna* nu ajunge să-i definim locul și rolul în contextul lucrărilor sale pedagogice, publicate de însuși autorul lor în *Opera didactica omnia* (Opere didactice complete), ci trebuie să o corelăm cu creația sa filozofică, cu concepția sa pansofică din cele șapte cărți intitulate *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, unde acțiunea formării omului este privită prin menirea și finalitatea lui, prin rolul ce îi revine în natură și societate, prin poziția ce i s-a atribuit în lume.

Strălucit exponent al gîndirii secolului al XVII-lea, concepția lui Comenius reprezintă o sinteză a ideilor Renașterii cu cele ale Reformei, oferind o viziune nouă asupra omului, care, deși deistă, nu se opune dezvoltării plenare a ființei umane, ci o reclamă tocmai pentru ca aceasta să corespundă — în concepția sa — cît mai deplin menirii pe care o are. Dezvoltarea plenară a omului trebuie să se realizeze — după el — printr-o educație corespunzătoare, o educație științifică. Așadar, fundalul teologic pe care se înalță întreaga construcție a gîndirii comeniene nu alterează în fond concepția sa cu privire la desăvîrșirea omului ca om, fiindcă — după el — omul numai dacă își îndeplinește cît mai bine menirea sa în lume, printr-o cunoaștere și pregătire temeinică în acest scop, își asigură „viața viitoare". El are deci în vedere o comportare cît mai activă în viața terestră, și nu una de resemnare și de pasivitate, așa cum o recomanda concepția religioasă a evului mediu.

În secolul al XVII-lea, în care a trăit Comenius, s-au aglomerat și accentuat nenumărate contradicții economice, sociale, filozofice și confesionale. Renașterea și Reforma, concepțiile social-filozofice ale noii clase sociale — burghezia, ce își reclamă dreptul de existență și dominare pe arena istoriei, reușesc să sfărîme viziunea medievală a omului despre lume și despre propria sa existență. Burghezia, în plină ascensiune, este activă și dibace; folosește toate mijloacele posibile în lupta sa cu feudalitatea. Pentru a se afirma și a-și consolida poziția este interesată să folosească cuceririle științifice și tehnice ale veacului, să le impulsioneze chiar dezvoltarea. În lupta sa împotriva feudalismului, pentru a-și atinge țelurile, ea își asociază masele largi, crunt exploatate, nemulțumite, ținute departe de cultură și civilizație.

Toate aceste frămîntări se oglindesc și în viața și opera lui Comenius. El simte *noul* și caută să-l surprindă într-un sistem de gîndire social-filozofică și pedagogică, fără să poată însă renunța, în condițiile de atunci, la elementele tradiționale, religioase.

Opera lui Comenius nu a putut fi cunoscută în ansamblul ei decît în ultimele decenii, în urma descoperirii unor importante manuscrise — considerate pînă atunci pierdute — și publicate de către Academia de Științe din R. S. Cehoslovacă, sub titlul *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* [1], după cum le-a denumit autorul însuși. Am putea spune că o ciudată coincidență a făcut ca principiul concentric de predare a cunoștințelor în școală — preconizat de Comenius — să opereze chiar în cunoașterea operei sale. Dacă în decurs de trei secole Comenius a fost cunoscut mai cu seamă prin manualele și lucrările sale metodice, după recenta publicare a lucrărilor sale necunoscute s-a realizat completarea imaginii despre opera sa, clarificîndu-se și lărgindu-se totodată viziunea asupra sistemului pedagogic comenian. Prin editarea acestor lucrări pansofice, s-au pus la îndemîna comeniologilor surse complete de cunoaștere a întregii arii de gîndire a lui Comenius, în toată extensiunea și profunzimea ei. Pentru acest motiv, în ultimul timp cercetările asupra lui Comenius au căpătat o nouă amploare, s-au intensificat în mod deosebit.

În cuprinderea aspectelor vieții umane Comenius pleacă de la constatarea că în lucrurile omenești există o corupție, și în mod deosebit în știință, politică (administrație) și religie, de aceea este necesară îmbunătățirea stării lor. Cea mai evidentă dovadă că ordinea socială și politică a lumii nu este dreaptă — spune Comenius — o aflăm în continua sărăcire a maselor largi ale poporului, în asuprirea lor, la care se adaugă desele devastări provocate de frecventele războaie. Ca un adevărat umanist, el este profund afectat de situația celor săraci și nedreptățiți, susținînd dreptul tuturor oamenilor la o viață de belșug și fericire, la colaborarea pașnică a popoarelor, în care fiecare națiune stăpînă pe destinul ei să se poată dezvolta în mod liber, conform specificului ei. Condiția unei asemenea dezvoltări sociale nestăvilite el o vede în asigurarea păcii în lume. De aceea, Comenius consacră o bună parte din activitatea sa străduințelor sale irenice.

Idealul său social se împletește cu cel național și îl determină să acționeze pentru înlăturarea stărilor corupte din lume și implicit pentru îmbunătățirea vieții propriului său popor. Preocuparea sa permanentă era de a-i asigura poporului său o viață cu o formă și o structură cît mai perfectă, ca să ofere astfel un model de conviețuire pentru toți oamenii, pentru toate popoarele. Lucrul acesta nu se putea realiza, după părerea sa, decît printr-o educație corespunzătoare. De aceea, preocupările pedagogice — în concepția sa — capătă sens și valoare numai în măsura în care servesc idealul social. Îmbunătățirea lucrurilor omenești o vede Comenius prin ridicarea maselor la cultură, la adevărata cultură, prin intermediul „școlii pansofice", singura în măsură să-i facă pe oameni capabili să recunoască ceea ce este drept și în funcție de aceasta să acționeze. „Iată de ce trebuie inoculat temeinic tineretului scopul vieții noastre, și anume că noi nu ne naștem numai pentru noi, ci pentru Dumnezeu și aproapele nostru, adică pentru societatea omenească și în același timp trebuie să dorim și să ne străduim ca, în măsura posibilităților, să servim și să fim utili cît mai multora. Iar ca să știi și să vrei trebuie să înveți" [2]. Deci cheia îmbunătățirii și fericirii lumii se află — după el — în educația tinerei generații, căreia însă îi acordă un rol social foarte important, preocupările sale social-filozofice fiind de aceea convergente cu cele pedagogice.

---

[1] Este vorba de manuscrisele descoperite la Arhiva Bibliotecii principale a Orfelinatului din Halle, între anii 1935—1939, de către *Dmitrij Tschizewskij*, profesor la Universitatea din Heidelberg și directorul Institutului de slavistică al acestei universități. Aceste manuscrise au fost donate în 1957 de R. D. Germană statului cehoslovac, care le-a publicat în 1966.

[2] J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. XXIII, 12.

Pentru înțelegerea sistemului de gîndire comenian este util să cunoaștem sursele care au alimentat atît de fecund concepția sa despre lume și viață.

În acest sens trebuie luate în considerație tradițiile husitismului și ale urmașilor acestei mișcări, ca, de pildă, „Comunitatea (Unitatea) fraților boemi", din care făcea parte și Comenius. Era o sectă cu profunde vederi democratice, ca urmașă a taboriților (numiți așa după orașul Tabor). Taboriții „cereau restabilirea relațiilor de egalitate ale creștinismului inițial, între membrii comunității, și recunoașterea acestei egalități ca normă pentru lumea laică" [3]. Ei aveau un program revoluționar, care, între altele, preconiza egalitate în toate formele vieții sociale, inclusiv în educație. Știința de carte era necesară, în concepția lor, pentru a permite fiecărui membru al comunității să-și poată însuși cunoștințele religioase. De altfel, documentele timpului atestă că la taboriți toți membrii — bărbați și femei, tineri și adulți — știau să scrie și să citească în limba maternă.

Unele tradiții de acest fel ale taboriților au dăinuit mai bine de două secole, fiind preluate de „Comunitatea (Unitatea) fraților boemi". Aceștia însă, alături de știința de carte, acordau o deosebită importanță și pregătirii practice a tinerei generații.

O altă sursă în formarea concepției despre lume și viață a lui Comenius au constituit-o „utopiile" sociale ale timpului său [4]. Dacă Comenius a cunoscut opera lui Thomas Morus nu s-a putut stabili cu certitudine, dar este cert că a cunoscut lucrările lui Tomaso Campanella, și în special *Cetatea soarelui*, în care educația și învățămîntul ocupă un loc deosebit. *Cetatea soarelui* o cercetase înainte de a scrie *Ceska didaktika*. De asemenea, Comenius îl citează în mod deosebit, între autorii de scrieri didactice, pe Johann Valentin Andreae [5], autorul lucrării *Descrierea republicii orașului creștin*, în care transpune ideile lui Campanella la condițiile create prin Reformă în Germania.

În această lucrare, Andreae face o critică acerbă școlii existente și expune idei valoroase cu privire la reforma acesteia. În statul ideal al lui Andreae, bazat pe proprietatea obștească, toți copiii, indiferent de sex, de origine socială și de confesiune, trebuie să primească o instrucție egală, cuprinzătoare, să-și însușească cunoștințe realist-practice pe calea observației amănunțite și a cercetării fenomenelor naturii, în vederea aplicării lor în scopul îmbunătățirii vieții comune a tuturor cetățenilor statului. Între obiectele de învățămînt, matematica și științele naturii ocupă un loc deosebit. Elevii trebuie să aibă cunoștințe elementare de botanică, chimie, mineralogie, anatomie și farmacologie. În același timp, ei trebuie să cunoască istoria omenirii și a patriei. Dobîndirea unor cunoștințe cu caracter pansofic, bazate pe observații consecvente, experimente, prezentare intuitivă în vederea aplicării lor în viață, justifică, pe bună dreptate, de ce J. A. Comenius l-a considerat pe Andreae drept un predecesor remarcabil, din a cărui mînă „a preluat torța didactică", ducînd-o mai departe atît de creator.

O a treia sursă în formarea concepției comeniene o constituie descoperirile științifice și invențiile tehnice, care capătă o largă răspîndire în secolul său, din domeniile fizicii, mecanicii, hidraulicii, matematicii etc. Gîndirea „more geometrico" pătrunde treptat în toate domeniile gîndirii științifice. Comenius este atras de acest mod nou de a aborda problemele științifice pe calea deschisă de științele naturii și ale matematicii. El încearcă „more geometrico" să rezolve problemele pedagogice, mai ales că și ele

---

[3] Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, Editura P.M.R., 1950 p. 44—46.

[4] J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. XX, 16.

[5] *Ibidem*, (Salut cititorilor), p. 8.

— după concepția sa — urmează legile naturii, uneori chiar asemănîndu-le cu fenomenele din sfera mecanicii. Acest aspect al gîndirii sale apare evident în *Didactica magna* și, mai ales, într-o lucrare mai tîrzie: *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice sau mașina didactică construită mecanic cu scopul ca în activitatea școlii (a învăța pe altul și a învăța) să nu se mai stea pe loc, ci să se progreseze.* Acolo citim: „...este de dorit ca metoda privind formarea omului să fie ca un fel de mecanism, ceea ce înseamnă ca ea să prescrie totul atît de precis încît tot ce vom învăța pe altul și vom învăța singuri sau vom acționa în conformitate cu ea să dea neapărat rezultate asemenea unui ceasornic, unei trăsuri, unei corăbii, unei mori bine construite sau oricărei alte mașini destinate în mod special mișcării" [6].

Pe prima pagină din *Opera didactica omnia* se află un desen în care la mijloc este o clasă de elevi cu un învățător, deasupra acesteia bolta cerească, puțin mai jos un orologiu, alături cîteva corăbii, este apoi reprezentată horticultura și agricultura, un atelier de pictură, arhitectură și sculptură și o tipografie. Comenius explică astfel aceste elemente: „acelea sînt făcute să stea în fața ochilor noștri drept călăuze reprezentînd scopul dorințelor mele în acest domeniu (adică al didacticii), și anume ca arta de a preda și a învăța (și prin aceasta starea școlilor) să fie adusă la un asemenea grad de siguranță ca mișcarea boltei cerești, ca mecanismul ceasului, ca arta navigației, ca agricultura și horticultura, ca pictura, sculptura și arhitectura, și în fine ca arta tipografică" [7].

Cum vedem, meritul lui Comenius constă în aceea că a încercat să dea pedagogiei o formă științifică — cea posibilă în acea vreme — stabilind o conexiune între teoria, metodele și scopul educației.

În ce măsură cunoștea Comenius opera lui Francis Bacon *Instauratio magna*, în perioada în care a conceput *Didactica*, este greu de precizat, este sigur însă că de îndată ce a cunoscut-o a apreciat-o drept: „o operă demnă de admirat, pe care o consider că este opera cea mai strălucitoare a veacului nou ce începe în filozofie" [8]. Poziția materialistă a filozofiei lui Bacon a exercitat o influență puternică asupra lui Comenius. Pe bună dreptate, Robert Alt spune: „El are meritul de a fi încercat în mod conștient să fundamenteze *Didactica* sa ca și întreaga sa metodă pe filozofia modernă și de a fi valorificat elementele materialiste ale acesteia pentru cunoașterea esenței și a desfășurării procesului de învățămînt" [9].

O continuitate și în același timp o strînsă legătură există între ideile pedagogice ale lui Comenius cu cele ale Renașterii și ale Reformei. Renașterea, care promovează un ideal nou de educație, concretizat în personalitatea umană plenar dezvoltată, cu o atitudine pozitivă față de viața pămînteană, optimistă și activă, a avut darul să deschidă teoriei și practicii educației perspective nebănuite, pe care umaniștii de mai tîrziu le vor concretiza și adînci pe diverse laturi, oferind astfel posibilitatea gînditorilor secolului al XVII-lea să le unească într-un sistem pedagogic a cărui culminație o găsim la Comenius.

În lucrările umaniștilor secolelor al XV-lea și al XVI-lea apar îndrumări cu privire la educația timpurie a copilului. În privința conținutului învățămîntului, o dată cu studierea literaturii antice, a matematicii, științelor naturii, desenului, cali-

---

[6] J. A. Comenius, *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice* (traducere de Stanciu Stoian și Iosif Antohi), în vol.: *J. A. Komensky—Comenius*, București, E.S.D.P., 1958 p. 191.

[7] J. A. Comenius, *Opera didactica omnia*, partea a IV-a, Amsterdam, 1657, p. 86.

[8] *Idem, Physik*, Giessen, 1896, p. 13.

[9] Alt, Robert, *Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys*, Berlin, 1954, p. 126.

grafiei, se cere introducerea unor noi discipline și cunoștințe și mai ales învățarea limbii materne. Între umaniști, un loc deosebit îl ocupă L. Vives, pe care Comenius îl apreciază în mod deosebit. Vives, la rîndul lui, a păstrat — cum se știe — strînse relații cu T. Morus. El recomandă rezolvarea problemei celor săraci prin crearea unor posibilități de muncă pentru aceștia de către administrație. În același timp, pentru luminarea maselor, Vives recomandă tipărirea unor lucrări, concepute în limba poporului, care să trateze probleme de interes general, un fel de enciclopedii, cuprinzînd aspecte din viața practică. Tot Vives era partizanul instrucției pentru întregul popor, idee care la Comenius — sub influența acestuia, dar și a Comunității fraților boemi — devine un principiu de bază pentru îmbunătățirea lucrurilor omenești.

Pedagogii Renașterii și apoi umaniștii au încercat să îndepărteze pedepsele corporale din școli, să găsească metode și procedee care să facă învățămîntul cît mai plăcut și atractiv, în același timp să înlesnească învățarea limbii latine. Aceste probleme preocupă pe numeroși învățați — pe Bodinus, Lubinus, Ratke, Dornau, Hellwig, Alsted ș.a. Alsted, profesorul lui Comenius, cere ca materia de învățămînt să fie distribuită pe clase, iar activitatea școlară zilnică să se limiteze la 4 ceasuri, folosindu-se în procesul învățării cît mai mult metode mnemotehnice.

Ratke, pe care Comenius l-a numit „corifeu al didacticii", consideră și el școala drept un mijloc de transformare socială.

Comenius era la curent cu toate aceste valoroase idei pedagogice. Dar mai presus de aceasta, propria experiență didactică și gîndirea sa creatoare i-au permis să sesizeze toate elementele necesare unei școli pentru ca să devină „atelier al umanității", oferind în acest sens o concepție unitară, completă, conținînd nenumărate idei, a căror valabilitate n-a fost alterată de vreme.

Concepția filozofică și pedagogică a lui Comenius

Pentru Comenius, întreaga existență, implicit omul, sînt acte ale creației divine. Aceasta însă nu exclude, ci impune omului necesitatea de a cunoaște lumea obiectivă și, mai mult, de a răspunde de ea. Necesitatea de a cunoaște și de a avea responsabilitatea lumii revine omului — după Comenius — prin poziția ce i-a fost rezervată de a fi „cea mai desăvîrșită creatură între creaturi", „un microcosmos capabil să oglindească macrocosmosul", o „oglindă" (speculum) care să reflecte cît mai fidel existența lumii, ca și pe a sa proprie, prin intermediul simțurilor și al rațiunii sale. În măsura în care omul reușește mai bine prin spiritul, prin limba și prin mîna sa să oglindească lumea obiectivă, totalitatea lucrurilor, în acea măsură el se realizează pe el însuși. Îi este „propriu" omului să nu-i fie nimic „propriu", decît în măsura în care este la obiect (ad rem), legat de realitate. A fi oglindă este o capacitate „proprie" omului, care îi conferă o poziție deosebită între celelalte creaturi *(excellentia humana)*. Aceasta însă nu-l izolează, ci îl îndreaptă spre lume, pentru a-și umple de ea întreaga ființă, percepînd-o cît mai fidel. În om, ca oglindă a întregului, se reflectă lumea. „Lucrurile nu se pot utiliza ele însele", ci numai omul le introduce în scopurile lor imanente, le indică utilizarea în măsura și în limitele existenței lor, în măsura ordinii lor firești. Or omul poate realiza acest lucru numai atunci cînd cunoaște totul, întregul (omnia). De altfel, el precizează astfel rolul pe care-l atribuie omului: „Ce este așadar omul? O ființă capabilă de acțiune liberă, care să stăpînească lumea creată, fiind destinată să fie tovarăș veșnic al însuși Creatorului. (El a fost creat spre a fi: 1) culmea tuturor creaturilor, asemănător unei lumi mici; 2) conducătorul lucrurilor vizibile,

asemănător unui vice-rege și locțiitorul lui Dumnezeu; 3) tovarăș al veșniciei, asemănător unui asesor al tronului său") [10].

Cum vedem, concepția lui Comenius despre om diferă esențial de cea existentă în evul mediu. La Comenius, omul începe să preia rolul unui demiurg activ în structurarea și chiar proiectarea unei lumi noi. În acest sens, Comenius, deși teolog, avea o poziție foarte apropiată de cea exprimată de Pico della Mirandola, care își închipuia pe Dumnezeu vorbind astfel omului: „Te-am așezat în mijlocul lumii, pentru ca să observi de acolo mai ușor ce se petrece în ea. Nu te-am făcut nici ființă cerească, nici pămîntească, nici muritoare, nici nemuritoare, pentru ca, fiind propriul tău modelator și meșter liber și glorios, să poți înfățișa chipul pe care îl voiești. Poți să degenerezi pînă la animal și să te ridici pînă la Dumnezeu, după propria ta alegere" [11].

Iată cum la gînditorii Renașterii, dar mai ales la Comenius, se precizează nu numai noua *poziție* a omului, dar și *funcția* activă ce îi revine în lume, în „nexus hypostaticus" — cum o denumește el în *Didactica magna* [12], aceea de a contribui la desăvîrșirea existenței, prin asigurarea păcii în lume. Dar în timp ce Pico della Mirandola admite posibilitatea unei „degenerări" a omului în acțiune, pentru Comenius, ca om al bisericii, această degenerare s-a produs o dată cu căderea omului în păcatul originar, și de aceea omul, spre a-și putea exercita această funcție, trebuie mai întîi să fie „reașezat" în poziția pe care prin propria sa voință a părăsit-o. De aceea, Comenius își consacră întreaga sa activitate nobilului scop de a asigura omului adevărata sa poziție, permițîndu-i, o dată cu aceasta, exercitarea adevăratei sale meniri în lume. El este conștient că această acțiune de „repunere a omului" este o operă deosebit de grea, dar ea este posibilă și necesară prin formarea omului așa cum o preconizează el în lucrările sale.

Marea operă de reașezare și îmbunătățire a existenței omului este tema centrală pe care o dezbate Comenius în *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, în care este inclusă și *Pampaedia*, lucrare excepțional de importantă pentru înțelegerea concepției pedagogice a lui Comenius. De altfel sub acest titlu sînt reunite șapte lucrări: *Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panortosia* și *Pannuthesia*, între care — cum vedem — *Pampaedia* ocupă locul central și ca ordine. *Pampaedia* (adică „îndrumare în adevărata cunoaștere a întregului") se ocupă în special de problema rolului instrucției și educației în îmbunătățirea lucrurilor omenești. În lucrare se arată că îndreptarea tuturor oamenilor (omnes) reclamă o dublă acțiune: scoaterea lor din starea de decădere originară și readucerea lor în poziția care să le permită o triplă cunoaștere: a lui *Dumnezeu*, a *lumii* și a sa *proprie*, care în fond nu este altceva decît cunoașterea „întregului". Aceeași concepție stă și la baza *Didacticii magna*. Ocupînd poziția centrală în cadrul lumii, omul ajunge să înțeleagă existența lucrurilor prin „ce", „de unde" și „de ce", iar cunoștințele obținute astfel le poate folosi în acțiune și le poate exprima prin cuvintele: *a ști, a acționa, a exprima (sapere, agere, loqui)*. Prin lucruri *(res)*, Comenius înțelege nu numai obiectele pe care le percep simțurile noastre, ci și ordinea în care se găsesc, precum și relațiile dintre ele. Cum poate omul

---

[10] J. A. Comenius *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, tomus I, Praha, 1966, p. 353: „Quid erga est homo? Animal liberae actionis, Creaturarum dominio, Creatoris vero aeterno consortio destinatum. (Creatus enim est, ut esset: 1. Omnium Creaturarum Colophon, tanqvam parvus Mundus. 2. Visibilium gubernator, tanqvam Pro-Rex qvidam et Vice-Deus. 3. Aeternitatis Consors, tanqvam throni ejus assessor.).

[11] Citatul este reprodus după J. Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, ed. 12, vol. II, p. 247. El provine din *De hominis dignitate* — din *Opera omnia Ioannis Pici Mirandulae*, Basileae, 1575.

[12] J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. I, parag. 3.

să reflecte ordinea lucrurilor? Numai cunoscînd și respectînd ordinea lor naturală. Iar această ordine se desprinde, după el, din *scena lumii înconjurătoare, din spiritul nostru* și *din Sf. Scriptură*. Aceste trei izvoare ale cunoașterii — spune Comenius — alimentează simțurile, rațiunea și credința omului. Comenius analizează pe larg condițiile și valoarea acestor surse care duc la adevărata cunoaștere a întregului, la cunoașterea tuturor lucrurilor, la pansofie.

Ce este pansofia? „Pansophia est sapientia universalis"—Pansofia este știința (cunoașterea) universalului, — spune Comenius în articolul despre pansofie din *Lexicon reale pansophicum*. Aceasta nu este propriu-zis o definiție, ci doar o explicare, o traducere a termenului grecesc în limba latină. De altfel, termenul de „universal", atît de mult folosit de Renaștere, capătă o altă accepție pe vremea lui Comenius. Dacă în secolele al XV-lea și al XVI-lea „universal" însemna ceva ce cuprindea lumea întreagă, iar un „uomo universale" era un om care își deschidea privirea spre varietatea nelimitată a existenței, pentru Comenius și contemporanii săi „universal" înseamnă „unitar — general valabil". În această accepție, lumea însăși este o unitate, în care deși există o imensitate de obiecte (de „res") diferite, toate acestea se găsesc într-o ordine rațională și naturală în același timp, în așa fel încît cel mai mic lucru oglindește, ca microcosmos, legitatea întregului, armonia acestuia. Numai cunoscînd această ordine și urmărind menținerea ei, omul își poate împlini menirea sa. Iată de ce problema pansofiei îl preocupă pe Comenius încă din anii studenției pînă în preajma morții. El era convins că prin *Pansophia christiana* oferă omenirii cel mai de preț dar și în același timp un mijloc pentru salvarea ei, pentru îndreptarea tuturor relelor de care suferă și, o dată cu aceasta, pentru asigurarea păcii universale. Pe măsura precizării conținutului pansofiei, Comenius este preocupat și de elaborarea însușirii acesteia prin intermediul instrucției și autoinstrucției.

Toți („omnes") au dreptul și datoria să cunoască totul („omnia", „pan"), iar această cunoaștere trebuie să oglindească totul („omnino"). Încă de la primele sale lucrări, înainte de *Didactica cehă*, apoi în *Didactica magna*, *Prodromus pansophiae* pînă la *De rerum humanarum...*, Comenius arată gradul de realizare a pansofiei, precizîndu-i subiectul, obiectul și metodele. „Omnes" (homines) — *toți* oamenii — sînt subiectul pansofiei, „omnia" — *tot* — este obiectul ei, iar metoda pansofiei se exprimă prin „omnino", adică prin *totalitatea* (universalitas) principiilor ce rezultă din cunoașterea relațiilor de bază ale întregului, din temeliile existenței [13]. Sau în grecește πάντες, πάντα, πάντως, în care cuvîntul „pan" — universal — trebuie înțeles în aceeași triplă componență. Acestui „întreg universal" sau univers ordonat panarmonic, căruia noi astăzi i-am putea spune „suma ideal integrată a cunoașterii" [14], Comenius îi pune bazele filozofico-metodologice în *Janua rerum (Poarta lucrurilor)*. Această concepție pansofică este exprimată în însuși subtitlul *Didacticii magna*. Din ea se desprinde ideea că omul este om numai în relația sa cu Dumnezeu, cu semenii săi și cu lucrurile, menținîndu-și numai astfel locul central ce i se cuvine în lume. Pansofia îi indică omului poziția sa în întreg și-l cheamă la responsabilitate pentru aceasta, îl ajută în *cunoaștere, moralitate și religiozitate*. Formarea omului trebuie reali-

---

[13] Kurt Schaller, *Pan. Eine Untersuchung zur Comenius-Terminologie*. (Musagates V) 's-Gravenhage, 1957, p. 74—80.

[14] Franz Hofmann, *Probleme der pädagogischen Theorie und Systembildung im 17. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Bildungslehre im Komenskýs Consultatio Catholica*. În: *Acta Comeniana*, „Revue internationale des études comeniologique" [(XXV), Academia], Praha, 1969, p. 130.

zată — după Comenius — de dragul lui Dumnezeu și al întregului. În acest fel, *teologia* și *metafizica* converg spre *pedagogie*. Cunoașterea întregului — pansofia — îi permite omului să realizeze perfecționarea lui însuși și prin el — a lumii. Viziunea nouă asupra omului reclama și o educație nouă, opusă celei medievale. Cultura și studiul nu sînt acte pur contemplative, ci un proces activ, creator. Pentru Comenius nu este suficient numai să *înțelegi* lumea, ci trebuie să te pregătești pentru a putea interveni activ în *transformarea* ei. „Toți trebuie istruiți — scrie el — ca să nu pășească în lume ca simpli spectatori, ci ca viitori oameni de acțiune" (Didactica magna, X, 1.).

Lucrarea care indică omului multilateral și pentru toate vîrstele calea pentru cunoașterea întregului și, în funcție de aceasta, a propriei sale dezvoltări este *Pampaedia*. *Didactica magna* rezolvă aceleași probleme pentru vîrsta școlară. De aceea, *Pampaedia* este mai mult decît o „pedagogie școlară", ea este pedagogia vieții întregi. Ea pleacă de la școală ca un caz special și face din întreaga viață o școală, după dictonul său devenit clasic: „tota vita schola est" (toată viața este o școală). De aceea, în *Pampaedia* nu se mai pune accent pe problemele metodice, pe care autorul le consideră rezolvate în lucrările sale anterioare *(Didactica magna, Informatorul școlii materne* ș.a.), ci dezvoltă ideea unei educații integrale, generale și permanente, care să fie obligatorie pentru fiecare om, pentru orice popor, pentru toată viața, în vederea eternității.

Simplificînd, poate mai mult decît trebuie, schema existenței din concepția comeniană, am putea spune că pentru el omul purcede din perfecțiunea veșnică, pentru a se întoarce la ea, trecînd prin cele 8 etape sau „școli" ale existenței în lume: devenirea înainte de naștere, prima copilărie, copilăria propriu-zisă, adolescența, tinerețea, maturitatea, senilitatea și pregătirea pentru moarte, cu finalul ei inexorabil. Ar fi trebuit, desigur, ca el să explice de ce este necesar să existe căderea inițială în păcat, de ce este necesară însăși această lume ca atare, în sine și pentru om — dar Comenius este un credincios, și el respectă misterele ce se refuză dezvăluirii. Important și de reținut e altceva, că el concepe existența concretă ca o confruntare neantagonistă între posibilitățile ce pot da conținut existenței umane și modalitățile de însușire a acestui conținut. Schema e dată în încheierea *Pampaediei*, dar ea ar fi putut figura la începutul ei: schema paralelismului dintre lume și școală [15]. Prin *Pampaedia* devine clar că didactica și pedagogia lui Comenius, atît de clar expuse în *Didactica magna*, nu pot fi despărțite de pansofia sa. În *Panorthosia*, ca și în *Pampaedia* și *Didactica magna*, Comenius preconizează crearea unui „Collegium lucis" — o academie a înțelepților, care, pe lîngă promovarea științei, să asigure un învățămînt unitar pentru întreaga lume. După Comenius, sarcina acestui colegiu ar fi ca în locul mulțimii încîlcite de școli și manuale să se introducă metoda pansofică, singura în măsură să realizeze și să perfecționeze specia umană:

a) asigurînd omenirii întregi și fiecăruia în parte (omnes) perfecțiunea, prin crearea de școli care să fie pe măsura întregului — școli universale, denumite *panscholia;*

b) numai prin *întreg* omul se poate întrajutora. Pentru aceasta sînt necesare mijloace în care întregul reprezintă dominanta, deci cărți care să conțină tot (omnia), pe care le numim *panbiblia*;

c) oamenii trebuie să fie îndrumați temeinic în cercetarea întregului. Pentru aceasta este nevoie de cadre didactice care să aibă mereu în vedere acest întreg (universalis) și pe care să-l dezvăluie tuturor oamenilor, potrivit principiilor de bază (omnimode), adică *pandidascalia*" [16].

---

[15] J. A. Comenius, *Pampaedia*, în: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, pars IV, Praha, 1966, p. 129.

[16] *Ibidem*, cap. IV, parag. 19.

În felul acesta se transpunea pe plan pedagogic concepția pansofică a marelui pedagog.

Din toate lucrările pedagogice ale lui Comenius, și mai ales din *Didactica magna*, se desprind următoarele principii pentru educație și învățămînt:

— principiul conformității cu natura, prin natură înțelegînd și dezvoltarea individuală naturală, pe etape. De aici, periodizarea pe vîrste și tipuri de școli corespunzătoare;

— principiul după care tot ce se cunoaște și pricepe se desprinde din întreg, deci trebuie să urmărim mereu reconstruirea întregului în spiritul omenesc, adică să existe o corespondență între reflectarea microcosmosului și a macrocosmosului.

Din acest ultim principiu deduce Comenius alte două principii fundamentale pentru didactică:

a) trebuie să existe o strînsă și continuă corelație între cuvinte și lucrurile corespunzătoare lor;

b) formarea cunoștințelor, a priceperilor și a deprinderilor la elevi să fie asemănătoare unei construcții ce se structurează inelar, întocmai tăieturii transversale printr-un copac, care evidențiază mereu inele noi pe măsura înaintării în vîrstă.

Pornind de la aceste principii și completînd *Didactica magna*, în care se referă numai la primele patru perioade de vîrstă, în *Pampaedia* Comenius împarte viața omului în 8 perioade, cărora le corespund 8 „școli":

— *schola geniturae* (școala prenatală);

— *schola infantiae* (numită de Comenius, în alte lucrări, școala maternă, care cuprinde vîrsta de la naștere pînă la 6 ani);

— *schola pueritiae* (a copilăriei, de la 6 pînă la 12 ani);

— *schola adolescentiae* (școala adolescenței, sau școala latină, de la 12 pînă la 18 ani);

— *schola virilitatis* (a maturității, fără delimitare în ani);

— *schola senii* (a bătrîneții);

— *schola mortis* (școala de pregătire în vederea morții). După Comenius, trebuie să-ți îndeplinești în așa fel viața (și implicit idealul educativ) încît să devii demn de veșnicie. [17].

După ce face o amplă caracterizare a fiecărei școli în parte, Comenius conchide: „Prima școală își are sălașul ei peste tot unde se nasc oamenii, a doua, în fiecare casă, a treia, în fiecare sat, a patra, în fiecare oraș, a cincea, în fiecare stat sau provincie, a șasea, în lumea întreagă, și a șaptea, acolo unde trăiesc oamenii bătrîni. Primele două le putem numi școli particulare, pentru că toată răspunderea cade numai în sarcina părinților; cele trei mijlocii se numesc școli publice, ele stau sub supravegherea publică a bisericii și a autorităților; ultimele două sînt școli personale, pentru că fiecare a avansat într-atîta în vîrstă încît el însuși este și trebuie să fie făurarul norocului său („ut fortunae suae fabrum agere ipsemet possit ac debeat"), fiind lăsat în voia sa proprie și a lui Dumnezeu" [18]. În final, el arată că: „așa cum pentru întregul neam omenesc lumea este o școală, de la începutul veacurilor pînă la sfîrșit, tot așa pentru fiecare om viața sa este o școală, de la leagăn pînă la mormînt" [19].

Cum vedem, găsim în această ultimă lucrare a lui Comenius o adevărată teorie, ceea ce numim noi astăzi educația permanentă. Poate și de aceea cercetările din ultima vreme se referă anume la ea, acordîndu-i o deosebită atenție. Desigur, Comenius și-a structurat această concepție plecînd de la necesitatea împlinirii vieții umane în

---

[17] *Pampaedia*, Introducere, parag. 6.
[18] *Pampaedia*, cap. V, parag. 7.
[19] *Ibidem*, parag. 1.

conformitate cu concepția sa religioasă, plătind astfel tribut timpului său. Dezbrăcată însă de conținutul și aspectul ei fideist-metafizic, ideea educației pe parcursul tuturor vîrstelor este o idee deosebit de prețioasă, lui revenindu-i meritul de a fi conceput-o cel dintîi.

Cum vedem, prin contextul întregii sale opere, și mai ales al *Pampaediei*, putem înțelege mai profund *Didactica magna*, ca „ars *omnes omnia* docendi artificium exhibens".

Comenius era de mult preocupat de ideea elaborării unui tratat cu privire la educația tinerei generații, prin care să pună la îndemîna cadrelor didactice mijloacele menite să ducă la formarea omului, în adevăratul înțeles al cuvîntului. Înainte de a părăsi Boemia (1627), aflîndu-se la curtea nobilului G. Sadovsky din Bila Tremosna, unde a întîlnit pe fostul său coleg de studii de la Herborn, pe prelatul Stadius, ce îndeplinea și funcția de preceptor al celor trei fii ai gazdei, într-o zi s-au dus amîndoi să viziteze castelul Vličice, unde se afla vestita bibliotecă a lui Zilverstein. Între cărțile care i-au atras în mod special atenția cu acest prilej a fost și *Didactica sau arta predării...* a lui Elias Bodinus. Sub imboldul lecturii acestei cărți, ca și al altor lucrări scrise de autorii menționați chiar de el în „Salutul către cititori" din *Didactica magna*, [20] precum și pe baza propriei sale experiențe școlare, Comenius trece între 1628—1630 la elaborarea, în limba cehă, a lucrării *Didactica cehă*.

Comenius însuși era atît de mult convins de importanța acestei lucrări pe care o dedică poporului său, încît inițial se gîndea să o denumească „Paradisul Boemiei". Manuscrisul acestei variante în limba cehă a văzut lumina tiparului abia în veacul nostru (*1913*), dar la cererea grafului Rafael Leszczýnsky, guvernatorul orașului Leszno (Polonia), Comenius traduce cea mai mare parte a lucrării în limba latină. Se hotărăște apoi să o termine abia după ce intră în serviciul guvernului suedez, la cererea lui Oxenstierna, pentru a contribui la reforma școlii din această țară. Dar versiunea latină a ultimei părți a *Didacticii* nu mai urmează fidel textul ceh. De la capitolul 27 abia dacă se mai găsesc corespondențe. Versiunea latină a lucrării, purtînd titlul de *Didactica magna*, a fost inclusă și tipărită pentru prima dată în volumul *Opera didactica omnia*, în 1657. Determinantul de *magna* ne arată încrederea pe care autorul însuși o avea în această lucrare, care trata despre îmbunătățirea lucrurilor omenești prin educație. „Cu un entuziasm tineresc (*juvenilis fervor*), zice el, și o speranță prematură am numit-o magna" [21]. Iar în altă parte, tot Comenius arată că: „Din respect pentru viață, am denumit-o mare" [22]. Trăinicia lucrării a dovedit că autorul n-a numit-o astfel în zadar. *Prin* **Didactica magna**, *Comenius nu numai că ne-a oferit o asemenea tematică a pedagogiei generale încît nu există vreo problemă mai importantă cu privire la educația omului care să nu-și găsească expresia cuvenită în cuprinsul ei, dar în același timp a indicat calea principială de dezvoltare a acestei științe. Această dezvoltare trebuie să aibă drept obiectiv întreaga omenire, care să fie mereu ancorată în realitate și pe care să o modeleze atît în interesul ei cît și al întregii existențe, pe o linie mereu ascendentă de perfecționare.* Această recomandare care se desprinde din *Didactica magna* ca și din întreaga operă filozofică și pedagogică a lui Comenius, și anume ca omul să acționeze în lume nu în calitate de *stăpîn*, ci ca fiind *răspunzător* atît pentru propria specie cît și pentru întreaga existență, atestă profundul umanism al acestui mare gînditor.

Concepția pansofică a lui Comenius, concretizată în lucrările despre care am vorbit pînă acum, se reflectă și în toate celelalte lucrări destinate școlii: *Janua, Vestibulum, Atrium, Schola ludus, Orbis pictus, Methodus linguarum novissima* etc.

---

[20] *Didactica magna*, p. 8.
[21] J. A. Comenius, *Opera didactica omnia*, pars II, p. 8.
[22] *Ibidem*, pars IV, p. 46.

În afară de lucrări metodice și manuale, mai sînt numeroase altele elaborate de Comenius pentru nevoile școlii pansofice preconizate de el. Dintre acestea, o importanță deosebită prezintă cele cu privire la organizarea școlii și a activității ei, selectarea conținutului și alcătuirea manualelor, alegerea și pregătirea cadrelor didactice, regimul de viață în familie, școală, internat, precum și alte aspecte ale vieții sociale. Toate aceste lucrări se integrează prin tematica lor într-un echilibrat sistem pedagogic — care la rîndul său, așa cum am încercat să arătăm, reprezintă o componentă esențială a concepției filozofice a lui Comenius. Cu toate rămășițele medievale întîlnite în gîndirea comeniană, opera sa pedagogică a trecut examenul a peste trei veacuri, impresionînd pînă azi prin îndrăzneala gîndirii sale, prin realismul și eficiența ei.

Dacă J. A. Comenius a putut spune în *Didactica magna* că a preluat făclia de la înaintașii săi spre a face lumină „în labirintele școlii" pentru a o transforma în „atelier al umanității", în a sa *Traditio lampadis* [23] poate afirma cu deplină îndreptățire că predă bucuros altora „făclia unei griji mereu crescînde pentru cultură, pentru tineret... și pentru școală", și prin aceasta pentru o lume mai bună, mai dreaptă.

* * *

În ultimii 80 de ani au apărut în țara noastră unele din lucrările lui Comenius în versiunea românească. De altfel, promovarea gîndirii pedagogice românești presupune cunoașterea lucrărilor de pedagogie clasică, în care operele lui Comenius ocupă un loc de prim ordin. Prima lucrare comeniană tradusă în limba română a fost *Didactica magna*, realizată în 1893 de Petru Gârboviceanu. Ea este însoțită de o precuvîntare și o introducere, în care traducătorul prezintă succint viața și activitatea pedagogului ceh. Ea a avut meritul de a oferi cititorului român una din cele mai importante lucrări ale pedagogului ceh, într-un stil și o limbă aleasă, deși nu cu puține dificultăți în redarea unor noțiuni pedagogice, într-un timp cînd acestea erau în curs de formare și precizare. Lucrarea tradusă s-a bucurat de o bună primire și a cunoscut mai multe ediții, ultima în 1921.

Noua traducere a *Didacticii magna* pe care am făcut-o pe baza textului latin publicat în *Opera didactica omnia* (1657) și prin utilizarea versiunilor similare în limba cehă, germană și rusă, precum și a primului text românesc realizat de ilustrul meu predecesor, mi-a permis, folosind și avantajul unei traduceri comparate, să încerc să redau, o dată cu autenticitatea gîndirii comeniene, și stilul său.

Deși redarea textului latin comenian în versiune românească n-a fost de loc ușoară, totuși munca aceasta mi-a prilejuit o deosebită atracție prin gîndirea sa „more geometrico", prin stilul său viu și colorat și mai ales prin faptul că numeroase noțiuni din limba latină au putut fi redate în română cu aceleași cuvinte, fără nici o denaturare, amplificare, diminuare sau modernizare a sensului lor original. Și în această privință am fost oarecum avantajat față de ceilalți traducători. Am întîlnit însă unii termeni latini pentru care a fost destul de greu să găsesc echivalenți potriviți. În acest caz, i-am menținut în text, în paranteză, alături de cuvîntul sau perifraza românească corespunzătoare, iar cîteodată am dat și explicații cuvenite la note.

Întrucît Comenius în *Didactica magna* folosește adesea citate din Biblie [24] sau face trimiteri la anumite texte din ea, am procedat, de la caz la caz, în felul următor:

---

[23] *Traditio lampadis* din *Opera didactica omnia*, pars IV, ed. Amsterdam, 1657, p. 105.
[24] Am utilizat ultima ediție: Biblia, București, 1968.

unde citatele corespundeau cu sensul textului din Biblie, l-am inclus pe acesta, unde nu corespundeau în totul — am tradus textul latin al autorului.

La alcătuirea notelor și comentariilor mi-au fost de folos și unele adnotări ce însoțeau traducerile consultate, mai ales în privința lucrărilor menționate de Comenius în *Didactică*, acestea fiind cărți foarte rare, ce adesea nu se găsesc în bibliotecile din țara noastră.

Fără să fiu partizanul dictonului „traduttore — traditore", recunosc totuși că această muncă este deosebit de grea și oricît te-ai strădui, într-o lucrare de o asemenea importanță, să scapi de umbra acestui dicton — ea pe undeva tot te urmărește... Dar cititorul va ști să aleagă între ceea ce e peren și aparține autorului și ceea ce e perisabil și revine traducătorului.

Note și comentarii

1. Am tradus expresia lui Comenius „prora et puppis" — prin proră și pupă, iar nu prin forma mai liberă, din traducerea cehă, „început și sfîrșit", realizată de *Stanislava Vidmanová-Ružičkova*, **Velká Didaktika,** în „Vybrané Spisy Jana Amose Komenského", vol. I, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1958; sau prin „scop prim și final", cum redă în limba germană *Andreas Flitner*, **Comenius — Grosse Didaktik,** Editura Helmut Küpper, ed. a III-a, 1966, influențat de ideea similară a lui Comenius dintr-o lucrare mai tîrzie — **Pampaedia** (publicată cu text paralel: latin și german, în traducerea lui *Dmitrij Tschižewskij*, în colaborare cu *Heinrich Geissler* și *Klaus Schaller*, Editura Quelle & Meyer, Heidelberg, 1965, ed. a II-a revăzută și îmbunătățită, p. 66).
La alcătuirea versiunii românești am consultat și cele două traduceri ale Didacticii, — cehă și germană, menționate mai sus.

2. „Artificium" am tradus prin „știință", ca și traducătorul cehi „nauka", cu mențiunea că *artificium* are și accepția de *artă*, de *meșteșug*, de *tehnică*, analog cu termenul grecesc τεχνή.

3. „Docendi artificium", știința de a învăța, este folosită în această accepție de Comenius. Pentru el, Didactica are o semnificație mai largă (decît cea pe care i-o atribuim astăzi), similară cu aceea de *pedagogie*, întrucît în cuprinsul acestei lucrări se discută problema scopului educației, a educabilității ființei umane, precum și probleme de organizare și politică școlară, ceea ce depășește sfera didacticii și intră în aceea a pedagogiei.

4. Muncă de Sisif — efort irosit zadarnic.

5. „Scientiam vel artem" — știință sau artă; prin ultima, Comenius are în vedere obiectele predate în școala timpului — cele șapte arte liberale.

6. *M. Tullius Cicero* (106 — 43 î.e.n.), **De divinatione,** Lib. II, c. 2, paragraf 4.

7. *Filip Melanchton* (1497 — 1560), personalitate marcantă a Reformei, colaboratorul lui Luther; s-a ocupat cu organizarea învățămîntului luteran. Comenius se referă aici la scrisoarea lui Melanchton către Camerarius, din 19 sept. 1544, din Corpus Reformatorum.

8. *Grigore de Nazianz*, scriitor bisericesc din secolul al IV-lea. Citatul provine din **Oratio sec. apolog.** 16 (*Migne,* **Patrologia Graeca,** XXXV, 425).

9. Termenul de „compendiosus", de la subst. „compendium", folosit de Comenius chiar din prima pagină a lucrării și apoi des întrebuințat în cuprinsul ei spre a indica una din calitățile unei bune instrucții, alături de „jucundè et solidè", l-am tradus prin *concis*, adică un învățămînt care să cuprindă într-un tot unitar — totul, ca un compendiu. *Flitner* a preferat să-l traducă prin „rasch" — „repede", ceea ce, după părerea mea, nu redă ideea comeniană decît într-o mică parte, cea relativă la timp, dar nu și la ordonarea conținutului.

10. „Artele" în sensul arătat la nota 5.

11. *Wolfgang Ratke* (sau *Ratichius*) (1571 — 1635), important pedagog, contemporan cu J. A. Comenius, ale cărui lucrări acesta le cunoștea din rapoartele colaboratorilor lui Ratke — *Ch. Helwig* și *Joachim Jungius:* **Kurzer Bericht von der Didactica oder Lehrkunst Wolfgangi Ratichii,** Giessen, 1614, și **Artickel auff welchen fürhrnehmlich die Ratichianische Lehr Kunst beruhet,** Leipzig, 1616.

12. *Eilhard Lubinus* (1565 — 1621) s-a ocupat cu reformarea predării limbii latine, expunîndu-și ideile în adaosul la ediția Noului Testament: **Novi Jesu Christi Testamenti Graeco — Latino — Germanicae editionis pars prima ... Cum praeliminari... epistola, în qua consilium de Latina lingua compendiose a puieris addiscenda exponitur,** 1617. Prin această lucrare, Lubinus l-a influențat pe Comenius în realizarea lui **Orbis pictus.**

13. *Christoph Helwig* (1581 — 1617), profesor la Giessen, a colaborat cu Ratke și a scris de asemenea o didactică privind predarea limbilor vechi, care a apărut postum (1619).

14. *Stephanus Ritter* este autorul lucrării **Nova Didactica,** în care încearcă să prezinte un mod nou de a învăța limba latină, economisind „osteneala și timpul". Lucrarea a apărut în 1621.

15. *Elias Bodinus*, prin lucrarea sa **Bericht von der Natur — und vernunftsmessigen Didactica oder Lehrkunst,** Hamburg, 1621, a constituit un impuls direct pentru Comenius să scrie **Česka didaktika.**

16. *Philipp Glaum*, profesor la Giessen, cu lucrarea sa **Disputatio Castellana de methodo docendi artem quamvis intra octiduum,** publicată în 1621, a stîrnit un deosebit interes prin noua sa metodă de a învăța repede limbile — Methodus Glaumiana — în timpul unei săptămîni.

17. *Ezechiel Vogel* publică în 1628: **Ephemerides totius linguae latinae unius anni spatio duabus singulorum dierum professorum horis juxta praemissam didacticam ex vero fundamento facili methodo docendae et discendae".**

18. *Jacob Wolfstirn (Schorndorf)*, autorul lucrării **Schola privata, hoc est nova et compendiosissima ratio informandae pueritiae a primis litterarum (linguae Latinae et Germanicae) elementis usque ad perfectam grammatici sermonis cognitionem,** Bremen, 1619.

19. *Joh. Valentin Andreae* (1586 — 1654), teolog și predicator, a militat pentru reînnoirea bisericii și a societății prin educație. Pentru pedagogie este importantă lucrarea sa: **Theophilus sive Consilium de Christiana religione sanctius colenda, vita temperantius instituenda et literatura rationabilius docenda,** Stuttgart, 1649. Comenius poseda o copie a acestei lucrări, încă din anul 1622. De asemenea, în **Reipublicae Christianopolitanae descriptio,** Strassburg, 1619, se găsesc prețioase propuneri de reformă pedagogică.

20. *Janus Caecilius Frey* (mort 1631), filozof și medic; autorul lucrării **Via ad Divas scientias artesque, linguarum notitiam, sermones extemporaneos nova et expeditissima,** Paris, 1628, în care prezintă diverse procedee cu privire la învățarea limbii latine, logicii și retoricii, ca și la organizarea bibliotecii.

21. Comenius i-a scris lui Ratke, dar n-a primit nici un răspuns (vezi, Patera — Corespondența, scrisoarea a 11-a, p. 12 și în continuare). De altfel este cunoscut faptul că Ratke păstra în mare secret ideile sale și nu le comunica colaboratorilor decît cu obligația scrisă de a nu le difuza.

22. „Traditio lampadis" — predarea făcliei — este o expresie pe care o folosește Lucretius (De r. n., II. 78) și îndrăgită de Comenius; revine asupra ei, întitulînd astfel chiar o scriere mai măruntă din **Opera didactica omnia**, partea a IV-a, p. 105. Aici face un apel la învățați să-i continue opera.

23. „Discentia" este un termen pe care îl găsim folosit de părintele bisericesc *Tertullian*, în lucrarea **De anima**, cartea 24, în sens de „știința autoinstruirii", și nu are semnificația cuvîntului de „didactică", care provine de la grecescul „didasco" — „a învăța".

24. Manuscrisul **Česka didactica** a fost descoperit în 1841 și se găsește acum la Muzeul național din Praga. J. V. Novák l-a publicat în volumul IV al ediției din Brno, 1913.

25. Titlul întreg indicat în nota 12.

26. Psalm 8,3.

27. Corect 15, 16, 17.

28. Faptele apostolilor 17, 28.

29. Trimiterea 2,7 este eronată.

30. În 313, prin edictul de la Milano, împăratul Constantin a acordat libertatea de manifestare a religiei creștine.

31. *Horațiu*, Epistola I, 10,24 (citat liber: „Naturam expellas furca, tamen usque recurret...").

32. Psalm 36,10.

33. Compară Revelația 2,12.

34. După Psalmul 36,10.

35. Pe vremea lui Comenius, profesorii se recrutau, în cel mai bun caz, dintre absolvenții facultăților de arte („facultas artium"), unde nu primeau nici un fel de pregătire în domeniul pedagogic, și cum găseau un loc mai bun, părăseau învățămîntul.

36. *Cicero*, **De divin.** II 2,4 (Compară „Salut cititorilor", parag. 5).

37. *J. Stobaios* a întocmit (în sec. V e. n.) **Anthologion** (Florilegium), unde citatul nu este atribuit lui Diogenes, ci discipolului lui Pitagora — Diotogenes. Probabil Comenius a folosit traducerea lui *Conrad Gessner*, Zürich, 1543, cu scăparea respectivă.

38. În **Česka didaktika** se găsește în continuare următorul paragraf: „Va fi de folos întregului popor și îl va ajuta Dumnezeu, cînd și printre noi se vor ridica oameni mari și foarte luminați, atunci vom cîștiga mai mult respect și prestigiu printre celelalte popoare, deoarece este sigur că din cauza acestui neajuns, de multe ori, am fost disprețuiți și umiliți. Aceasta numai dacă toți tinerii vor fi îndrumați spre învățămîntul general și fiecare după posibilitățile sale trebuie să poată să ajungă cît mai departe, pentru că nu se poate ca, din atîtea mii ce dau buzna în fiecare an în școlile elementare, unii să nu aibă înclinație spre școli mai înalte, și de aici îi va ajuta Dumnezeu să urce din ce în ce mai sus, prin aptitudini, încununate de succes, astfel încît nu numai poporul nostru, dar și alte popoare vor fi luminate de lumina înțelepciunii."
În versiunea latină, din **Opera didactica omnia,** acest paragraf a fost scos, întrucît versiunea latină se adresa unui public mai larg.

39. Matei 12, 39; Marcu 18, 12; Luca 11, 29.

40. Matei 11, 12.

41. *J. V. Andreae,* Theophilus, p. 16.

42. Pittakos a redactat, în jurul anului 500 î. e. n., legile pentru orașul Mytilene și a fost considerat unul din cei șapte înțelepți ai Atenei. Maxima și originea ei este prezentată de *Erasm,* Adagia, chil. I, cent. VI, 95. Cf. *Diels,* Fr. V, I, 64.

43. Nexu hypostatico — exprima dogma bisericească privind fuziunea naturii divine și umane în Hristos.

44. Omul considerat un microcosmos, în analogie cu întreaga creație.

45. Se referă la 1. Moise, 1,26.

46. În **Fizica** sa, cap. IX, Comenius își expune punctul său de vedere cu privire la plante, animale, om și îngeri. Este o îmbinare de idei religioase cu cele ale epocii.

47. Comenius deosebește simțuri interne și externe. Cele externe sînt cele cinci simțuri cunoscute, cu ajutorul cărora percepem lucrurile din jurul nostru. Datele pe care le primesc simțurile externe sînt transmise simțului interior, denumit de el *simțul comun.* Alături de acesta mai sînt încă două simțuri interioare: memoria și imaginația.

48. Alexandru cel Mare, care nu era mulțumit, deși făcuse atîtea cuceriri.

49. *S. P. Festus* a scris în sec. III e.n., după Verrius Flaccus, lucrarea **De verborum significatu,** un dicționar latin-latin, în care a explicat semnificația cuvintelor latinești.

50. Exact: Epistola a II-a a lui Petru 3,13.

51. Exact: Cartea lui Iov 7, 1, 2.

52. Exact: Luca 12,36.

53. Enoch cu cei 365 de ani ai săi (1. Moise 5,23), deși ajuns la o vîrstă respectabilă, era tînăr față de Matusalem cu ai săi 969 de ani, tot din neamul lui Adam.

54. ἔργον — munca, πάρεργα — activitate secundară.

55. Se referă la căderea în păcat a lui Adam și Eva.

56. Scrisoarea I către Corinteni 14,20.

57. Starea de bază este considerată perfecțiunea din rai.

58. *Ludovic Vives* (1492 — 1540), **Liber primo de concordia et discordia Opera.** Basel, 1555, vol. II, 764.

59. *L. Annaeus Seneca,* cel tînăr (4 î.e.n. — 65 e.n.), filozof stoic roman, educatorul împăratului Nero. Epistole 92, 29—30.

60. Textul între paranteze aparține lui Comenius.

61. *Isus,* fiul lui *Sirah,* este autorul unei cărți din Vechiul Testament, intitulată Ecclesiastul.

62. Cosmos — lume, macrocosm — lumea mare, microcosm — lumea mică, în miniatură, idee frecventă în literatura epocii.

63. În **Physika synopsis,** Comenius termină unul din capitole cu cuvintele: „Din cele spuse mai sus, pe drept cuvînt omul este numit microcosmos" (XI, 21).

64. Afirmația nu-i aparține lui Pitagora și nu este identificată nici sursa de unde a luat-o Comenius.

65. *Aristotel,* **Metafizica,** I, începutul.

66. *Bernard de Clairvaux* (1031—1153), mistic creștin. Citatul este din Epist. 106, parag. 2. (*Migne,* **Patrol.,** lat., vol. 182, 242).

67. Din Cartea înțelepciunii 11,20.

68. De beneficiis IV, 6, 6.

69. Luca 8, 5; Matei 13, 3.

70. *Aristotel,* περὶ ψυχῆς, III, 4.

71. Prin observația sa, Comenius vrea să evidențieze că natura singură nu ajunge.

72. Tusculanarum disputationum, lib. III, 1, 2.

73. *Maior mundus:* omul ca microcosm este opus lumii mari.

74. *Aristotel,* περυ οὐρανο, I, 3, 270 b.

75. Epist. 95, 50.

76. *Plato,* **Timaios,** cap. IV. Comenius redă liber ideea, nu sub forma de citat din textul specificat.

77. *Cicero,* **De natura deorum,** lib. I, 42, 117.

78. *Firmianus Lactantius* (aprox. anul 300 e. n.). Lucrarea sa **Divinarum institutionum** este considerată prima teologie sistematică. Citatul provine din *De opif. Dei.* IV, 28. Etimologia cuvîntului de *religie,* de la verbul *religare* — a lega, nu este concludentă.

79. Marcu 10, 14.

80. Poetul *Horațiu* este originar din Venusia. Citatul este din Epist. I, 1, 39 ș.u.

81. Compară *Comenius,* **Physica synopsis,** cap. 11, parag. 11.

82. Compară cu afirmația lui Comenius, cap. III, parag. 3 și 4.

83. Referire la 1. Moise 11, 9 — turnul Babilonului.

84. Sînt numeroase asemenea cazuri, prezentate și descrise pînă în perioada prezentă. De ele pedagogia s-a ocupat mai puțin, deși ar merita atenție. În acest sens merită amintită lucrarea *J. A. L. Singh and R. M. Zingg,* **Wolf children and feral man.** New York, London, University of Denver publications, 4, 1941.

85. *M. Dresser* (1536 — 1607), profesor la Universitatea din Leipzig.

86. *Joachim Camerarius* (1500—1574), umanist și reformator (contemporan și prieten. cu Melanchton), autorul lucrării **Horarum subcisivarum cent,** I, 75, Frankfurt, 1602.

87. *Simon Goulart* (1543—1628), teolog protestant din Elveția (Geneva). Autorul scrierilor: **Thrésor d'histoires admirables de notre temps,** vol. I, în 1600, II, în 1604, și **Enfants nourris parmi les loups.**

88. *Platon*, **Legile**, cartea a VI-a, cap. 12.

89. *Diogenes Laertius*, **De vita et dogmatibus philosophorum** VI, parag. 65.

90. *Nestor*, unul din eroii războiului troian, despre care Homer spune că a trăit cît trei generații.

91. *Josephus Flavius* (37—95 e.n.), istoric evreu. A scris în greceşte **Despre războiul evreiesc** (campaniile împăraților Vespasian şi Titus, care au dus la distrugerea Ierusalimului şi a templului), şi **Antiquitates judaicae,** cartea I, 106.

92. *Ovidiu*, **Ars amandi** III, 595—596.

93. Comenius consideră că fiecare fiinţă are un spirit propriu.

94. Compară 5. Moise 1,17; Romani 2,11; Petru 1,17.

95. *Augustin*, **De spiritu et littera.** *(Migne*, **Patr. lat.** 44, 199 ş. u.).

96. *Vergiliu*, **Georgice** I, 145—146.

97. Cartea lui Isus Sirah, din scrieri necanonice 39, 40.

98. *Juvenal*, **Satirae** VI, 448—450.

99. *Euripide*, **Hippolytus** V, 640—643.

100. *Cipriota* — este denumită Venera, zeiţa frumuseţii, pentru că provine din insula Cipru.

101. *Pitagora* (c. 580—c. 500 î.e.n.), filozof şi matematician grec. El considera că la baza lucrărilor se află numerele. Aici Comenius are în vedere gîndirea lui Pitagora conform căreia lumea este concepută ca armonie şi număr.

102. *Arhimede* (sec. 3 î.e.n.), vestitul matematician, fizician şi inventator grec în domeniul mecanicii.

103. *G. Agricola* (1494—1555), primul mineralog sistematic german. A scris **Bermannus sive de re metallica libri XII.** Basel, 1530.

104. *Christoph Longolius* (1488—1522), umanist francez. Cu *Erasmus* a dus vestita dispută: dacă limba şi stilul lui Cicero trebuie imitate, ori acestea să fie adaptate nevoilor timpului. Longolius a fost persiflat de Erasmus în dialogul **Ciceronianus.**

105. În **Opera didactica omnia** III, 3—4, Comenius atribuie aceste cuvinte unui profet, fără să facă alte precizări.

106. Nu se ştie precis la cine se referă Comenius; probabil la cuvintele lui Socrate, din Apologia lui Plato, cap. 36 ş.u.

107. Pilde 15, 15.

108. Compară „Leges illustris gymnasii Lesnensis, ratione morum" 1.

109. Proverbe 9, 10; Iov 28, 28; Psalm III, 10.

110. După *Platon*, lucrurile percepute prin simţuri nu ar fi decît „umbre", copii şterse ale *ideilor*, şi nu ar avea corespondenţă în realitate, decît în măsura în care participă la idei.

111. *M. Luther,* **An die Burgermeyster und Radherrn allerley Stedte ym Deutschen landen,** 1524.

112. Asupra stărilor din școlile din acea vreme vezi *Zikmund Winter,* **Život a učeni na skolách partikulárnich.** Praha 1901.

113. Vezi **Salut cititorilor,** nota 12 cu privire la *E. Lubinus.*

114. *Vergiliu,* **Eneida** VIII, 560.

115. Despre corabia lui Hieron, pe care a mișcat-o Arhimede, povestește *Plutarch.* **Marcellus,** cap. XIV, și *Athenaios,* **Deipnosophistae** V, 206 d.

116. Este vorba de Ferdinand de Castilia. Comenius se folosește aici de lucrarea lui *G. Benzoni,* **Historia del mondo nuovo,** Veneția, 1565.

117. Anecdota este cuprinsă în cartea lui G. Benzoni.

118. Comenius îl consideră pe J. Faustus — Fust (mort 1466) drept inventatorul tiparului. Fust a fost asociat cu Gutenberg, iar după ce s-a despărțit de acesta a avut o tipografie proprie. Urmașii lui Fust au susținut că Gutenberg ar fi deprins arta tiparului de la Fust.

119. Istoricește nu este confirmat faptul că praful de pușcă a fost inventat de călugărul Berthold Schwarz.

120. Se referă la foștii locuitori ai Americii, pe care i-a descoperit Columb.

121. Proverb, vezi *Erasm,* Adagio chil V, cent. IV, 45.

122. Această povestire a luat-o Comenius probabil din **Florilegium magnum,** editat de *Jos. Lang,* cap. „Discipulus"; Frankfurt, 1621, p. 865.

123. *Aristotel,* **Metafizica** I, începutul: „πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει"

124. În cap. V, parag. 7.

125. Nu în mod expres, se poate doar desprinde.

126. Compară *Ovid,* **Ars amandi** III, 397 (ignoti nulla cupido).

127. Despre aceasta vorbește *Plutarch* în biografia lui Temistocle, cap. 2. Comenius a preluat această afirmație din *Erasm,* **Apophthegmata** V, Themistocle 17 și 18.

128. *Erasm,* op. cit. în nota 121.

129. În *Plutarch,* Alexandru, cap. 6, nu se găsește acest text, în schimb există în **Florilegium** lui *Lang,* cap. Educatio.

130. Teoria „antidotului" a jucat o deosebită importanță în filozofia și medicina medievală. Despre „Antidotarium" vezi *St. d'Irsay,* **Histoire des Universités;** Paris, 1933, vol. I, p. 104 ș.u.

131. Un cunoscut proverb latin spune „Nu din fiecare lemn se face un Mercur" (statuia zeului).

132. *Cato,* **De agri cultura 5, 6.**

133. *Plutarch,* **De educatione puerorum.** cap. IV.

134. Regele Hieron a folosit sistemul de scripete al lui Arhimede.

135. Conform stadiului de atunci al științei, după care substanțele dispuneau de diferite grade de căldură internă sau externă.

136. Compară cap. XII, 3 și cap. XIII, 8.

137. Daedal, constructorul labirintului din Creta.

138. Credința populară despre tunete.

139. Comenius a rămas partizanul poziției geocentrice, ptolomeice. Mai tîrziu, el a luat cunoștință de concepția heliocentrică, dar n-a mai introdus-o în lucrările sale.

140. Compară *Cicero*, **De officiis**, I, 28, 100.

141. *Cicero*, **De legibus** I, 6, 20.

142. *Hippokrate*, **Aphorisme.** Cu aceste cuvinte își începe Goethe romanul său **Wilhelm Meisters Lehrjahren** și stimulat probabil, după cum arată W. Flitner (în Goethekalendar, 1943), a căutat să citeze întregul text respectiv al medicului grec, pe care l-a inclus apoi în opera sa.

143. *Dionysius Cato*, **Distidra** II, 26.

144. *M. Manilius*, **Astronomicon,** liber IV, 16.

145. „fronte solum capillatae" — vezi nota 142.

146. Capit. XV.

147. Capit. XIX.

148. Capit. XVI.

149. Capit. XVII.

150. Capit. XVIII.

151. Capit. XIX.

152. Comenius îi atribuie lui Aristotel o maximă, luată din *Seneca*, **De brevitate vitae** I, 2, dar care de fapt îi aparține lui Theophrast (vezi *Cicero*, **Tuscul.** III, 28 par. 69).

153. *Hippokrate*, **Începutul aforismelor,** vezi cap. XIV, nota 6.

154. **De brevitate vitae** cap. I ș.u.

155. *H. Guarinonius*, medic, autorul lucrării **Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts,** Ingolstadt, 1610, prefața la cap. IV.

156. *Pico della Mirandola* (1462—1494), umanist și filozof italian. A impresionat prin erudiția sa, și datorită subtilității spiritului său s-a ridicat la nivelul celor mai de seamă gînditori ai Renașterii.

157. *Seneca*, exact Epist. 93, parag. 1—8.

158. *Juvenal*, **Satira X,** 356.

159. Vezi Informatorul școlii materne, cap. V, 14 ș.u.

160. *Hesiod*, Ἔργα καὶ ἡμέρα (Munci și zile), V. 361—362.

161. Exact 2496.

162. *Seneca*, **De brevitate vitae,** I, parag. 3.

163. De aici începe expunerea metodei sincretice.

164. În vremea respectivă, nici nu putea fi vorba de material demonstrativ. Pentru clasele mai mari nu existau manuale, lecțiile începeau cu dictarea sau transcrierea textului de învățat.

165. Aici Comenius face o distincție clară între arte și științe. Prin arte înțelege cele 7 arte liberale, iar prin știință — înțelegerea lucrurilor. Artele premerg științei.

166. Regulile abstracte, așa cum le întîlnim la gramatică, dar ele trebuie să rezulte din exemple.

167. „Reales disciplinas praemitti organicis" — științele reale să premeargă celor organice, adică celor ce le ordonează, științelor logice. „Organicis" în legătură cu „Organon"-ul aristotelian, respectiv „Novum organon" al lui Fr. Bacon.

168. *Seneca*, **Epist.** 93, parag. 1—8.

169. *Josef Justus Scaliger* (1540—1609), umanist, filolog și istoric; a activat în Leiden. A fost considerat, multă vreme, întemeietorul filologiei istorice.

170. Elevul trebuie mai întîi să-și însușească înțelegerea lucrurilor, apoi să aplice în practică cunoștințele sale.

171. Acest procedeu este indicat în primul rînd pentru învățarea limbilor, dar Comenius îl extinde asupra întregului conținut ce urmează să fie învățat.

172. *Hugo de St. Victor* (1107—1141) — teolog francez, mistic (*Migne*, **Patr. lat.** 175, 237 ș.u.).

173. *Aristotel*, **Fizica** I, cap. 8—9.

174. Citatul provine din *J. Lang*, **Florilegium magnum,** din partea intitulată „Institutio", Frankfurt, 1621.

175. *Cicero*, **Tusc.** II 5, 13.

176. *(Isocrates)*, **Orat. ad demonicum,** parag.18.

177. *Quintilian*, **Institutio oratoria** I, 3, 8.

178. Date mai amănunțite le găsim la sfîrșitul altei lucrări a lui *Comenius*, **Informatorul școlii materne.**

179. Cap. XIX, parag. 50. În **Informatorul școlii materne,** cap. V, parag. 20, găsim interesante date cu privire la necesitatea mișcării și a jocului la copii.

180. Aluzie la versul lui *Horațiu* „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci", **Epist.** II, 3, 343.

181. **Labirintul înțelepciunii;** titlul manualului pentru clasa a IV-a a școlii comeniene a fost alcătuit după principiul ghicitorilor.

182. Vezi cap. XVIII, parag. 45—46; cap. XIX, parag. 50.

183. Este vorba de pămînt, apă, aer și foc.

184. Cu privire la *pansofia* lui Comenius, vezi studiul introductiv. O lucrare mai timpurie este **Porta sapientiae reserata sive pansophiae christianae seminarium** (Poarta deschisă a înțelepciunii sau răsadnița pansofiei creștine), precum și alte lucrări.

185. Se referă la lucrarea lui *Donat.*

186. Autorul se referă la cele două gramatici, prima a lui *Filip Melanchton,* iar a doua a lui *Pierre de la Ramel* (1515—1572), un cunoscut umanist francez. Ambele erau folosite în școlile cehe, dar și larg răspîndite în Europa centrală și apuseană.

187. Comparația este folosită de *Quintilian,* **Inst. orat.** I, 2, 27 ș.u.

188. Mai detaliat despre aceasta în **Schola pansophica,** partea a II-a, Picturae auditoria, în **Opera didactica omnia** III, 38 ș.u. Aceeași idee o găsim la *Campanella,* în **Cetatea soarelui.**

189. Comenius a urmărit să elaboreze o metodă universală pentru toate științele și artele.

190. *Hieronymus* (331—420), părinte bisericesc, Epistola 53, parag. 9 (*Migne,* **Patrol. lat.** 22, 549).

191. Vezi cap. XIX, parag. 50.

192. *Esop,* **Fabule** 200 și 200 b; Phaedra I, 3.

193. *Horațiu,* **Epistola** I, 19, 19.

194. Este vorba de iezuitul polonez *Rehor Knapski* (1564—1638), autorul cuprinzătorului dicționar **Thesaurus polono-latino-graecus,** Cracovia, 1621—1632; vezi și critica pe care i-o aduce Comenius în cap. XXII, parag. 25.

195. Vezi mai jos cap. XXI și XXII.

196. Se referă la lucrarea pansofică **Pansophiae diatyposis,** apărută mai tîrziu.

197. *Quintilian,* **Inst. oratoria** XI, 2, 1.

198. *L. Vives,* **De tradendis disciplinis,** lib. III, Opera, Basel, 1555, vol. I, p. 468.

199. *L. Vives,* **Introd. ad sapient.** 180—183. Opera, Basel, 1555, II, 77.

200. Nu este cazul să discutăm exactitatea lingvistică a exemplului dat, mai ales că sînt și păreri contrarii (vezi **Vybrané spisy Jana Amose Komenského,** Praha, 1958, vol. I, parag. 276.

201. *Persius Placcus,* Satirae I, 27.

202. *Joachim van Sterk* (cu numele latinizat *Joachim Fortius Ringelbergius,* 1499 — 1536), umanist olandez, autorul lucrării **De ratione studii,** apreciată de Comenius, vezi **Opera didactica omnia,** partea a III-a, 758 ș.u.

203. Cap. XXVII și XXVIII nu conțin nimic cu privire la scriere, dar găsim în cap. XXIX.

204. Comenius a construit acest hexametru după un vers cunoscut al unui autor anonim: „Solamen miseris socios habuisse malorum" („Mîngîierea nenorociților este că nu se chinuie singuri").

205. Procedeul de a încredința elevilor anumite sarcini din cele ale profesorului, spre a ușura munca celui din urmă, era destul de uzual pe atunci.

206. **Epist. ad famil.** VII, 29, 2; *Erasmus*, **Adagia chil.** I cent. VII, 3.

207. *Seneca*, Epist. 29, 1.

208. În loc să fie 21, în text este 22, pe care l-am menținut.

209. Compară *Ovidiu*, **Fasti** I, 321.

210. *Plinius*, **Naturalis historiae**, liber XXIX, 1,2.

211. Indicații mai precise asupra reprezentărilor picturale le-a dat în **Școala pansofică** și în cap. XX, parag. 10.

212. În Didactică nu se găsesc alte indicații.

213. *Seneca*, Epist. 38, 1.

214. *Seneca*, Epist. 9, 20.

215. *Idem* 84, 2.

216. *Augustin*, Epist. 143 par. 2 (Migne, Patrol. lat. 33, 585).

217. Cap. XVIII, parag. 44—47.

218. *M. Luther*, în scrisoarea adresată orașelor, din 1524. Compară cap. XI, 3 și nota respectivă.

219. *Seneca*, Epist. 48,12.

220. *Cicero*, **De officiis** I, 31, 110: „invita, ut aiunt Minerva, id est adversante et repugnante natura".

221. *Special, specific* — în opoziție cu *general*.

222. Adică în conformitate cu știința didacticii.

223. Vezi nota 47.

224. Principiul filozofiei senzualiste are o formulare asemănătoare: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu".

225. *Plautus*, **Truculentus**, v. 489; *Erasmus*, **Adagia**, chil. II, cent. VI, 54.

226. *Horațiu*, Epist. II, 3, 180—182.

227. Comenius utilizează termenul de „physica", respectiv „physicae", pentru întreg domeniul creației, dar este folosit și în loc de „naturalis scientia" (vezi mai ales cap. XXX, parag. 6).

228. *Robert Fludd* sau *de Fluctibus* (1574—1637), filozof al naturii, în genul lui *Paracelsus*. Comenius are în vedere lucrarea sa **Utriusque cosmi, majoris sc. et minoris metaphysica, physica atque technica historia** (prima parte: Macrocosm, partea a II-a, Microcosmi historia), Frankfurt, 1628. Materialul menționat de Comenius se găsește în cap. „Philosophia vere christiana seu meteorologia".

229. Cum se vede, Comenius cunoaște noțiunea de „utopie", dar nu știm sigur dacă el a citit cartea lui *Th. Morus*.

230. *Aristotel*, **Metafizica** I, cap. 2.

231. ὕστερον — πρότερον — ce urmează mai tîrziu să se dea mai înainte.

232. Citatul nu a fost identificat.

233. Aceste cuvinte nu-i aparțin lui *Quintilian*, ci lui *Seneca*, Epist. VI, 5.

234. μιμητικός — care imită.

235. În original, proverbul este dat în limba germană: „Ein guter Vorgänger findet einen guten Nachgänger.

236. *Terențiu*, **Andria**, vers 171.

237. Despre „tropoi" ca și despre conținutul învățămîntului din epoca respectivă, vezi studiul lui *E.R. Curtius*, **Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter**, Berna, 1948, în special parag. 50 și următoarele.

238. Comenius recomandă ca în demonstrație să se folosească aceleași exemple.

239. *Vergil* a folosit în **Eneida** (I, 14), referindu-se la portul Ostia, metateza — *dives opum* = =bogat în bunuri. După acest model, elevii pot construi singuri metateze asemănătoare.

240. *Cicero*, **De divinatione** I, 42, 87.

241. Acest lucru îl afirmă *Quintilian*, **Inst. orat.** II, 3,3 (vezi și cap. XXV, parag. 23).

242. *Ovidiu*, **Ars amandi** II, 675—676.

243. Aceasta este o poziție a realismului pedagogic, promovat cu vigoare de Comenius.

244. **Janua linguarum reserata, sive seminarium linguarum et scientiarum omnium**; Lissa, 1631.

245. *Cicero*, **De finibus** III, 2,4.

246. Ediția *Docenius* a operei Janua, apărută în 1633.

247. *Kinner* a fost colaboratorul lui Comenius la Elbing, la elaborarea manualelor pentru suedezi.

248. **Latinitatis posticum** — Portița din spate a latinității.

249. *Cicero*, **De oratore** III, 10, 38.

250. Vezi parag. 19 din acest capitol.

251. Mai tîrziu Comenius înlocuiește denumirea de „Palatium" cu „Atrium".

252. În ediția de la Amsterdam a **Didacticii magna** urmează o numerotare greșită a paragrafelor, în loc de 20—26, avem 10—16. Am introdus numerotarea corectă.

253. **Vestibulum** a apărut după Janua, adică în 1633, cînd Comenius și-a dat seama că Janua, ca prim manual, este prea greu.

254. În loc de „palatium", Comenius a introdus „atrium", fiind o denumire mai corespunzătoare intențiilor sale reformatoare.

255. Vezi **Opera didactica omnia**, partea a III-a, p. 175 ș.u.

256. Vezi **Opera didactica omnia**, partea a III-a, p. 219 ș.u.

257. Vezi nota 194.

258. Îndrumările cu privire la utilizarea acestor manuale se află în **Didaktické ropravě Vratislavským** și în **Škola trojtřidni.**

259. *Seneca*, în Epist. 88, 1 și nu în 89.

260. *L. Vives*, **Introd. ad sapientiam** 1; Opera, Basel, 1555, II, 70 ș.u.

261. „Ne quid nimis" — compară *Erasmus*, Adagia chil. I, cent. VI, 96. Calc după grec. μηδὲν ἄγαν (Theognis, 335 etc.)

262. Despre *Lactantius* vezi nota 78.

263. Are în vedere un citat din *Plutarch*, **De audiendo,** parag. 3.

264. „Ventre pigri, inutilia pondera terrae" — o expresie homerică — ἄχθος ἀρούρης (Il. 18, 104; Od. 20, 379).

265. Capit. XXI, parag. 5.

266. *Seneca*, Epist. 31, 4.

267. *Vergiliu*, **Georg.** II, 272.

268. *Horațiu*, Epist. I, 2, 69—70.

269. *L. J. M. Columella*, **De re rustica,** lib. XI, 1, 26: Nam illud verum est M. Catonis oraculum „nihil agendo homines male agere discunt".

270. Cap. I, V, parag. 6.

271. Vezi Job., cap. 32 ș.u.

272. Psalmul 139, 14.

273. *M. Luther* scrie în prefața la ediția scrierilor sale germane din 1539: „Tu vei găsi mereu, prin tot psalmul (anume 119), trei reguli și care se numesc: *oratio*, *meditatio*, *tentatio*.

274. Pe această temă Comenius a scris către sfîrșitul vieții sale opera **Unum necessarium** (1668).

275. Vezi 2. Moise 22, 29 și 23, 19.

276. *Luca* 16, 19 și continuare.

277. Vezi *Vergiliu*, **Eneida** 1,94.

278. 2. Regilor 2, 11.

279. *Andreas Gerardus Hyperius*, teolog luteran din sec. XVI. Între altele a scris **De theologo seu ratione studii theologici,** libri IV, Basel, 1559; iar despre studiul Sf. Scripturi, în: **De sacra scripturae lectione et meditatione quotidiana,** Basel, 1563.

280. *Desiderius Erasmus din Rotterdam* (1467—1536), marele umanist olandez care a promovat o pedagogie umanistă, fundamentată pe ideea „naturii bune" a omului. Opera, ed. *J. Clericus*, vol. V, Sp. 140 AB.

281. *Idem*, 140 CD.

282. *Idem*, 144 A—C.

283. *Augustin*, **Doctrina christ.**, II,9 (*Migne*, **Patrol. lat.** 34, 42).

284. Autori romani de comedii (*Plautus* c. 250—184 î.e.n. și *Terentius* 185—159 î.e.n.).

285. 1. Moise 22, 16 ș.u.

286. Aluzie la scara lui Iacob — vezi 1. Moise 28, 12 ș.u.

287. *Fulgentius* (468—533), scriitor religios, adept al Sf. Augustin, Epist. II, parag. 12—21 (*Migne*, **Patrol. lat.** 65, 315—317).

288. Luca 16, 19 ș.u.

289. *Priscianus* (mort 526) a scris o gramatică a limbii latine, care a fost utilizată în tot evul mediu, pînă în timpul lui Comenius, intitulată **Institutiones grammaticae.**

290. 1. Petru 5,5; Iacob 4,6.

291. Matei 3, 17; Marcu 1, 11.

292. Ioan 1, 26.

293. Psalm 116, 22; Matei 21, 42; Marcu 12, 10.

294. *Catullus* (87—47 î.e.n.), *Tibullus* (aprox. 54—19 î.e.n.), doi cunoscuți poeți lirici romani.

295. *Ioan Chrisostom* (mort 407), scriitor bisericesc grec; în comentariul său la cea de-a II-a scrisoare a lui Timotei; Homelie LX, 1 (*Migne*, **Patrol. lat.** 62).

296. *Cassiodor* (aprox. 470—565 e.n.), scriitor creștin: **Expositio in Psalterium,** Ps. 15, ultimul al. (*Migne*, **Patrol. lat.** 70, 116).

297. Compară *Horațiu*, Epist. II, 3, 268 ș.u.; „Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna".

298. 1. Petru 2,9.

299. *Lucian* (125—190 e.n.), retor și filozof grec.

300. *Martial* (sec. I e.n.), autor roman de epigrame.

301. *Julianus Apostata* — Renegatul (332—363), împărat roman, a domnit între 361—363; devenind adept al neoplatonismului, a revenit la păgînism, de aci și porecla.

302. Leon al X-lea (1513—1521), papă în perioada Reformei. Ceea ce afirmă Comenius despre el este datorită lucrării lui *Joh. Bale*, **The Pageant of Popes,** London, 1574, p. 179.

303. *Jacob Sadoleto* (1477—1547), cardinal, cu înclinații spre umanism. La fel și *Bembo* era reprezentantul unui umanism foarte pronunțat laic.

304. Prin „italieni", Comenius nu are în vedere pe italienii catolici, cît mai ales pe italienii „eretici" ai sec. al XVI-lea, și în special pe sozzinianiști, de care s-a ocupat în mod special într-o scriere.

305. Cartea 1. Samuil 5, 2.

306. (Hieronymus), Epist. ad Damasum, nr. 144.

307. *Isidor din Sevilla* (sec. VII), părinte bisericesc, Opera: **Isidoris Hispalensis Sententiarum,**

L. III c. 13, 2,3 (*Migne*, **Patrol. lat.** 83, 686).

308. **De finibus**, II, 5, 16.

309. Corpus Reform. XXI, Sp. 101 ș.u. (Theol. hypotyposes de peccato).

310. *Augustin*, Epist. 137, parag. 7 (*Migne*, **Patrol. lat.** 33, 524).

311. Comenius are aici în vedere mai ales pe *Alsted* cu scrierea sa: **Triumphus Bibliorum sacrorum seu encyclopaedia biblica, exhibens triumphum philosophiae, jurisprudentiae et medicinae sacrae item que sacrosanctae theologiae, quatenus illarum fundamenta ex Scriptura, V. et N. T. collignuntur**; Frankfurt, 1625.

312. *Erasmus*, **Parabolae sive similia, abs. ex Aristotele, Plinio, Theophraste, Clericus** I, 606 c.

313. *Idem* I, 615 ș.u.

314. Acest aliniat stă sub puternica influență a lucrării lui *Andreae Theophilus*, dial. III, p. 89 ș.u.

315. Interpretarea textului 2. Moise 3, 22 este dată de *Augustin*, **De doctrina christ.** II, 40 (60), (*Migne*, **Patrol. lat.** 34, 63).

316. Vezi nota 241.

317. În mod greșit Comenius atribuie comparația lui *Augustin* în loc de *Grigore*. Vezi *Gregorius*, **Moralium libri,** introduc. cap. IV.

318. Vezi **Opera didactica omnia,** partea I, Didactica dissertatio, unde Comenius vorbește numai de întreceri lunare.

319. Vezi nota 289.

320. *Cicero*, **Pro Flacco** 27, 65; *Erasmus*, **Adagia,** chil. I, cent. VIII, 36.
Frigieni, popor din Asia Mică înrudit cu tracii, considerați de romani ca leneși.

321. *E. Lubinus*, vezi nota 12; el propune și alte pedepse.

322. Compară cu nota 173.

323. Prezentarea de fapte duce la descoperirea nexului cauzal.

324. Compară **Informatorul școlii materne,** IV, parag. 7—11 și cap. VI—VIII.

325. În Fizică se includeau, pe vremea lui Comenius, și științele naturii.

326. Mădularele interioare erau inima, ficatul, stomacul etc.

327. Vezi cu privire la noțiunea de gramatică în evul mediu— *E. R. Curtius*, **Europäische Literatur und lat. Mittelalter.** Bern, 1948, p. 50.

328. Versurile metrice sînt cele cantitative, iar pe cele ritmice Comenius le numește versuri accentuate.

329. Prin noțiunea de „politică" Comenius înțelege administrație publică, jurisprudență etc.

330. Vezi **Informatorul școlii materne** IV, parag. 7, respectiv IX.

331. Tot acolo IV, 5, respectiv X.

332. 1. Moise 5, 22—24.

333. Problema este tratată în **Didactica magna,** cap. XXIX și XXX. Comenius a reluat-o mai analitic în Pampaedia.

334. În **Didactica magna** din **Opera didactica omnia** apare, din eroare, de două ori notarea a două paragrafe diferite cu 23. Al doilea paragraf l-am notat cu *23 b.*

335. Titlul exact al lucrării **Schola infantiae sive de provida juventutis primo sexennio educatione,** vezi **Opera didactica omnia** vol. I, p. 198 ș.c. Această lucrare a fost scrisă cu 6 ani înaintea Didacticii.

336. Comenius se referă la lucrarea pe care a scris-o la Sárospatak, **Orbis sensualium pictus** (Lumea în imagini), menită să contribuie la învățarea limbii latine.

337. Detalii metodologice le găsim în prefața la **Orbis sensualium pictus.**

338. *Wilhelm Zepper,* predicator la Herborn, pe vremea cînd Comenius își făcea acolo studiile. Zepper a editat **De politia ecclesiastica,** Herborn, 1607, în care recomandă, în cap. VI, să nu se înființeze școli în limba maternă (adică școli elementare) acolo unde există școli latine.

339. *J. H. Alsted,* unul din profesorii lui Comenius la Universitatea din Herborn. Mai tîrziu, profesor la Colegiul din Alba Iulia. A publicat **Encyclopedia septem tomis distincta,** Herborn, 1630. În această lucrare (cap. VI, p. 1513) susține ca la școala elementară în limbă maternă să urmeze numai băieții „qui artibus mechanicis aliquando se applicabunt".

340. Ideea provine de la evanghelistul Ioan: „Vîntul suflă unde voiește și tu auzi glasul lui, dar nu știi de unde vine, nici încotro se duce" (Ioan 3, 8).

341. În fiecare limbă, după Comenius, este cuprinsă o parte a spiritului, care poate fi cunoscută prin învățămînt și prin stăpînirea limbii respective.

342. *Cicero,* **De oratore** III, 10, 38.

343. Limba latină era considerată ca o limbă erudită; ea asigura nomenclatura științifică a lucrurilor.

344. Muzica figurală — cîntarea pe note.

345. Compară nota 2, Propuneri scurte.

346. Cele 6 manuale au fost denumite astfel de Comenius: **Violarium, Rosarium, Viridarium, Sapientiae Labyrinthus, Spirituale balsamentum, Paradisus animae** (vezi **Opera didactica omnia** I, p. 248 ș.u.).

347. Vezi **Opera didactica omnia** I, p. 249 ș.u.

348. *Simon Stevin* (1548—1620), matematician și naturalist olandez. A scris în limba flamandă.

349. **Problematum geometri,** libri V, Antwerpen, 1583, cartea I.

350. Noțiunile: *ens* — ceea ce este, *essentia* — realitatea obiectivă, *substantia* — substanță, esență, *accidens* — moment întîmplător, nesemnificativ, *qualitas* — calitate, *quidditas* — existență sînt noțiuni ce nu provin din latina clasică, ele au fost create pentru nevoile de ordin terminologic ale filozofiei medievale, în parte pe baza lexicului grecesc.

351. Compară nota 10 de mai sus.

352. Limba maternă, latină, greacă și ebraică.

353. Comenius a rămas partizanul geocentrismului.

354. Computus — calcularea mișcării aștrilor cerești pentru determinarea datei sărbătorilor (de pildă, a Paștelui).

355. „Magister philosophiae" era sinonim cu profesorul pentru arte liberale. Titlul se obținea în urma absolvirii facultății artistice (facultas artium), denumită mai tîrziu — facultatea de filozofie.

356. *Justus Lipsius* (1547—1606), filozof olandez, folosește noțiunea de filozofie, ca și Comenius, într-o accepțiune mai largă, în sensul cunoașterii umane în general.

357. *J. Lipsii*, **Physiologiae stoicorum libri tres**, Antwerten, 1604, cartea I, parag. 1, p. 2.

358. Comenius folosește inscripția de la intrarea în academia platoniciană pentru denumirea clasei a II-a a școlii sale pansofice.

359. Despre aceasta vezi cap. XXII, parag. 20 și 21.

360. Termenul de „metafizică" este legat de lucrarea lui Aristotel în care se tratează speculativ principiile fundamentale ale teoriei existenței și care a fost numită „metafizica", deoarece *Andronicos* din Rodos (sec. I î.e.n.) a așezat-o în urma lucrărilor de fizică aristoteliene. Termenul a fost folosit mai tîrziu în denumirea unei științe al cărei obiect este abstract și depășește granițele experienței obișnuite. Așa s-a ajuns la confundarea metafizicii cu teologia și cu concepția că obiectul ei este veșnic, invariabil și atemporal. De aici modul „metafizic" și metoda de a gîndi prin abordarea izolată a obiectelor și proceselor, prin absolutizarea unor laturi ale realității, în opoziție cu metoda dialectică.
Comenius împărtășește părerea de origine aristotelică epocii cu privire la metafizică, considerînd-o drept știința categoriilor de bază ale lucrurilor, ca existență, ființă, proprietate, calitate etc., adică drept ceva ce se manifestă în mod invariabil. Cunoașterea acestor categorii îi apare indispensabilă pentru înțelegerea oricărei științe. De aceea, Comenius propune ca înainte de fizică să se studieze „profizica" în sens de metafizică.

361. Aici s-a tradus prin menținerea ablativului absolut neclasic.

362. *Xenophon*, **Memorabila Socratica** I, 6, 15; *Erasmus*, **Apophthegmata** III, **Socratica** 10 (Clericus IV, 156).

363. Urma să fie completat în **Informatorium** destinat școlii latine.

364. La tabla de materii a Didacticii acest capitol este intitulat: „De academia, peregrinationibus et collegio lucis".

365. Capitolul XXVII, 3 și 6.

366. Prin „facultățile superioare" înțelegem, conform structurii și ordinii universității medievale pînă în sec. al XIX-lea, facultățile de teologie, de medicină și de drept. „Facultas artium" nu intra în rîndul facultăților superioare.

367. În original, „studiorum universitates", înțelegînd prin „universalia" — universalitate.

368. Proverb, vezi cap. XII.

369. Minerva fiind zeița înțelepciunii, împotriva voinței ei înseamnă fără aptitudinile cuvenite.

370. Aici „politia" are semnificația de științe cu privire la stat și jurisdicția sa.

371. Este vorba de hărți.

372. *Seneca*, Epistola 2, 2.

373. *Aulus Gellius* (scriitor roman, sec. II e. n.), autorul renumitei lucrări **Noctes Atticae**, concepută parțial sub forma unor colocvii imaginare. (Trad. rom. David Popescu, Ed. Acad., 1966.)

374. *Sine praeside* — am tradus „fără președinte", fără prezidiu.

375. Se referă la cele trei facultăți — teologie, medicină, drept.

376. *Platon*, Legile XII, cap. 5.

377. Ideea unei asemenea Academii a învățaților l-a preocupat pe Comenius pe parcursul întregii sale vieți. El o concretizează în **Via lucis**, cap. 18.

378. În original apare 17 în loc de 16.

379. În tabla de materie alcătuită de Comenius, a trecut cuvîntul „perfecto", în loc de „plane accurato".

380. Comparația o reia Comenius din nou, mai tîrziu, în lucrarea **Typographeum vivum**, în **Opera didactica omnia**, IV, p. 84 ș.u.

381. Comenius are în vedere corectarea zațului înaintea tipăririi finale.

382. Din această serie de lucrări metodice, Comenius n-a publicat decît **Informatorul școlii materne.**

383. Et intellegere se sciant, quod sciunt.

384. În secolul al XVII-lea era uzuală numerotarea colilor cu litere și nu cu cifre, așa cum se face în prezent. Astfel, prima coală era notată cu A, a doua cu B ș.a.m.d. La rîndul său, cîteodată, paginile erau notate A_1, A_2 etc.

385. În original sînt trecute 26 de ore — poate Comenius a avut în vedere și orele destinate serviciului religios de duminică, și atunci cifra este exactă, sau poate este o eroare tipografică.

386. Cap. XIX, parag. 20.

387. Compară „Typographeum vivum", parag. 19 din **Opera didactica omnia**, IV, p. 89.

388. *Janus Caecilius Frey*, **Via ad divas scientias**, cap. II, parag. 1.

389. Autorii cei mai de seamă care s-au ocupat de problemele școlare au fost menționați de Comenius în prefața prezentei lucrări.

390. *Horațiu*, Epistola II, 3, 355.

391. Cărțile *panmetodice* sînt cele ce urmau să fie alcătuite pe baza concepției comeniene pentru a servi „universalis cultura ingeniorum", adică să mijlocească minților cultura universală, astfel ca să le asigure „omnino" — totalitatea, universalitatea. Problema o dezbate pe larg Comenius în **Pampaedia**, cap. VI, intitulat „Pambiblia", dar sînt și valoroase indicații în **Didactica magna**, cap. XXIII, parag. 19; XXVIII, parag. 24; XXX, parag. 16.

392. Pandidactica — didactica universală.

393. *Societas collegialis* — o asociație de persoane, constituită pe baza comunității de interese profesionale; formă cunoscută și în antichitate, dar foarte răspîndită în evul mediu, cînd au apărut și colegii de învățămînt (mediu sau superior) cu internat.

394. *Seneca*, Epistole 6,4. (În original, citat greșit 17).

395. *Cicero*, **De divinatione** II, 2, 4.

396. *Xenophon*, **Memorab.** I, 6, 15. Idem la *Erasm*, **Apophthegmata** III, **Socratica** 10.

397. Această propoziție a circulat ca proverb la vechii greci, așa cum se găsește la *Gellius* II, 6; la fel la *Erasm*, Adagia, I, 1, 1.

398. *Chrisippos* — filozof stoic grec, sec. al III-lea î.e.n.

399. Evanghelia lui Ioan 3, 8.

400. *Bernhard de Clairvaux*, **Sermones de sanctis** I, 3 (*Migne*, **Patrol. lat.** 183, 362).

401. Evanghelistul Luca, 16, 8.

402. 1. Corintieni 13, 4.

403. *Gregorius*, **Moralium libri** XXX, cap. 27, parag. 81 (*Migne*, **Patrol. lat.** 76, 569).

404. *M. Luther*, **Am die Burgermeyster und Radherrn** 15, 30 și 34.

405. Pred. 9, 13—18.

Bibliografia

lucrărilor lui J. A. Comenius citate și ale unor studii utilizate în prezentarea datelor referitoare la viața și opera sa

J. A. Comenii. *Opera didactica omnia. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita : nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimò conatu in Systema unum mechanicè constructum, redacta.* Amsterdami, Impensis D. Laurentii de Geer, Excuderunt Christophorus Cunradus, & Gabriel à Rov. Anno M. DC. LVII.

Joannes Amos Comenius. *Opera didactica omnia. Editio anni 1657 lucis ope expressa.* Tom I—III. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae Pragae in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae MCMLVII. (Ediție în facsimil fotolitografică a volumului publicat în 1657.)

Johannis Amos Comenii. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.* Editio princeps. Tomus I — II. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovacae Pragae. In Academia h.e. in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenae M. CM. LXVI.

Johann Amos Comenius. *Pampaedia.* Lateinischer Text und deutsche Übersetzung. Nach der Handschrift herausgegeben von Dmitrij Tschižewskij in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. Zweite, durchgesehene und verbesserte Auflage. Heidelberg, Quelle und Meyer, 1965.

J. A. Komensky. *Velká didaktika,* tradusă de Stanislava Vidmanová-Ružičkova. Inclusă în volumul I din Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1958.

Johann Amos Comenius. *Grosse Didaktik.* Übersetzt und herausgegeben von Andreas Flitner. Düsseldorf und München, Verlag Helmut Küpper Vormals Georg Bondi. 3. Auflage 1966.

João Amós Coménio. *Didáctica magna.* Introdução tradução e notas de Joaquim Ferreira Gomes, Fundação Calousta Gulbenkian, Lisboa, 1970.

Ioan Amos Comenius. *Didactica magna,* tradusă și însoțită de o precuvîntare și introducere de Petru Gârboviceanu. București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1893.

Ioan Amos Comenius. *Școala maternă* (Informatorium školy materskè). Traducere din limba cehă de dr. Milan P. Șesan. „Colecția pedagogilor români și străini", sub conducerea d-lui C. Narly. București, Editura „Cultura Românească".

J. A. Comenius. *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice. Spicuiri didactice. Legile unei școli bine organizate și Îngerul păcii (fragmente).* Traduceri făcute de Stanciu Stoian și Iosif Antohi. În volumul: *J. A. Komensky — Comenius,* București, E.S.D.P., 1958.

J. A. Komensky. *Texte alese* (cu un studiu introductiv de I. Antohi). București, E.S.D.P., 1958.

*
* *

Alt, Robert. *Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys.* Berlin, Volk und Wissen, 1953.

Brambora, Josef. *Knižní dílo J.A. Komenského.* Studie bibliografická. Praha, Státní Pedagogické Nakladatelství, 1957.

Heyberger, Anna. *Jan Amos Comenius (Komensky), sa vie et son œuvre d'éducateur.* Paris, 1928.

Kopecky, Jaromir, Patocka, Jan, Kyrasek, Jiri. *Jan Amos Komensky — Nastin zivota a dila.* Praha, Státní Pedagogické Nakaldatelství, 1957.

Kozik, Frantisek *La vie douloureuse et héroïque de Jean Amos Comenius.* Prague, Editions pédagogiques de l'Etat, 1959.

Kurdybacha, Lukasz. *Dzialalność Jana Amosa Komenskiego w Polsce.* Warszawa, Panstwowe Zaklady Wydawnictw szkolnych, 1957.

Piaget, Jean. *The significance of John Amos Comenius at the present time.* — *John Amos Comenius. In commemoration of the third centenary of the publication of Opera Didactica Omnia* 1657 — 1957. Unesco, 1957.

Popescu, Bartolomeu, *Filozofia și pedagogia creștină a lui Ioan Amos Comenius.* București, 1940.[1]

Schaller, Klaus. *Die Pädagogik des Johann Amos Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert.* Zweite Auflage, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1967.

Stoian, Stanciu, Antohi, Iosif. *Jan Amos Komensky și prezența sa în mișcarea pedagogică din țara noastră.* În vol. *Clasici ai pedagogiei universale și gîndirea pedagogică românească.* București, Editura didactică și pedagogică, 1966.

* * * *Comenius (Komensky), Jan Amos.* în „Lexikon der Pädagogik". Band III, Bern, Verlag A. Franke. AG. 1952. p. 91 — 95.

* * * *Komensky, Jan Amos.* În „Pedagogicky slovník", vol. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1965, p. 215 — 222.

* * * *Soupis děl J.A. Komenského v Československých knihovnách arhivech a museích.* Praha, Státní pedagogické nakladatelstvi, 1959.

[1] Vezi studiile și articolele publicate despre Jan Amos Comenius în limba română, în vol. *J.A. Komensky — Comenius,* București, E.S.D.P., 1958.

Cuprinsul

Salut cititorilor 7

Tuturor diriguitorilor lucrurilor omenești: conducătorilor de stat, păstorilor bisericilor, directorilor de școli, părinților și tutorilor copiilor, grație și pace de la Dumnezeu, tatăl Domnului nostru Isus Hristos, în Sfîntul Spirit 10

Foloasele artei didactice 17

Conținutul capitolelor

Cap. *I.* Omul este cea din urmă, cea mai completă și cea mai perfectă dintre creaturi 19

Cap. *II* Scopul ultim al omului se află dincolo de viața aceasta..... 19

Cap. *III.* Viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cea eternă 22

Cap. *IV.* Cele trei grade ale pregătirii pentru eternitate: cunoașterea sa proprie (și o dată cu aceasta a tuturor celorlalte lucruri), stăpînirea de sine și îndreptarea spre Dumnezeu 23

Cap. *V.* Germenele celor trei (erudiție, moralitate și pietate) se găsesc în noi de la natură..... 25

Cap. *VI.* Omul ca să devină om trebuie să fie format 31

Cap. *VII.* Formarea omului poate începe cel mai bine — și trebuie să înceapă — de la prima vîrstă 34

Cap. *VIII.* Tineretul trebuie să fie format laolaltă, pentru aceasta e nevoie de școli 36

Cap. *IX.* Tot tineretul, de ambele sexe, trebuie încredințat școlilor 39

Cap. *X.* Învățămîntul din școli trebuie să cuprindă totul 40

Cap. *XI.* Școli care să corespundă întru totul scopului lor n-au fost pînă acum.. 43

Cap. *XII.* Școlile pot fi reformate în mai bine 46

Cap. *XIII.* Fundamentul îmbunătățirii școlilor constă în respectarea ordinii în toate 52

Cap. *XIV.* Ordinea precisă a școlii trebuie împrumutată de la natură: astfel ca să nu o poată frîna nici un impediment 54

Cap. *XV.* Principiile prelungirii vieții 57

Cap. *XVI.* Cerințele generale ale predării și învățării, adică ale predării și învățării în așa fel încît efectul să fie sigur 60

Cap. *XVII.* Principiile predării și învățării lesnicioase 68

Cap. *XVIII.* Principiile predării și învățării temeinice 76

Cap. *XIX.* Principiile învățării concise și rapide 84

Cap. *XX.* Metoda științelor în special 95

Cap. *XXI.* Metoda artelor 100

Cap. *XXII.* Metoda limbilor 105

Cap. *XXIII.* Metoda (educației) morale 109

Cap. *XXIV.* Metoda de inoculare a pietății 112

Cap. *XXV.* Dacă dorim reforma școlilor după normele adevăratului creștinism, atunci fie că scrierile păgîne se înlătură cu totul din școli, fie că le folosim cu mai multă precauție decît pînă acum 119
Cap. *XXVI,* Despre disciplina școlară 129
Cap. *XXVII.* Despre împătrita împărțire a școlii după etapele de vîrstă și progrese 132
Cap. *XXVIII.* Ideea școlii materne 134
Cap. *XXIX.* Ideea școlii generale 138
Cap. *XXX.* Schița școlii latine 142
Cap. *XXXI.* Despre academie 146
Cap. *XXXII.* Despre ordinea multilaterală și perfectă a școlilor 148
Cap. *XXXIII.* Mijloacele necesare spre a putea trece la aplicarea practică a acestei metode universale 153

Tabel cronologic 158
Didactica magna în contextul operei lui Jan Amos Comenius 165
Concepția filozofică și pedagogică a lui Comenius 169
Note și comentarii 177
Bibliografie 196
Material ilustrativ

Coli tipo 12,50 ;

Tiparul executat sub comanda nr, 518
la Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918".
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

I. Ilustrația de pe coperta lucrării **Opera didactica omnia.**

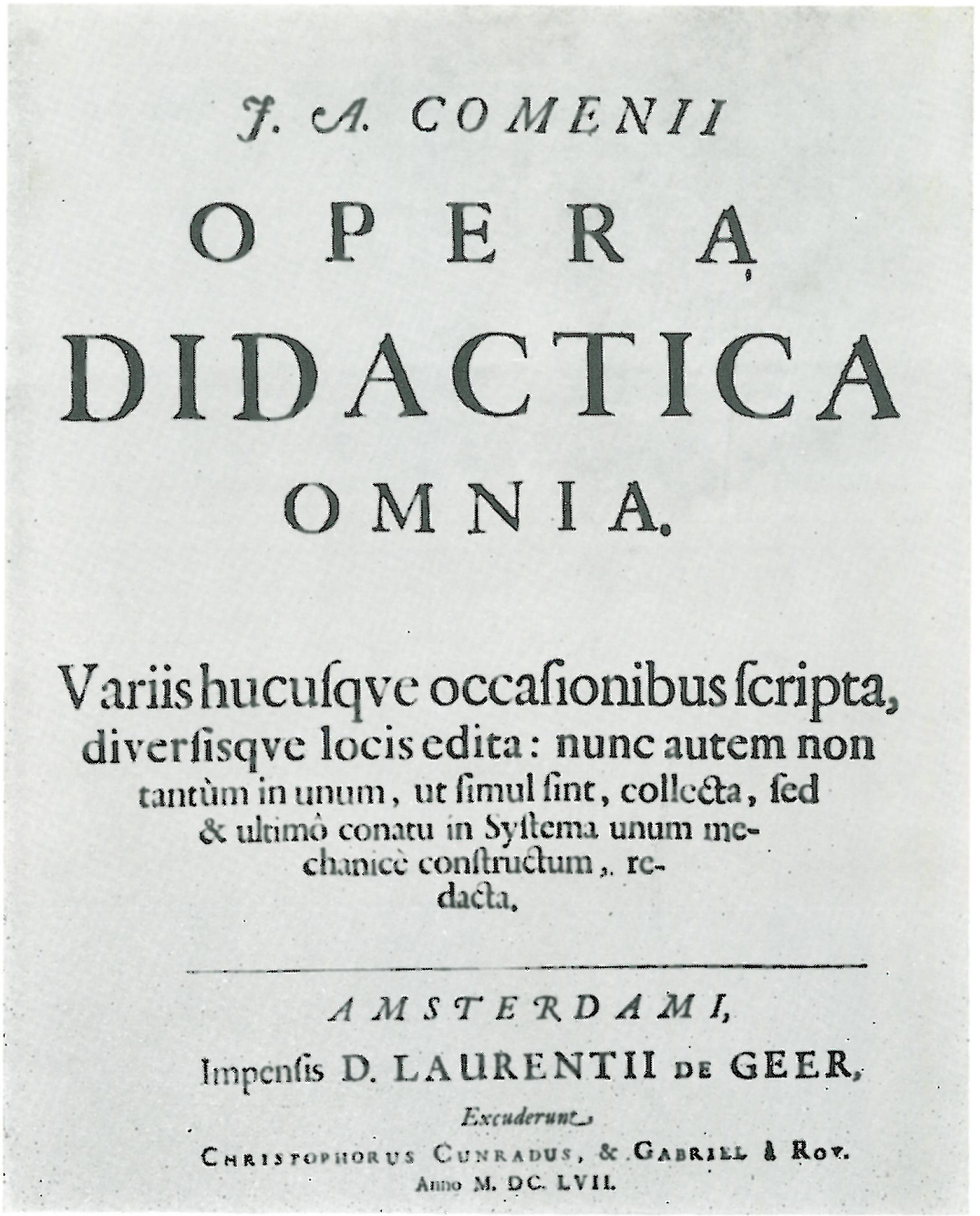
J. A. COMENII

OPERA

DIDACTICA

OMNIA.

Variis hucusqve occasionibus scripta, diversisqve locis edita: nunc autem non tantùm in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimò conatu in Systema unum mechanicè constructum, redacta.

AMSTERDAMI,

Impensis D. LAURENTII DE GEER,

Excuderunt

CHRISTOPHORUS CUNRADUS, & GABRIEL Á ROY.

Anno M. DC. LVII.

II. Foaia de titlu a lucrării **Opera didactica omnia,** în care este cuprinsă **Didactica magna.**

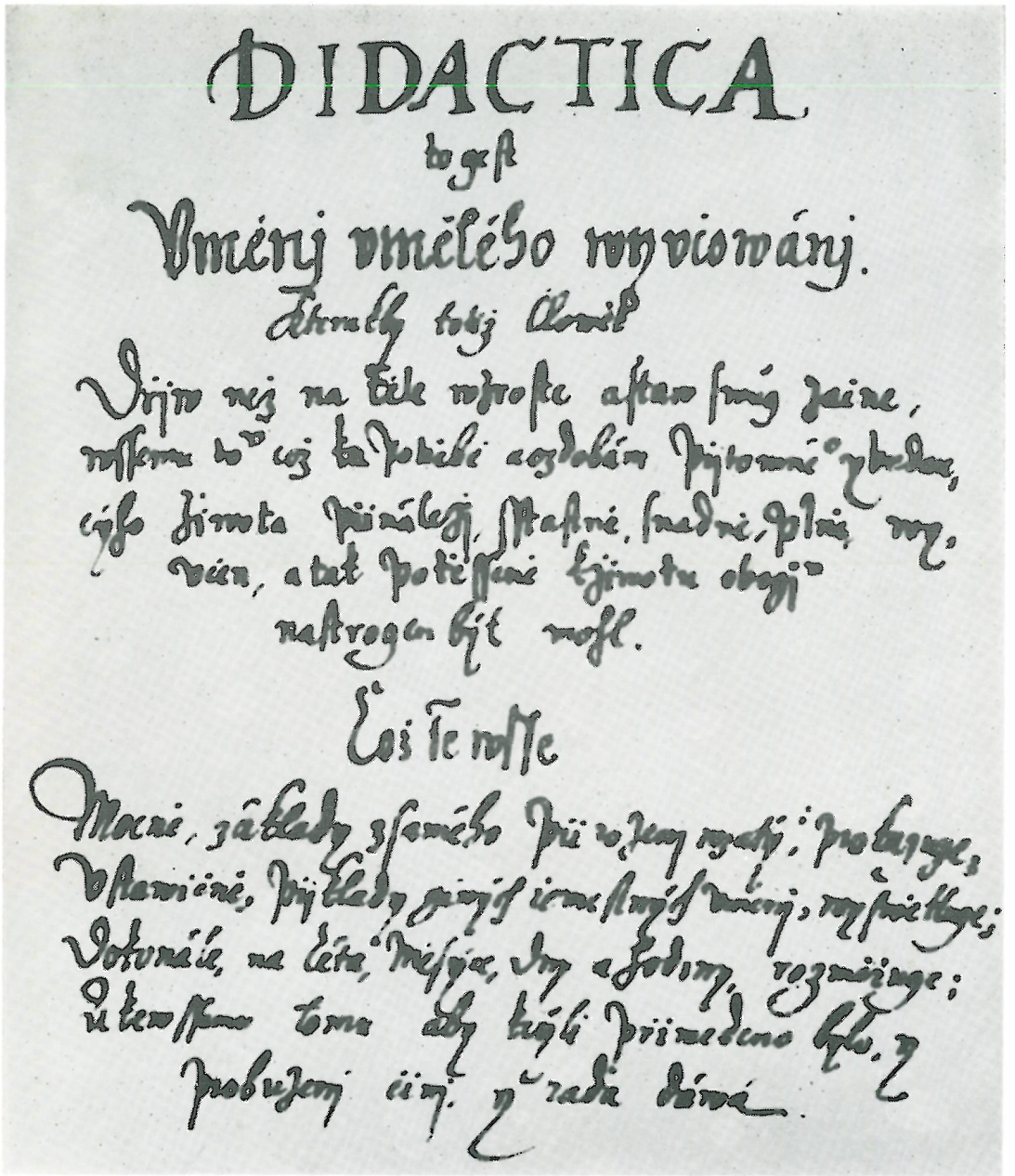

DIDACTICA

to gest

Vměnj vmělého wyvčowánj.

Kterakby totiž člowěk

Dřjw než na těle wzroste a staw smug začne,
wssemu tomu což ku potřebě a ozdobám přjtomného y budau,
cýho žiwota přináležj, sstastně, snadně, plně, wy-
včen, a tak potěssené k žiwotu obogjm
nastrogen být mohl.

Což se wsse

Mocně, základy z samého přirozenj rozatý; prokazuge,
Vstawičně, přjklady gawých ieměstných vměnj, wyswětluge;
Dokonále, na léta, měsýce, dny a hodiny, rozměřuge;
Ukewssemu tomu aby kcýli přimedeno bylo, y
probuzenj činj, y rada dáwá.

III. Foaia de titlu a **Didacticii** cehe.

DIDACTICA MAGNA

UNIVERSALE OMNES OMNIA

docendi artificium exhibens:

SIVE

Certus & exquisitus modus, per omnes alicujus Christiani Regni communitates, Oppida & Vicos, tales erigendi Scholas, ut Omnis utriusque sexûs Juventus, nemine usquam neglectò, Literis informari, Moribus expoliri, Pietate imbui, eâque ratione intra pubertatis annos ad omnia quæ præsentis & futuræ Vitæ sunt, instrui possit,

Compendiosè, Jucundè, Solidè.

Ubi omnium quæ svadentur,

FUNDAMENTA, ex ipsissima Rerum natura eruuntur:

VERITAS, artium Mechanicarum parallelis exemplis demonstratur:

SERIES, per Annos, Menses, Dies, Horas, disponitur:

VIA denique in effectum hæc feliciter deducendi, facilis & certa ostenditur.

A 3

IV. Foaia cu titlul lucrării **Didactica magna**, publicată în **Opera didactica omnia**.

Lemmata Capitum.

Hominem esse Creaturarum ultimam, absolutissimam, excellentissimam.
Hominis finem ultimum extra hanc vitam esse.
Vitam hanc nonnisi præparatoriam esse æternæ.
Præparationis ad æternitatem gradus esse tres; SE (& secum omnia) NOSSE, REGERE, & ad DEUM DIRIGERE.
Trium illorum (*Ernditionis*, *Morum*, *Religionis*) semina nobis inesse à Natura.
Hominem tamen, si homo evadere debet, formari oportere.
Formationem Hominis commodissimè fieri ætate primâ: adeóque fieri, nisi hic, haud posse.
Juventutem simul formandam. Scholisque esse opus.
Totam utriusque sexûs Juventutem Scholis esse committendam.
Institutionem in Scholis debere esse universalem.
Perfectas Scholas defuisse hactenus.
Scholas reformari posse in melius.
Reformandarum Scholarum fundamentum esse accuratum in omnibus ordinem.
Ordinem Scholæ accuratum, à natura esse mutuandum.
Fundamenta vitæ prolongandæ.
Docendi & discendi requisita. h. e. qvomodo docendum & discendum sit certò, ut effectus non seqvi non possit.
In docendo & discendo *Facilitatis* fundamenta.
In docendo & discendo *Solidatis* fundamenta.
Compendiosæ in docendo *Celeritatis* fundamenta.
Scientiarum Methodus in specie.
Artium Methodus.
Lingvarum Methodus.
Methodus Morum.
Pietatis instillandæ Methodus.
Si Scholas ad veras veri Christianismi normas planè reformatas volumus, Gentilium libros aut esse amovendos, aut certè cautius quàm hactenus tractandos.
De qvadripartita Scholarum, secundùm ætatis & profectuum gradus, fabrica.
Idea Scholæ Maternæ.
Idea Scholæ Vernaculæ.
Scholæ Latinæ delineatio.
De Academia, Peregrinationibus, & Collegio Lucis.
De Scholarum ordine universali perfecto.
De Reqvisitis, ad inchoandam universariæ hujus Methodi praxin necessariis.

V. Lemmata Capitum (conținutul capitolelor) din **Didactica magna.**

DIDACTICÆ.

CAPUT PRIMUM.

Hominem Creaturarum ultimum, absolutissimum, excellentissimum, esse.

Nosce Teipsum, cui lapsum fingebatur.

CUM Pittacus olim sanum illud γνῶθι σεαυτὸν pronuntiasset, tantò applausu à Sapientibus excepta fuit sententia hæc, ut eam plebi commendaturi, cœlò lapsam asseverarint, Temploque Apollinis Delphici (quò ingens hominum confluxus erat) aureis literis inscribi curârint. Hoc prudenter & piè: illud fictè quidem, sed omninò ad veritatem: quod nobis præ illis liqvet.

Verè tamen cœlò lapsum est.

2. Cœlitùs enim resonans in Scripturis vox, qvid est nisi, NOVERIS Ô Homo ME, NOVERIS TE? ME, æternitatis, sapientiæ, beatitudinisqve fontem: TE, facturam, imaginem, delicium meum.

Sublimata humanæ naturæ.

3. Te enim mihi destinavi æternitatis consortem; tuos in usus paravi Cœlum, Terram, & qvæ iis continentur; tibi uni contuli junctim omnia, qvæ creaturis cæteris singula. *Effectum, Vitam, Sensum, Rationem.* Te constitui super Opera manuum mearum, omnia subjeci pedibus tuis, Oves & Boves & Pecora campi, Volucres cœli, & Pisces maris: eaqve ratione te gloriâ & honore coronavi. (Psal. 8.) Tibi denique, neqvid deesset, meipsum dedi nexu hypostaticò, meam tuæ naturam copulans in æternum: qvalitèr nulli Creaturarum, visibilium aut invisibilium, contigit. Eqvæ enim Creaturarum, in Cœlo vel in Terra gloriari potest, *Deum in carne sua revelatum, & exhibitum Angelis?* (1 Tim. 3. 16.) nempe non ut viderent & stupeant solùm, qvem videre desiderabant: (1 Pet. 1, 12.) sed & manifestissimum in carne Deum, nempe DEI & Hominis Filium, (Hebr. 1. 6. Joh. 1. 52. Matt. 4. 11.) adorent. *Intelligo ergo te Operum meorum absolutorum Complementum, mirabilem Epitomen, Vicariumqve inter illa DEUM esse, coronam gloriæ mex.*

Omnibus Hominibus oculos tendit.

4. Qvæ omnia utinam non Templorum valvis, non Librorum frontispiciis, non denique Linguis, Auribus, Oculis omnium hominum, sed Cordibus, inculpta sint! Hoc utiqve agendum est omnibus, qui homines formandi olcunt munus, ut hujus dignitatis, & excellentiæ suæ memores vivere omnes cunctosqve faciant: & ad hujus sublimitatis assequendum scopum omnia media dirigant.

CAPUT II.

Hominis finem ultimum extra hanc Vitam esse.

Creaturarum summum finem habere scopum necesse est.

TAM excellentem Creaturam ad excellentiorem præ cunctis creaturis finem destinari, ratio ipsa dictitat: nimirum ut Deus, omnis perfectionis, gloriæ, beatitudinis fastigio, junctus, absolutissimâ cum eo gloriâ & beatitudine perfruatur in æternum.

Qvod patet

2. Qvod etsi satis è Scriptura liqvet, nosqve, ita omninò rem habere, securè credimus: non operæ tamen dispendium fuerit, si qvo modis Deus in hac vita nostrum *Plus ultra* nobis effigiârit, vel obiter attingamus.

1. Ex hisce Creationis.

1. Et *primò* quidem *in ipsa Creatione.* Non enim Hominem, ut cætera, nudè existere jussit: sed præmissâ solenni consultatione, Corpus qvidem ei propriis veluti digitis efformavit, Animam verò ex seipso inspiravit.

2. Ex constitutione nostri.

2. Constitutio nostri nobis id, qvod in hac Vita nobis adest, non sufficere ostendit. Triplicem enim hic vivimus vitam, *Vegetativam, Animalem,* & *Intellectualem*, seu *Spiritualem*, qvarum prima extra Corpus nusqvam se exerit: secunda per sensuum & motûs operationes ad objecta se exponigit: tertia separatim qvoqve existere potest, ut in Angelis patet. Jam qvia evidens est, supremum hunc vitæ gradum à prioribus validè in nobis obumbrari & prepediri, necessariò sequitur futurum esse, ubi in ἀκμὴ deducatur.

3. Ex omnibus qvæ hic agimus & patimur.

3. Omnia qvæ in hac Vita agimus & patimur, ostendunt nos finem ultimum hic non assequi; sed omnia nostra, ut & nos ipsos, aliò tendere. Qvicqvid enim sumus, agimus, cogitamus, loqvimur, machinamur, acqvirimus, possidemus, non nisi gradatio qvedam est: ubi longiùs longiùsqve proceditur, gradus qvidem superiores, semper conscendimus, supremum tamen nunqvam invenimus. *Principiò* enim Homo nihil est, qvemadmodum ab æterno nihil fuit: in Utero demum matris

VI. Pagina primului capitol din Didactica magna publicată în **Opera didactica omnia.**

127

ut artem occultandi artificia addiscant. Atque hoc tali exercitio continuato, demum de inventis, & inventorum elegantia, sua & aliena, commode judicare poterit.

XI. 17. *Exercitia hæc continuanda sunt, donec habitum artis indicant.*

Nam, *Solus & artifices qui facit Usus erit.*

CAP. XXII.

Linguarum Methodus.

Linguæ tur. & quæ, discendæ.

LIngvæ discuntur non ut Eruditionis aut Sapientiæ pars, sed ut Eruditionis hauriendæ, aliisque communicandæ, instrumentum. Discendæ proinde sunt: 1. Non omnes, quod impossibile; nec multæ; quod inutile, utpote studio Rerum debitum tempus subtrahens: sed necessariæ solùm. *Necessariæ verò sunt*, ob domesticam vitam *Vernacula*; ob conversationem cum vicinis, *vicina lingva*: ut Polonis est hic Germanica, alibi Hungarica, Walachica, Turcica: & ob legendos libros sapienter scriptos, ut est eruditis in commune, *Latina*: Philosophis & Medicis, *Græca & Arabica*: Theologis, *Græca & Hebræa*.

An quælibet tota integre?

2. Discendæ sunt *non omnes tota, ad perfectionem usque, sed ad necessitatem.* Nec enim est opus Græca & Hebraica tam expeditè sonare, ut Vernacula, quia hòmines desunt cum quibus loquamur: sufficit eas addisci ad usum Librorum legendorum & intelligendorum.

Non discendæ sine rebus.

3. *Linguarum studium parallelè cum rebus procedere debet*, præsertim in juventute: *ut nempe quantum rerum tantum & sermonis discamus*, tum intelligere tum exprimere. Homines enim formamus, non plittacos: ut dictum est Cap. XIX. Fund. VI.

Porisma I. iisdem Libris disci posse, Res & linguam. N. B.

4. Unde sequitur, *Primò*, Vocabula rerum separatim discenda non esse, cum separatim Res nec exstant, nec intelliguntur: sed prouti conjunctæ sunt, hic aut illic existunt, hoc aut illud agunt. Hæc consideratio nobis JANUÆ LINGUARUM procudendæ ansam dedit; ubi verba sententiis structa, Rerum structuram simul exprimunt, non infelici (uti putatur) successu.

2. Totius linguæ cognitionem nemini ne-

5. *Deinde*, sequitur, nemini totius alicujus Lingvæ cognitionem necessariam esse, & si quis eam captet, ridiculum fore & ineptum. Nam *ne Cicero quidem totam L-*

128

bula se ignorare fatetur: nunquam scil. cum sutoribus, Cerdonibus, conversatus, ut illorum omnes operas inspectaret, & omnium quæ illi tractant appellationes addisceret. Et quò usu ea didicisset?

Amplificatoresque Januæ inconsideratè fecisse (Docemium, Kinnerum &c.) ideoq. Authorem inchoatum Latinitatis Posticum non absolvisse.

6. Quod non attenderunt quidam *Januæ nostræ amplificatores*, Vocabulis longè inusitatissimis, Rerum à captu puerorum planè remotarum, eam effarcientes. Janua non nisi janua esse debet: ulteriora ulteriori servanda sunt tempori: præsertim quæ aut nunquam occurrunt, aut si occurrunt è libris subsidiariis (Vocabulariis, Lexicis, Herbariis &c.) petenda sunt. Quà causâ ego etiam *Latinitatis Posticum* (quod è Vocabulis obsoletis minusque usitatis contexere cæperam) intermisi.

3. Pueris puerilia tractanda: non Cicero & alii, plusquam Viri, proponendi.

7. *Tertiò* sequitur, *ut Intellectum ita Sermonem formandum esse pueris circa puerilia potissimum, virilibus adultiori ætati relictis*: ut frustra sint, qui pueris Ciceronem, aliosque grandes Authores, quæ supra puerilem captum sunt tractantes, proponunt. Si enim res non capiunt, quomodò artificia res istas nervosè exprimendi capient? Utilius tempus id humilioribus impenditur, ut *tam Lingva quam Intellectus non nisi gradatim expoliantur. Salum natura non facit; nec Ars, quando naturam imitatur.* Priùs puer docendus est incessum formare, quàm exercere choros: priùs equitare in arundine longa, quàm phaleratis vehi caballis: priùs lallare quàm loqui; & priùs loqui, quàm perorare: cùm *Cicero neget se eum posse docere dicere, qui nesciat loqui.*

De Polyglottia Regulæ octo.

§ Quantum ad [illegible], diversas addiscendi Lingvas studium breve & leve faciet hæc methodus, quem Regulis octo includemus.

I. 9. *Qualibet Lingva seorsim discatur.*

Primò nempe *Vernacula*: tùm quæ Vernaculæ locò usurpanda est, puta vicinæ gentis lingva. (*Præmittendas enim censeo Lingvas vulgares dictis*) Tùm *Latina*: & post hanc *Græca*, *Hebræa* &c. semper alia post aliam, non simul: aliàs confundet hæc illam. *Tandem* tamen, usu jam firmatæ, utiliter poterunt conferri per harmonica Lexica, Grammatica &c.

N. B.

II. 10. *Qualibet Lingva certum Temporis demensum habeat.*

Ne scilicet ex parergo [illegible] faciamus, & tempora rebus debita perdamus Vocabulis. *Vernacula*, quia se alligat rebus, quæ se paulatim coram intellectu pandunt, *necessariò requirit plures annos*; puta octo [illegible] totam scilicet infantiam cum

VII. Fragment din **Didactica magna**, cap. XXII.

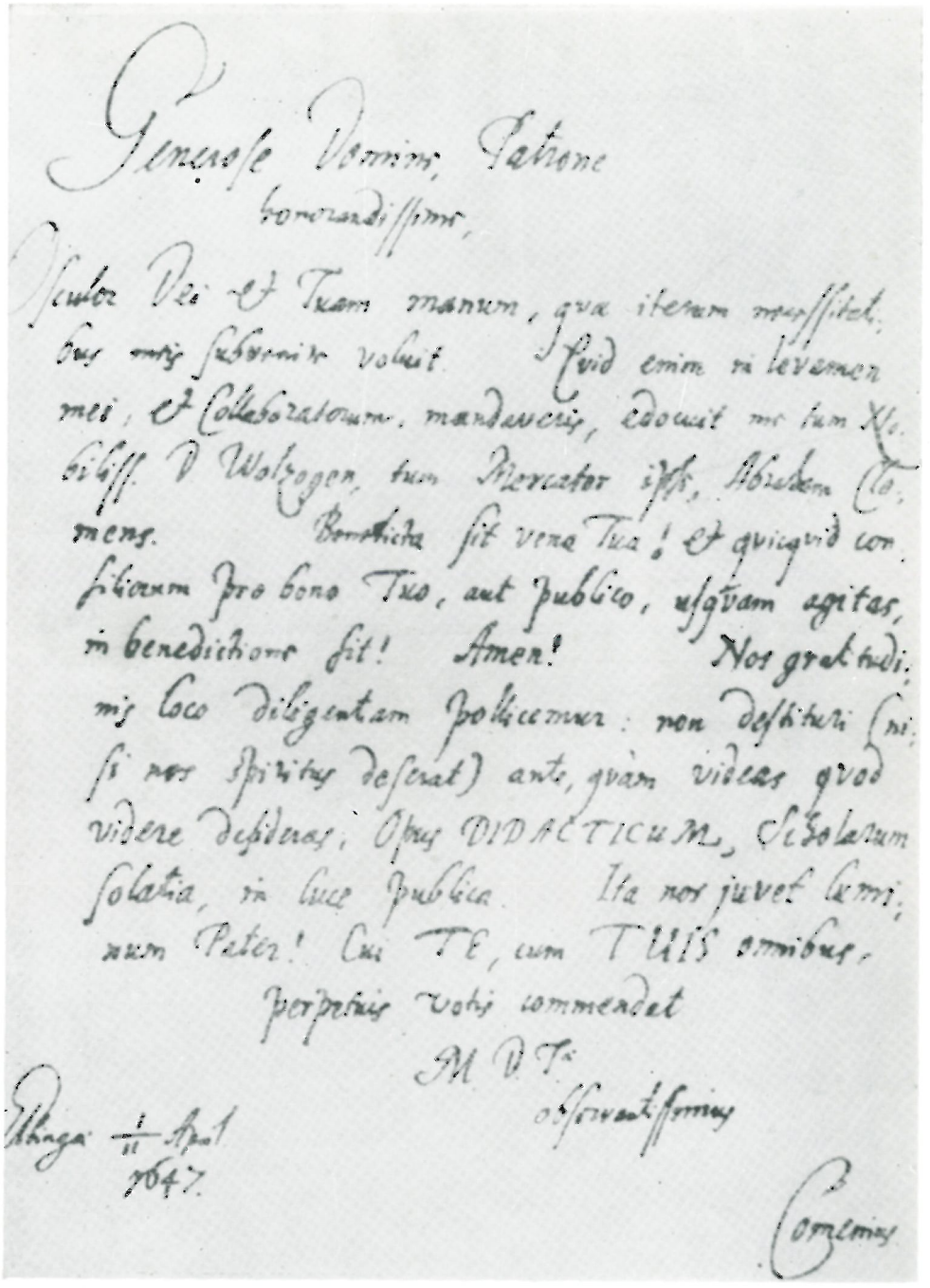

Generose Domine, Patrone
honorandissime,

Osculor Dei et Tuam manum, quæ iterum necessitatibus meis subvenire voluit. Quid enim in levamen mei, et Collaboratorum, mandaveris, edocuit me tum Nobiliss. D. Wolzogen, tum Mercator ipsi, Abraham Clemens. Benedicta sit vena Tua! et quicquid consiliorum pro bono Tuo, aut publico, usquam agitas, in benedictione sit! Amen! Nos gratitudinis loco diligentiam pollicemur: non destituri (nisi nos spiritus deserat) ante, quam videas quod videre desideras, Opus DIDACTICUM, Scholarum solatia, in luce publica. Ita nos juvet luminum Pater! Cui TE, cum TUIS omnibus, perpetuis votis commendat

M. D. T.
observantissimus

Ulingæ 1/11 April
1647.

Comenius

VIII. O scrisoare a lui Comenius cu semnătura sa.

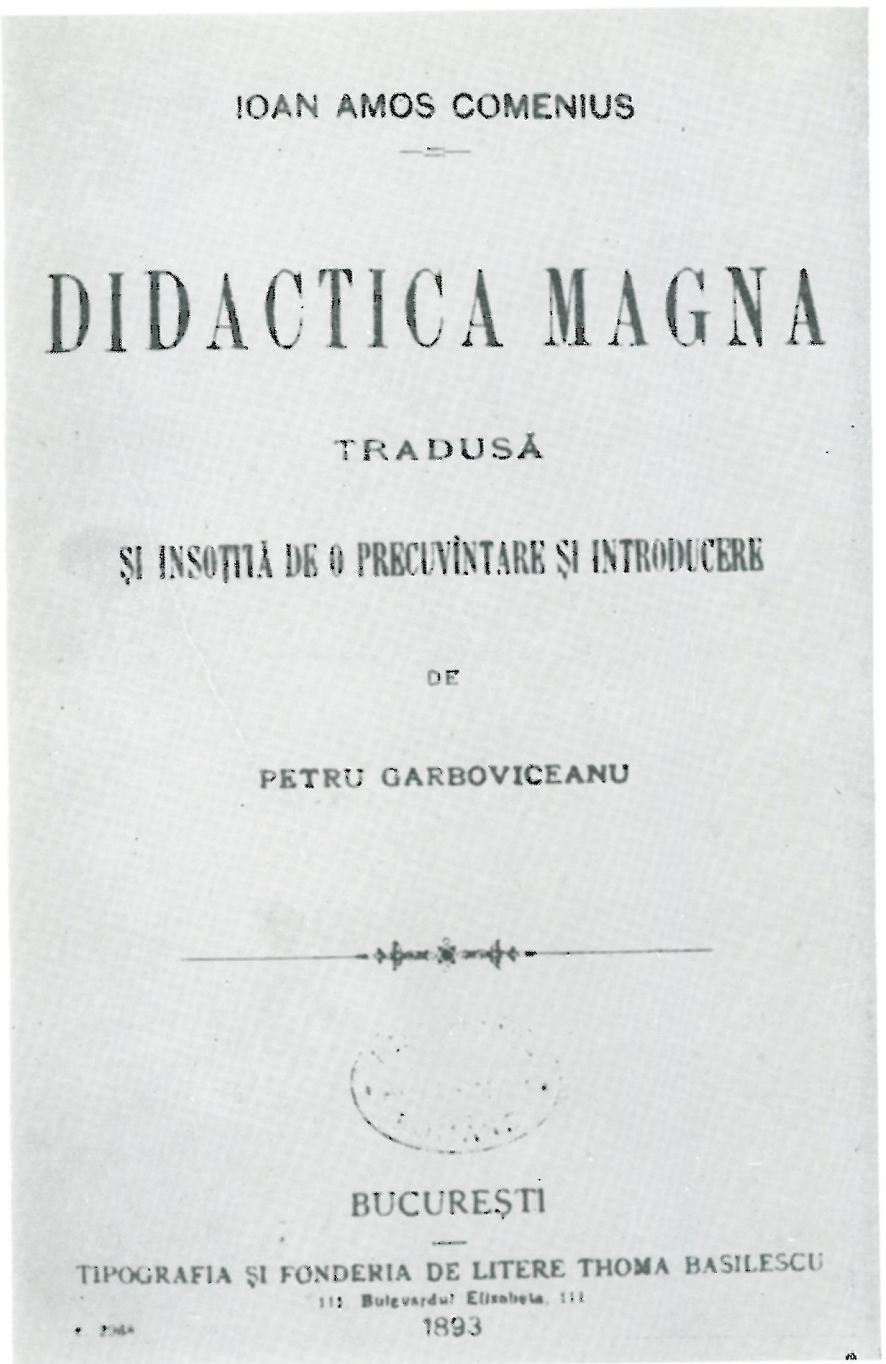
IOAN AMOS COMENIUS

DIDACTICA MAGNA

TRADUSĂ

ȘI INSOȚITĂ DE O PRECUVÎNTARE ȘI INTRODUCERE

DE

PETRU GARBOVICEANU

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA ȘI FONDERIA DE LITERE THOMA BASILESCU

111 Bulevardul Elisabeta 111

1893

IX. Titlul traducerii **Didacticei magna**, făcută de Petru Gîrboviceanu în 1893.

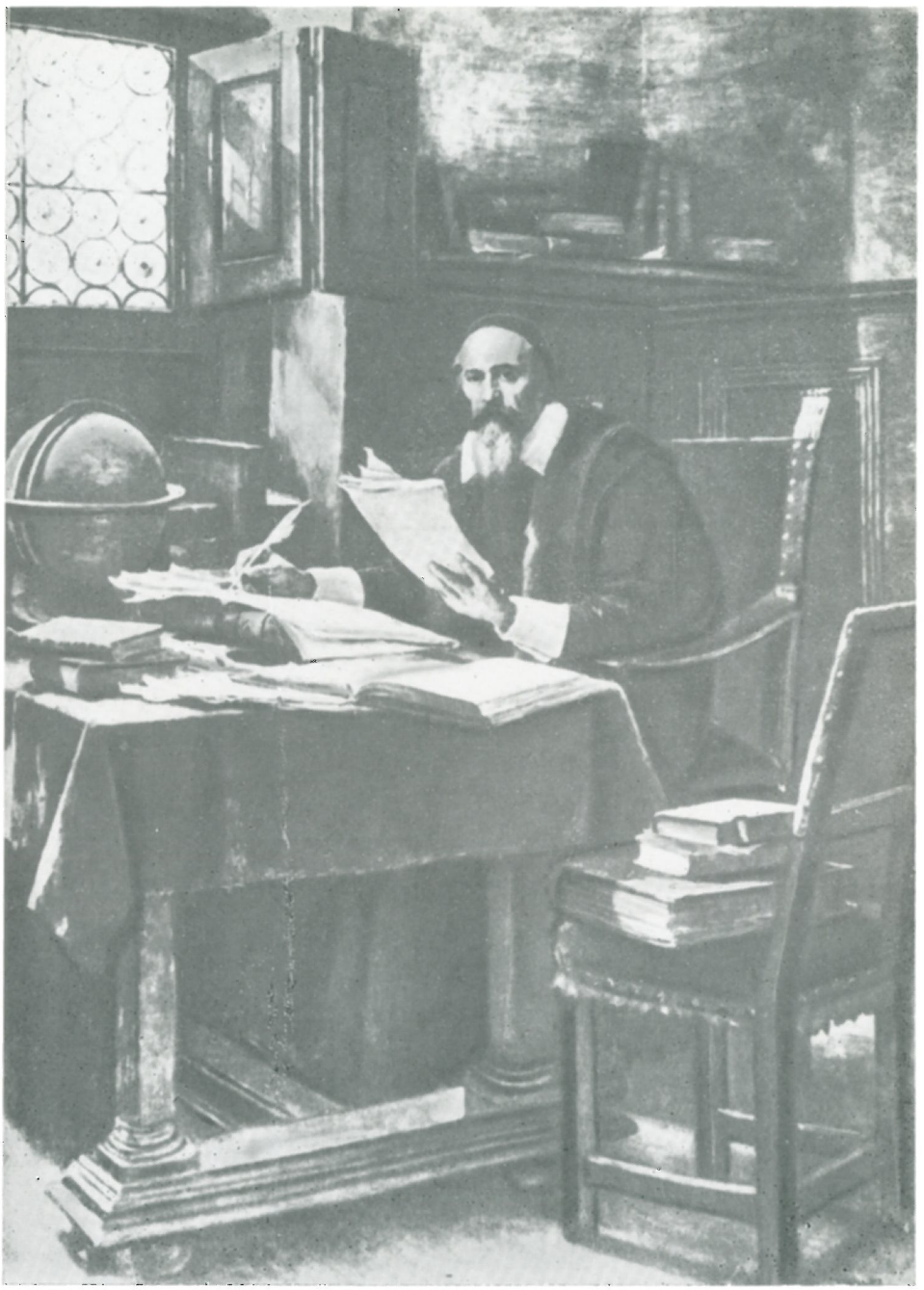

X. Portretul lui Comenius de Václav Brožik

Sursa materialului ilustrativ :

— Portretul lui J. A. Comenius (executat de G. Glovera), precum și planșele III, VIII și X sînt reproduse din albumul *J. A. Komenský* de Dagmar Čapkova, Jiři Kyrašek, Jindřich Šámal, Praha, Státní pedagogicke nakladatelstvi, 1963, planșa 74.

— Planșele I, II, IV, V, VI și VII sînt reproduse după J. A. Comenius, *Opera didactica omnia*, Amsterdam, 1657.
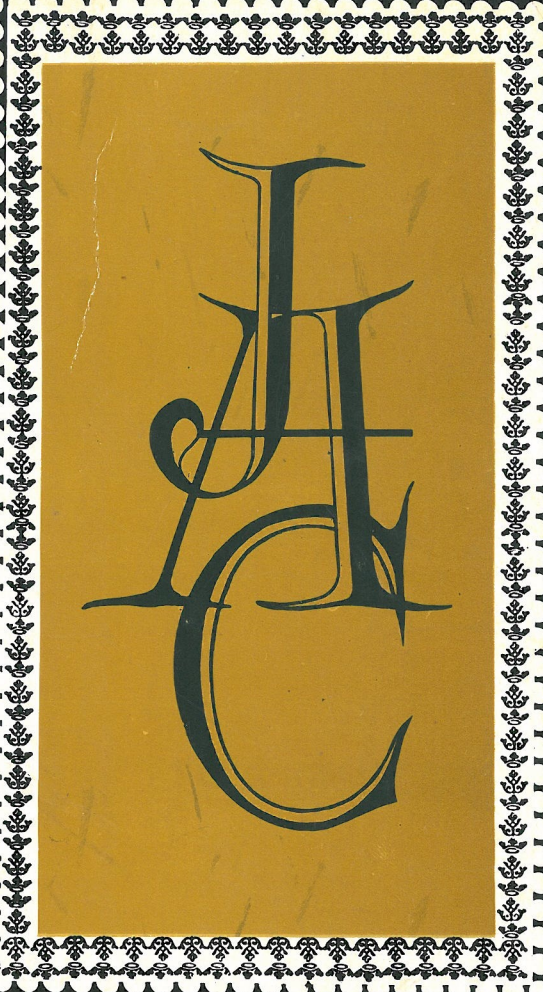
— Planșa IX este reprodusă după prima ediție în limba română a *Didacticii magna*, publicată la București în 1893.